

Paul Tabori

POVIJEST LJUDSKE GLUPOSTI

PROSVJETA

Paul Tabori
POVIJEST LJUDSKE GLUPOSTI

Naslov izvornika

Paul Tabori
THE NATURAL SCIENCE OF STUPIDITY

Copyright © 1973, Paul Tabori

Izdavač

Izdavačko poduzeće
PROSVJETA
Zagreb, Berislavićeva 10

Za izdavača

Dr. sc. MILE RADOVIĆ

Urednica

BRANKA FULANOVIĆ

Preveo s engleskog

KONSTANTIN MILES

Korice

BORIVOJ DOVNIKOVIĆ-BORDO

Kompjutorski slog i prijelom

MIRKO BANJEGLAV

Tisak i uvez

VARTEKS tiskara

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 179.8

TABORI, Paul

Povijest ljudske gluposti / Paul Tabori ;
[preveo Konstantin Miles]. – 2. izd. –
Zagreb : Prosvjeta, 2000. – 320 str. ; 25 cm

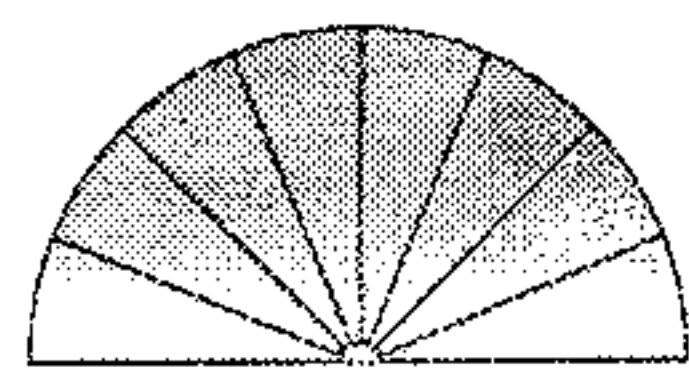
Prijevod djela: The natural science of
stupidity.

ISBN 953-6279-75-4

400414080

Paul Tabori

POVIJEST LJUDSKE GLUPOSTI

PROSVJETA

Zagreb, 2000.

*Ovu knjigu posvećujem
svojoj ljubljenoj ženi Kate,
koja podnosi moju glupost
već dvadeset i šest sretnih godina*

Sadržaj

<i>Predgovor</i>	9
I Nauka o gluposti	15
II Krepka klopa za kralja Midu	32
III »Samo iza vas, plemeniti gospodine!«	68
IV Veranje po porodičnom stablu	108
V Glupost birokracije	129
VI Kad zakon pobudali	159
VII Glupost sumnje	193
VIII Mitovi i snovi na javi	222
IX Ludosti erotike	271
X Kraj gluposti	311

Predgovor

Neki se ljudi rađaju glupima, neki sami uspiju postati glupani, a neki ma glupost nametnu drugi. No, većina glupana nije glupa zbog nečeg što su im uradili njihovi preci ili njihovi suvremenici. Svoju glupost oni postižu vlastitim snagama. Za te se ljude može doista u pravom smislu riječi kazati da od sebe prave budale. Tu u prvom redu spadaju oni pretjeranci koji su skloni da postignu savršenstvo: težeći za savršenstvom, oni od sebe prave savršene budale. Naravno, oni su posljednji koji će to uvidjeti, a drugim je ljudima mrska sama pomisao da im to kažu. Jer, ne znati da ste glupi naprosto je divno.

Glupost – fenomen koji se pojavljuje u tako širokoj lepezi oblika kao što su taština, ponos, lakovjernost, strah, predrasuda – jedna je od glavnih meta satiričara, podsjeća nas Tabori, a onda dodaje: »Ali ona je potpuno sposobna da bez ikakve štete podnese milijun punih pogodaka.« Tabori je propustio spomenuti, valjda zato što je očita, činjenicu da bi satiričari ostali bez kruha kad bi kojim slučajem glupost iščezla iz ovog svijeta.

Jer, kako je to jednom zgodno rekao Christopher Morley: »U savršenom svijetu ne bi bilo smijeha.« To jest, u savršenom svijetu ne bi bilo ničega smiješnog, ničega čemu bismo se mogli smijati. Samo, tu se odmah postavlja pitanje, bi li svijet bez smijeha bio savršen? Zato je možda glupost nužna, i to ne samo zato da bi satiričari imali od čega živjeti nego i za zabavu dviju manjinskih ljudskih skupina: 1. onih koji su doista pametni, 2. onih koji su toliko pametni da vide da su glupi.

No, upravo u trenutku kad počinjemo misliti kako stanovita količina gluposti možda ipak nije bogzna kako opasna, Tabori nam pokazuje da se u čitavoj povijesti čovjeka glupost javljala u velikim i ubojitim dozama. Mala mjera gluposti isto je tako malo vjerojatna kao mala doza trudnoće, a osim toga, glupost nema samo smiješne nego i tragične posljedice. Glupost je korisna kao nešto čemu se smijemo, ali jedva da je i za nešto drugo

korisna. Ona je zapravo štetna, i to štetna za svakog a ne samo za one koji od nje boluju. Ono što je u prošlosti izazivalo progone i ratove moglo bi lako izazvati u budućnosti katastrofu u kojoj bi propao čitav svijet.

No, pokušajmo vedro gledati i na tu stravičnu viziju. Jer, ako glupost doista uspije uništiti čitav svijet, uništiti će i samu sebe, a to ipak mudrost nije bila nikada sposobna uraditi.

U svojoj istraživalačkoj knjizi Tabori u jednakoj mjeri opisuje zabavne i strašne posljedice gluposti. On tako tjera čitaoca i da se smije i da plače (nad drugim ljudima i čitavim čovječanstvom), ali u prvom redu on ga tjera da misli. Naravno, ako on, čitalac, nije glup.

No, teško je zamisliti da bi ovakva knjiga mogla privući glupa čovjeka. Jedna je od značajki gluposti i njenih pratilaca lijenost, a danas ima veoma mnogo lakših i jednostavnijih zabava nego što je čitanje knjiga – i to pogotovu takvih u kojima nema mnogo ilustracija i koje nisu prethodno bile kondenzirane. Osim toga na prvoj stranici Taborijeve knjige čitalac ne može pa ma kako se trudio, pronaći ni jedan jedini leš ni jednu jedinu krasnu i strastvenu mladu damu.

No, onaj čitalac koji se nekako provuče kroz ovaj moj predgovor i kroz kratko prvo poglavlje Taborijeve knjige, bit će u njenim idućim poglavljima nagrađen mnogobrojnim krvoprolićima i povećom količinom erotike, a naći će ondje dosta onog što je duhovito, sablasno, šašavo i egzotično. Možda bi bila točna primjedba da ovoj knjizi nedostaje fabula, ali to je zato što ovo nije roman. Pa ipak, ima u njoj ne baš malo istinitih (ili barem dobro argumentiranih) epizoda od kojih bi svaka mogla poslužiti kao građa za kakvu zanimljivu kratku priču – ili za stravičan san na javi.

Tabori je mogao mirne duše dati svojoj knjizi naslov *Anatomija gluposti*, jer je prišao njenoj temi s istom onakvom erudicijom i s istim onakvim oduševljenjem kao nekada Robert Burton kad se bio dao na pisanje svoje *Anatomije melankolije*. Kao u kakvom traktatu iz XVII stoljeća, nalazimo ovdje divnu zbirku neobičnih, šašavih podataka, koji su svi privlačno prikazani. Čini se da je Tabori pročitao o ovom predmetu sve što su o njemu napisali pisci od Erazma Roterdamskog do G. B. Shawa, od Oscara Wildea do libretista Oscara Hammersteina.

Autor pokazuje i jedan oblik duhovne, intelektualne radoznalosti, koji je potpuno nesputan sponama što ih stvara pripadanje sveučilišnim katedrama ili uskim naučnim specijalnostima i koji je danas prava rijetkost. Baš kao takav evropski učenjak iz pokoljenja koje je prethodilo našem ili kao kakav kulturni čovjek renesanse, Tabori lako i vješto preskače iz književnosti u nauku, i navodi odlomke iz rijetkih i malo poznatih knjiga francuskih, njemačkih, latinskih, talijanskih i mađarskih autora. No, valja upozoriti kako on ni u jednom trenutku nije dosadan ili sitničav. Umjesto da se

razmeće učenim »fusnotama«, on skriva svoj istraživalački trud baš kao što kakav tesar odstranjuje pilovinu i pokazuje nam samo dovršeno djelo.

Iako Tabori skromno kaže da je njegova knjiga »zbirka primjera«, riječ je o zbirci koja zahvaća i duboko i široko. To što nam on sâm kaže kako ovo nije kompletna povijest ljudske gluposti, samo nas još više impresionira (ili deprimira), jer nam daje na znanje kako je zapravo golem ovaj predmet, a nama ne može biti baš ugodna spoznaja da bi se o ljudskoj gluposti mogla napisati veća knjiga nego o ljudskoj pameti.

Upravo raspon čini Taborijevu knjigu fascinantnom. On je iz antičkih, srednjovjekovnih i suvremenih djela izvukao svakojake nevjerojatne činjenice i uvjerljive legende o gluposti, »tom crnom Suncu, koje zrači smrt umjesto života«. Tabori navodi zapanjujuće primjere o tome što čini ljudska glupost potaknuta pohlepom za zlatom, ljubavlju prema titulama i odlikovanjima; govori o birokraciji, o isto tako smiješnim izivljavanjima pravnička i njihovu žargonu, o gluposti potaknutoj vjerovanjem u mitove i nevjerovanjem u činjenice, o gluposti koja se očituje vjerskim zanesenjaštvom, o seksualnim idiosinkrazijama i idiotarijama, o tragikomičnom traganju za vječnom mladošću.

Da, ovo je neprilična i neugodna povijest gluposti i njenih očitovanja, od taštih rituala Ljudevita XIV do autokastracije pripadnika jedne vjerske sekte što su sebe nazivali *skopci*. U ovoj ćemo knjizi čitati o jednom članu francuske *Akademije nauka* koji je tvrdoglavo kao mazga tvrdio da je fonograf, najnoviji Edisonov izum, obična trbuhozborna prijevara, a čitat ćemo i o Hermippusovoj metodi produžavanja života udisanjem daha mladih djevice. Tabori piše o vjerovanju u postojanje vinove loze koja rađa zlatne grozdove, ali on isto tako piše i o nekome talijanskom bibliofilu kojem je trebalo dvadeset i pet godina da stvori zbirku najdosadnijih knjiga na kugli zemaljskoj. Ljudi mogu biti doista grozne budale!

Tabori se najčešće zadovoljava time da opisuje povijest gluposti, nižući primjer za primjerom. Kao objektivni učenjak on ne nudi čitaocu nikakvo naravoučenje, ali kao senzitivno, osjećajno ljudsko biće on se ne može ponekad suzdržati da ne izrazi negodovanje. Zato on kaže: »Glupost je čovjekovo najubojitije oružje, ona je njegov najskuplji luksuz.«

Predlaže li nam Tabori ikakav lijek protiv gluposti? Misli li on da će ovoj nevolji doći kraj? On ima o tome neke misli, koje polaze od ideja o psihičkom zdravlju. I ima nekih nada. Ali, on predobro poznaje ljude da bi nam mnogo obećavao.

RICHARD ARMOUR

*Povijest
ljudske gluposti*

I

Nauka o gluposti

Ovo je knjiga posvećena gluposti, blesavosti, benavosti, budalaštini, bedastoći, slaboumnosti, tupavosti, čaknutosti, ludoriji, gluparenju, nerazboritosti, duševnoj ograničenosti, idiotizmu. Njeni su junaci glupani, blekani, budale, blesavci, budalaši, bukvani, bućoglavci, bedaci, blune, bene, duduci, klebecani, mamlazi, bilmezi, mazgovi, matuni, tikvani, tuponje, tupoglavci, tumpleski i tutumi. To je prava galerija šašavaca, zvekana i zvizduna, zevzeka i zukvana, sklata, sluta i sumlata, telaca i tukaca prošlosti i sadašnjosti; da ne govorimo o blezganima, glupačinama, šupljoglavcima, adžamijama, bjelousnama, bezjacima, budacima, bleskama, sakaludama, suklatama, djetetinama, telcima, norcima, dedacima, mućurlama, blutišima, degenima, debilima, blezganima i ludonjama, njihovim suvremenima; o ljudima za koje kažemo da su alosani, blekasti, blentavi, skrenuti, sumanuti, ćušnuti, ćanuti, ćahlasti, šuvrtani, ćablasi, bezumni, munjeni, matasti, ćaknuti, trknuti, vijoglavi, šuknuti, šokavi, zatucani, zvrkasti, zvrnuti, šenuti, obeznanjeni, ili jednostavno ograničeni; o onima koji su udareni mokrom krpom po glavi i kojima je svraka mozak popila. Knjiga koju držite u ruci opisuje i raščlanjuje ljudske čine za koje možemo kazati da su iracionalni, nerazumni, besmisleni, suludi, slaboumni, imbecilni. Možda nije ništa karakterističnije za čovječanstvo od činjenice da, na primjer, Rogetov *Thesaurus* (čuvena engleska zbirka sinonima) posvećuje šest stupaca glagolima, imenicama i pridjevima koji su u vezi s »glupošću«, a ono što je u vezi s »pameću« stane na manje od jednog stupca. Benavost je laka meta, glupost je, zbog same svoje prirode, kao stvorena da joj se rugaju i da je razobličuju satiričari, ali je ona, baš zbog te prirode, preživjela milijune direktnih pogodaka i ostala cijela. Ona živi i danas i živjet će vječno, dično i trijumfalno. Jer, kako je rekao Schiller, protiv gluposti se i bogovi zaludu bore.

Čovjek može sakupiti ama baš sve semantičke podatke o gluposti a ipak ostati daleko od toga da bi je definirao. Ako s tim u vezi zatražite savjet psihijatra ili psihoanalitičara, otkrit ćete da se oni odnose više nego suzdržljivo prema ovome predmetu. U svakome prosječnom udžbeniku psihijatrije naći ćete svu silu opširnih podataka o kompleksima, živčanim poremećajima i smetnjama, o emocijama i o kojekakvim strahovima; bit će tu i sva sila podataka o histeriji i psihoneurozama, o paranoji i opsesijama, o psihosomatskim smetnjama i poremećajima, o seksualnim nastranostima, traumama i fobijama. O svemu tome tu se uvelike raspreda, ali se riječ »glupost« rijetko pojavljuje. Izbjegavaju se čak i njeni sinonimi.

Pokušao sam otkriti zašto je tome tako. Možda se to događa zato što je glupost jedna vrsta duhovne jednostavnosti i prostodušnosti – a psihoanalizu, na primjer, zbunjuje i poražava sve što je jednostavno, jer ona se hrani samo onim što je zakučasto i složeno, komplicirano.

Jednu sam iznimku ipak otkrio (iako možda ima i drugih). To su djela dra Alexandra Feldmanna, jednog od najeminentnijih Freudovih učenika. Feldmann je neustrašivo proučavao glupost, iako se, doduše, mora priznati da joj nije poklanjao mnogo vremena i nije joj dao mnogo prostora u svojim djelima. On kaže: »Gluposti je uvijek suprotnost – mudrost.« Mudar je čovjek, da se poslužimo jednom pojednostavljenom definicijom, onaj koji poznaje *uzroke* stvarima i pojavama; glup ih čovjek ne zna. Još ima psihologa koji vjeruju da je glupost urođena, da se glupi ljudi rađaju glupima. Ta prilično nezgrapna zabluda proizlazi iz druge zablude: one što dolazi kad se oruđe poistovjeti sa čovjekom koji se njime služi. Ti psiholozi misle da je glupost posljedica neke delikatne mane mozga: postoji, kažu oni, nekakav tajanstveni fizički proces koji ne dopušta čovjeku takva mozga da bude pametan, da bude sposoban razotkrivati stvari i pojave, odnosno prepoznavati ih, uzajamno povezivati one logičke veze što se kriju iza događaja i stvari.

Ne treba naročito mnogo i duboko razmišljati da bi se vidjelo kako ono što tvrde ti psiholozi nije točno. Ne jedu čovjekova usta nego jede *čovjek* upotrebljavajući usta da bi jeo. Ne hodaju naše noge, nego hodamo *mi* služeći se nogama. Ne misli mozak; nego mislimo *mi* pomoću mozga. Ako mozak nekog čovjeka ima urođenu grešku, pa je zato oruđe kojim taj čovjek misli neispravno, taj čovjek, dakako, neće biti pametan – ali ga mi nećemo nazivati glupanom i uradit ćemo ispravnije ako ga nazovemo ludakom ili idiotom.

Pa tko je onda glupan? Dr. Feldmann kaže da je to »čovjek kojemu je priroda dala zdrave organe, čije je oruđe mišljenja besprijekorno, ali se on ipak ne može njime ispravno služiti, odnosno njegov mozak ne funkcionira ispravno.« Tako zapravo nije krivo oruđe nego onaj koji se njime služi. Krivac je čovjek, kriv je ljudski *Ego* koji upotrebljava to oruđe.

Zamislite da ste izgubili obje noge. Razumije se da vi u tom slučaju nećete moći hodati, ali *sposobnost* da hodate ostat će i dalje skrivena u vama. Slično tome, ako se netko rodi s kakvom greškom u mozgu, to još ne znači samo po sebi da on mora postati idiot: on to postaje samo onda ako je njegov mozak u takvoj mjeri neispravan da je zbog toga idiot. To nema nikakve veze s glupošću: čovjek s mozgom koji savršeno funkcionira može biti glup, kakav pametan čovjek može postati glupan, a glupan se može pretvoriti u pametna čovjeka. A to je nešto što bi, naravno, bilo nemoguće kad bi glupost bila doista posljedica kakve organske mane – jer takve mane obično postaju trajne i ne mogu se izliječiti.

U tom pogledu točan je slavni Wildeov aforizam: »Glupost je jedini porok.« Naime, ona je u dobroj mjeri *griješ propuštanja*, hotimično lijeno i često odbijanje da se služimo nečim što nam je dala priroda ili pak upotreba toga nečeg na neispravan, pogrešan, izopačen način.

Treba ipak istaknuti, ma kako to bila otrcana fraza, da znanje i pamet nipošto nisu jedno te isto i da čak ne moraju ići skupa. Ima glupana što posjeduju golemo znanje: čovjek koji je sposoban sipati kao iz rukava datume bitaka, statističke podatke o izvozu i uvozu, može ipak biti obična budala. S druge strane ima pametnih ljudi kojih je znanje vrlo skučeno. Zapravo je bogata i bujna riznica znanja često samo *maska* iza koje se skriva obična glupost, a pametan čovjek može pokazati svoju pamet čak ako je neznanica – pogotovu ako je njegov položaj u životu takav da od njega i ne očekujemo da posjeduje znanje ili obrazovanje.

Isto to vrijedi za životinje, djecu i primitivne ljude. Mi smo skloni diviti se »urođenoj« pameti životinja, »urođenoj« bistrini djeteta i primitivna čovjeka, divljaka. Kako li su samo »pametne« ptice selice što zimi lete u toplu podneblja; kako li je »pametno« dojenče koje nagonski zna koliko mlijeka može primiti njegovo tijelo; kako li je »mudar« divljak koji, prepušten na milost i nemilost prirodi, sâm otkriva kako će s njom najbolje izlaziti na kraj i mudro se prilagoditi njezinim zahtjevima.

»Ako nas zaboli ruka ili noga«, kliče rječito Burton u svojoj *Antomiji melankolije*,

»mi činimo sve da bismo se oslobodili te boli, ako se razbolimo od kakve tjelesne bolesti, pošaljemo po liječnika. Ali, na bolesti duha naprosto se ne obaziremo, kao da ih nema, premda nas s jedne strane muči pohota a sa druge nasrću na nas zavist, srdžba, častoljublje. Naše nas strasti lome i gaze kao podivljali konji. Neke stvara naša narav, druge su plod navike; netko je melankoličan, a netko naprosto lud. Ali, tko traži da mu pomognemo, tko priznaje svoje greške, tko uopće shvaća da je bolestan?! Mi se vladamo poput onog glupana koji je ugasio svijeću jer je mislio da ga buhe u mraku neće pronaći...«

Burton ovdje upire prstom u jednu od glavnih značajki gluposti – *gašenje svijeće* – to jest brkanje uzroka i posljedica. Buhama koje nas grizu zapravo najbolje odgovara upravo mrak, ali mi, obuzeti glupošću, mislimo da nas one ne mogu vidjeti zato što ih mi ne vidimo – baš kao što glupan nikada ne vidi vlastitu glupost. Čovjek koji je doista pametan i ne misli o tome: njegov mozak nije izvor njegove mudrosti nego prije njen primalac i organ kojim se ona izražava. Za *Ego* koji ispravno misli dovoljno je da samo zapaža ono što od njega traže nagoni. Najviše što se od njega traži jest da zaključi je li u određenim okolnostima ispravno poslušati ono što traži nagon ili se tome oduprijeti. Ovaj »kritički odnos« nije zasebno svojstvo »*Ega* koji misli« jer se zapravo i on potkrepljuje nagonima. Kada takav kritički pristup postaje svjestan ili čak previše svjestan, možemo biti sigurni da će nas zapravo iznevjeriti. Odnosno, kako nas upozorava Hazlitt: »Ništa ne rađa više budalaština i ništa ne stvara više zla nego prenemaganje razborom.« Kod djece i primitivnih ljudi zapažamo da se njihovo mišljenje gotovo potpuno svodi na samoizražavanje i da nije posvećeno stvaralaštvu. Ali, stvaralačka djelatnost uvijek je plod nagona, pa ma kako se mi trudili da je učinimo svjesnim činom.

Ima ljudi kod kojih se nagon i misao potpuno stapaju, pa tako stvaraju nedjeljivu cjelinu: to su geniji, pojedinci koji su sposobni potpuno izražavati svoje ljudske vrline. No, to može postići samo onaj čovjek koji ne upotrebljava misao kako bi potisnuo svoje nagone nego zato da bi im omogućio da se najpotpunije izraze. Sva su velika otkrića plod savršene suradnje nagona i razuma. Dr. Feldmann o tome kaže:

»U liječničkoj praksi često otkrivamo da sredstvo izražavanja, tj. misaoni proces, *naizgled* gura nagone potpuno u pozadinu, u drugi plan, monopolizirajući ili uzurpirajući njihovu ulogu. Misao je u biti neka vrsta potiskivanja; kad zavlada nečijim duhovnim životom, ona može potpuno paralizirati emocije. A stanje koje tako nastaje jest patološko, bolesno stanje, povezano s osjećanjem bolesti i abnormalnosti; ono koje izaziva patnju i sili čovjeka da se odriče jedne od najvažnijih manifestacija života, a to su emocije. Zato postoje dva puta kojima se postiže mudrost: jedan je da uopće ne mislimo nego se oslanjamo samo na svoje nagone, drugi je da mislimo, ali samo zato da bismo se tako izrazili kao ljudsko biće. Kao emocionalna bića zapravo su svi ljudi jednaki, odnosno, među njima postoje tak neznatne razlike, sitne poput onih anatomskih zbog kojih se tako neznatno razlikuju pripadnici različitih ljudskih rasa. Glupan je dakle glup zato što se naprosto ne želi izražavati ili nema za to hrabrosti – ili je glup zato što se njegov pribor za mišljenje u takvoj mjeri istrošio da je postao nesposoban za samoizražavanje ili je jednostavno izgubio sposobnost da vidi ili da čuje ono što mu naređuju nagoni.«

Svaka je ljudska radnja jedan oblik samoizražavanja. Nitko ne može uraditi ama baš ništa što ne bi proisteklo iz njegove unutrašnjosti. Dok govorimo, dok pišemo, dok jedemo, dok vodimo ljubav, mi sebe izražavamo – a svaki taj »mi« zapravo nije ništa drugo nego životni nagon, koji se u prvom redu ispoljava u dva oblika: kao nagon za moći i kao spolni nagon.

Životinje, djeca i primitivni ljudi idu za tim da izražavaju svoje želje samo zato da bi tako ispunili ili zadovoljili ono što od njih traži njihova volja. Temeljna i trajna zapreka ostvarivanju ljudskih želja, odnosno izražavanju ljudske volje, jest sama priroda, ali tokom mnogih tisućljeća razvila se između prirode i čovjeka takva uzajamna suradnja da su se ova dva činioca gotovo poistovjetila ili se, u najmanju ruku, jedan potpuno potčinio drugom.

Čovjekov društveni život i kulturni život čovječanstva razvijaju se na pomalo čudan način. Izražavanje volje i požude sukobljavaju se sa sve većim teškoćama i zaprekama, a među njima najveću ulogu igraju kojekakve zapreke manje-više etičke prirode. No, izražavanje htijenja, požude i volje bilo je uvijek i ostaje temeljna i sveobuhvatna čovjekova potreba, bez obzira na to kakve je on etičke ustupke činio i mora činiti. Uzgred rečeno, čitava naša kultura zapravo je plod takvih prilagođavanja. Ali, kako bilo da bilo, jedna činjenica ostaje: sva kulturna dostignuća čovječanstva u biti su izražaji ljudske volje, ispunjenja ljudskih htijenja i ljudskih želja.

Neki psiholozi misle da je upravo to pravi razlog zašto glupani uopće mogu postojati, i da je upravo zato moguće postojanje dvaju proturječja: *Homo sapiensa* i *gluposti*. Kad se naše nastojanje da ispunjavamo svoje želje ili izražavamo svoju volju sukobi s prejakim otporom, onda taj otpor zahvati sve, pa čak i jedan tako osnovni i tako temeljni instrument samoizražavanja kao što je – misao.

Možda vam sve ovo zvuči nekako suviše složeno i zapetljano, ali je dovoljan jedan posve jednostavan primjer da biste vidjeli kako se to izražava u životu. Uzmimo na primjer onaj akutni i privremeni oblik gluposti što ga stvara stid. Osjećanje stida najjače se i najčešće pojavljuje u doba puberteta. Izvor mu je seksualnost, i to upravo u onom razdoblju života kad seksualna zrelost sve više izbija. *Ego* koji je do tada bio podučavan da niječe ili da barem krije seksualnost sada osjeća da zapravo nije važno što radi – govori li, hoda li i tako dalje – jer u biti uvijek izražava nešto za što je dotada bio odgajan da skriva. Tako se stvaraju uvjeti zbog kojih mlad čovjek postaje naprosto nesposoban da se izražava, a on to čak i ne želi. Tako nastaje oštar sukob između mladićevih želja i njihova ostvarenja, između volje i sila koje je sputavaju. U većini slučajeva pobjeđuje proces obuzdavanja, a poraz želja i volje nije u ovome slučaju ništa drugo nego pobjeda »gluposti«. Stidljivo hihotanje mladih djevojaka, nezgrapno i nespretno držanje i

hod dječaka u pubertetu, neobična proturječja u njihovu ponašanju – sve su to posljedice ovog sukoba.

U razvoju ljudskog bića sve se jače izražava neprestana trka za vlašću, podsvjesni stid zbog vlastite samoživosti i sebičnosti, akutna i privremena glupost što proizlaze iz tog stida. Bez obzira na to što radi, svaki čovjek zapravo želi jedno te isto: to je da se izdigne iznad ostalih ljudi (a tu nije bitno je li riječ o igranju šaha ili o zgrtanju novca). Međutim, on se u isti mah boji da će njegove prave namjere postati očite – ili suviše prozirne, pa ih on zato nastoji prikriti. Samo, njega muči briga da mu to neće poći za rukom ili da se njegove težnje neće ostvariti, pa upravo zato često odustaje od svake akcije (što je pasivan oblik gluposti).

Dogodi li se da ovaj osjećaj stida postane kroničan, i glupost postaje kronično stanje. Tokom vremena glupan zaboravi da je njegova glupost zapravo samo sekundarna, drugostepena razvojna pojava: osjeća se kao da se »rodio glup«, a kad se jednom učahuri u vlastitu glupost i pomiri se s njome, postaje mu sve teže stjecati nova znanja. Tako se gluposti pridružuje neznanje – i glupan se potpuno zatvara u ljušturu sazdanu od gluposti i od neznanja.

– Glupost je, dakle, u biti strah – kaže dr. Feldmann – i to strah od izlaganja kritici, strah od drugih ljudi, strah od samoga sebe.

Dakako, glupost poprima razne oblike i očituje se na različite načine. Neki su ljudi glupi samo dok su u svome uskome obiteljskom krugu, neki su pak glupi samo u dodiru sa stanovitim znancima, a neki samo dok javno istupaju. Neki su glupi samo dok moraju govoriti, drugi to postanu samo kad moraju nešto napisati. Samo se po sebi razumije da se svi ovi »ograničeni« oblici gluposti mogu međusobno spajati u veće cjeline. Kod djece se često događa da su bistra i pametna samo kod kuće, dok im u školi mozak naprosto ne radi; druga se djeca dobro snalaze u školi, ali zato kod kuće pokazuju vrlo mršave duševne sposobnosti. Neke ljude pogađa glupost samo u njihovim vezama sa suprotnim spolom: njihova je impotencija mentalna. Ima ljudi koji su sposobni da veoma pomno unaprijed pripreme stanovite fraze kojima će otvarati konverzaciju, a kad su ih jednom izgovorili, naprosto zanijeme, povuku se, ostanu bez riječi i odustanu od svakog pokušaja da izbjegnu poraz. Isto se to zapaža kod mnogih žena, ali s tom razlikom što one mogu naći spas iza veoma sigurnog bedema što im ga još daje preživjela konvencija da *muškarac* treba da nosi teret konverzacije.

Može li se glupost potpuno poistovjetiti sa strahom? Charles Richet, uvaženi psiholog i istraživač okultnih pojava, pogledao je tom problemu ravno u oči – a onda ga je pokušao zaobići. Definicija koju je dao negativna je: »Nije glupan čovjek koji nešto ne shvaća – nego je to onaj čovjek koji nešto shvaća, ali postupa kao da ne shvaća.« Ja bih rekao da u ovoj reče-

nici ima previše negativnih tvrdnji. Dr. L. Loewenfeld, čija je knjiga *Über die Dummheit* («O gluposti») imala gotovo 400 stranica i doživjela od 1909. do 1921. godine nekoliko izdanja, prilazi gluposti iz medicinskog kuta, ali ga više zanima klasificiranje oblika u kojima se pojavljuje glupost nego njeno definiranje. On ovako grupira *oblike izražavanja* kojima ljudi očituju svoju glupost:

Opća i djelomična glupost. Neispravna inteligencija nadarenih ljudi. Nezrela percepcija. Slaba moć rasuđivanja. Nepažnja, stvaranje nezgrapnih asocijacija, loše pamćenje. Tupost. Megalomanija, taština. Brzopletost. Nepromišljenost. Podložnost sugestiji. Samoživost. Glupost i životna dob; glupost i seks; glupost i ljudske rase; glupost i zvanje; glupost i okolina. Glupost u privrednom i društvenom životu. Glupost u umjetnosti i književnosti. Glupost u znanosti. Glupost u politici.

Profesor W. B. Pitkin objavio je svoju slavnu knjigu *Kratki uvod u povijest ljudske gluposti* 1932. godine – iste godine kad je izašlo njegovo još slavnije djelo *Život počinje u četrdesetoj godini*. »Kratki uvod« ima 574 stranice, što pokazuje ne samo veliko strahopoštovanje profesora Pitkina prema predmetu knjige koju je napisao nego i to da je on spoznao kako je posrijedi tema koja je praktički neiscrpna. Međutim, i Pitkin je propustio da dade bilo kakvu psihološku ili povijesnu definiciju gluposti.

Richet u svojoj knjizi *L'homme stupide* («Glup čovjek») i ne pokušava definirati ili klasificirati glupost. Među ostalim, u svojoj knjizi obrađuje oblike gluposti izazvane alkoholom, opijumom i nikotinom; piše o idiotarijama što ih stvaraju bogatstvo ili vlast, ropstvo i feudalizam; bavi se očitovanjima gluposti na takvim područjima kao što su rat, moda, semantika, praznovjerje; ukratko opisuje okrutnost prema životinjama, barbarsko uništavanje umjetnina, mučeništvo pionira, zaštitne carinske sisteme, kratkovidnu eksploataciju obradive zemlje i razne druge pojavne oblike gluposti. Richet nije tvrdio da njegova knjiga ima status naučne studije, zadovoljio se samo time da čitaocu predoči neke duhovite misli i primjere. Nekoliko poglavlja njegove knjige gotovo da nema veze s glupošću, pa se tu značenje ove riječi neprirodno proširuje samo zato da bi se stvorila nekakva slabašna veza između onog što se u knjizi iznosi i onoga što je njen predmet.

Max Kemmerich utrošio je čitav ljudski vijek skupljajući čudne i neobične pojave i događaje u povijesti kulture i civilizacije. Njegove knjige *Kultur-Kuriosa*, *Moderne Kultur-Kuriosa* i podugačko djelo *Aus der Geschichte der menschlichen Dummheit* («Kulturni kurioziteti», «Suvremeni kulturni kurioziteti» i «Slike iz povijesti ljudske gluposti») zapravo su strasni napadi na razne crkve, sve službene religije i vjerske dogme. Kemmerich je bio slobodan mislilac, ali zasebne vrste, jer mu je nedostajao najbitniji atribut

slobodnog mislioca, a to je tolerancija. Iz upravo bajoslovne količine historijskih glasina, ogovaranja i tračeva, bizarnosti i svakojake »kompromitirane« građe koju je Kemmerich nagomilao u svom djelu može se izvući samo nekoliko priloga za povijest ljudske gluposti.

Mađar dr. István Ráth-Végh posvetio je gotovo deset godina života prikupljanju građe i pisanju triju knjiga o ljudskoj gluposti: *Kulturna povijest ljudske gluposti*, *Nove gluposti iz kulturne povijesti čovječanstva* i (pomaloptimistički) *Kraj ljudske gluposti*. Dr. Ráth-Végh bio je sudac u mirovini, dakle čovjek koji je pola ljudskog vijeka promatrao ljudske gluposti i poroke nepristranim pogledom suca, a treba spomenuti i to da je bio dobro opremljen za zadaću koju je sebi bio postavio: govorio je nekoliko stranih jezika, bio je školovan povjesničar, a osim toga čovjek dubokih liberalnih uvjerenja. Njegov opus imao je i nedostataka, ali ih je on otvoreno priznavao. Naime, zato što je pisao u polufašističkoj Mađarskoj, morao se ograničiti na to da piše samo o prošlosti, a da politiku naprosto ne spominje. Dr. Ráth-Végh nije išao za tim da izvrši bilo kakvu sveobuhvatnu studiju ili analizu predmeta što su ga obrađivale njegove knjige: njegova jedina namjera bila je da zabavi i pouči čitaoca, a to je postigao i tako što je grupirao ljudske gluposti po raznim kategorijama. Osam stotina stranica, koliko ih zajedno imaju ove tri knjige, možda su najbogatija zbirka građe za povijest ljudske gluposti.

Ako se vratimo u prošla stoljeća, susrest ćemo i druge istraživače ove bujne i zapravo beskrajne prašume. Godine 1785., Johann Christian Adelung (plodan pisac, poliglot i upravitelj Kraljevske biblioteke u Dresdenu) anonimno je objavio svoju *Geschichte der menschlichen Narrheit* (»Povijest ljudske ludosti«). To divovsko djelo imalo je sedam tomova, ali je nosilo posve pogrešan naslov – jer nije imalo gotovo nikakve veze s poviješću. To je zapravo bila obična zbirka životopisa alkemičara, varalica, vjerskih fanatika, a od svih tih ljudi samo su neki bili eksponenti ili eksploatatori ljudske gluposti.

Sebastian Brant, sin siromašnoga krčmara iz Strasbourga, koji je bio upio humanistička načela kao student na sveučilištu u Baselu, objavio je 1494. svoje blistavo djelo *Brod luđaka*. Na ovome imponantnom brodu, što je plovio u Narragoniju (Budalaniju), vozila se bogata zbirka svakojakih bena, koje je pisac opisao u 112 pasusa napisanih u formi rimovanih kitica. To je djelo preveo na engleski škotski svećenik i pjesnik Alexander Barclay, i to otprilike četrnaest godina nakon izlaska originala. *Brod luđaka* proslavio je Branta po čitavoj Evropi. Uzgred rečeno, engleski prevodilac dodao je originalu prilično mnogo vlastitih stihova. Brant je imao otresit, krepak smisao za humor, i samoga je sebe stavio na čelo »vojske budala« koju je opisao u svom djelu – rekavši onda da je tako postupio zato što posjeduje

svu silu beskorisnih knjiga, »koje nisam pročitao ili ih nisam razumio«. U *Brodu ludaka* spaja se humanistički duh s izljevima jednog istinski pjesničkog i prodornog temperamenta a većinu Brantovih budala imamo i danas u tek neznatno izmijenjenim oblicima.

Thomas Murner, Brantov sljedbenik i imitator, zaredio se za svećenika kad mu je bilo devetnaest godina i mnogo je putovao – pa je tako studirao na sveučilištima u Parizu, Freiburgu, Kölnu, Rostocku, Pragu, Beču i Krakovu. Njegova djela *Urota budala* i *Ceh lopuža* duhovitiji su, okrutniji i otvoreniji napad na ljudsku glupost nego Brantov razmjerno blagi obračun s tom pojavom. Pisac ovih knjiga podjednako se nemilosrdno razračunava s klerom, redovnicima i redovnicama, feudalcima-pljačkašima i bogatim trgovcima. Naprosto se vidi da je Murner posjedovao socijalnu svijest koja je otišla daleko ispred vremena u kojem je živio (iako se mora priznati da se on u vlastitom životu slabo držao načela koja je propovijedao).

Sastavljajući ovaj nepotpuni popis nekadašnjih istraživača ljudske gluposti, odlučio sam da najvećeg od njih ostavim za kraj. Nitko nije nikada napisao jaču satiru i dublju analizu benavnosti čovječanstva nego Erazmo Roterdamski u svom djelu *Pohvala ludosti*. U uvodu, koji je napisan kao poslanica siru Thomasu Moreu, Erazmo opisuje kako je napisao ovu knjigu, »na mome posljednjem putovanju iz Italije u Englesku«. Slika koju on tu daje o sebi privlačna je: debeljuškasti Nizozemac poskakuje na svom konju putujući iz sunčanog i bogatog juga prema burnom i hladnom sjeveru, i putem razmišlja o vječnoj gluposti čovječanstva, istoga onog čovječanstva koje on, Erazmo, nije nikada mrzio nego ga je samo žalio i shvaćao.

»...Vjerujem da ćete upravo vi, plemeniti gospodine, naročito spremno prihvatiti ovu vrstu obijesne duhovitosti, jer ste navikli na ovakav oblik šaljiva blebetanja (koje, ako se ne varam, nije ni dosadno ni bezobrazno), da će vam se to jako svidjeti... Jer, doista nije pravo što mi ne dopuštamo da zabava uđe u nauku iako smo još i te kako spremni da je unosimo u svoj život, a to je prava šteta, pogotovu zato što se ponekad događa da sitnice pokrenu ozbiljna razmišljanja, a razne smiješne pojave mogu se tako obraditi da razuman čitalac ima od njih više koristi nego od kakvoga visokoparnoga, dostojanstvenog predavanja... I zato, ako se išta može prigovoriti mojim razmišljanjima, onda se može kazati samo to da ona odaju moju vlastitu krivnju ili barem moj kukavičluk... Dovitljivi će čitalac lako shvatiti da je moja svrha razonoda a ne satira...«

Ja sam tako opširno citirao Erazma naprosto zato što su u ovih nekoliko redaka njegova uvoda sadržane gotovo sve postavke moje knjige. Ako bih htio biti potpuno iskren i pošten (a to je nešto što ne polazi za rukom nijednom piscu), morao bih priznati da je sve ono što je Erazmo napisao o ljudskoj gluposti u svojoj knjizi napisano neusporedivo blistavije, pametni-

je i sažetije nego što bih ja mogao makar samo sanjati da postignem. No, budući da svaka nova pojava izaziva novo bujanje gluposti, smatram da će uvijek biti mjesta za novu knjigu koja bude htjela pronaći i opisati njene beskrajne i bezbrojne varijacije.

U stanovitom smislu riječ glupost je zapravo nalik na elektricitet. U naj-suvremenijemu tehničkom leksikonu elektricitet se definira kao

»očitovanje jednog oblika energije za koji se misli da je posljedica razdvajanja ili gibanja stanovitih djelića atoma što su poznati pod nazivom elektroni.« (Podcrtao autor).

Drugim riječima, mi zapravo ne znamo što je elektricitet. Čak kad bismo iz spomenutog citata izbacili riječi istaknute kurzivom, ono što bi ostalo ne bi bila čvrsta definicija elektriciteta. Elektricitet je »očitovanje« nečega, a što je to nešto – to ne znamo. I zato, izbjegavajući da damo definiciju gluposti – jer Feldmannov »strah« ili Richetov negativni pristup ne mogu se smatrati kao definiranje ovoga pojma – mi zapravo slijedimo uzor što nam ga u svojim poljima daju mnogobrojni učenjaci.

Kao dijete imao sam privatnog učitelja koji je bio prilično ekscentričan čovjek. On naprimjer nije vjerovao da đaci moraju bubati stihove ili datume; bio je dovoljno smion da je nastojao natjerati svoga đaka da sâm misli – tj. da misli samostalno, iako je to ovom često bilo mučno i teško. Jedan od zadataka koji mi je zadao nastojeći da vježba moju sposobnost logičkog rasuđivanja sastojao se u tome da sam morao otkrivati vezu između Sunca i svakojakih nasumce izabranih predmeta – svilene haljine, novčića, kakvog kipa, novina. Nije bilo baš teško otkriti onu više ili manje neposrednu vezu koja postoji između središta našega planetarnog sustava i svega što postoji na Zemlji. Razumije se samo po sebi da mi je moj učitelj tako htio pokazati kako zapravo sve na neki način dolazi od sunca, da bez njega ne bi ništa moglo rasti, da ništa bez njega ne bi moglo postojati ili opstati.

Ako već ne možemo definirati glupost (odnosno, ako, u najboljem slučaju, možemo dati samo djelomičnu definiciju te pojave), možemo barem pokušati da dovedemo glupost u vezu s većinom ljudskih nedaća i slabosti. Jer, ona je kao neko crno sunce, koje zrači smrću a ne životom, koje prži umjesto da oploduje, koje uništava umjesto da stvara. Očitovanja gluposti bezbrojna su, različnosti njenih simptoma nema kraja. U ovom poglavlju možemo opisati samo njene glavne kategorije, a o pojedinostima ćemo govoriti poslije, u drugim poglavljima.

Predrasude su svakako jedan od najuočljivijih oblika gluposti. U svojoj knjizi *Psihologija i svjetski poredak* Ranyard West opisuje savršeno sažeto što su zapravo predrasude.

»Predrasude su univerzalna pojava. One su posljedica jedne nasušne ljudske potrebe – potrebe za samopoštovanjem. Postoji bezbroj načina koji omogućuju ljudskom duhu da pobjegne od činjenica, ali nema sile koja bi taj isti duh oslobodila težnje da odobrava samom sebi. Svi ljudi, muškarci i žene, naprosto *moraju* imati o sebi dobro mišljenje. Da bi to postigli, moraju skrivati istinu od vlastitih očiju, tako je prerusiti da je njihove vlastite oči ne vide, a to se postiže na tisuće načina. Mi poričemo vlastite mane, zaboravljamo ih, kao da ne postoje, »objašnjavamo« ih tako da prestaju biti mane, pa ih se tako oslobađamo. S druge strane, mi uvijek preuveličavamo mane drugih.«

No, ovo je samo temelj predrasuda. Ako, na primjer, vjerujemo da su svi Francuzi raskalašeni pokvarenjaci, ili da svi Crnci posjeduju, samo podljudsku razinu inteligencije, ili da su svi Židovi lihvari – onda su tu na djelu predrasude koje se mogu samo maglovito povezati s »težnjom za samopoštovanjem« i pomoću nje objasniti. Naposljetku, ako ćemo pravo, posve je moguće da se ima o sebi dobro mišljenje a da se ipak o drugima loše ne misli.

Rasne predrasude, možda najčešći oblik ovog oblika gluposti, također su gotovo ili potpuno univerzalne što se tiče njihove rasprostranjenosti. G. M. Stratton to je utvrdio u svojoj knjizi *Društvena psihologija međunarodnog ponašanja* (1929), a onda je tome dodao misao da je »jedna od značajki ljudskog duha da u njemu nastaju upravo ovakve predrasude«. Stratton iznosi još dvije važne okolnosti:

»Bez obzira na njihovu univerzalnost, rasne predrasude nisu nikada urođene: ljudi se ne rađaju s njima. Tako, na primjer, bijela djeca nemaju ama baš nikakve rasne predrasude prema obojenoj djeci ili prema obojenim dječicama, sve dok im ih ne ucijepe odrasli.«

(Ovu je činjenicu iznio mnogo sažetije i ljepše Oscar Hammerstein u libreto glasovitog *musicala* »Južni Pacifik«, odnosno u refrenu njegove glavne pjesme: »Vi morate *naučiti* da ste bijeli....«)

G. M. Stratton kaže na kraju: »Ova stečena, univerzalna 'rasna' predrasuda *zapravo uopće nije rasna*. Ona se ne podudara s rasnim karakteristikama, ona se čak ne poklapa s neobičnošću i posebnošću značajki drugih rasa, *nego se svagdje i isključivo poklapa s osjećajem grupne opasnosti*... Naše takozvane 'rasne' predrasude nisu zapravo ništa drugo nego najobičnija biološka grupna reakcija na gubitke koji nam prijete ili koje smo pretrpjeli. Nije to urođena reakcija nego takva reakcija koju potkrepljuju tradicija i svježi dojmovi o prividnim ili stvarnim gubicima.«

Ovo objašnjenje doima se na prvi pogled razboritim i umjesnim, ono se dobro poklapa s Feldmannovom teorijom da je glupost uvijek istovjetna s osjećajem straha.

Možda situacija ipak nije baš tako jednostavna. Jer, ako su rasne predrasude (na koje otpada znatan dio gluposti iz ove kategorije) doista samo posljedica »grupne prijetnje«, onda se mora postaviti pitanje, zašto u tu glupost upadaju i ljudi koje Crnci, Kinezi ili Židovi ni najmanje ne ugrožavaju ili ne mogu ugroziti? S druge strane, čak i ondje gdje takva prijetnja doista postoji – ili se barem čini da postoji – ima sva sila iznimaka od ovog pravila. Unatoč nesumnjivoj eminentnosti g. Strattona, ja se ne mogu oteti dojmu da je bitna pretpostavka za posjedovanje rasnih predrasuda određeno mentalno stanje koje naprosto moramo nazvati glupošću, ako ni zbog čega drugog a ono barem zbog nedostatka boljeg termina. Rasne predrasude doista nisu urođene – u tome se slažem s autorom *Socijalne psihologije međunarodnog ponašanja* – one doista nisu prirodne, ali čak ako bi se pretpostavilo da nitko pod kapom nebeskom nije potpuno lišen predrasuda, ostao bi vrijediti zaključak da je *djelovanje* predrasuda na čovjekovo ponašanje ono o čemu ovisi hoće li on biti glupavi bigot ili uravnoteženo ljudsko biće. Drugim riječima, svaki pametan, inteligentan čovjek moći će svladati ili sublimirati svoje predrasude, ali glupan će biti njihova nemoćna žrtva.

Sve u svemu, predrasuda je uvijek nešto pasivno. Mi možemo mrziti sve Velšane, ali to još ne znači da ćemo na ulici prići svakom Velšaninu kojeg sretnemo i tresnuti ga po nosu – i to je nešto što ne bismo uradili čak i kad bismo mogli biti sigurni da nam se zbog toga neće ništa dogoditi. S druge strane, netolerancija je gotovo uvijek aktivna. Predrasuda je samo motiv, netrpeljivost je sila koja nas tjera u akciju. Nisu razne kršćanske crkve slale na lomaču kao heretike vjernike drugih kršćanskih crkava zato što bi ih na to tjerale vjerske predrasude nego zato što ih je na to tjerala netrpeljivost. Čovjek koji ima samo rasne predrasude možda će odbiti da živi među Ircima ili Japancima, ali će netrpeljiv čovjek uskratiti istim tim Ircima i Japancima čak i pravo da postoje. Ova dva oblika gluposti često idu skupa i uzajamno se podupiru. Čovjek s rasnim predrasudama odbit će da pošalje svoje dijete u školu u koju mogu ići djeca svih rasa ili vjera; netrpeljiv će čovjek učiniti sve da bi se ukinule takve škole.

U narednim poglavljima bit će govora o mnogim oblicima predrasuda i netrpeljivosti. Sigurno je da se navođenjem povijesnih primjera i ilustracija može mnogo lakše nego pukim teoretiziranjem prikazati ona neposredna uzročna veza što postoji između gluposti i strašne cijene kojom čovječanstvo plaća svaku predrasudu i svaku netrpeljivost.

Da li je i ignorancija jedan oblik gluposti? U stanovitom smislu ona to jest – kao što je groznica dio bolesti, ali nije isto što i sama bolest. Već smo jednom utvrdili da neznanica ne mora biti glup, baš kao što ni glupan ne mora biti neznanica. Glupost i neznanje ne mogu se potpuno razdvojiti sami

po sebi. Ali kad imamo dva pojedinca, kojima se pružila jednaka šansa da se školuju, crta koja razdvaja glupost od ignorancije postaje potpuno vidljiva i već na prvi pogled uočljiva. Glupo dijete ili odrasli glupan teško uče doista vrijedne stvari, bez obzira na to kako im dobro polazi za rukom da kao papige bubaju latinske stihove ili datume bitaka. U ovom slučaju glupost dolazi ispred ignorancije i njen je uvjet; jedno akutno stanje pretvara se u kronično.

Ova tri oblika ili očitovanja gluposti samo su najuniverzalniji ili najrasprostranjeniji. Slaboumnost i benavost, smušenost i fanatizam – sve su to pojave koje se mogu odvojeno dijagnosticirati i prikazati kao otrovni sastojci jednoga vrlo složenog otrova.

Ima, međutim, i takvih oblika gluposti što su svojstveni određenim zvanjima ili klasama: glupost kirurga (tako sjajno prikazana u Shawovu komadu *Doktorova dilema*), to jest glupost čovjeka koji vjeruje samo kirurškom nožu; glupost političara koji vjeruje da se neispunjena obećanja lako zaboravljaju; glupost generala koji uvijek vojuju u pretposljednem ratu. Svatko bi mogao nastaviti da niže primjere, jer oni su bezbrojni i nema im kraja. Uzmimo samo klasnu glupost francuskog plemstva prije revolucije; samouništavalačku glupost velikog dijela španjolske povijesti, glupost koja onima koji su tu povijest stvarali naprosto nije dala da se pomire sa stvarnošću ili da shvate mijenu; glupost arapskih efendija koje su slijepo vodile računa samo o svojim, osobnim interesima i koji su izdali skromne felahe; glupost bigota koji tjeraju poroke u podzemlje umjesto da nastoje suzbijati njihove prave uzroke – i tako dalje.

Sve to ne bi imalo nikakvu važnost kad bi glupani bili štetni samo za sebe a ne i za druge, ali glupost je čovjekovo najubojitije oružje, njegova najrazornija pošast, ona je njegov najskuplji luksuz.

Cijena kojom plaćamo glupost takva je da se naprosto ne može izračunati. Povjesničari pišu o ciklusima kroz koje prolazi povijest ljudskog roda – pa tako govore o kulturama piramida, o propasti Zapada i tako dalje. Oni pokušavaju sabiti amorfna zbivanja u obrasce nalik na kalupe ili pak čine nešto suprotno tome, pa svjetskim i nacionalnim događajima odriču svaku svrhu ili smisao. Međutim, nećemo pogriješiti i nitko nas neće moći optužiti da neumjesno pojednostavnjujemo stvari ako ustvrdimo kako su razni oblici gluposti nanijeli čovječanstvu više štete nego bilo koji rat, pošast ili revolucija.

Posljednjih godina povjesničari su se počeli slagati u postavci da je pad Španjolske započeo kratko vrijeme nakon otkrića Amerike. Razumije se samo po sebi da nije uzrok tome bilo otkriće Amerike (iako je Salvador de Madariaga naveo u jednome duhovitom eseju mnogo razloga zbog kojih bi za Španjolsku bilo bolje da NIJE poduprla Kolumba). Pad je izazvala glu-

post pohlepe, pohlepe za zlatom. Pomna povijesna istraživanja pokazala su da je sve što je Španjolska izvukla iz Meksika i Perua vrijedilo barem deset puta manje nego ljudski životi kojima je to bilo plaćeno, i da je ono što je došlo iz Amerike uništilo ne samo španjolsku nego i evropsku privredu. Ta pohlepa traje i danas baš kao što je postojala još i prije španjolske nesreće. Mi se s njom nismo obračunali i nismo se nje oslobodili čak ni danas kada se najveći dio zlata što ga posjeduje svijet čuva duboko pod zemljom u Fort Knoxu.

Koliko je samo obitelji i pojedinaца uništila glupost koju pobuđuju i podržavaju kojekakve titule, odlikovanja i ceremonije? Koliko je plemića opteretilo hipotekama svoja imanja samo zato da bi se mogli grijati na suncu vladarske milosti u Versaillesu, Beču ili Escorialu? Kakve su sve napore, dovrtljivost i novac profućkale kojekakve bene samo zato da bi se na ovaj ili onaj način istaknule pred drugima? Koliko je remek-djela ostalo nenapisano samo zbog toga što su njihovi nesuđeni pisci obijali pragove kojekakvih ustanova kako bi stekli čast da budu izabrani među onih četrdeset »besmrtnika« od kojih se sastoji Francuska akademija? Koliko je novaca spiskano da bi se platili genealozi koji će dokazati da nečija obitelj potječe od Herkula ili baruna Smitha?

Možda je najskuplji oblik gluposti ipak onaj što ga stvara i od njega živi birokracija. Toj gluposti plaćamo dvostruku cijenu: birokrati ne samo da oduzimaju stanovništvu korisnu radnu snagu time što su postali birokrati, nego u isti mah otežavaju rad preostaloj radnoj snazi. Kad bi se samo jedna desetina od one silne količine papira što se troši za štampanje kojekakvih formulara, svakojakih »bijelih knjiga« ili propisa upotrijebila za tiskanje čitanki i udžbenika, danas u svijetu više ne bi bilo nepismenih. Koliko je samo dobrih zamisli i inicijativa ugušila u korijenu bezobraznost činovnika, koliko je kontakata presjeklo basnoslovno razgranato raslinje birokracije?

»Zakon je stablo pod koje se sklanja čovječanstvo«, kaže jedna drevna izreka. Međutim, zakon je češće slijep nego što vidi. Možda je točno da u naše dane parnica traje manje vremena nego u Dickensovo doba, ali je zato pet puta skuplja. Znatan dio prihoda odvjetnika potječe od ljudske gluposti, a oni sami podupiru tu glupost kad pravničkom terminologijom zakukuljuju i zamumuljuju ono što je očito i svakom shvatljivo, kad odgađaju izvršenje onog što je poželjno i korisno, kad priječe stvaralačku inicijativu.

A koliko je platilo čovječanstvo za glupost izazvanu sumnjom? Da su korisna i važna otkrića bila priznata i primijenjena bez suprotstavljanja i opstrukcije glupo skeptičnih mozgova (razumije se samo po sebi da postoji i umjesna, zdrava i hvalevrijedna sumnja), mi bismo imali cjepivo protiv velikih boginja davno prije Jennera, parobrode davno prije Fultona, a avione

barem nekoliko desetljeća prije nego što su svoj prvi avion konstruirala braća Wright. Ponekad glupost pohlepe i glupost sumnje sklope poganu alijansu – naprimjer kada kakav veliki koncern otkupi neki pronalazak koji prijeti njegovu monopolu i naprosto ga zatvori u sef.

Što da se kaže o gluposti kulta heroja, tj. o jednom obliku gluposti koji je ugrađen u temelje svake totalitarističke vladavine? Nijedan narod ne posjeduje urođenu ljubav prema tiraniji i ugnjetavanju, ali kada glupost koju rađa nagon krda zahvati politiku, kad ludost nacionalnog mazohizma zahvati sve, na pozornicu izlaze kojekakvi Hitleri, Mussoliniji i Staljini. Ako mislite da je ovo vulgarizatorsko pojednostavnjivanje stvari, pročitajte nekoliko stranica *Mein Kampfa*, proučite Mussolinijeve govore ili ono što je pisao i govorio Staljin. Nećete ondje naći ni retka koji bi mogao prihvatiti imalo inteligentan i normalan ljudski mozak, jer najveći dio toga sačinjavaju tako sumanute besmislice da bi čak i mozak kakvog desetogodišnjaka mogao razbiti njihovu sumnjivu logiku i prozreti njihovu potpunu ispraznost.

A ipak, sve to gutali su milijuni ljudi, ljudi koji su, duže ili kraće vrijeme, vjerovali da su topovi uistinu ukusniji od maslaca, da se osvajanjem jedne gole i besplodne afričke kraljevine mogu riješiti problemi što ih je stvarala prenapučenost Italije, da je u interesu proletarijata da rabota za volju birokratskog imperijalizma.

Je li uopće potrebno izračunati, makar samo približno, cijenu kojom čovječanstvo plaća masovne oblike vlastite gluposti? U jednom jedinome ratu izginulo je petnaest milijuna ljudi i nastale su materijalne štete koje se ni u sto godina neće moći nadoknaditi. Je li se u čitavoj Njemačkoj našao makar samo jedan jedini čovjek koji bi ustao i rekao Hitleru u lice da je idiot? Bilo je Nijemaca koji su Hitlera nazivali lopužom, ludakom sanjarom (a ima ih i danas ne baš malen broj koji su ga tada smatrali i danas ga smatraju genijem) – ali je masovna glupost bila ipak dovoljno duboka i rasprostranjena da nitko nije mogao kazati ama baš ništa protiv Hitlera. Da li je itko rekao Mussoliniju da Talijani naprosto nisu rođeni da postanu novi Rimljani i da se u Italiji može stvoriti blagostanje i bez osvajanja drugih zemalja? Već trideset godina plaćamo ovu šutnju i plaćat ćemo je još barem toliko.

Koliko plaćamo lakovjernost, praznovjerje, predrasude, ignoranciju? Cijena tome je takva da je ne bismo mogli platiti svim zlatom svijeta. Što li tek plaćamo za ljubavne ludorije – odnosno za svakojake gluparije što bujaju iz spolnog nagona? Zaboravite na trenutak moralne aspekte ovog problema i sjetite se svih onih frustracija, patnji, jada, ili razornog djelovanja takozvane nesretne, to jest neuzvrćene ljubavi! Na svako remek-djelo što ga je stvorio neki nesretni zaljubljenik dolaze na stotine uništenih života,

na tisuće ljudskih života koji su lijepo započeli a onda zbog nesretne ljubavi jadno i prerano završili.

Molière i stotine drugih pisaca postavili su na stup sramote loše i glupe liječnike, nadržiliječnike i šarlatane. No, unatoč velikom poštovanju što ga gajim prema plemenitom liječničkom pozivu, moram reći da su ljudi o kojima je pisao Molière uvijek postojali i da ih ima, sva sila, i danas. Koliko je samo ljudi pomrlo od kojekakvih »čudesnih terapija«, koliko su zdravih i krepkih tijela uništili kojekakvi »eliksiri«?! Danas cvjeta više nego ikada u prošlosti slijepa vjera u neprovjerene »čudesne« lijekove i kojekakve »psihičke terapije«. Sve – od postojanja kojekakvih čudesnih izlječitelja i iscjelitelja do oglasa u indijskim novinama, gdje se tvrdi da jedan te isti preparat (koji se prodaje u jednoj te istoj boci) liječi ama baš sve, od prišteva do gube – jasno nam pokazuje da se ljudska glupost nije ni za dlaku izmijenila.

Veoma je bliska ovoj kategoriji gluposti ona bogata žetva koju žanju današnji astrolozi i hiromanti, lažni mediji i gatare. Dokle god to ne prelazi okvire novinskih stupaca ili seoskih sajмова i proštenja mi se možemo nadmeno i tolerantno smješhati. No, kad bismo pokušali izračunati koliko stvarno stoje one gluposti i predrasude zbog kojih ljudi jalovo pokušavaju odgrnuti zavjesu budućnosti povezujući svoje ništavno individualno postojanje s kretanjem zvijezda – vidjeli bismo da ova čudna mješavina lažne nauke i običnih tlapnji izaziva toliko tragedija i čak pravih katastrofa da cijena kojom sve to plaćamo postaje jedna od najviših stavki u bilanci šteta koje nam pravi glupost. Odatle do ponovnog izbijanja masovne histerije koju može izazvati strah od skorog smaka svijeta samo je jedan korak, a kad se proriče skori smak svijeta, onda se gotovo uvijek pretskazuje i datum kada će se on dogoditi. Možda se ne bi ponovilo ono što se u sličnim okolnostima događalo u prošlim stoljećima, kada su seljaci prestajali obrađivati svoja polja, a obrtnici raditi, no, glasine o »letećim tanjurima« – taj san na javi što ga je stvorila naučnofantastična beletristika – kojekakve vjerske i druge manije i dalje nam prave goleme štete i izazivaju silnu zbrku u našim glavama.

Sve su ovo samo neka očitovanja ljudske gluposti, ali njihova ukupna cijena, ako je izrazimo ljudskim životima i novcem, zacijelo je astronomska, a, na žalost, nema velike nade da će se smanjiti. Ako ništa drugo, mi barem ne bismo smjeli imati iluzija o svojoj prošlosti i svojoj sadašnjosti – pa ma kako nam to malo koristilo za budućnost. Otkako svijet postoji i otkako na njemu živimo mi plaćamo svoju glupost – i plaćat ćemo je sve dok u kakvome atomskom ratu ne poubijamo sve što živi na površini našeg planeta...

Ova knjiga nastoji prikazati barem glavne oblike izražavanja ljudske gluposti u prošlosti i sadašnjosti. Njoj nije namjera da daje bilo kakva na-

ravoučenija ili predlaže bilo kakav lijek protiv gluposti, Iako je s jedne strane točno da u Velikoj Britaniji ponekad osuđuju okorjele kriminalce na »popravno školovanje«, dosad nije nikom palo na um da pokuša prisiliti glupane da se podvrgnu obuci gdje će naučiti kako se postaje razumnim, a isto tako nitko dosad nije ni pokušao da im na ovaj ili onaj način ucijepi barem mrvicu pameti. Mi s jedne strane trošimo milijarde na atomske bombe, a s druge su u čitavom svijetu učitelji najslabije plaćeni intelektualni radnici. Pouka koja iz toga proizlazi tako je očita da možemo mirne duše prepustiti čitaocu da je sâm formulira.

U razdoblju između dva svjetska rata u nekim je zemljama Srednje Evrope uživala veliku popularnost jedna uvreda koja se izražavala u obliku pitanja: »Kažite mi, molim vas, da li glupost jako boli?« Na žalost, odgovor je na ovo pitanje negativan: glupost *ne* boli. Da je kakvim slučajem glupost nalik na zubobolju, već bismo odavna nešto poduzeli da je suzbijemo. No, to baš i nije posve točno. Glupost ipak *boli* – ali ne boli glupana nego druge ljude.

Upravo ta tragedija svjetskih razmjera predmet je ove knjige.

II

Krepka klopa za kralja Midu

1

Prije prvoga svjetskog rata otočje Palau (koje se nekada zvalo otočje Pelew, a nalazi se u Mikroneziji) pripadalo je Njemačkoj, koja ga je, 1899. godine, bila kupila od Španjolske. Nakon 1918. otočje je pripalo Japanu, odnosno, točnije rečeno, Liga Naroda dala je Japanu mandatnu upravu nad njim. Prekršivši obaveze koje je tada primio, Japan je ove otoke pretvorio u utvrđene vojne baze, koje su mu poslije dobro došle u drugome svjetskom ratu. Na ovom otočju vodile su se neke od najkrvavijih bitaka na pacifičkom ratištu, a središnji otok, Yap, dobio je slavno mjesto u povijesti toga rata. Danas je čitavo ovo otočje u rukama Amerikanaca.

No, ovo je otočje bilo slavno davno prije dolaska Nijemaca, Japanaca i Amerikanaca. Svjetsku slavu donijelo mu je jedno dosta jedinstveno obilježje života njegovih žitelja – njihov novac. Smedoputi domoroci Yapa bili su bezazleni i primitivni, ali su ipak poznavali instituciju novca. Samo, u vezi s tim postojala je jedna nezgoda; naime, na Yapu nije bilo ni najmanjih nalazišta bilo kakvog metala. Doduše, školjaka je bilo u izobilju, a isto tako i stanovitih plodova i svakojakih životinjskih zubi, koji bi se bili mogli upotrebljavati kao novac, ali su domoroci nekako prokljuvili da novčani sustav koji bi se temeljio na tim predmetima kojih je bilo u izobilju narosto ne bi bio dovoljno stabilan. Zapravo, bilo im je potpuno jasno da moraju izmisliti nekakav standard koji će vrijediti sam po sebi.

Oni su ga naposljetku pronašli. Bio je to proizvod susjednog otoka, udaljenog otprilike dvjesta morskih milja – kamenje iz jednoga velikog kamenokopa, koje je inače služilo kao idealan materijal za izradu žrvnjeva. Taj je otok bio dosta daleko, čak predaleko, a to je značilo da se morao uložiti znatan trud i napor da bi se ti kameni blokovi izvukli iz kamenoloma,

oblikovali i dopremili na Yap. Uzevši to u obzir, domoroci su zaključili kako je to kamenje kao stvoreno da im služi kao novac. Okrugli plosnati kamen s promjerom od otprilike trideset centimetara imao je otprilike vrijednost od jednoga srebrnog dolara. Kad su mu u središtu probušili rupu i onda kroz nju provukli štap, mogli su ga lako odnijeti, odnosno otkotrljati na sajam, iako se, doduše, mora priznati da su se morali prilično poguriti dok su ga tako teglili. Što je kamen bio veći, to mu je i vrijednost, dakako, bila veća. Divovski kamen s promjerom od dvanaest stopa (oko tri i pol metra) bio je po vrijednosti ravan novčanici od tisuću dolara. Rupa u njegovu središtu bila je tolika da se kroz nju mogao provući i najdeblji poglavica.

Vi se zacijelo pitate kako se uopće upotrebljavala ova moneta? Je li se zbilja moralo tegliti to silno kamenje, ponekad teško i po nekoliko tona, kad se htjelo nešto kupiti ili kad bi se nešto prodalo? Žitelji Yapa imali su dovoljno pameti da se u to nisu upuštali. Kamenje je uvijek stajalo na istom mjestu, a to znači u vrtu ili u dvorištu *prvobitnog* vlasnika, i s njim se postupalo kao s kakvom nekretninom, što znači da su se sve transakcije vršile tako da bi se vlasništvo nad kamenjem prenosilo na ime novog vlasnika. Domoroci nisu imali pismo, pa je zato svaki takav ugovor o prijenosu vlasništva morao biti usmen, verbalan – ali je obavezivao obje strane više nego kakav dokument od pedeset listova koji bi sastavila vojska odvjetnika. Na Yapu je bilo mnogo bogatih ljudi kojih je imetak bio razasut po čitavom otoku. Samo se po sebi razumije da su svi oni imali pravo posjećivati ono što su posjedovali, nadzirati svoj imetak, sjediti u onoj rupi u središtu mlin-skih kamenova, dičiti se svojim bogatstvom. A u tome su oni isto tako uživali kao što kakav naš cicija uživa dok broji zlatnike ili burzovne akcije.

Međutim, još nismo na kraju priče. Na Yap se često sručuju tropski orkani a nisu ondje baš rijetki ni *tsunami*, divovski valovi što nastaju od podmorskih potresa. Žestina i snaga *tsunamija* tako je golema da su oni ponekad odnosili u more i najveće kamenove. Kad bi nevrjeme prošlo, domoroci bi prvo popravili svoje uništene kolibe, onda bi pokopali poginule, a zatim bi pošli potražiti svoj novac. Našli bi ga prije ili poslije gdje leži na dnu lagune, lako uočljiv u divnoj, poput suze bistroj i prozirnoj vodi. Kad bi tako pronašli svoje kamenje, nije im bilo ni na kraj pameti da ga pokušaju izvući iz mora. Oni su znali da bi to bio vrlo težak, iako ne i neostvariv pothvat, pa nitko nije nikada ni pokušao da to uradi. Za njih je bilo važno samo to da znaju gdje je novac, da znaju da on još postoji, a samo zbog toga što se imetak neke obitelji, eto, našao jedan ili dva hvata ispod morske površine, nije se smanjio njen ugled, ničija reputacija nije stradala.

U današnje vrijeme otprilike 75 ili 80 posto od ukupnih rezerva zlata koje ima svijet čuva se u Fort Knoxu, u američkoj saveznoj državi Kentuckyju. Ondje su izvršene najpomnije mjere opreza protiv eventualnoga atomskog

napada, pa je dovoljno pritisnuti dvije-tri poluge da bi se trezori u kojima je zlato našli ispod vode. No, iako se ovo zlato čuva u podzemlju i iako se može, u slučaju potrebe, lako sakriti pod vodom, valuta Sjedinjenih Država nije – barem ne zbog toga – izgubila ništa na vrijednosti. Dolar je i dalje dolar – i to naprosto zato što ljudi u čitavom svijetu znaju da je zlato ondje, u Fort Knoxu. To isto vrijedi za sve zemlje kojih se valuta i dalje temelji na takozvanoj zlatnoj podlozi.

Recite iskreno: postoje li velike i bitne razlike između zlata u Fort Knoxu i onog kamenja na otoku Yapu?!

2

Povijest zlata ujedno je i povijest čovječanstva. U stanovitom smislu zlato je važan sastavni dio religije: od zlata od kojega je bilo napravljeno Zlatno tele do zlata od kojega se izrađuju zlatni i dragim kamenjem ukrašeni kipovi Bogorodice i svetaca. Srednji vijek, to mračno i kruto razdoblje, personificirao je svoju predodžbu o zlatu u liku prezrenog, često zloupotrebljavanog i zlostavljanog Židova, koji je živio u getu kao kakav pariya, koji je bio stavljen izvan zakona i lišen njegove zaštite i kojega su flamanški slikari iz XV stoljeća slikali s tako naivno otrovnom mržnjom. U tim grubim stoljećima ljudi su se praznovjerno bojali zlata i njegove skrivene moći; alambici alkemičara smatrali su se đavoljim alatom. Nitko nije točno znao u čemu je zapravo vrijednost zlata, zašto je ono tako vrijedno, pa je zato bilo osuđeno da igra posve jalovu ulogu, a čim ga je netko pokušao umnožiti i oplodivati, drugi bi ga ljudi stali progoniti ognjem i mačem.

U očima srednjovjekovnog čovjeka prve bankarske transakcije izgledale su kao čista magija, a tajne kretanja kapitala uznemiravale su ga baš kao da se radilo o nečem što spada u opasno područje alkemije. U tom razdoblju, koje je zapravo bilo željezno doba, samo su Židovi poznavali tajnu zlata. Čarobnim ključem kredita oni su otvorili tržišta Orijeanta, a formule njihove zlatne algebre omogućile su im da odgonetnu mnoge tajne čovječanstva. Usred moćnih, golemim bedemima opasanih srednjovjekovnih gradova nalazila su se mračna, zlokobna, čudna geta sa svojim krivudavim uskim uličicama: bijahu nalik na magnetično brdo iz Hiljadu i jedne noći, koje je neodoljivom silom privlačilo brodove. I baš kao što je to brdo iz priče privlačilo brodove, tako su židovska geta nevidljivim kanalima privlačila zlatna blaga tadašnjega svijeta.

Kakav oholi vitez pokucao bi u gluho doba noći na kapiju geta iza koje su pariye čuvale svoje blago. Kapiju bi mu oprezno i polagano, centimetar po centimetar, odškrinuo čovjek u tamnom kaftanu i s turbanom patrijarha, čovjek koji je, tako odjeven, izgledao kao kakav svećenik. Bio je to »Na-

tanijel«, Židov o kojem su nežidovi pričali da pljuje na svetu hostiju, a da na Veliki petak pribija kršćansku djecu na križ. Pa ipak, kršćani su unatoč tome dolazili tom »Natanijelu« naprosto zato što im je trebalo zlato. Vanjski zidovi »Natanijelove« kuće bijahu prekriveni debelom korom prljavštine, ali je ona zato unutra blistala od silne raskoši. Tu su se mogle vidjeti najskuplje tkanine, divno posuđe iz bajoslovne Azije, indijski tamjan i teška blistava svila... Krijući se iza zavjesa od čipaka, posjetioca su gledale divne, bljedopute žene, promatrajući iz prikrajka kako on – ponositi vitez – daje u zalog svoju zemlju, svoj zamak da bi dobio dukate.

Nisu to radili samo vitezovi nego i njihovi kraljevi. Oni bi prvo od Židova posuđivali novac, a onda bi te iste Židove postavili za svoje rizničare i ubirače poreza. Samuel Levi, državni rizničar – danas bismo rekli ministar financija – Pedra, kralja Kastilije, bio je pravi financijski čarobnjak. Jedan je ljetopisac o njemu napisao ove riječi: »Bio je to blag, smiren čovjek po kojega bi kralj poslao kad god bi mu trebalo novaca. Kad bi Samuel došao, kralj bi ga milostivo oslovljavao sa don Samuel – i oni bi brzo izmislili kakav novi porez.« U Francuskoj su Židovi već vrlo rano pokazali ovo svoje umijeće. Poslije, kad su bili protjerani, Nicholas Flamel zgrnuo je golemo bogatstvo špekulirajući zaplijenjenom židovskom imovinom. Njegov nasljednik bio je Jacques Coeur, čovjek koji se pojavio na poprištu u vrijeme teških i opasnih kušnji za Francusku. On je utemeljio trgovinu s Levantom, eksploatirao rudnike, izmislio statistiku; smislio je sustav organiziranog ubiranja poreza i za svoju zemlju otvorio najbogatije izvore financiranja. Francuska je na kraju ovome, privrednom geniju oduzela njegovo zlato i nagradila ga tako da ga je protjerala. Umro je na jednome grčkom otoku, siromašan i zaboravljen.

No, prezreni i zloupotrebljavani »pozajmljivač novca« s vremenom se pretvorio u poštovanog i moćnog bankara. U posao su sada ušli i sami vladari – Ljudevit XI u Francuskoj, Henrik VII u Engleskoj, Ferdinand V u Španjolskoj i car Karlo V u Njemačkoj.

U čitavome tadašnjem svijetu malo-pomalo počeli su i kršćani otkrivati tajnu premetanja zlata. Uzor im je davala Italija: lombardijski su bankari postali uzor i slika i prilika bankara baš onako kao što su to nekada bili Židovi. Trgovanje, bankarstvo, špekuliranje – sve što se nekada preziralo – sada se vršilo, s upravo kraljevskom pompom. U malim republikama osnivale su se banke, a ponekad su sinovi bankara kupovali svojim zlatom čistokrvne kraljevske princeze za žene. Trgovačke zastave natjecale su se s nacionalnim barjacima. Venecija se digla iz svojih laguna sjajući orijentalnim sjajem. Paolo Veronese prikazao je ove »trgovačke prinčeve« na svojoj slici *Svadba u Kani*: s njegova platna gledaju nas sve sami senzualni orijentalni tipovi, ali Orijentalci lišeni onog izražaja mlitave slabosti, koji

je inače tipičan za Azijce. Izgledaju kao pravi, rođeni domaćini kraljeva. Svi bez razlike – vojvode Medici, milanski despoti Sforze, koji su iz svog džepa isplatili otkupninu za kralja Franju I, Đenovljani koji su osnovali Galac na Dunavu, mjenjačnicu što se nalazila u samom srcu islama – započeli su metodama i zlatom Židova. Zlato je stvaralo prava čuda. Zapravo je ono stvorilo renesansu. Taj sirovi metal, što su ga zarađivali trgovci, rafinirao se u retortama umjetnosti i pretvarao u remek-djela Cellinija i velike zlatarske obitelji Arphe.

Upravo se u tom razdoblju oživotvorio u Italiji blistavi prizor iz drugoga dijela Goetheova *Fausta*, gdje bog bogatstva više nije slijep i ružan kao u Lukijanovim i Aristofanovim satirama, nego je upravo veličanstveno lijep, božanski divan dok sjedi u trijumfalnoj kočiji i maše vitkim prstima s prekrasnim prstenjem, a kad blagosilja smrtnike, dijamanti padaju poput kiše, baš kao u kakvoj bajci.

Poslije Italije došla je na red Njemačka sa stoljećem Fuggera. Složene bankarske operacije zagušile su i otjerale s poprišta doba viteštva, koje je bilo dotjerano do apsurdna. Mamon je pobijedio sv. Mihajla, a onda mu je stao svojom pobjedničkom nogom na vrat. »Imam ja u Augsburgu jednog tkača koji bi sve ovo mogao kao od šale kupiti«, rekao je prezrivo car Karlo V kad su mu u Parizu pokazali krunske dragulje. Ako u minhenskoj Pinakoteci pažljivo pogledate Holbeinove portrete Antona Fuggera i njegove obitelji, shvatit ćete prije ili poslije da zapravo gledate ljude koji su se naprosto rodili da stvore dinastiju. Otac, u kaputu obloženom krznom, izgleda kao kakav nordijski kralj; to je čovjek ponosna izgleda i držanja, svjestan svoje moći. Na drugoj slici vidimo njegovu djecu kako kleče, s krunicama u rukama. Dječaci se drže nekako ukočeno i djeluju gotovo ozbiljno, baš kao španjolski prinčevi; djevojke i djevojčice elegantno su pobožne, ali očito u punoj mjeri svjesne činjenice da mogu, ako im se samo prohtije, podići crkvu svom svecu-zaštitniku. Na slici se pojavljuje i nasmiješena Bogorodica... naslikana ispred *zlatne* pozadine. Nasuprot Holbeinovim portretima visi Dürerova slika dvaju vitezova. Sjahali su sa svojih konja i doimaju se nekako mračno i tužno, mrtvo umorni, baš kao da kažu: »Došla su za nas gadna vremena!« Ova remek-djela pružaju nam kao na dlanu čitavo golemo proturječje toga vremena uspon zlata, pad željeza.

Što se više primičemo modernim vremenima, to je snažniji utjecaj zlata. Engleska je u XVIII stoljeću skinula viteške oklope i umjesto njih navukla bankarsku odjeću. Upravo je u to vrijeme osvojila Indiju, sa svim njenim divotama i strahotama. Nizozemska se pretvorila u golemo brodogradilište, gdje su se gradili brodovi za njene trgovce. Obje nacije, engleska i nizozemska, poistovjetile su politiku sa zlatom. Zlato se pretvorilo u vlast, postalo je moć, vladar, širitelj civilizacije... Kakav engleski princ trgovine, kojeg

smo mogli vidjeti kako se uspinje stubištem londonske burze s kišobranom okvačenim o ruku, mogao je poslati u mirovinu velikog mogula, zbaciti s prijestolja svakog maharadžu, naoružati i opremiti čitave vojske. U uredu *Istočnoindijske kompanije* anektirala su se daleka kraljevstva i povlačile granice bajoslovnih carstava. Trgovac koji je pušio glinenu lulu stojeći na pragu svojega amsterdamskog ureda posezao je za tim tržištima. Negdje bi se nalazio koji njegov trgovac paprom, ondje bi mu kao pijun služio kakav mjesni vladar... Sigurno je da se ti ljudi nisu mogli optužiti da su zakopali pet talenata.¹ Bez obzira na to kako mi na te ljude gledamo danas, iz perspektive spoznaja moderne ekonomike, o jednoj stvari nema sumnje: njihovo marljivo i brižno zgrtanje bogatstva nosilo je u sebi upravo dramatičnu veličinu, koju su nizozemski slikari iz XVII stoljeća tako sjajno prikazali na svojim portretima *mynheera*?

U Francuskoj je zlato razmjerno kasno postalo moćan činilac, jer se sve opiralo njegovoj vladavini: plemstvo, moralna pravila i konvencije, predrasude, a najviše od svega prilična mjera zaziranja od bavljenja trgovinom, što je bila jedna od značajki francuskoga srednjeg vijeka. Moć zlata personificirali su *traitants*, to jest pojedinci kojima bi kralj dao u zakup ubiranje poreza. Tadašnje komedije prikazivale su ove krvopije kao komične likove, ali su oni u zbilji bili upravo ubojito ozbiljni i s njima doista nije bilo šale. Bijahu porezni egzekutori u najokrutnijem značenju te riječi: to jest pravi porezni krvnici. Kao ucjenjivači, kojima je službenu dozvolu za ucjenjivanje dao sam kralj, bili su strah i trepet bezdušno pljačkanog naroda, koji im je bio izručen na milost i nemilost da ga iscijede »do posljednje kapi krvi«. Njihovo golemo bogatstvo postalo je poslovično baš kao i njihova potpuna nemoralnost, a narod ih je mrzio kao najodvratnije otjelovljenje zlata. Dok se u Engleskoj, Nizozemskoj, Italiji i Njemačkoj zlato stavljalo u opticaj i tako postajalo proizvodno, u Francuskoj je dugo vremena ostalo jalovo i besplodno. Zapravo se ponašalo poput pravog dušmanina – zgrtali su ga kao kapital, pa zato nije stvaralo ama baš ništa osim izazovne raskoši i ispraznosti.

Francuski financijeri bijahu nalik na zlatnu telad koja se tovi za klanje. Saint-Simon ostavio nam je strašan opis ovih monopolista zlata kod kojih se krvožedna pohlepa prokonzula spojila s divljačkim ucjenjivačkim cicijašenjem satrapa. »Ovo je kraljeva volja!«, glasila je čarobna formula raznih Voysina i Desmareta. (Za potonjega se pogotovu moglo reći da je »ministar lihve«.) Upravo je njega uhvatio Colbert kako krivotvori novac. Nakon nekoliko godina koje je proveo u nemilosti Desmaret se vratio, ponovno pos-

1 *Talent*, starogrčka novčana jedinica i jedinica za mjeru težine, u prvom redu plemenitih kovina. (Op. prev.)

tao ministar financija i odmah osudio Francuze da plaćaju »desetinu«. Saint-Simon tada je napisao: »Bilo je to zlato iz kojega je kapala krv izmr-cvarenih ljudi.«

Kad je Ljudevitu XIV ustrebao novac za gradnju palače u Versaillesu, *messieurs traitants* odjednom su postali prvi ljudi Francuske. Samuel Bernard, koji je bankrotirao s deficitom od četrdeset milijuna franaka, a onda se opet digao na noge i obogatio više nego ikada prije, povezao se ženidbom s drevnim aristokratskim obiteljima Mole i Mirepoix. Od zaprepštenja skamenjeni dvor gledao je jednog dana kako se on šeće s Kraljem-Suncem vrtovima Marlyja. To je ponukalo Saint-Simona da u svom dnevniku razmišlja o poniženjima s kojima se moraju ponekad pomiriti čak i najmoćniji vladari. Naravno, radilo se o zlatu, o zlatu što ga je Bernard imao, a Ljudevit nije. A ipak, u to je vrijeme u Francuskoj još vladala mržnja prema tiraniji zlata, pa zato nije teško zamisliti da je Moliereova komedija o škrtcu pogodila tadašnje ljude u sam živac.

Upropašteno je plemstvo najposlije kapituliralo pred zlatom i njegovom moći. Kada je Madame de Grignan pristala da se njen sin oženi nasljednikom »generalnog intendanta« Saint Amanda, iskovala je uzrečicu: »Od vremena do vremena treba zagnojiti i najbolju njivu!« Grof Evreux uzeo je za ženu kćer financijera Crozata, koja mu je donijela miraz od dva milijuna franaka, a osim toga njen se otac obavezao da će poslije dati još dvadeset milijuna. Grof Evreux oženio se, ali nije htio ženu ni taknuti jer mu se gadila. Poslije se obogatio u financijskom mjehuru od sapunice Johna Lawa, vratio je puncu ženin miraz, a onda ju je naprosto otjerao.

3

Sjaj sunca koje izlazi, blještavilo sunca u podne, krasota sunca na zalasku – sve to nije nikad moglo u takvoj mjeri nadahnuti i raspaliti ljudsku maštu kao hladni žućkasti sjaj zlata. Doduše, istini za volju, valja priznati da je bilo mnogo religija koje su se klanjale suncu, ali valja kazati i to da su se njihovi vjernici klanjali bogu na kojega su se mogli osloniti: nikad se nije dogodilo da sunce, koje je zašlo, ne bi sutradan u zoru opet izašlo. Mit o Ikaru bio je opomena smrtnicima da se ne približe previše Suncu, a nesreća koja je snašla Faetona služila je ljudima kao pouka da ne smiju dirati u vrijeme kojim upravlja Sunce.

No, pokušajmo se malo zamisliti nad zlatom – tim najnedohvatljivijim, najosvetoljubivijim i najzanosnijim idolom što ga je ikada vidio svijet. Kad ga ne tražite, ono se samo kotrlja u grumenima pred nogama putnika, naplavljuju ga rijeke na svoje obale, otkrivamo ga u bogatim žilama slučajnim udarcem pijuka ili lopate. Ali kad odete u lov na zlato, ono zablista na tre-

nutak poput neke lake, koketne žene – a onda vam se zauvijek sakrije i netragom nestane. Kako se samo često događa da se kakvo zlatonosno polje pretvori u jalovu pustoš u kojoj nema ni grama zlata; kako se često događa da zlatno grumenje na obalama rijeka nestane kao da se isparilo; kako se često »preko noći« naprosto isušē zlatne žile kakvog rudnika!

Opsjednuti zlatnom manijom, tragajući za blagom indijanskih vladara i poglavica, Španjolci su se dovukli i u današnju Kaliforniju. Pretražili su sve indijanske šatore, kolibe, sela i puebla – ali nisu našli ni grama zlata. A ipak, trebalo je da se samo sagnu, jer su doslovce hodali po zlatnom grumenju. Oni su maštali o Eldoradu, a nisu čak ni slutili da su stigli u Eldorado. Možemo zamisliti kako su se demoni zlata cerekali okrutnoj šali koju su priredili njegovim poklonicima!

Tri stoljeća evropski pustolovi, lovci na zlato, lutali su Kalifornijom, ali se ni jedan jedini nije sjetio da dohvati pregršt sjajnog pijeska *arroya* i vidi je li njegov sjaj doista bezvrijedan. Trebalo je čekati da James Wilson primijeti nekakav čudan odsjaj što ga je opazio u pijesku u kojem je kopao temelje pilane koju je htio sagraditi sa svojim ortakom Johnom A. Sutterom, pa da započne velika zlatna groznica od 1849. godine. Čini se baš kao da je zlato strpljivo čekalo tri stoljeća hoće li napokon oko ljudske gluposti vidjeti nešto što je bilo i te kako uočljivo još od samoga početka.

Zlato je podrugljivac koji zbija s ljudima neslane šale, ono je varalica i šarlatan. Ono uvijek uspije dobiti fantastični publicitet i reklamu, stvarati mitove i legende u koje će uvijek vjerovati prava vojska lakovjernih budala. Drevne kronike pune su svakojakih izvještaja o bajoslovnim zlatnim čudesima, a legende o nekima žive i dan-danas.

Tlapnja o stotinama tona zlata kralja Salamona, legenda o zlatnom blagu kralja Mide i blagu kralja Kreza, mit o zlatnim jabukama Hesperidâ, Jazonovo »zlatno runo« – sve su to zlatne niti od kojih je satkano štivo antičkih ljetopisa. U starom vijeku kružile su glasine da je bogatstvo Fenicije sazdana na zlatu što su ga Feničani dobivali iz Hispanije. U jednoj od tih priča tvrdilo se da se fenički brodovi vraćaju sa Zapada sa zlatnim sidrima, jer obično rasprodaju svu svoju robu, pa zato moraju trampiti svoja željezna sidra za zlato.

U prvom stoljeću prije naše ere Diodor Sicilski naposljetku je »objasnio« tajnu ovoga zlatnog doba nekadašnje Španjolske. Domoroci nisu o zlatu znali ništa i nisu ga uopće cijenili, ali je jednom izbio golem šumski požar na Pirenejima, koji je uništio čitave planinske lance i rastalio zlato skriveno u njihovoj utrobi. Tako rastaljeno zlato poteklo je u nizine u pravim zlatnim bujicama i potocima. To je, naravno, zapanjilo barbarske domoroce, kojima se tako prvi put pružila prilika da vide zlato, da otkriju samo njegovo postojanje.

Ova je priča fantastična, ali su ljudi bili nekad spremni gutati još fantastičnije priče. Tako su naprimjer mnogi čvrsto vjerovali da i neke životinje poznaju vrijednost ove kovine, koja je ljudima najvrednija.

U svom djelu *De Natura Animalium*, Klaudije Elijan, rimski retoričar, koji je živio otprilike tri ili četiri stotine godina prije Krista, opisao je i *grifone*, neku vrstu ptica što su se, kako je barem on tvrdio, gnijezdile na golim liticama Baktrije. Ove ptice, pisao je Elijan, čupaju svojim poput željeza tvrdim kandžama zlato iz granitnih stijena, a onda s bijesnom ljubomorom čuvaju svoje blago od lakomih ljudi.

Plinije Stariji bio je skeptičan prema ovim legendarnim pticama, ali mu to nije smetalo da u svom djelu *Historia Naturalis* opiše kao »naučnu činjenicu« mrave koji žderu zlato.

»Vjernici koji dolaze u Heraklov hram u Eritreji mnogo se dive ticalima jednoga indijskog mrava. U sjevernim dijelovima Indije žive, naime, mravi koji su, što se tiče boje, nalik na mačke, ali su veliki kao egipatski vukovi. Ti mravi kopaju zlato iz zemlje. To rade zimi, tada ga zgrću, a ljeti se zavlaze pod zemlju da bi se zaklonili od žege. Upravo im tada Indijci krađu njihovo zlato. Samo, moraju biti vrlo brzi, jer mravi, čim osjete ljudski miris, izlaze iz svojih rupa i krenu za pljačkašima, pa ako ovi nemaju dovoljno brze deve, sustižu ih i onda ih raskomadaju. Eto kako silnu brzinu i krvoločnu okrutnost stvara ljubav prema zlatu!« (*»Tanta pernitas feritasque est cum amore auri«*, *Historia Naturalis*, XI, XXXXVI)

Herodot je tvrdio da su neki od tih mravi bili uhvaćeni i onda držani na dvoru perzijskog kralja.

U svojoj *Geografiji* Strabon je pridodao ovoj legendi još jedan podatak: opisao je trik kojim su se služili ljudi kad bi htjeli da tim mravima ukradu njihovo zlato. Kradljivci bi prvo prosuli otrovano zrnje žita u neposrednoj blizini mravinjaka – i dok bi se proždrljivi mravi častili, ljudi bi brže-bolje pokupili njihovo zlato. Strabon se poziva na druge pisce, što pokazuje da su antički autori prihvaćali bez trunke sumnje tvrdnju o postojanju ovih čudnih životinja.

Mi znamo da su učeni ljudi Srednjeg vijeka smatrali pravim svetogrdem svako nevjerovanje antičkim autorima. Njihova su se djela smjela komentirati, o njima se moglo razglabati, tvrdnje u njima mogle su se proširivati – ali je bilo naprosto nemoguće kritizirati ih. Zato nije nikakvo čudo što su mravi koji žderu i zgrću zlato dobili mjesto i u srednjovjekovnoj menažeriji!

Brunetto Latini, Danteov učitelj, istaknuti član stranke *guelfa*, čovjek koji je deset godina živio u Francuskoj kao politički prognanik, a onda se vratio u Firencu i postao njen kancelar (gradonačelnik) – napisao je na jed-

nom sjeverno-francuskom dijalektu enciklopediju prozne književnosti pod naslovom *Li Livres dou Tresor*. Njen prvi talijanski prijevod tiskan je 1474. godine, ali je izvorno francusko izdanje objavljeno još stotinjak godina prije toga. U toj je knjizi Latini uspješno sažeo sva srednjovjekovna znanja. Radi se zapravo o enciklopediji napravljenoj u sjajnoj maniri: započinje stvaranjem svijeta, a onda iznosi sve što se u to vrijeme znalo o zemljopisu, prirodopisu, zvjezdoznanstvu – pa čak i o politici i ćudoređu.

Glasoviti mravi ljudožderi našli su se ovdje u odjeljku koji je posvećen prirodnim znanostima. No, treba spomenuti da je Latini tvrdio kako ove pohlepne životinje ne skupljaju zlato u Indiji nego na jednome etiopijskom otoku. Čovjeku koji im se približi nema spasa, ali su lukavi etiopijski crni mangupi ipak otkrili kako će ih nasamariti i izigrati. Oni uhvate kobilu koja se kratko vrijeme prije toga oždrijebila, pričvrste na nju prazne bisage, odveslaju na otok i onda iskrcaju kobilu – ali bez njena ždrebeta. Ona brzo nađe sočnu travu i pase do večeri. Za to vrijeme mravi ugledaju njene bisage i dosjete se da bi im mogle sjajno poslužiti kao spremnice za zlato, pa ih zato do vrha napune blagom. Pred sam zalazak sunca dovitljivi Etiopljani dovedu ždrijebe na obalu i ono počne odmah tužno rzati za materom. Ova to naravno čuje, skoči u more s bisagama punim zlata i prepliva na drugu stranu. »*Et s'en vient corrant et battant outre, et tout l'or qui est en coffres.*«

Preskočimo sada tri stoljeća. Godine 1544. teolog i kozmograf Sebastian Münster objavljuje prvi potanki opis svijeta na njemačkom jeziku, i to pod naslovom *Cosmographia Universa*. I u ovoj knjizi nalazimo mrava koji kopa zlato, i to prikazanog na lijepome bakrorezu. Sam je crtež, doduše, malo nezgrapnan, pa na njemu naš mrav izgleda kao njegovi manje neobični rođaci što žive u našim krajevima, ali razlika ipak postoji – on je mnogo veći od njih.

Varate se ako mislite da je ovo kraj priče o mravu, koji je toliko živio u ljudskoj mašti. Christophe de Thou, predsjednik pariškog parlamenta u vrijeme kad je došlo do čuvenog pokolja u Bartolomejskoj noći i jedan od vođa Katoličke stranke (upravo je njegov brat sastavio tekst Nantskog edikta), napisao je u jednoj knjizi da je 1559. godine perzijski šah poslao turskom sultanu Sulejmanu bogate darove, a među njima i jednoga indijskog mrava, što je bio velik poput psa srednje veličine, a bio je »okrutna i krvoločna zvijer«. (»*Inter quae erat formica indica canis mediocris magnitudine, animal mordax et saevum*«).

Kad su se poslije nekog vremena napola slijepe oči znanosti počele pomalo otvarati i kad se učenjacima izoštrio vid, neki od njih pokušali su objasniti porijeklo ovoga mrava, odnosno priča o njemu. Prema jednoj teoriji zapravo uopće nije bila riječ o mravu nego o sibirskoj lisici, životinji koja

sebi kopa podzemne rovove i tako stvara humke nalik na krličnjake. Mudri su učenjaci zaključili da se ne može zamisliti da bi tako lukava životinja kao što je lisica radila to iz čista mira ili za zabavu – ona ruje pod zemljom zato što ondje traži zlato. Mora se priznati da je to ipak bila prilično slabša teorija – baš kao što je to druga jedna teorija gdje se tvrdilo da su nekoć, u davnini, svakako postojali divovski mravi (slični onim stravičnim radioaktivnim mutantima koje ste mogli vidjeti u naučnofantastičnom trileru »Oni«), ali su izumrli baš kao i mnoge druge prehistorijske životinje.

Možda bi se mogao naći kakav stvarniji pristup zagonetki postanka ove mravlje legende. Po svoj prilici netko je usporedio podzemni rad rudara s djelatnošću mrava i spoznao da je sličnost, koja tu zaista postoji, na neki način zgodna i privlačna. Vijest o toj spoznaji ili otkriću – kako god hoćete – stala se širiti od usta do usta, a mi dobro znamo što se sve može dogoditi u takvim okolnostima. Priči su dodavane nove pojedinosti, neki od mnogih širitelja tih glasina poželjeli su napraviti senzaciju, a onda je sirovina sazdana od »rekla-kazala« došla u ruke profesionalcima, koji su je stručno obradili i pretvorili u trajnu i gotovo besmrtnu glupariju.

4

Prije nekoliko godina objavile su novine novu teoriju o središnjoj jezgri naše zemaljske kugle. Neki učeni profesor otkrio je da ona zapravo nije sazdana od nikla i željeza nego od – zlata! Njegova se teorija temeljila na deduktivnom zaključivanju koje je polazilo od onog što se u to vrijeme pretpostavljalo o postanku same Zemlje: kad su se jednom rastaljeni elementi od kojih je u početku bila sazdana Zemlja počeli skrućivati, teži su metali potonuli, dok su se lakši »sastojci« dizali prema površini poput zračnih mjehura. I tako u unutrašnjosti Zemlje ima toliko zlata da bi to bilo dovoljno i najlakomijem čovjeku... a ako želi da se njega domogne, dovoljno je da se probije do središta Zemlje!

Mi se danas prema ovakvim i sličnim teorijama i otkrićima odnosimo prilično cinično, ali da je ova teorija bila objavljena u davna vremena, izazvala bi golemo uzbuđenje i zacijelo bi tisuće ljudi počelo kopati potaknuto nadom da će se domoći toga, divovskoga zlatnog grumena. Legende o zlatnim rudnicima Ofira, legende o bajoslovnome zlatnom blagu Eldorada nisu bile plod grozničave mašte pojedinaca nego sastavni dio prihvaćene predaje.

Najstarija od tih legendi i ujedno najviše prihvaćena bila je ona o zagonetki Ofira.

U jednoj glavi biblijske *Prve knjige o kraljevima* stoji crno na bijelom:

»Hiram je poslao na tim lađama svoje sluge, mornare koji su poznavali more, sa slugama Salamonovim. Oni otploviše u Ofir, uzeše odande četiri stotine i dvadeset talenata zlata i donesoše ih kralju Salamonu.«

Malo je odlomaka Biblije koji su izazvali takve raspre, toliko glavobolja i zbog kojih je proliveno toliko krvi.

U izvornome hebrejskom tekstu Staroga zavjeta nije bila upotrijebljena riječ »talent« nego »kikkar«. A. Soetbeer je u svojoj knjizi o Ofiru izračunao da je *kikkar* bio jedinica za težinu koja je iznosila 42,6 kilograma. Ako je to točno, onda to znači da je tovar brodova natovarenih zlatom morao biti težak 17.892 kilograma.

U Starome zavjetu govori se o trgovini zlatom na još nekoliko mjesta. Iz podataka što se iznose ondje može se zaključiti da su brodovi Salamona i njegova saveznika Hirama, kralja Tira, odlazili u Ofir jedanput u svake tri godine i da su se sa svakog od tih putovanja vraćali krcati zlatom.

Eto, odande je došlo zlato za Salamonovo zlatno prijestolje, za njegovih pet stotina zlatnih štitova, za njegovo zlatno posuđe i za svakojaka druga bajoslovna zlatna blaga, kojima se toliko divila kraljica od Sabe kad je nakon dugog putovanja stigla u Jeruzalem.

No, pošto je tako iznijela sve spomenute podatke, Biblija kao da je odjednom ušutjela, pa se Ofir više ne spominje ni jednom jedinom riječi, a i u onim posve kratkim i zapravo tek usputnim podacima nema ništa po čemu bismo saznali gdje se zapravo nalazila ta tajanstvena zemlja. Kratka bilješka u knjizi *Biblija danas* (koja je objavljena 1941. godine) zapravo je odraz velikih sukoba između teorija o tome. Ta bilješka glasi:

»Ofir – vjerojatno luka u Perzijskom zaljevu. Neki autori misle da se nalazio negdje na obalama Afrike; drugi pak smatraju da se nalazio na obalama Indije.«

Jedna je stvar sigurna: pred onima koji tragaju za Ofirom pruža se i prostire veliko, upravo golemo područje gdje ga mogu tražiti. Pa ipak, unatoč ovoj neizvjesnosti, malo je biblijskih problema i zagonetki koje su doslovce stoljećima uzbudivale ljude u takvoj mjeri kao zagonetka gdje su se zapravo nalazili »rudnici kralja Salamona.«

Problem Ofira izrastao je u beskrajnu trakavicu hranjenu tintom. Za uzaludne pokušaje da se riješi ovaj problem potrošen je ne baš malen broj *kikkara* zlata potrebnog da bi se kupili tiskarska boja i papir za tiskanje kojekakvih teorija.

U početku se ovaj problem pokušavao riješiti teoretskim istraživanjima, dakle, za radnim stolovima kabinetskih istraživača. Filolozi su tragali za zemljopisnim nazivima koji bi se slično izgovarali ili slično pisali. Čim bi netko našao kakav naziv za koji se činilo da ispunjava te uvjete, razglasio

bi da je pronašao Ofir. Kada su tako ti istraživači iščeprkali arapski geografski naziv *Dhophar*, odmah su zaključili da se Ofir svakako nalazio negdje u Arabiji; naziv indijskog plemena *Abhira* naveo ih je na zaključak da je Ofir bio negdje na obalama Indije. Netko je, čitajući Bibliju, nabasao na mjesto gdje se spominje »parvaimsko« zlatu i kaže da je bilo upotrijebljeno pri gradnji Salamonova Jeruzalemskog hrama. (To se mjesto nalazi u Drugoj knjizi *Ljetopisa*.) Dočepavši se tog podatka, neki učeni ljudi zaključili su da se Ofir nalazio u današnjem – Peruu. No, riječ »Parvaim« značila je na hebrejskom »istočne zemlje«; »parvaimsko« zlatu bilo je »zlatu iz istočnih zemalja« – najfinije zlatu koje je u to vrijeme postojalo.

Oni koji su poistovjetili biblijski naziv »Ofir« s »Afrikom« bili su bliže rješenju zagonetke, ali i njihovi su zaključci bili plod jalove razbibrige teoretičara. Traganje za Ofirom dobilo je ozbiljnije i stvarnije dimenzije tek kad su jednom veliki geografski istraživači počeli smanjivati i brisati bijele mrlje na karti Afrike.

Najveće iznenađenje – i ujedno podatak za koji se činilo da najviše obećava kao mogući ključ rješenja zagonetke – bilo je otkriće što su ga istraživači izvršili u portugalskoj Istočnoj Africi, nedaleko od današnjega grada Sophale. Već je i sam tadašnji naziv toga grada, Sophala, bio zanimljiv, jer se u nekim starim prijevodima Biblije Ofir spominje kao Zophora, ali je prava senzacija izbila tek poslije, kad su istraživači otkrili otprilike tri stotine kilometara od obale ostatke nekih drevnih napuštenih rudnika zlata. Na putu od obale do tih rudnika, nedaleko od današnjeg Zimbabvea (u Rodeziji) pronađene su ruševine nekog hrama na kojima su se razgovijetno vidjeli neki tragovi po kojima se moglo zaključiti da su u njegovoj gradnji sudjelovali i Feničani – a biblijski kralj Hiram, Salamonov ortak, bio je upravo fenički vladar.

I tako se zaključilo da su rudnici kralja Salamona napokon ipak pronađeni. Samo, je li taj zaključak bio točan?

Današnji istraživači zagonetke Ofira skeptični su prema tom zaključku. Oni kažu kako je naprosto nemoguće zamisliti da bi Židovi i Feničani (koji o rudarstvu nisu znali ama baš ništa) bili sposobni stvoriti rudarsku organizaciju koja bi mogla proizvoditi tolike količine zlata. Isto je tako malo vjerojatna i sama pomisao na to da bi oni, tj. Feničani i Židovi, mogli transportirati to zlatu do morske obale, jer je te rudnike dijelio od obale pojas od tri stotine kilometara, obrašten neprohodnom afričkom prašumom. Prema tome, ako je netko ondje kopao zlatu, to su mogli biti samo domoroci.

U redu, odgovorili su oni koji su i dalje duboko vjerovali u postojanje Ofira, Salamon i Hiram, dakle, nisu sami kopali zlatu, ali su ga zato kupovali od domorodaca.

No, skeptici su odbili i ovo objašnjenje zagonetke. Zašto bi se kralj Hiram uortačio sa Salamonom kad je sav taj posao mogao lijepo sam obaviti? I to pogotovu ako se uzme u obzir da bi se od njega tražilo da u nj uloži najvredniji kapital – to jest iskusne pomorce?

Nakon toga se činilo da su tragatelji za Ofirom upali u slijepu ulicu iz koje nema izlaza.

No, u tom času pojavio se na poprištu ugledni njemački povjesničar Karl Nieburr s veoma domišljatom tezom. U Bibliji se tvrdi da Židovsko-feničanska flota nije nosila samo zlato nego i vrijedne životinje, kojima Biblija daje na hebrejskom naziv *tukkijimi* – a to su paunovi, nojevi i tako dalje. Nieburr je smatrao da je posrijedi greška koju je počinio prepisivač izvornoga biblijskog teksta; ne radi se uopće o *tukkijima*, nego o *sukijima* – a to znači o robovima.

U zanimljivoj knjizi *Von rätselhaften Ländern* («Zagonetne zemlje») Richard Hennig gradi na ovoj jednoj jedinoj grešci čitavu novu teoriju o Ofiru. (Njegova knjiga objavljena je 1925. godine u Münchenu i sadrži potanku bibliografiju svega što je do tada napisano o Ofiru.) Hennig tvrdi da »Salamon and Company« nisu imali nikakve rudnike kraj današnje Sophale, niti su tamo odlazili da trguju. Radilo se o nečemu drugom: o pravim pravcatim gusarskim pohodima. Kralj Hiram znao je što radi. Feničani bijahu narod pomoraca i trgovaca i na jednom od svojih velikih putovanja otkrili su i zlatonosnu zemlju Sophalu, ali su ubrzo ustanovili da s njom ne mogu trgovati, pa su zaključili kako im ne preostaje ništa drugo nego da se na kakav drugi način dočepaju zlata koje su imali domoroci. Kralj Salamon imao je tada dobro izvježbanu i iskusnu vojsku. Zato je on dao vojnike, a Hiram je dao mornaricu. Kad su se tako lijepo uortačili, pošlo im je za rukom da se dočepaju zlatne žile Ofira...

Rasprava o Ofiru, koja je trajala stoljećima, samo je tipičan primjer o tome kako se ponekad grade čitave teorije ni na kakvim podacima i kako se onda traga za zemljama koje nisu nikad postojale. No, zlatna manija stvorila je još fantastičnije legende od ove.

5

Ljudima antičkog svijeta nije dala mira misao da su možda kovine nešto organsko, nešto što može rasti i razvijati se poput biljaka. Dugo vremena, zapravo stoljećima, kružila je po svijetu knjižica *Čudesne priče*, koju je, tobože, napisao Aristotel. Ta je knjiga bila običan falsifikat, ali je za nas ipak zanimljiva jer je vjerno ogledalo tadašnjih vjerovanja. U jednom se njenom poglavlju opisuje kako je netko negdje zakopao komad zlata i kako je onda to zlato izraslo iz zemlje kao kakva biljka. Srednjovjekovne prirodne zna-

nosti pokorno su slijedile ovaj klasični obrazac, ali s tom razlikom što su ove teorije još više razradile. Tako se u nekim srednjovjekovnim prirodopisima tvrdi da na nekim mjestima ima zlata u nekakvom polutekućem stanju, pa se zato ponekad i ponegdje dogodi da stanovite biljke, i to u prvom redu vinova loza, puste korijenje u to meko, tekuće zlato, i onda upijaju ovu vrijednu kovinu. Iz korijenja se zlato diže u grane i lišće, a ponekad dolazi čak u plodove.

Petar Mučenik (Pietro Martire Vergmigli), Talijan kojega je kanterberijski nadbiskup Cranmer bio doveo u London i koji je poslije postao profesor bogoslovije na sveučilištu u Oxfordu, tvrdio je da takvo drveće »koje pije zlato« postoji u španjolskoj. Kad se neka portugalska princeza udala za vojvodu od Savoje, mladoženja joj je poslao darova u vrijednosti od nekih 120.000 carskih dukata. U to je vrijeme lisabonski dvor tavorio s novcem, pa se za ovu veliku vojvodinu darežljivost odužio poslavši mu svakojake »rijetke kuriozitete«, među kojima su se našli i ovi darovi: 1. dvanaest crnaca, od kojih je jedan bio plavokos; 2. živa cibetka; 3. veliki grumen čistog zlata; 4. malo stablo od suhog zlata, koje je upravo takvo, to jest zlatno, samo od sebe izraslo iz zemlje.

Većina tadašnjih autora tvrdila je da je od svih biljaka vinova loza najviše sklona da se hrani zlatom. U Francuskoj je takva jedna zlatna loza (sa zlatnim pupovima) nađena u vinogradima kraj mjesta St. Martin-la-Plaine i poslana kralju Henriku IV, kojem je bilo vrlo drago kada mu se tako pružila prilika da vidi kako je plodno tlo Francuske čak nadmašilo njegovu želju da se »u loncu svake francuske obitelji svake nedjelje nađe kokoš«. Njemački su učenjaci slali tadašnjim naučnim listovima učene rasprave o »zlatnom trsju« što je navodno raslo u vinogradima Porajnja. Zlatni pupoljci nicali su i na vinovoj lozi koja se uzgajala u vinogradima oko Dunava, Majne i Neckara; iz njih su se poslije razvijali zlatni listovi.

Najslavnija zlatna berba otkrivena je u mađarskim vinogradima – kako su to barem vjerovali tadašnji ljudi. Legendu o tome pokrenuo je Marzio Galeotto u svojoj knjizi anegdota o mađarskom kralju Matiji Korvinu. »A sad mi dopustite da vam govorim o nečem čudesnom i bajoslovnom čega nema ni u jednoj drugoj zemlji«, pisao je Galeotto. »Ovdje zlato raste u obliku grančica nalik na konopac što se ponekad poput vriježe omotaju oko trsja vinove loze. Te su grančice obično dugačke dva pedlja, a imao sam ih često priliku vidjeti. Govori se da je prstenje od ovoga prirodnog zlata – koje se lako oblikuje jer doista nije teško omotati takav zlatni konopac oko prsta – najbolji lijek za odstranjivanje madeža. I ja posjedujem takav prsten od prirodnog zlata.«

Eto, tako je započela legendarna povijest »zlata koje raste«, zlata koje se na latinskom zvalo *aurum vegetabile*.

Treba reći da su se ovakve spiralne zlatne žice, što su bile nalik na vitice vinove loze, doista mogle ponekad naći na lozi koja je nekoć rasla u mađarskim vinogradima.

Njemački liječnik E. W. Happel skupio je mnoge podatke o slučajevima pronalazjenja tih zlatnih žica i objavio ih u knjizi *Relationes Curiosae* (koja je godine 1683. izašla u Hamburgu). Dva su se takva slučaja dogodila u Eperjesu, u sjevernoj Mađarskoj, a o njima je javio dr. H. M. Frankenstein u opširnom i dugom pismu što ga je poslao svom prijatelju Sachsu a Lewenheimu, uglednom liječniku u Breslauu (današnjem Wrocławu).

Odmarajući se u gospodarevu vinogradu nadstojnik nekog plemića odjednom je spazio kako iz zemlje strši nekakav žuti predmet. Pogledao ga je izbliza. Bilo je to nešto što je, poput kakva korijena, ulazilo u zemlju. Vinogradar je pokušao taj tajanstveni predmet iskopati motikom, ali nije uspio: nije ga mogao pomaknuti ni za dlaku, pa ga je dohvatio objema rukama i stao natezati. Tek tada pošlo mu je za rukom teškom mukom otkinuti prilično velik komad toga predmeta. To je odnio nekom zlataru. »Radi se o najčišćem i najfinijem zlatu koje postoji«, rekao je zlatar nadstojniku vinograda. Sav sretan, ovaj je odmah prodao taj komad zlata, a nakon nekoliko dana vratio se na mjesto gdje je bio našao ono žuto čudo. Doživio je novo čudo: nakon nekoliko dana izrasla je nova zlatna grančica umjesto one koju je vinogradar bio otkinuo. Kao dokaz o autentičnosti ove priče poslužili su dru Frankensteinu zapisnici s parnice koja se s tim u vezi vodila. Naime, naš je nadstojnik i dalje donosio onom zlataru nove zlatne grančice, a to se, dakako, pročulo, pa su i vlasnik vinograda i država podnijeli protiv njega tužbe sudu zbog »neovlaštenog kopanja zlata«.

A sada evo drugog slučaja. Neki je seljak orao svoju njivu i plugom je izbacio na površinu nekakav korijen od suhoga zlata dug nekoliko palaca. Seljak nije shvatio da je korijen od zlata, pa je od njega napravio iglu za pričvršćivanje jarma. Jednog dana odvezao je u Eperjes kola puna drva i slučajno se zaustavio ispred kuće nekog zlatara, koji je spazio onu čudnu iglu i odmah je od seljaka otkupio, dakako, u bescjenje.

Još u XVIII stoljeću učeni ljudi razbijali su glavu razmišljajući o »biljnom zlatu« iz Mađarske. Ljeti 1718. godine čuveni časopis *Preslauer Sammlungen* posvetio je tome opširan članak; 1726. taj isti časopis objavio je izvještaj iz Kesmarka, grada u Gornjoj Mađarskoj, u kojem se tvrdilo da su žeteoci na imanju Andrasa Pongracza, mađarskog plemića, našli prilično velik grumen »biljnog zlata« i odmah ga predali svom gospodaru. Vrijednost toga zlata bila je procijenjena na 68 guldena. (U to vrijeme kao jedinica za mjerenje težine zlata služila je takozvana »kelnska marka«, nazvana tako po gradu Kölnu. Jedna »kelnska marka« imala je 72 guldena. Budući da znamo koliko je iznosila težina »kelnske marke«, možemo lako

izračunati i težinu onog grumena zlata. On je bio samo za 4 guldena lakši od »kelnske marke«, a njena je težina iznosila točno 233,81 grama.)

Međutim, čak ni glasine koje smo ispričali nisu bile dovoljne pohlepnoj i gladnoj mašti tragača za zlatom; ona se uskoro stala hraniti – zlatnim grozdovima. Evropom su počele kolati glasine o grožđu kojeg bobice sadrže suho zlato ili se sastoje od njega.

Matiasz Held, dvorski liječnik Sigismunda Rakoczija, vladara kneževine Transilvanije, tvrdi da su na nekom banketu, koji se održao u starome sveučilišnom gradu Sarospataku, u sjeveroistočnoj Mađarskoj, poslužili princa Matiasza groždem kojeg je zrnje imalo koru od suhoga zlata.

Princ Karlo Batthyanny, glasoviti tadašnji vitez, poklonio je habsburškoj carici Mariji Tereziji sličan zlatni grozd. Neki domišljati zlatar napravio je zlatnu kutiju u kojoj je bio smješten zlatni jelen sa zlatnim grozdom u ustima. Mađarskoj je nakon propasti Dvojne kraljevine vraćena ta kutija, pa se tako danas čuva u Narodnom muzeju u Budimpešti, registrirana kao »Kutija iz Tokaja«. Grozd se, dakako, osušio i odavna uvenuo, ali u kožici njegovih bobica ima doista mrvica od suhog zlata. Razumije se samo po sebi da ih je onamo na neki način stavila vješta ruka nekog zlatara.

Vijest o ovome čudesnom plodu proširila se daleko – čak u Britaniju. Stjepan Wespzpremi, gradski fizik mađarskog grada Debrecina, opisao je kako je, dok je kao student živio u Londonu, prisustvovao 1773. godine dražbi ostavštine nekog Richarda Meada, dvorskog liječnika na engleskome kraljevskom dvoru.

»Neki engleski lord, očito silno bogat čovjek, kupio je za veoma visoku cijenu nekakav posve uvenuti grozd«, piše Wespzpremi. »Vjeruje se da je taj grozd došao u Englesku iz Mađarske, a sadržavao je mnogo nekakvih žučkastih zrnaca, što su sjala i blistala kao da su zlatna.«

Bogati engleski plemić odnio je grozd profesoru Morrisu da ga ovaj prouči. Wespzpremi je prisustvovao tom eksperimentu, koji je razočarao prisutne, jer su ona zlatna zrnca nestala, rastopivši se u vatri kojoj su bila izložena. »Tako se u tren oka mađarski zlatni grozd u posjedu engleskog plemića pretvorio u pepeo skupa sa svim onim silnim funtama i šilinzima što za nj bijahu plaćeni.«

Na čemu su se temeljile ove zlatne tlapnje? Kako su uopće nastale?

Kojekakvo zlatno korijenje, zlatni pupoljci, zlatno lišće i loza – sve to bijahu ostaci prastaroga keltskoga i drugoga zlatnog nakita. Naime, kad god bi vremena postala opasna, vlasnici zlatnog nakita zakopali bi ga u zemlju da ga tako sakriju od kojekakvih osvajača, a kad bi prestala opasnost i kada bi otišli da iskopaju svoje blago, neki bi se komadi polomili ili bi nestali. Događalo se i to da bi vlasnici izginuli, pa bi nakit ostao zakopan pod zemljom sve dok se oko njega ne bi slučajno obavio kakav korijen i onda

ga izvukao na površinu. Ovako nastalih spiralnih zlatnih žica ima vrlo mnogo u raznim svjetskim muzejima.

Što se tiče zlatnih koštica – a u njih se također vjerovalo – one nisu ništa drugo nego prazna jajašca nekog veoma rasprostranjenog kukca. Naime, ti bi kukci izašli iz svojih ličinki i ostavili svoje žućkaste ljuske bogatim kolekcionarima da ih kupuju za skupe novce.

Zapravo je čitava ova legenda o postojanju »biljnog zlata« nastala kao posljedica priželjkivanja stvorenog glupošću, kao plod grozničave djelatnosti mozga zaražena bolešću koju zovemo pohlepa. Legenda o »zlatnom grožđu« bila je samo jedna od bezbroj sličnih legendi. Snovi što ih je pohlepa stvarala u ljudskim glavama pucali su na sve više – sve do samog neba – pa se upravo zato vjerovalo da je sama providnost izabrala zlato da bi preko njega slala ljudima svoje proročanske poruke.

U već spomenutom Wespemijevu eseju o »biljnom zlatu« nalazimo i ovaj odlomak: »S našim (mađarskim) zlatom koje navodno raste samo od sebe prošli smo kao Jacob Horstius sa svojom pričom o zlatnom zubu, koji je, tobože, izrastao malom dječaku iz Šleske. Neki, nešto manji učenjaci proglasili su taj zub velikim čudom prirode i posvetili mu čitavu knjigu.

Jacob Horstius bio je profesor i dekan sveučilišta u Helmstädtu. Njegova knjiga, koju spominje Wespemi, izašla je u Leipzigu 1595. godine pod kilometarskim naslovom *De aureo dente maxillari pueri silesii, primum, utrum eius generatio naturalis fuerit, nec ne; deinde an digna eius interpretatio dari quaeat*. Zbog ove knjige izbio je pravi rat među učenjacima.

Poticaj da se ona napiše dao je neki desetogodišnji dječak iz Šleske, kojemu je – tvrdilo se – izrastao zlatni zub, pravi pravcati zlatni kutnjak, i to na lijevoj strani donje vilice. Mjesto gdje je izrastao taj zlatni kutnjak ne spominjemo bez razloga. Pokazalo se, naime, da je upravo njegov smještaj imao golemu važnost.

Da je u to vrijeme kakav učenjak izjavio da je vidio dijete kojem iz uši kaplje živa ili mu je narastao bakreni nokat, odveli bi ga ravno u ludnicu i ondje ostavili. Budući da je kovina u Horstiusovoj priči bilo zlato, tome se nebeskom čudu prišlo s najvećim strahopoštovanjem, i učenjaci su napregli sve svoje znanje i mozgovne sposobnosti da riješe ovu čudesnu zagonetku.

Profesor Horstius iznio je teoriju koja se može uzeti kao divni primjer blistave primjene logike i logičnog rasuđivanja.

Dječak o kojem je riječ rodio se 22. prosinca 1585., na dan kada se Sunce nalazilo u kući Jarca, u konjunkciji sa Saturnom. Zbog tako povoljnih astroloških uvjeta sile koje su »hranile« tijelo ovog djeteta obavljale su svoj posao tako revno da je iz njegove vilice umjesto koštanog tkiva izraslo – zlato.

Razumije se da je već i ta postavka bila dovoljna da se objasni čudo koje se dogodilo, ali je djelovanje zvijezda bilo pojačano djelovanjem jednog

dogadaja kojega su posljedice bile još otprije vrlo dobro poznate tadašnjoj medicini. Naime, dok je to dijete još bilo u majčinoj utrobi, njegova je majka slučajno vidjela nekoliko zlatnih predmeta i zlatnika i u tom času slučajno dotakla prstom jedan od svojih kutnjaka. Zašto je to bilo tako važno? Zato što je bila opće poznata stvar: ako neka trudnica osjeti želju za nečim i onda, u istom ili slijedećem trenutku, dotakne lice, nos, vrat ili neki drugi dio tijela, dijete koje će ona poslije roditi nosit će sliku toga predmeta u obliku madeža na tom dijelu svoga tijela. (To su tvrdile tadašnje teorije o djelovanju raznih utjecaja kojima se dijete izlaže prije rođenja. Dr. Joubert, jedan od najobrazovanijih tadašnjih liječnika, objavio je 1601. knjigu o medicinskom praznovjeru i u njoj upozorio majke da u takvim okolnostima ne smiju ni za živu glavu dotaknuti lice nego moraju brže-bolje staviti ruke iza leđa. Joubert je zapravo točno označio mjesto gdje trebaju da dođu ruke, a onda dodao, ne bez stanovite mjere smisla za humor, da na tom mjestu sigurno neće nitko moći vidjeti bilo kakav madež pa ma kako bio velik!)

Pred tadašnje ljude postavilo se, naravno, pitanje, što je zapravo bio onaj neobični kutnjak, što je tu bilo posrijedi?

Po mišljenju učenog profesora nije moglo biti nikakve sumnje o tome da je riječ o pravome nebeskom znaku, tj. poruci Neba. U Mađarskoj je poslije blistave pobjede koju su kršćanske vojske bile izvojevale kod Fuleka nad poganskim Turcima došao čitav niz teških poraza, a oni su, dakako, bili božja kazna za ljudske grijehе. Međutim, sada je Bog dao ovim znakom ljudima nadu – pojava zlatnog zuba nagovijestila je nadolazak zlatnog doba. To je značilo da će rimski car uskoro istjerati Turke iz Evrope, a kad se to dogodi, nastupit će tisućugodišnje »zlatno doba«. Situacija ipak nije bila baš tako jednostavna. Trebalo je povesti računa o tome da je spomenuti zlatni kutnjak izrastao na donjoj čeljusti a ne na gornjoj, i to na lijevoj a ne na desnoj strani lica. To je značilo da se oni kojima je bila namijenjena poruka Neba nisu smjeli ponašati previše samouvjereno jer će »zlatnom dobu« prethoditi još mnoge nevolje, nedaće i iskušenja.

Sve to zvučalo je tako logično i potvrđivalo tako optimistički dojam da je Martin Ruland, liječnik iz Regensburga, pohitao da o tome napiše još jednu knjigu – vlastitu – u kojoj je podržao sve Horstiusove postavke. Međutim, Johann Ingolstädter odnosio se prema svemu tome skeptički, pa je zato napao Rulanda. Ruland je odgovorio na njegov napad, a onda je na poprište bitke izašao Duncan Liddel s tvrdnjom da je nemoguće zamisliti da bi Horstius imao pravo. Zašto? Pa zato što se 22. prosinca 1585. Sunce nije moglo naći u kući Jarca! Budući da je tako ova polemika, skupa s argumentima koji su se u njoj iznosili, postala neobično maglovita, latio se pera Andreas Libovius, veoma ugledni apotekar iz Coburga. On je lijepo u zasebnoj knjizi sažeo sve argumente i onda ih sve komentirao.

Naposljedku je nekom liječniku iz Breslawa pala na um pametna misao. Rekao je: »Pregledajmo dječaka.« (Prije se toga nitko nije sjetio!). Rezultat prvog pregleda kao da je govorio u prilog onima koji su vjerovali u ovu priču: neki je zlatar ogulio specijalnim zlatarskim kamenom za kušanje zlata malo prašine s površine dječakova kutnjaka, a kad je analizirao tu prašinu, pokazalo se da se doista radi o čistom zlatu. Međutim, mjesni liječnik, Rhumbaum, spazio je tada nekakvu pomalo sumnjivu i posve malu pukotinu na vrhu zuba. Odlučio je da je pregleda i otkrio je da se miče. Poslije toga nije bilo teško ustanoviti da je zapravo riječ o posve običnom zubu koji je netko samo bio obložio tankim slojem zlata. Da se razumijemo, to nije bila nikakva zlatna kruna poput onih koje svojim pacijentima stavljaju današnji zubari nego nešto posve drugo. Dovjtljivi dječakovi roditelji uzeli su obično šuplje zlatno dugme, pritisnuli ga dobro na njegov kutnjak i ono je ondje ostalo pričvršćeno kao da ga je netko zalijepio.

Tako se lijepo rasprsnuo taj divni proročanski mjehur od sapunice. Dođuše, sto godina nakon ovog događaja Turci su doista bili istjerani, barem iz Mađarske, ako već ne i iz cijele Evrope, ali »zlatno doba« nismo ni danas dočekali. Možda je rimski pjesnik Ovidije imao pravo kad je rekao da je »zlatno doba« već nastupilo onda kada je zlato postalo naš gospodar. Jer, ako poželite neku ženu, ako čeznete za ljubavlju – dovoljno je da imate zlata da bi se vaše želje ispunile.

6

Aureomicin je jedan od modernih antibiotika, što znači da se ubraja među nedavno otkrivene lijekove, ali je primjena zlata u medicini (bez obzira na upotrijebljene količine) sve prije nego nova. Potkraj dvadesetih godina našeg stoljeća jedan francuski balneolog ubrizgavao je svojim pacijentima injekcije zlata tvrdeći da ih tako liječi od reume. Terapija je bila vrlo uspješna – s doktorova stajališta.

Zlato se upotrebljavalo kao lijek još u doba Plinija. Poslije su ga arapski liječnici učinili temeljnim sastojkom čitave svoje farmakopeje, a srednjovjekovna je medicina brižno njegovala sve te tradicije. Bio je to zapravo posve logičan postupak. Tadašnjim je liječnicima moralo biti jasno da »kralj kovina« ima veću ljekovitu moć i jače djelovanje nego kakva »neplemenita« sirovina.

Najomiljeniji od svih zlatnih lijekova, koji je bio gotovo univerzalna panacea, bijaše *aurum potabile*, tzv. pitko zlato. Nekadašnji su liječnici padali u prave lirske izljeve oduševljenja kad bi govorili ili pisali o njegovu djelovanju. Pitko se zlato najčešće upotrebljavalo kao lijek protiv bolesti srca, ali je djelovalo i protiv raznih drugih bolesti i bolesnih poremećaja.

Jedan izvještaj, pronađen među dvorskim dokumentima francuskoga kralja Ljudevita XI, pokazuje nam da su njegovi dvorski liječnici upotrijebili pitko zlato misleći da će ga tako izliječiti od padavice. (Da proizvedu taj lijek morali su upotrijebiti zlato do kojega su došli tako da su rastalili 96 dukata.)

Pitko zlato proizvodilo se na razne načine. Jedan recept koji o tome govori možemo naći u knjizi Marsilijusa Ficinusa *De triplici vita* (koja je izašla 1489. godine). Taj je recept bio upotrijebljen da bi se napravio lijek za mađarskoga kralja Matiju Korvina:

»Svi pisci preporučuju zlato kao tvar koja najblaže djeluje i uopće se ne kvari. Zbog sjaja posvećeno je Suncu; zbog blagosti podložno je Jupiteru. Zbog toga ono može na upravo čudesan način prilagoditi prirodnu toplinu tijela vlažnosti zraka i tako omogućiti da se tjelesni sokovi sačuvaju od truljenja. Ono unosi Sunčevu vrućinu i Jupiterovu toplinu u razne dijelove tijela. Međutim, da bi se to postiglo, mora se silno tvrda zlatna tvar rafinirati, da bi je tijelo lakše apsorbiralo. Poznata je stvar da razni napici što djeluju na rad srca najjače djeluju onda kada se najmanje remete njihove kreposti i vrline. Da bi se organizam bolesnika izložio najmanjem naporu, moraju se upotrijebiti što manje količine (zlata), a i one se moraju primijeniti s najvećim oprezom. Najbolje bi bilo kad bismo mogli proizvoditi tekuće zlato bez ikakvih stranih primjesa, ali to se danas može postići samo tako da se taj plemeniti metal drobi u sitnu prašinu ili tuče u listiće.

A sada mi dopustite da vam opišem kako se dobiva pitko zlato.

Naberite cvjetove boražine, pačjeg gnijezda i melise (dakle sastojke onog što inače nazivamo običnim balzomom). Uradite to u vrijeme kad je Sunce u znaku Lava. Skuhajte te cvjetove skupa s bijelim šećerom otopljenim u ružinoj vodici, a onda svakoj unči ovog preparata dodajte po tri zlatna listića. Ovaj lijek smije se uzimati samo na prazni želudac, i to po mogućnosti s malo vina, koje mora biti žuto poput zlata.«

Vjerovalo se da djelovanje zlata postaje još jače ako se ono zagrije na laganoj vatri prije nego što će se dodati onom preparatu. Smjelo se upotrebljavati samo posve čisto zlato, bez ikakvih stranih primjesa. Mađarsko zlato bilo je na najboljem glasu, i to pogotovu ono od kojega su bili napravljeni dukati kralja Matije Korvina, na kojima je bio lik gavrana uzet s njegova grba. Zlato je služilo i kao lijek protiv žutice, jer su tadašnji liječnici smatrali posve logičnom pretpostavku da se bolest od koje čovjek požuti najbolje liječi žutim metalom – baš kao što su se u to vrijeme crvene pjege od ospica odstranjivale tako da bi bolesnika umotali u crvenu ponjavu.

Zlato se upotrebljavalo čak pri liječenju velikih boginja. Doista se nije moglo zamisliti bolje sredstvo za sprečavanje pojave ružnih ožiljaka od boginja nego što je to bilo zlato – ta kovina koja je (kao što je to, uostalom, znalo svako dijete!) ujedno služila kao najbolje kozmetičko sredstvo i pomagalo. Oko 1726. godine pušteni su u Francuskoj u opticaj posve novi

zlatnici, i tadašnji su kozmetičari stali savjetovati lijepim ženama da ih taru po svojim usnama. Objašnjenje je bilo posve jednostavno: zlato privlači krv pa, ako se nježne ženske usne njime taru, dobit će krasnu crvenu boju bez ikakve upotrebe ruža ili kakvoga drugog crvenila.

Na sličnu su se teoriju pozivali oni liječnici koji su upotrebljavali zlato kao lijek za lijepe žene što bi oboljele od velikih boginja. Lice bolesnice prekrilo bi se tankim slojem zlatnih listića, i to se smatralo dovoljnim da se spriječe ona opaka razaranja puti što ih stvaraju ožiljci od velikih boginja. Upravo su taj postupak primijenili liječnici koji su liječili ženu grofa Nikole Berczenyija, zamjenika princa Franje Rakoczija, vrhovnog zapovjednika mađarske vojske koja se borila protiv Habsburgovaca. Nažalost, rezultat nije bio baš naročito dobar. Kelemen Mikes, Rakoczijev tajnik i pisar, poslao je niz briljantno napisanih pisama iz progonstva u Turskoj, kamo je bio otišao prateći svoga poraženog gospodara. Dvadeset i osmog prosinca 1718. on je napisao:

»Plemenite žene liječe se drukčije nego obične. Čim se grofica razboljela, okupila se oko nje prava vojska liječnika – a svaki je došao s drukčijim prijedlogom o tome kako da se spriječi pojava ožiljaka od boginja i kako da se sačuva ljepota plemenite gospođe. Jedan je predlagao da se njeno lice pokrije zlatom i upravo je njegov prijedlog bio prihvaćen, pa su cijelo lice bolesnice prekrili slojem zlatnih listića, te je naposljetku izgledala kao kakva živa slika. Zlato je trebalo da ostane na njenom licu stanovito vrijeme i da se onda skine, jer bilo je jasno da se ona ne može pojavljivati među ljudima s tako pozlaćenim licem, a bilo je jasno i to da su njeni rumeni obrazi ljepši od pozlaćenih. No, kad je došlo vrijeme da se to uradi, liječnici su se našli u nedoumici kako da s njena lica skinu zlatne listiće, jer se odmah pokazalo da se to ne može uraditi nikakvom vodom, vodicom ili pomadom. Liječnici su ga ipak nekako uspjeli skinuti sa čitavog lica osim s nosa: ondje se sloj zlata bio tako stvrdnuo da se više nikako nije mogao skinuti osim grubom silom. To je liječnicima, doduše, pošlo za rukom, ali je koža na nosu ostala crna. Eto zašto ja ne bih nikom preporučio da dopusti da mu bilo tko pozlati lice.«

Zlatna se terapija primjenjivala i na razne druge načine. Rekonvalescenti su na primjer morali grickati male šipke od zlata ako su željeli da im se vrati snaga. U Veneciji su začinjali jelo zlatnom prašinom. Dr. Vallot upotrijebio je »zlatno ulje« da skine madeže kralju Ljudevitu XIV. Dr. Cabanč zapisao je da se plemenita zuta kovina ponekad upotrebljava u najprostije svrhe – uzmimo kao sastojak klistira i nekih vodenih otopina za ispiranje crijeva.

Danas je teško dokučiti čemu je zapravo služio tzv. *zlatni miomiris* (parfem), što ga je bio izmislio pariški zlatar Tritton de Nanteville. Godine

1776. pisale su o njemu neke njemačke novine, ali su tvrdile da nema nikakvu praktičnu vrijednost. No, one su to po svoj prilici uradile potaknute nacionalnom zavišću.

Bilo je i tada opreznih liječnika što su se bojali da bi zlato, uzimano neposredno, moglo samo nauditi bolesniku, pa su izmislili doista ingenioznu metodu koja je omogućila da se zlato uzima indirektno, posrednim putem. Njihov je postupak bio zapravo posve jednostavan. Oni bi dodali malo zlata u zrnu hrani za kokoši. Tako bi lijepo sav rizik preuzele kokoši a ne ljudi i zato nije bilo uopće važno hoće li im zlato nauditi ili neće. Nakon nekog vremena tijelo, odnosno meso tih kokoši upilo bi »ljekovitu moć« zlata, i one bi tada bile bez pardona zaklane. Njihovo se meso smatralo lijekom koji po djelovanju ne zaostaje ni za kojim drugim zlatnim lijekom. Bolesnici su mogli pojesti sve osim želuca takve zlatom hranjene kokoši. Ne zato što bi to moglo biti opasno nego samo zato što je u njemu moglo ostati nešto zlata koje se moglo ponovno upotrijebiti. Zbog istog razloga kokoši koje su tako hranjene morale su neprestano biti u krletkama – da se ne dogodi da plemenitu kovinu prospu na dvorište.

Čitavu zlatnu terapiju sažeto je opisao Samuel Kolesari u knjizi koju je 1717. objavio pod naslovom *Auraria Romano Dacica*. Njegova je knjiga izašla upravo u vrijeme kad se ovo ludovanje našlo na vrhuncu. Kolesari je napisao:

»Kakva je u medicini veza između vrijednosti nekog lijeka, odnosno njegove cijene, i njegova djelovanja? Ako želimo odgovoriti na to pitanje, moramo upotrijebiti logiku kojom se poslužio neki mladi seljak kad mu se razbolio otac. Htio je nahraniti oca nečim doista skupim i finim, pa je lijepo kupio kanarinca, čuvenog po lijepom pjevanju, ispekao ga i onda dao ocu da ga pojede!«

7

Najblistavije i najtragičnije oličenje zlata bila je tlapnja o Eldoradu.

Godine 1530. krenula je da ga osvoji prva banda pustolova, a posljednja je ekspedicija pošla na taj put 1618. godine. Smioni sudionici ovih ekspedicija podnijeli su najstrašnija odricanja i pokazali čvrstoću svoje volje potхватima što su bili upravo fantastični. Izdržali su i najstrašnije patnje što ih stvara glad – upravo zato što ih je tjerala glad koja sve proždire i koju ništa ne može zaustaviti, ona glad kojoj su ljudi Antike dali naziv *auri sacra fames*.

Jezik im se lijepio za nepce, grlo im je bilo suho poput pustinjskog pijeska, ali se oni nisu na to obazirali: žeđ nije bila ništa u usporedbi s onom koju bi mogle ugaziti bujice zlata.

Na njihovim su im lutanjima prijetile bezbrojne pogibelji: otrovna isparivanja močvara, moskiti što prenose malariju, otrov indijanskih strijela. Oni se nisu ni na što osvrtni: u žilama tekla je krv otrovana zlatom.

Probijali su se kroz bespuća prašume, gazili preko brzaca rijeka koje nisu bile ubilježene ni u kakvu kartu, verali su se po snježnim planinama, pješčili na tisuće kilometara. Nikada nisu osjetili umor: znali su da će se kad dođu na cilj odmarati pod zlatnim svodovima grada Manoe.

Nijedan od ovih junaka, pustolova, koljača i nadljudi nije znao da zapravo lovi dugu, slijedi san koji je neostvariv, da juri za nečim čega nema, što je samo legenda. Glupost ovih ljudi bila je u isti mah i herojska i tragična, ali ona je u isto vrijeme bila i ubitačna – i vrlo, vrlo skupa.

Kad su Španjolci naposljetku prestali ubijati Indijance i napokon počeli s njima razgovarati, čuli su od njih legendu od koje im je uzavrela krv u žilama, mozak im se omekšao i onda rastopio poput maslaca na suncu: obuzela ih je silna, nezajažljiva pohlepa za zlatom.

Indijanci su im rekli da se negdje daleko nalazi zemlja u kojoj se svake godine održi velika vjerska svečanost u toku koje se njen vladar ili vrhovni svećenik pokrije zlatnom prašinom od pete do glave. Ta se svečanost održava u legendarnom gradu Manoi ili Omoi, prijestolnici jedne zemlje u kojoj ima zlata i dragog kamenja u velikim količinama.

Ova je indijanska priča bila posve dovoljna da od nje pomahnita mašta Španjolaca. Oni su legendarnom kralju-svećeniku dali ime »El Dorado« (»Pozlaćeni«), a onda su njime obuhvatili prvo grad Manou, pa onda čitavu tu legendarnu zemlju.

Glasine o postojanju Eldorada stizale su Španjolicima od vremena do vremena, a ne neprestano: pojavile bi se, onda bi zamrle, pa se opet pojavile. U knjizi *Povijest osvajanja Perua* Prescott opisuje izgred što se dogodio kad je 1511. Vasco Nuñez de Balboa vagao zlato koje su urođenici morali skupiti i predati Španjolicima. »Neki mladi barbarski poglavica, koji je tome prisustvovao, udario je šakom po vagi tako snažno da se sjajna kovina prosula po sobi, a onda je uskliknuo: 'Kad vam je tako stalo do ove kovine da ste zbog nje ostavili svoje daleke domove i da ste čak spremni da za nju stavite život na kocku, kazat ću vam nešto. Postoji zemlja u kojoj možete jesti i piti iz zlatnog posuđa, zemlja u kojoj je zlato jeftino kao kod vas željezo.' Eto, tako je zapravo počev ovaj mit, a tijekom vremena poprimio je takve razmjere da se u njemu više nije govorilo samo o zlatnom posuđu nego o pravim brdima zlata, što se dižu put neba i predvečer, kad na njih padnu zrake sunca na zalasku, tako blistaju da čovjeka od toga oči zaboje.

Španjolci su, doduše, bili našli mnogo zlata u Meksiku i Peruu, ali im to nije bilo dovoljno. Njihova pohlepa za sjajnom kovinom bila je neutaživa, ništa je nije moglo ugasiti, a nisu, dakako, samo oni od nje oboljeli.

Poslije se pojavio na poprištu neki Španjolac koji je tvrdio da je bio u Manoi i da ga je ondje primio sam »El Dorado«. Taj se Španjolac zvao Juan Martinez, a bio je pobočnik Diega de Ordaza, jednog od onih oficira što su sudjelovali u Cortezovoj ekspediciji i koji je, u vrijeme dok se ovo događalo, bio zet guvernera Velasqueza, velikog Cortezova protivnika i dušmanina. Osvajač Meksika nekoliko je puta pokušavao da ga se otarasi, jer je otkrio da ga on uhodi i izdaje Velasquezu sve njegove planove. Ordaz se pak posvađao s Martinezom, optužio ga zbog neposluha i postigao da bude osuđen na smrt, ali je ta kazna bila preinačena u drugu, ne baš mnogo manje drastičnu. Naime, Martinezu su stavili u kanu bez vesala i pustili da ga odnese struja rijeke Orinoca. Martinez će poslije pričati da su ga spasili neki dobri Indijanci, koji su ga onda odveli u Manou i ondje predali *caciqueu* (indijanskom poglavici) kao kuriozitet: naime, bio je prvi bijelac kojeg su ikada vidjeli. U Manoi je proveo sedam krasnih mjeseci. Prema njegovu pričanju, taj »zlatni grad« izgledao je zapravo onako kao što su ga opisivali prije, s tom razlikom što je bio još ljepši, pa je na primjer samo u jednoj njegovoj ulici radilo danju i noću tri tisuće zlatara. Nakon sedam mjeseci »El Dorado« je milostivo pustio Martinezu na slobodu i dopustio mu da se vrati u civilizaciju, a prije odlaska dao mu je toliko zlata koliko su mogli ponijeti njegovi indijanski pratioci. Što se dogodilo s tim zlatom? Na putu kući Martinezu i njegovu pratnju napalo je neko indijansko pleme, pobilo sve njegove pratiocice i oduzelo mu zlato.

Martinez je svoj iskaz o tome stavio crno na bijelo. Kad je sir Walter Raleigh napao otok Trinidad i spalio njegov glavni grad, uplašeni španjolski namjesnik pokušao ga je pridobiti Martinezovim izvještajem. Zacijelo se nadao da će Raleigh i njegovi ljudi otići tražiti »Eldorado« i tako ostaviti Trinidad na miru. Namjesnik se zakleo da se original Martinezova izvještaja nalazi u arhivu službenih dokumenata u glavnom gradu Portorika.

Nekim čudom Raleigh je povjerovao u tu priču, pa je 1595. godine organizirao ekspediciju koja je otišla sa zadatkom da pronade Manou – ali se vratila praznih ruku baš kao sve druge prije i poslije nje. Raleigh je tvrdio da je »Eldorado« ili Manoa grad na jezeru Parimi u Gvajani. On je o tome poslao izvještaj kraljici Elizabeti, i u tom je izvještaju svemu onom što je čuo od španjolskog namjesnika dodao i razne podatke koje je bio prikupio Francisco Lopez de Gomara i objavio u svojoj knjizi *Historia general de las Indias* (Medina, 1553). Gomara, doduše, nije nikada boravio u Novom svijetu, ali se, kako tvrdi Prescott, »nalazio na takvom položaju da su mu bili dostupni najbolji izvori obavještenja«. Možda se možemo pouzdati u ono što je taj učeni profesor retorike u Alcali bio napisao o osvajanju Meksika i Perua, ali o onom što je napisao o »Eldoradu« možemo zaključiti samo to da je i on lijepo nasjeo na tu bajku baš kao njegove inače naivnije kolege.

Evo kako je Gomara opisao palaču *caciquea* Guaynacape:

»Sve posuđe, pa čak i kuhinjsko, od suhog je zlata. U njegovim odajama ima golemih kipova od čistog zlata, a od zlata su i slike u prirodnoj veličini svih životinja koje žive u njegovoj zemlji: četvoronožaca, ptica i riba. *Cacique* ima vlastiti vrt u kojem se odmara, a svako stablo, svaki grm, svaka biljka u njemu od suhog su zlata. Ima on i goleme količine sirovog, neobrađenog zlata. To zlato čuva u obliku klâda koje su poslagane jedna na drugu kao da su drvene cjepanice.«

Poslije je učeni Alexander von Humboldt pokušao srušiti legendu o »Eldoradu« i dokazati da je ono o čemu ona govori puka tlapnja, nešto što ne postoji.

Humboldt je tvrdio da na području između rijeka Amazone i Orinoca postoje golema zemljišta što su prekrivena potpuno bezvrijednom *micom*, a ta ima žućkastu boju poput zlata. Na mnogim mjestima mica prekriva obronke brda, i kada se s nje odražavaju sunčeve zrake, ta mjesta sjaju i blistaju baš kao da su prekrivena zlatom. Ratnici nekih indijanskih plemena upotrebljavaju micu koju prvo smrve u prašinu, a onda je utaru u kožu. To rade da se ne bi morali tetovirati ili bojati.

Indijanci su mrzili španjolske osvajače, i ovakvim su se stvarima služili zato da ih bolje varaju i dovode u ludilo. Martinez je, naravno, dopunio legendu o »Eldoradu«, odnosno slagao i izmislio da je posjetio »El Dorada«, a to je uradio samo radi koristi koju bi mu donijela slava »velikog otkrivača«. To mu je ujedno omogućilo da se oslobodi neugodnosti zbog svoje neprikladne prošlosti. Inače njegov slavni izvještaj nije nikad pronađen i možda ga čak nije nikad napisao. Ako je to točno, onaj je zlatni vrt *caciquea* Guyanacape narastao u bujnoj mašti profesora Gomare.

U povijesti čovječanstva ima malo primjera da su jednu tako smiješnu izmišljotinu prihvatili ne samo lakomi pustolovi nego čak i trijezne vlasti i suhoparni financijeri.

Pokušajmo što kraće dati bilancu zlatnog sna o »Eldoradu«:

Godine 1530. Ambros Dalfinger, čiji pothvat financira bankarska kuća Welser iz Augsburga, kreće u potragu za »Eldoradom«, i to na čelu ekspedicije od dvije stotine vojnika i nekoliko stotina robova, što su vezani jedan za drugog lancima pričvršćenim na široke željezne ogrlice. Kad bi se neki od tih indijanskih nosača srušio zbog potpune iscrpljenosti ili bolesti, nije nikom bilo ni na kraj pameti da troši dragocjeno vrijeme da bi mu pomogao ili ga oslobodio od lanaca: jednostavno bi mu odrubili glavu, a ostale bi robove bičevima natjerali da nastave put. Ekspedicija nije pronašla »Eldorado«, a Dalfinger je poginuo od indijanske strijele.

Godine 1536. još jedan Nijemac, Georg Hohemut (ako ništa drugo barem je njegovo ime trebalo da bude dobar predznak jer je značilo *velika hrabrost*), kreće na put na čelu nekoliko stotina njemačkih i španjolskih pustolova. Njegova ekspedicija završava potpunim neuspjehom. Samog Hohemuta ubija bodežom plaćeni španjolski ubojica dok ovaj leži u krevetu.

Godine 1541. kreće posljednja njemačka ekspedicija, koju vodi Philipp von Hutten. Kad se on vraća s potpuno neuspješne ekspedicije pogubljuje ga španjolski namjesnik Venezuele tako da mu daje odrubiti glavu.

Godine 1552. prvi ozbiljni španjolski pokušaj. Vođa je ekspedicije Don Pedro de Ursua, plemić iz Navarre. Da bi dobro zaplašio divlja indijanska plemena, on poziva njihove poglavice na ručak i onda ih daje sve pobiti. Njegova pobočnika Pedra Ramira ubijaju dva oficira u sukobu izazvanom zavišću i ljubomorom. Ursua naređuje da im se odrube glave.

Godine 1560. Ursuova druga ekspedicija. Njegov novi pobočnik, Aguirre, organizira zavjeru protiv njega, pa tako Ursuu ubijaju vlastiti vojnici.

Godine 1561. pod zapovjedništvom Aguirrea ekspedicija se pretvara u razbojničku družinu, koja ubija i pljačka gdje stigne, ali njeni pripadnici, unatoč tome, ponekad tako slabo stoje s hranom da moraju dijeliti kukuruz zrno po zrno. Po Aguirreovoj zapovijedi, Martin Perez ubija Sancha Pizarra, jer je Aguirre posumnjao u njegovu vjernost. Poslije toga dolazi na red Perez, pa i on biva ubijen. Tom prilikom Aguirreov novi pobočnik, Antonio Llamosa, pije Perezovu krv da bi tako pokazao svoju vjernost. Nema sumnje da je Aguirre bio sadistički manijak: dao je da se smakne šezdeset njegovih ljudi zbog kojekakvih sitnica. U pet mjeseci, koliko su trajala njegova lutanja i divljanja, opljačkao je pet gradova i desetkovao svoje ljude – a među ubijenima bili su tri svećenika i pet žena, sve sami Španjolci. Vojska koja je pošla da ga uhvati opkolila je njegov logor i tada su svi njegovi ljudi dezertirali ostavivši ga na cjedilu. Videći da mu nema spasa, on ubija bodežom vlastitu kćerku. Vojnici su ga uhvatili živa i strijeljali, a njegova vjernog pobočnika krvopiju Llamosa i nekoliko drugih njegovih pristaša objesili.

Od 1595. do 1618. godine polazi nekoliko ekspedicija koje je sve organizirao sir Walter Raleigh. On je vlastitim novcem opremio brodove, pa je tako spiskao više od 40.000 funti sterlinga. Njegovo hapšenje i smrt na stratištu bijahu posredna posljedica njegova neuspješna traganja za »Eldoradom«.

Krv, čitave rijeke krvi, a sve to za san koji nije bio čak ni to! Legenda o »Eldoradu« samo je najupadljivija od bezbrojnih legendi o zlatu i ludim potragama za njim. Ljudi su za zlatom tragali svagdje: na planinama, u pustinjama, u džunglama – čak i pod morem. Sjetite se samo koliko je novca i ljudskih života žrtvovano, zato da bi se pokušala pronaći jedna španjolska galija koja je, navodno, potonula nedaleko od Tobermoryja kraj otoka

Mulla, u dubokom mulju koji tri stoljeća odolijeva pokušajima svih onih koji su mislili da će se dočepati zlatnog tovara »Nepobjedive armade«. Sjetite se bezbrojnih ekspedicija koje su na Kokosovu otoku tragale za zakonitim gusarskim blagom. Izračunajte koliko je to bilo plaćeno ljudskim životima i trudom čak i zlatom ako baš hoćete. Kad o svemu tome razmislite, postat će vam jasno da je ljudska glupost uvijek spremna platiti ludu cijenu za nešto u što mogu vjerovati samo luđaci!

8

Međutim, kad su vidjeli kako je teško pronaći zlato, a još teže zadržati ga, ljudi nisu klonuli duhom, jer im je preostao san da do njega stignu prećacem. To je bio san što su ga snivali alkemičari. Ti ljudi, doduše, nikad nisu proizveli zlato za svoje moćne zaštitnike, ali su ga zato ponekad proizveli za sebe – i to tako da su ga crpili iz neiscrpne žile ljudske gluposti.

Prije nekoliko godina slučajno sam naišao na jednu staru knjigu što je bila napisana kao vodič. Njen autor bio je neki J. B. Küchelbecher, a objavio ju je pod prilično razmetljivim i bučnim naslovom *Allerneuste Nachricht vom Römisch-Kaysersl. Hofe, nebst einer ausführlichen Historischen Beschreibung der Kayserlichen Residenz-Stadt Wien* (»Najnovije novosti s rimskog carskog dvora zajedno s podrobnim opisom carskog sjedišta Beča«), »Rimski dvor« bio je, dakako, dvor Habsburgovaca, koji su tada bili vladari tzv. Svetoga Rimskog Carstva. Ova je knjiga izašla 1730. godine, a među ostalim je sadržavala odjeljak o carskoj riznici u Beču. Zapravo je to gotovo potpuni katalog predmeta koji su se tada u njoj čuvali, a nalazio se i grumen zlata, procijenjen na tri stotine dukata, što ga je navodno alkemičar J. K. Richthausen proizveo od olova. Taj je pothvat izvršio u nazočnosti Njegovoga carskog i kraljevskog veličanstva Ferdinanda III, o čemu govori natpis na tom grumenu (*Exhibitum Pragae, d. 15 Jan 1658. in presentia Sacrae Gaes. Maj. Ferdinand III*). Još jedan izložak spominje Küchelbergov vodič: veliku okruglu plaketu s reljefnim portretima četrdeset i jednoga habsburškog vladara. Tvrdi se da su taj medaljon i njegov lanac bili prije od srebra, ali ih je češki alkemičar Wenzel Seyler »napola pretvorio« u zlato.

Imamo nešto podataka o karijerama ovih dvaju alkemičara. Ferdinand III dao je Richthausenu titulu baruna, a Leopold I podijelio je Seyleru plemstvo i naredio da se od njegova »umjetnog zlata« iskuju medalje s ovim natpisom: *Aus Wenzel Seylers Pulvers Macht bin ich von Zinn zu Gold gemacht* (»Moć prašine Wenzela Seylera pretvorila me od olova u zlato«).

Zlato što su ga bili »proizveli« alkemičari nalazi se i u mnogim drugim zbirkama. U jednoj od njih možete vidjeti plakete umotane u baršun s nat-

pisima koji ponosno govore o historijatu čarobne pretvorbe; u drugoj jednoj zbirci natpis na zlatnom peharu svjedoči da je taj pehar bio od olova prije no što ga je tajanstveno umijeće nekog alkemičara pretvorilo u divni, skupi i plemeniti metal koji se zove zlato. Küchelberger je u zbirci vojvode od Toskane vidio jedan čavao kojem je donji dio bio od zlata a gornji od običnog željeza. Nešto skromniji bijahu predmeti od »umjetnog srebra«, među koje se ubrajaju takozvani »Kronemannovi taliri«, tako nazvani zato što ih je »proizveo« barun Kronemann, dvorski alkemičar Christiana Ernesta, brandenburškog kneza-izbornika. Kao »sirovina« za njihovu izradu poslužili su navodno živa i olovo.

Habsburgovce je alkemija naročito privlačila. Car Rudolf, koji je radije živio u Pragu nego u Beču, bio je amaterski tragalac za »eliksirom života« i »praiskonskim počelom«. Imao je u službi desetak alkemičara, za koje je sagradio red kućica u Hradčinu, srednjovjekovnom zamku iznad Praga. Te kućice bile su tako male da su zapravo izgledale gotovo kao zatvorske ćelije ili kavezi. Priča se da bi svakog alkemičara koji bi na sebe navukao carevu mržnju zadesila vrlo huda sudbina: bacili bi ga s bedema, pa bi se smrskao na oštrim stijenama ispod njih. Navodno je tako završio ne baš malen broj alkemičara.

Carica Marija Terezija bila je silno razborita dama, tako razborita da je objavila posebni dekret kojim je zabranila svaki pokušaj da se bilo gdje u zemljama kojima je vladala pravi zlato, ali njeni nasljednici nisu se ugledali u ovaj razborit uzor. Zato se i dogodilo da su šezdesetih godina prošlog stoljeća tri međunarodne varalice potpuno nasamarile bečki carski dvor. Iako to zvuči upravo nevjerojatno, istina je da su ta trojica radila pune dvije godine u Carskoj kovnici pod kontrolom učenih profesora Tehničkog fakulteta Bečkog sveučilišta, i to pošto su obećala da će pet milijuna srebrnih guldena pretvoriti u zlatne, koji će vrijediti osamdeset milijuna! Prije nego što se carski dvor ipak opametio, uprava Carske kovnice izradila je čak i budžet ove »tvornice zlata«. Varalice su protjerane, direktor je Kovnice umirovljen, a svi dokumenti o ovome smiješnom pothvatu završili su u tajnim arhivima. Pronađeni su istom 1919. godine, poslije propasti Austro-Ugarske, i tada su objavljeni, pa su tako zaprepastili, ali i zabavljali ljude kojih su djedovi, plaćajući porez, zapravo financirali ovu golemu ludoriju.

Tisuću godina plamsale su vatre u tajanstvenim brlozima alkemičara; tisuću godina lovili su pohlepni vladari utvaru umjetnog zlata, a sve što su dobili bilo je nekoliko kurioziteta što su završili na muzejskim policama. Tim vladarima nije nikada palo na pamet da sebi postave najjednostavnije i zapravo najosnovnije pitanje: zašto bi netko tajnu tako bajoslovnog umijeća prodao njima umjesto da sâm proizvodi zlato i tako se sâm obo-

gati?! Da su doista znali praviti zlato, bilo bi dovoljno da »proizvedu« nekoliko stotina bačava zlata i da kupe kakvu kneževinu ili možda čak i kakvo manje kraljevstvo.

U čemu se zapravo sastojala tajna kojekakvih Richthausena i Seylera i bezbrojnih drugih alkemičara? Očito je da su se oni služili nekim izvanredno vještim i lukavim trikovima, ali je očito i to da im je to polazilo za rukom samo zato što su imali posla s ljudima koji su naprosto željeli da im vjeruju i koji su zato gotovo htjeli da budu nasamareni. Uspio sam pronaći opis jedne takve prijevare i možda bi nam on mogao poslužiti kao ključ za objašnjenje drugih sličnih prijevara. Ovu prijevaru opisuje knjižica koja je prvi put izašla 1649. godine, a 1655. pretiskana je pod naslovom *Usufur, ein List und Lustiger Betrug* (»Usufur: lukava i zabavna prijevara«). Njen je junak neki Daniel iz Transilvanije, a njegova žrtva bio je veliki vojvoda Toskane.

Daniel je započeo svoju karijeru kao nadriliječnik u Padovi. Naprosto zapanjuje činjenica da se taj obični šarlatan mogao smjestiti u sjeni slavnoga Padovanskog sveučilišta i da je mogao u samo nekoliko godina zgrnuti bogatstvo vrijedno dvije tisuće zlatnih dukata, ali čini se da je on doista pomagao svojim pacijentima. To nas ne smije suviše iznenaditi jer u to doba pozvati liječnika bilo je gotovo isto kao pozvati Anđela smrti. Svaki školovani, diplomirani liječnik započeo bi liječenje tako da bi prvo pustio pacijentu krv, onda mu dao klistir, nakon čega bi mu stavio pijavice, a na kraju bi ga natjerao da uzme jaka sredstva za čišćenje. Pošto bi ga na taj način potpuno iscrpio liječnik bi prisilio svog pacijenta da uzima najstrašnije i najbolnije lijekove – i ovaj bi izgubio svaku želju da živi. Pilule majstora Daniela bijahu potpuno bezazlene i neškodljive. Nisu, doduše, liječile, ali su barem puštale prirodu da na miru obavlja svoj posao.

No, padovanski je nadriliječnik imao mnogo veće ambicije. Naime nije ga mogao zadovoljiti ovaj tako spori tempo bogaćenja. Dok je pripremao svoju veliku prijevaru, vodio je računa o svakoj sitnici postupajući poput dobrog vojskovođe koji se ne priprema samo za jednu jedinu bitku nego za čitavu vojnu. Prvo je lansirao glasinu da mu je pošlo za rukom pronaći nekakav čudesni prašak kojemu, što se tiče djelovanja, naprosto nema premca. Bio je to Danielov famozni *usufur*. Nije ga prodavao sam nego preko apotekara koje je njime opskrbio, a onda ga je kao lijek propisivao svojim pacijentima. Upravo infinitezimalne količine *usufura* nikako nisu mogle nauditi bolesnicima, a kako je uz to bila riječ o terapiji koja barem nije bila škodljiva, mnogi bi lijepo ozdravili. Slava novoga lijeka proširila se po cijeloj Italiji ali je Daniel odbijao sve narudžbe osim onih koje bi mu slali firentinski apotekari. To je bio drugi potez u njegovoj izvrsno smišljenoj igri.

Treći je potez povukao tako što je otišao u Firencu i zatražio audijenciju kod velikog vojvode. Daniel je još otprije znao da je vladar Toskane strastveni poklonik alkemije. Vojvoda ga je primio, i on mu je tada odao u povjerenju da je otkrio tajnu pravljenja zlata, i da je odlučio da je ponudi njemu, vojvodi. Za to je zatražio sitnicu od samo 20.000 dukata, i to pod uvjetom da je dobije samo ako doista dokaže da je uspio. Izgledalo je da se radi o razumnoj ponudi, pa je vojvoda pristao. Jedino je zatražio da Daniel izvrši pred njim nešto što bismo danas nazvali »pokusnom proizvodnjom«. Daniel je na to odmah pristao, pa su ga odveli u vojvodin privatni laboratorij, gdje se smjesta latio svoga velikog pothvata. Prvo je rastalio malo bakra i kositra, zatim je tim rastaljenim metalima dodao nekakav tajanstveni prašak, a onda je pustio da se ohlade. Kad se taj amalgam ohladio, Daniel ga je pokazao vojvodi i rekao: »Evo, ovo je zlato!« Komad kovine pregledao je dvorski zlatar i utvrdio da se ona smjesa bakra i kositra doista pretvorila u zlato.

Tek tada je Daniel skinuo velo sa svoje velike tajne. Čudo se dogodilo zahvaljujući usufuru, njegovoj, Danielovoj, univerzalnoj panaceji, a *usufur* se može dobiti u svakoj ljekarni. Veliki je vojvoda odmah poslao sluge u nekoliko apoteka, izabranih nasumce. Kad su mu odatle donijeli *usufur*, on se sam dao na taljenje i miješanje – i svaki je eksperiment bio okrunjen uspjehom, to jest u retorti bi se svaki put pojavilo zlato.

Daniel Transilvanac bio je tada obasut pravom bujicom počasti. Knez ga je pozvao da dođe živjeti na njegov dvor, jeo je za njegovom trpezom, dobio je dva komornika i četiri sobara da samo njega služe. Kad bi se odvezao u grad ili okolicu, njegovu bi kočiju pratilo šest kneževih gardista: smatralo se da to tako velik i sjajan čovjek zaslužuje. Veliki knez jedva je savladao radost koja ga je obuzela. Otpustio je sve alkemičare koje je dotada imao i odlučio da će ubuduće sam praviti zlato. Velika sreća koju je doživio tako ga je ganula da je naredio da se na pisaći stol u njegovoj radnoj sobi stavi mrtvačka lubanja – zato da ga stalno podsjeća na tužnu činjenicu da svatko mora prije ili poslije umrijeti i da mu ne dopusti da se uzoholi ili da se previše uobrazi.

Budući da je tako izvršio svoj dio pogodbe, Daniel Transilvanac stao je davati na znanje kako očekuje brzu isplatu obećanih 20.000 dukata. Kćeri će mu se uskoro udati i on se mora pobrinuti da dobiju pristojan miraz. Zatražio je i kratak dopust rekavši da mora srediti neke obiteljske poslove u Francuskoj. Veliki mu je vojvoda dao i dopust i onih 20.000 dukata – a osim toga i razne skupocjene darove, kao na primjer punu šaku dragog kamenja, zlatni lanac optočen rubinima, vrč od jaspisa i tako dalje, a također mu je obećao da će ga nakon povratka iz Francuske imenovati za državnog savjetnika, da će dobiti palaču i da će on, tj. knez, postupati s njim kao da su

rođena braća, što će, među ostalim, značiti da će Daniel moći smatrati vojvodin imetak baš kao da je njegov vlastiti. (Iznimka je trebala da bude supruga velikog vojvode, kako je to oprezno, za svaki slučaj, dodao neki tadašnji ljetopisac.)

Počasna pratnja kneževih gardista otpratila je Daniela do Livorna, i on je ondje unajmio brod kojim će otploviti u Marseille. Na rastanku se ponio vrlo plemenito i darežljivo. Gardistima koji su ga bili dopratili podijelio je tri stotine dukata, njihovu je zapovjedniku darovao zlatni lanac, a dao mu je i pismo da ga odnese knezu.

Evo teksta toga pisma:

»Vaše plemenito visočanstvo! Mislim da ima samo jedan način da Vam vratim sva ona dobročinstva koja ste mi ukazali: naprosto vam moram sve iskreno priznati. Ako kojim slučajem kanite nastaviti proizvodnju zlata, treba da Vas upozorim da nećete moći proizvoditi veću količinu zlata od one koja se već nalazi u usufuru. Ja sam, naime, jednostavno smrvio stanovitu količinu čistog zlata u posve sitnu prašinu i onda sam to prodavao apotekarima skupa s nekim drugim primjesama.

Kad jednom potrošite taj prašak, Vaša milosti, više nećete moći proizvesti ni mrvicu zlata. Zaklinjem Vas da mi oprostite što sam Vas tako prevario. Neka Vam gospodin Bog na ovaj ili onaj način – kako sam bude odlučio – vrati sve što ste tako milostivo potrošili na mene. Učinite mi milost i priznajte da sam bio umjeren i da sam se suzdržao od toga da Vas prevarim mnogo okrutnije. A sada Vas molim da mi date priliku da još nešto raščistimo. Ja, naime, uopće nisam Transilvanac nego Talijan, ne zovem se Daniel nego posve drukčije. Želim Vam najbolje zdravlje i preporučujem Vašu visost beskrajnoj Božjoj milosti. Vaš ponizni sluga, pronalazač *usufura*.«

Kad ga je prošao prvi napad bijesa, toskanski se veliki vojvoda sam smijao drskoj prijeveri na koju je nasjeo – odnosno, to barem tvrdi jedan tadašnji ljetopisac, koji je sve to lijepo zapisao. No, bez obzira na to da li se vojvoda tome smijao ili nije, jedna je stvar sigurna: smijala se cijela Evropa.

Mi se podrugljivo smješamo lakovjernome velikom vojvodi i sami sebe umirujemo da se u današnje, prosvijećeno doba takve stvari ne mogu dogoditi. Ali, varamo se: alkemičarima ide danas isto tako dobro kao nekad; oni uživaju jednaki ugled i jednako se često pojavljuju na raznim pozornicama života gdje nalaze budale i žrtve isto tako lako kao što je prije dva stoljeća svoju žrtvu pronašao Daniel Transilvanac.

Jedan od najdrskijih i najuspješnijih »tvoraca zlata« radio je u Njemačkoj nekoliko godina prije Hitlerova dolaska na vlast. Heinrich Kurschildgen bijaše mlad čovjek s vrlo oskudnom naobrazbom, radnik u nekoj tvornici boja – sve dok jednoga lijepoga dana nije odlučio da postane pronalazač. Opremio je malu radionicu, koju je lijepo nazvao »laboratorijem«, dobio dva

patenta i onda na tim slabašnim temeljima izgradio imponantno zdanje posve imaginarnih pothvata.

Njegova prva žrtva bio je neki profesor Sveučilišta u Kölnu: tome učenom gospodinu Kurschildgen je odao da mu je pošlo za rukom otkriti nekakve tajanstvene zrake koje svaku tvar pretvore u radioaktivnu materiju. Profesor mu je povjerovao – možda je iz tog mladića zračio plamen istinske genijalnosti – i napisao mu je neku vrstu »stručnjačkog mišljenja«, u kojem su se potvrđivale sve njegove, Kurschildgenove, tvrdnje. Odmah poslije toga naš samouki »genij« pretvorio se u alkemičara i usavršio svoj »veličanstveni pronalazak«. Tako je počeo tvrditi da može, pretvarajući običnu anorgansku materiju u radioaktivnu, razbijati atome i na taj način praviti zlato.

Netko će možda pomisliti da su se žrtve, koje je Kurschildgen izabrao, ipak sjetile one beskrajne povorke nasamarenih kraljeva, vojvoda, plemića, opata i običnih ljudi, koji su u prošlim vremenima bili žrtve varalica. Međutim, čini se da je Kurschildgen birao samo dvije vrste ljudi: one s vrlo kratkim pamćenjem i one koje je tjerala beskrajna pohlepa. Neki odvjetnik u Düsseldorfu dao mu je dvadeset tisuća maraka; neki krupni poslovni čovjek iz Kölna »pljunuo« je pedeset tisuća maraka za »usavršavanje« velikog pronalaska. Za »velikog sina domovine« uskoro su se počeli zanimati pripadnici desničarskih političkih skupina u Njemačkoj. Ako je doista otkriven postupak umjetne proizvodnje zlata – mislili su – onda to znači da će se Njemačka riješiti tereta reparacija, obnoviti svoju ratom uništenu privredu i stvoriti novu vojsku.

Kurschildgen je tek tada počeo letjeti doista visoko. Prvo se upoznao s Heerom Perponcherom, tajnikom Njemačke nacionalne stranke, onda je sklopio poznanstvo s profesorom Hennigom, isto tako istaknutim članom te političke organizacije, a naposljetku je bio predstavljen i samome velikom Hugenbergu, milijarderu koji je vladao golemim carstvom industrijskih poduzeća, novina i filmskih kompanija. (Uzged rečeno, umjetno je zlato bilo samo jedno od velikih »otkrića« i »pronalazaka« ovoga bivšeg bojadisača. On je, naime, »izumio« stroj za liječenje raka, zatim nekakvu spravu koja je tobože pomoću »zraka« koje je emitirala mogla zaustaviti svaki motor, pa nekakvu »metodu« za rafiniranje čelika. Ukratko, stvarao je dojam doista svestranog genija. Za svoje »pronalazke« primao je ponude iz Amerike i Velike Britanije. Jedan bogati švicarski bankar preuzeo je obavezu da mu godišnje isplaćuje dvadeset i četiri tisuće franaka, i jednu godinu mu je bio isplatio skupa sa svim njegovim osobnim troškovima i troškovima njegove obitelji.)

A onda je došlo do sloma kad su Kurschildgenovi trikovi razotkriveni: njegove tvrdnje bile su srušene, a on je dobio deset godina zatvora. No, ne

smije se zaboraviti da je i njegova karijera varalice trajala upravo toliko, to jest on je punih deset godina vukao za nos neke od najlukavijih i najpromućurnijih poslovnih ljudi u Njemačkoj. Što se dogodilo? To da je i tu bila na djelu glupost koju izaziva pohlepa za zlatom.

Baš kao što metode pravljenja umjetnog zlata ili ponovna otkrivanja nemogućih tajni alkemičara uvijek nađu lakovjerne pristaše koje u njih optimistički vjeruju – tako i priče o nestalom blagu, stare i nove, uvijek neodoljivo privlače lakovjerne, lakome. Tako se na primjer uvijek nađu žrtve koje nasjedaju na prastaru smicalicu što započinje pričom o »španjolskom zarobljeniku«. Jedan od najuspješnijih varalica što su u novije vrijeme operirale ovim trikom bijaše baltički Nijemac Garhard von Redziwski, koji je tvrdio da je, tobože, u Sibiru pronašao golemu količinu zlata i pomoću te priče osnovao dioničko društvo radi stvaranja kapitala potrebnog da se dođe do toga zlatnog blaga. Inače, to nije bila njegova jedina prijevara: on se, onako usput, bavio i raznim drugim prijevarama, pa je na primjer nagovorio nekoliko njemačkih poslovnih ljudi da financiraju ekspediciju koja će otići u Istočnu Prusku i ondje lijepo pronaći »zlatu ruske carske vojske«, koje je, tobože, bilo bačeno na dno u jednom od Mazurskih jezera za vrijeme velike bitke što se ondje vodila u prvome svjetskom ratu. Žrtve von Redziwskog živjele su, da tako kažemo, na cijelome teritoriju Rajha – od Saarbrückena do Neubabelsberga i od Neukolna do Grosslichterfelda. On je nestao u najpogodnijem trenutku, to jest kad se dočepao ne baš male količine zlata – naravno za sebe, a ne za svoje financijere.

Jedan tragikomičan pokušaj da olovo pretvori u zlato izvršio je Joseph Melville, učenjak s prilično velikom reputacijom. Javnost je saznala za njegove čudne eksperimente na dosta spektakularan način – kad je u njegov londonski laboratorij banuo neki mladić i ispalio na njega nekoliko metaka iz revolvera. Melville je nasrnuo na napadača i uspio ga razoružati, ali nije pozvao policiju. Za ovaj incident ne bi se bilo saznalo da policiju nije pozvao neki susjed, koji je čuo pucnjavu, pa je tako napadač ipak uhapšen. Tako se saznalo da je to bio sin jednoga bogatoga poslovnog čovjeka, vlasnika čitavog lanca londonskih pekarnica. Čitavu tužnu pozadinu ovog slučaja saznala je javnost tek na suđenju.

Pošto se godinama bavio ozbiljnim naučnim radom, Melville se odao alkemiji. Bio je počeo proučavati djela srednjovjekovnih »tvoraca zlata«, a ono što je ondje pročitao natjeralo ga je na zaključak kako su oni zapravo bili na dobrom putu da uspiju kada su kao sirovinu pokušali upotrijebiti željezne strugotine. No, to je bila tek posljednja faza istraživačkog procesa, a do nje se moglo doći samo postupno, savlađivanjem nekoliko etapa. Prvi je korak trebalo da bude pretvaranje olova u zlato. Melville je tvrdio da mu je, doduše, pošlo za rukom da pretvori srebro u zlato, ali da to smatra

nevažnim, gotovo beznačajnim, pa je zato sve svoje napore usredotočio na pokuse s olovom. Godine 1926. održao je, u jednome londonskom društvu prijatelja alkemije, predavanje na kojem je prisutnima pokazao poveliku grudu zlata, a onda prilično potanko opisao kako ju je proizveo – od olova. Predavanju je prisustvovao i Mr Glean, bogati londonski pekar, kojega su se Melvilleove tvrdnje tako duboko dojmile da ga je poslije predavanja potražio i ponudio mu ortaštvo u proizvodnji zlata na veliko. Očito je zaključio da bi proizvodnja zlata bila, ruku na srce, unosnija od proizvodnje kruha.

Melville je u podrumu glavne Gleanove pekare instalirao alkemijski laboratorij opremljen modernim aparaturama. Otada je ondje radio danju i noću upinjući se da usavrši svoj postupak »transmutacije«. Eksperimenti su, naravno, gutali sve više novca, ali je to Mr Glean plaćao bez mrmljanja, jer se uporno nadao konačnom uspjehu. No, nakon nekog vremena ipak mu je dojadilo to stalno čekanje, pa je energično zatražio od Melvillea da odmah proizvede zlato. Alkemičar je zatražio i dobio rok od sedam dana – i tih se sedam dana nije gotovo ni maknuo iz laboratorija nego je neprestano nešto kuhao, talio, kovao, miješao. Kad je prošlo sedam dana, izvadio je iz retorte tajanstvenu smjesu što se u njoj stvorila. Ali to je još uvijek bilo olovo, bez mrvice zlata. Vidjevši to, Glean je Melvillea izbacio iz svog podruma skupa sa svim njegovim spravama, ali je prije toga zatražio da mu vrati sav novac koji je od njega dobio. Naravno, Melville je to glatko odbio, a onda je poslije toga naprosto nestao, kao da ga je zemlja progutala. Tada se njegov sin zakleo da će se osvetiti; valjda je shvatio da mu se očevina jako smanjila. Pobjegavši od g. Gleana, Melville je uredio mali alkemičarski laboratorij u podrumu neke kuće u istočnom dijelu Londona, i ondje je nastavio sa svojim pokusima. Međutim, Gleanov sin uspio mu je nekako ući u trag, a onda je iznenada upao u njegov laboratorij, stavio na stol komad olova i zaurlao: »Pretvorite to odmah u zlato – ili vratite mom ocu novac koji ste od njega primili!«

Melville je odgovorio molbom da mu se dade još malo vremena, ali je mladi Glean izgubio sposobnost da vlada sobom, izvukao je revolver i opalio prema Melvilleu dva-tri metka, koja ga, na njegovu sreću, nisu pogodila. Plahoviti mladić osuđen je uvjetno, a njegova se obitelj tada zauvijek odrekla svake nade da će se ikada baviti pretvaranjem olova u zlato.

9

A što da kažemo o onima koji doista pronađu zlato, kojima se nasmije sreća?

Hugo von Castiglione bio je vlasnik golemoga industrijskog i financijskog imperija koji je bio prekrpio cijelu srednju i istočnu Evropu – sve dok

se on nije prenapregnuo, a njegova se čitava ta građevina srušila kao kuća od karata i financijski upropastila milijune malih ljudi. Policija je tada zaplijenila njegove papire, pa su tako pronađene i njegove zabilješke koje su zanimljive zato što upravo sjajno odražavaju čitavu životnu filozofiju i poglede tipičnoga uspješnog lovca na zlato. Neke od bilježaka doimaju se kao da su parodije misli Samuela Smilesa, ali nam Castiglioneov život pokazuje da se on *nije* nimalo šalio:

- Nije lopov čovjek koji krade nego je to onaj kojega uhvate dok krade.
- Sreća je svaki događaj od kojega ja imam koristi. Prava je sreća nešto što meni pomogne, a drugima naudi.
- Nesebičnost je ono što svatko prije ili poslije požali.
- Ima ljudi koji se ponose time što su siromašni. To su pjesnici. Ima žena koje se ponose time što su ružne. To su intelektualke. Od jednih i drugih treba bježati kao od kuge.
- Ne čini zlo bez prave potrebe. Čini samo toliko zla koliko je potrebno da od toga imaš koristi i da u tome uživaš.
- Budala je svatko tko je siromašniji od mene. Lopov je svatko tko je bogatiji od mene.
- O meni govore da sam tat, lupež i varalica. Nije mi ni na kraj pameti da se prepirem s onima koji to govore. Kazat ću samo jedno: da sam kojim slučajem siromašan, ti bi isti ljudi govorili da sam zgodan i simpatičan, lijep i privlačan. Lijepo bi me sažaljevali i lijepo pustili da crknem od gladi. Ja imam dobro srce i baš zato ne želim da bilo koga zbog mene grize savjest. Spreman sam trpjeti da drugi ne bi morali trpjeti: prihvaćam da mene grize savjest da ne bi grizla druge. Uostalom, moje je srce ionako sposobnije da podnosi takve patnje nego srce drugih.
- Sve što imam ukrao sam od drugih. Sve što nemam ukrali su drugi od mene.
- Prije nekoliko dana pohvalio me jedan od mojih konkurenata. Rekao je: »To vam je čovjek na kojem ne možete zaraditi ni prebijene pare!«
- Ako vam pođe za rukom da nekog prevarite, nemojte odmah pomisliti da ste genijalni. Možda se ne radi o talentu nego o pukoj sreći.

Eto, to je glas kralja Mide! Otkako postoji svijet, zlato je njegova »krepka hrana«, ali se on zapravo hrani ljudskom glupošću i hranit će se njome dok god bude ljudi.

III

»Samo iza vas, plemeniti gospodine!«

Sve drži ceremonija

SELDEN

1

Zapravo je bilo gotovo neizbježno da će upravo jedan *njemački* povjesničar, Johann Christian Lünig, utrošiti dva desetljeća dragocjena života da bi prikupio građu za svoj *magnum opus*, kojem je dao naslov *Theatrum Ceremoniale* i objavio ga 1719. godine u Leipzigu. To je djelo u dva sveska s ukupnom težinom od otprilike deset kilograma. U Lünigovoj knjizi iznose se, analiziraju, objašnjavaju i potanko opisuju svi ceremonijali koji su vladali životom svakoga evropskoga carskoga, kraljevskog i kneževskog dvora – i to vladali punom snagom i prisilom zakona. Osim toga, ovaj odlučni pisac (a odlučan je bio i po tome što je, kako se čini, čvrsto odlučio da svoje čitaoce ne poštedi ni od čega) prikazao je široku galaksiju dvorskih zbivanja, opisavši, do najsitnijih pojedinosti, njihovu organizaciju i etiketu. Čitave stranice ove knjige posvećene su na primjer čak i tako sitnim događajima kao što su, uzmimo, dolazak kakvoga maloga njemačkog vladara u neko mjesto i njegov odlazak iz tog mjesta u neko drugo mjesto, ili kao što je, recimo, ceremonijal prilikom kakvoga vojvodskog posjeta, ili kako se formiraju kraljevske povorke.

Lünigova knjiga zapravo je bogata zbirka sirove građe, sastavljena bez ikakve namjere da se ta građa sistematizira, klasificira, uspoređuje, i tako dalje. Možda je upravo zato drugi jedan pisac, neki Julius Bernhardt von Rohr, pao u napast da pokuša na toj građi sazdati cjeloviti »znanstveni« sustav. Deset godina nakon izlaska Lünigove knjige on je u Berlinu objavio svoje djelo *Einleitung zur Ceremonial-Wissenschaft der grossen Herren* («Uvod u nauku o ceremonijalu velikaša»). Zapravo je taj naslov bio skroman. Nema, naime, nikakve sumnje u to da se von Rohr nadao da će iz sitnog zrna koje je posijao izrasti veliki i moćni hrast. Zapravo je on, Rohr,

čvrsto vjerovao da je utemeljio novu granu nauke – novu naučnu disciplinu, koja će, kad je on razvije, postati važan i krupan doprinos ljudskom znanju i prosvijećenosti.

Lünig se potpuno slagao sa Seldenovim mišljenjem da su ceremonije potrebne. Tome je dao sažeto objašnjenje iz kojega zrači podanička vjernost:

»Budući da naši vladari utjelovljuju vladavinu Svemogućega na Zemlji, treba da što više sliče Gospodinu. Bog je bog reda, i taj se red očituje u svemu što je on stvorio. I što više njegovi ovozemaljski predstavnici žele sličiti Njemu, to više moraju poštovati red u svom životu i djelu. Gomila će prije slijediti uzor što joj ga daje vladar nego zakone. Ako ljudi vide da se on, njihov vladar, drži korisnog reda u vlastitom životu, onda će i sami poštovati red, a to će unaprijediti blagostanje čitave zemlje. Međutim, ako vide da su život i ponašanje vladara u znaku zbrke i nereda, lako se može dogoditi da zaključe kako taj vladar uopće nije slika i prilika pravoga vladara, to jest gospodina Boga. Tada nestaje strahopoštovanja i zemlja u kojoj se to dogodi pada u kaos i bezvlade. Upravo zato vladari koji su zaista veliki donose određena čvrsta pravila ponašanja za svoje sluge i podanike, a ta pravila ponašanja onda i sami poštuju i provode.«

Naravno, donekle se pretjerano doima tvrdnja da su ama baš svi vladari »božja slika i prilika« – pogotovu kad se zna da neki žive sve prije negoli svetim životom. Ako ništa, *Herr Lünigu* se u najmanju ruku mora priznati da je stvorio teoriju kojom je, na svoj način, objasnio potrebu ceremonijala. Uostalom, ne zaboravimo da se ne baš mali broj careva i kraljeva pozivao na to da vladaju »božjom milošću« ili su tvrdili da iza njih stoji kakva druga neposredna božanska podrška.

Postavka da je vladar *alter ego* Boga bila je temeljno načelo Bizantskog Carstva – iako, naravno, treba priznati da se to na razne načine prihvaćalo i u mnogim drugim zemljama, što su se tako razlikovale kao, uzмимо, stari Egipat i Indija ili pretkolumbijska carstva u Južnoj Americi, a da i ne spominjemo Rimsko Carstvo u njegovim kasnijim razdobljima, kada je car Klaudije sebe proglasio »bogom«.

Godine 404. naše ere rimski carevi Arkadije i Honorije, koji su zajednički vladali, i to svaki nad jednim dijelom carstva, zaključili su kako im nprorost ne preostaje ništa drugo nego da energično discipliniraju svoje dvorjane i dvorske funkcionare. Rodom iz Španjolske, Arkadije je vladao Istočnim Rimskim Carstvom. Zapravo se Rimsko Carstvo prvi put podijelilo upravo nakon smrti njegova oca, cara Teodozija I. Arkadijev mlađi brat Honorije rodio se u Konstantinopolu (Carigradu), naslijedio zapadni dio carstva, a najviše je prebivao u Milanu i Raveni. Nijedan od njih nije se baš mogao smatrati uzoritim vladarom: obojicom su vladale žene, glavni eu-

nusi, pretorijanski prefekti i kojekakvi favoriti, ali nijednom nije bilo ni na kraj pameti da posumnja da je pravi pravcati bog. Zapravo je tvrdnja o tome bila posljednja klauzula zajedničkog edikta što su ga objavila dva carska brata. Glasila je: »Svakome onom tko se, potaknut bogohulnom drskošću, usudi da dovede u sumnju našu božanstvenost, oduzet će se služba i čitav imetak.«

Treba spomenuti da ovu gromoglasnu zapovijed nisu donijeli poganski rimski carevi nego dva cara koja su zapravo bila kršćani. Svako pismo što bi ga napisao ili izdiktirao bilo koji bizantski vladar smatralo se svetim, svaki je njegov zakon bio »božje otkrivenje«, a kad bi se ovim uzvišenim ljudima obraćali podanici, morali su ih oslovljavati kao »Vaša vječnosti«.

Kao »božja slika i prilika« car je tražio da mu se odaje *adoratio* to jest da bude obožavan, da mu se klanjaju kao Bogu. Nemilosrdna dvorska etiketa tražila je ne samo od njegovih podanika nego i od svih stranih poslanika da pred njim padaju ničice. Liutprand, biskup Cremone i pisac nekoliko važnih povijesnih knjiga, u početku je odbijao da se baca ničice pred bilo kojim smrtnikom, ali je naposljetku ipak morao popustiti. U jednom izvještaju o svom poslanstvu on je opisao ceremoniju u kojoj je predavao svoje akreditive.

Car je sjedio na zlatnom prijestolju, u hladu jednoga zlatnog drveta. Da se razumijemo – to je bilo u pravom smislu riječi zlatno drvo, sa zlatnim deblom, zlatnim granama, zlatnim lišćem. Na njegovim su granama sjedile vješto napravljene mehaničke ptice, a sa svake je strane prijestolja stajao po jedan zlatni lav, napravljen u prirodnoj veličini, i gledao posjetioce očima od rubina. Kad su poslanika Liutpranda pustili da uđe u prijestolnu dvoranu, mehaničke su ptice počele cvrkutati, a lavovi urlikati. Čini se da je to izbilo biskupu sve skrupule iz glave: u svakom slučaju on i njegova dva pratioca bacili su se ničice pred carem. Ležati ničice značilo je, daka-ko, ležati na trbuhu, s licem okrenutim prema dolje, prema podu. Kad je nakon nekog vremena Liutprand digao glavu, car i njegovo prijestolje bili su nestali, ali ne posve. Tajna i nevidljiva mašinerija digla je, naime, cara zajedno s prijestoljem visoko iznad poda prijestolne dvorane – pa su zato »božanski bljeskovi« carevih očiju šibali zapanjenog i prestrašenog pokli-sara odozgo, s velike visine.

Za vladavine rimskog cara Dioklecijana izmišljene su mnogobrojne titule, a svaka je bila opisana s najvećom pažnjom i s najsitnijim pojedinostima. Sam car bio je »najsvetiji božanski gospodar«, a osim toga nosio je titule »Jovian« i »Dominus«. Njegov suvladar, Marko Aurelije Valerije Maksimijan, nosio je dva službena nadimka: »Herkul« i »Drugi August«. Dva cezara koje su Dioklecijan i Maksimijan izabrali za svoje zamjenike i nasljednike nosili su epitet »sakrosanktan«, a svi su članovi njihovih obi-

telji bili *nobilissimi*, odnosno *nobilissimae*. No, bio je to samo početak. Osim vladara i njihovih zamjenika, na dvoru su postojale slijedeće uzvišene ličnosti: Sedmorica uzvišenih, Glavni komornik, njegov zamjenik (koji je ujedno bio ministar unutrašnjih poslova), kancelar ili *Quaestor Sacri Palatii*, ministar financija, te vrhovni zapovjednici konjice i pješadije. Svi patriciji i pokrajinski namjesnici bili su *spectabiles* – to jest »velepoštovani«. Visoki svećenici bijahu *honorati*, senatori su bili *clarissimi*, suci su nosili titulu *perfectissimi* (savršeni), kancelari bijahu *egregii* (ekscelencije) – bez obzira na to jesu li radili na dvoru ili u »ministarstvima«. Najniži državni činovnici bili su *decurii*, to jest skupljači poreza: oni su bili samo *respectabiles* (poštovani).

To su bile samo titule ovih velikodostojnika – ali treba kazati da su postojali točni propisi i o tome kako ih je trebalo oslovljavati. Nekima se trebalo obraćati kao »Vašoj težini«, drugima kao »Vašoj mudrosti«. Neki bi se uvrijedili ako bi ih netko titulirao kao »Vaša širina« umjesto da upotrijebi titulu »Vaša prostranosti«. Postojali su potanki propisi o tome tko se mora oslovljavati »Vaša svetosti«, a tko kao »Vaša mudrosti«; tu se, dakako, najstrože vodilo računa o važnosti i rangu svake službe. Čovjek koji je htio dobro naučiti sve te titule, kao i sve oblike oslovljavanja, morao je učiti barem nekoliko godina.

2

Nijedan evropski vladar nije od svojih podanika tražio takve znake poniznosti kao što su to radili bizantski vladari. (Doduše, ono što smo pročitali u romanu *Ana i sijamski kralj* i poslije vidjeli u opereti i filmu što su rađeni po tom romanu, tj. potpuno padanje ničice, zadržalo se kao običaj u Sijamu i nekim drugim azijskim zemljama sve do XIX i čak XX stoljeća.) Evropski vladari, za razliku od bizantskih careva, zadovoljavali su se samo time što su njihovi podanici pred njima klečali u pravom smislu riječi ili to činili simbolički, savijanjem jedne noge u koljenu. Čini se da se ovaj prilično neudoban način iskazivanja pokornosti razvio iz zloglasne španjolske dvorske etikete. Taj ritual, *genufleksiju*, nalazimo samo u Madridu i Beču. Nema sumnje da je to bečki dvor prihvatio od španjolskoga skupa s drugim tradicijama i običajima koje su stvorili španjolski Habsburgovci, a austrijskim se carevima genufleksija tako svidjela da su se trudili da što više povećaju broj situacija u kojima će podanici pred njima padati na koljena. Kad god su podnosili caru molbe ili žalbe ili bilo kakve druge peticije, morali su kleknuti na oba koljena; u drugim zgodama bilo je dovoljno da kleknu samo na jedno koljeno. Kad bi se car vozio kroz grad, svi ljudi na ulicama morali su kleknuti na jedno koljeno. Te obaveze nisu bili oslobo-

đeni čak ni visoki državni dostojanstvenici; ako bi se, uzmimo, njihova kočija mimoišla sa carskom, oni bi morali izaći iz svoje, kleknuti nasred ulice i ostati tako sve dok ne bi prošla carska kočija.

U doba vladavine Marije Terezije ovaj je propis donekle ublažen, ali se to odnosilo samo na stanovite situacije. Kad je veliki dramski pisac i kritičar Lessing jednom prilikom bio primljen u audijenciju, zapleo se u vlastite noge i carica ga je milostivo oslobodila obaveze da klekne.

Josip II, vladar s idejama koje su bile daleko ispred vremena u kojem je vladao i koji je naprosto mrzio sve ceremonije, potpuno je ukinuo ovo komedijašenje. Onoga istog dana kada je došao na prijestolje, Josip je izdao proglas kojim je izričito zabranio »sve ovakve gimnastičke pothvate«. U tome je zapravo slijedio primjer pruskog vladara Fridrika Velikog, koji je bio naredio da se 30. rujna 1783. u svim pruskim crkvama pročita njegov proglas kojim je zabranjeno svako klanjanje. U proglasu je objašnjeno da je riječ o takvoj vrsti odavanja počasti koja pripada samo Bogu i koju zato ne može za sebe tražiti nijedan smrtnik.

Iako je na dvoru u Versaillesu carevala idolatrija, nijednome francuskom vladaru nije naprosto padalo na pamet da prihvati ovu izmišljotinu španjolske dvorske etikete, i to zato što je zapravo bila u suprotnosti sa svim francuskim tradicijama. S druge strane, engleski su se dvorjani, na svoju veliku žalost i jad, morali pridržavati tog ceremonijala. Godine 1547. francuski poslanik maršal Vieilleville bio je pozvan na objed kod engleskog kralja Eduarda VI. Ono što je ondje vidio i doživio zapanjilo ga je i rasrdilo:

»Za stolom su posluživali vitezovi podvezice. Nosili su zdjele s jelom, i kad god bi se približili stolu, pokleknuli bi. Iz njihovih ruku zdjele je preuzimao dvorski komornik i servirao ih kralju klečeći pred njim. Nama je Francuzima bilo čudno što vitezovi iz najslavnijih engleskih obitelji, ugledni državnici i vojskovođe, moraju ovako bijedno klečati pred svojim vladarom. Naime, kod nas, na francuskom dvoru, čak i od običnih paževa traži se samo to da malko svinu koljena dok ulaze u dvoranu u kojoj se u tom času nalazi kralj.«

Za vladavine kraljice Elizabete koljena engleskih dvorskih ljudi imala su još više posla. Njemački putopisac Paul Henzner opisao je u svojoj knjizi *Itinerarium Germaniae, Galliae, Angliae, etc.* (koja je objavljena u Nürnbergu 1612. godine) što je sve vidio kad je prisustvovao ceremoniji prostiranja kraljičina stola. Prvo je u dvoranu ušao nekakav dvorski velikodostojnik kojem Henzner nije mogao saznati položaj. Ušao je noseći svoj ceremonijalni štap, a za njim je ušao neki dvorjanin koji je nosio stolnjak. Obojica su tri puta zaredom svečano pokleknula pred praznim stolom, a onda je onaj drugi prostro stolnjak. Obavivši tako svoj posao, ta su dvojica

još tri puta kleknula, a onda su dostojanstveno izašla iz dvorane. Tad su ušla dva nova dvorjana. Prvi je dostojanstveno nosio svoju ceremonijalnu palicu, a drugi soljenku, tanjure i kruh. I ta su dvojica pokleknula tri puta prije no što su odložila svoj tovar, a poslije toga su još tri puta poklekla. Poslije njih stigle su na poprište dvije dvorske dame noseći noževe. (U to vrijeme još nije bilo viljušaka.) I one su tri puta smjerno pokleknule, a onda su otišle. U tom času zatrubile su trublje i zabubnjali bubnjevi. Na taj znak u dvoranu su ušli gardisti noseći dvadeset i četiri zlatna tanjura, koje su položili na stol. Kraljica još nije dolazila, ali je zato u tom času u dvoranu ušlo mnoštvo mladih dvorskih dama, koje su jedna za drugom uzimale pladnjeve i zdjele s jelima (klecajući pred njima) i nosile ih u susjednu sobu, koja pripada kraljičinu intimnom apartmanu. Naime, Elizabeta je toga dana odlučila da ruča sama. Izabrala je dva-tri jela, odnosno dva-tri tanjura, a sve ostalo je vraćeno u dvoranu za bankete, gdje su to onda lijepo pojele dvorske dame.

Ovaj se običaj održao sve do vladavine Karla II. Francuski grof Philibert de Gramont, čovjek pronicljiva pogleda i oštra jezika, prvi je put vidio dvorjane koji kleče kad je jednom bio pozvan na neku gozbu na dvoru. Kralj Karlo zapitao je grofa, koji je bio protjeran iz Francuske zbog prilično bučne afere s jednom od metresa Ljudevita XIV:

»To se u vas ne može vidjeti, zar ne? Ovako ne poslužuju kralja Francuske?«

Grof nije mogao svladati svoj zajedljivi smisao za humor.

»Ne, sire, tako zaista ne poslužuju francuskog kralja. Iskreno govoreći, ja sam u prvom času pomislio da sva ova plemenita gospoda kleče pred vama zaklinjući vas da im oprostite što vas tako rđavo hrane.«

Na bečkom dvoru još 1731. nije se samo klečalo nego su se i ljubile ruke. Evo što je o tome zapisao Johann B. Küchelbecher u knjizi *Allerneuste Nachricht vom Römisch-Kaysertl. Hofe* (Hanover, 1730. godine):

»Najveća čast i milost koje može doživjeti obični građanin, dakle čovjek koji nije plemić, jest da mu bude milostivo dopušteno da poljubi ruku njegova carskog veličanstva. To se radi ovako: Onaj koji želi da mu bude iskazana ta najveća od svih milosti mora se prvo obratiti dvorskom komorniku i ponizno ga zamoliti da mu to omogući. Ako je dvorski komornik raspoložen da ispuni njegovu molbu, kazat će mu odmah datum kada će mu biti tako iskazana carska milost. To je potrebno zato da dotični molitelj dođe toga dana u carsku rezidenciju, gdje se mora ponovno javiti dvorskom komorniku. Ovaj će mu tada odrediti mjesto gdje će dočekati cara. To se mjesto obično nalazi u neposrednoj blizini vrata kroz koja će proći car dok bude išao na ručak. Čim se car pojavi, čovjek kojemu je bilo dopušteno da mu ovom prilikom poljubi ruku kleknut će na jedno koljeno, a onda poljubiti ruku cara i carice, u času kad budu prolazili pokraj njega. Oni će ispružiti ruku da bi

mu to omogućili. Ova se ceremonija događa gotovo svakog dana i uvijek na blagdane, kada gotovo svatko smije poljubiti ruke njihova carskoga veličanstva.«

Očito je da se radilo o zaista velikoj milosti, iako se tako demokratski dijelila.

3

Ipak se samo po sebi razumije da je prauzor svih ceremonijala bila glasovita – ili, ako baš hoćete, zloglasna – španjolska dvorska etiketa. Njeni propisi bili su tako kruti i ona je stvarala takve anomalije da je to pružalo ljetopiscima i sakupljačima anegdota upravo neiscrpnu građu o onom o čemu su htjeli pisati.

Tako na primjer obični smrtnik nije ni za živu glavu smio dodirnuti božanska tijela španjolskih kraljeva i članova njihovih obitelji. Jednom se zgodom uplašio konj na kojem je jahala španjolska kraljica, pa se propeo, zbacio svoju kraljevsku jahačicu i stao bježati, a njena je noga ostala prikliještena u stremenu. Sigurno bi bila nastradala da je nisu spasila dva oficira, koja su uhvatila podivljalog konja i oslobodila kraljicu. Ali, odmah nakon toga hrabri su ratnici morali navrat-nanos pobjeći iz zemlje. Zašto? Zato da se spase od smrtne kazne na koju bi bili sigurno osuđeni zato što su svojim rukama dodirnuli njeno presveto tijelo.

Kralj Filip III izgorio je živ kraj svog kamina samo zato što se među prisutnim dvorjanima nije nalazio ni jedan jedini velikaš, to jest čovjek kojemu bi njegov rang dao pravo da pomakne od kamina kraljev naslonjač – koji se bio zapalio.

Zimi su španjolske kraljice morale biti u krevetu već u devet sati uveče. Kad bi neka zaboravila koliko je sati i dalje sjedila za stolom, njene dvorske dame bacile bi se na nju, silom joj svukle haljine i onda je silom odvukle u krevet.

Marija Ana, austrijska princeza, nevjesta kralja Filipa IV, putovala je u Madrid na vjenčanje. U svakome gradu kroz koji je prošla bio joj je priređen kraljevski doček. Gradonačelnik jednog od tih gradova pokušao joj je pokloniti par svilenih čarapa, koje su bile pravo malo remek-djelo neke tamošnje tvornice svile. Međutim, majordomus je bijesno odgurnuo izrezbarenu kutiju u kojoj su bile čarape i dostojanstveno je uskliknuo: »Gospodine gradonačelniče, krajnje je vrijeme da saznate da španjolske kraljice nemaju noge...« O tom incidentu pričaju se mnoge legende. Prema jednoj se nevjesta od straha onesvijestila, jer je pomislila da će joj u Madridu amputirati noge da bi bila u skladu s propisima dvorske etikete.

Ova je legenda postala slavna i odigrala je sitnu ulogu u francuskoj revoluciji. Dok se u Narodnoj skupštini vodila debata o ustavu, jedan je njen član bio predložio da se kralju uputi peticija koja bi započinjala ovom frazom: »Nacija podastire svoje strahopoštovanje pred noge Vašeg veličanstva!«, ali je Mirabeau pokvario efekt ove divne fraze: skočio je na noge i riknuo svojim lavovskim glasom: »Kralj nema noge, gospodo!«

Anegdote, iskrivljeni izvještaji i legende nisu samo negati nego imaju i krila, pa tako brzo putuju svijetom, stižu daleko i žive stoljećima; ali ako pokušate otkriti njihovo pravo porijeklo, izgubit ćete se u neprohodnoj prašumi pravih i izmišljenih podataka. Tako na primjer nema ama baš nijednoga stvarnog i autentičnog dokaza da su se ova smiješna pretjerivanja španjolske dvorske etikete doista događala. Lünig o njima govori veoma oprezno, a čitaocima koji žele »saznati daljnje pojedinosti« upućuje na memoare grofice d'Aulnoy.

Marie Catherine Jumel de Berneville, grofica od Aulnoya (ili Aunoya), bila je jedna od prvih »plavih čarapa«, kako su nekad nazivali one aristokratkinje koje bi pisale priče i romane, putopise i memoare. Najveći dio njenog opusa već je odavna pao u zaborav, ali je njen roman *L'oiseau bleu* (»Plava ptica«) mnogo kasnije nadahnuo Maeterlincka da napiše istoimenu divnu priču. Godine 1690. naša je grofica napisala svoje memoare sa španjolskoga dvora, i upravo je ta knjiga postala izvor svih kasnijih anegdota, mitova i legendi o tom dvoru. Njome se služio čak Isaac d'Israeli dok je pisao svoju knjigu *Književni kurioziteti*, a i ozbiljni povjesničari uzimali su sve što je tu pisalo gotovo kao Sveto pismo. To je sve vrlo lijepo, ali je ipak vjerojatna pretpostavka da se naša grofica, pišući svoje memoare, poslužila onim postupkom kojim se izmišljaju bajke, pa je zato kao stvarne događaje i činjenice prikazala i štošta što zapravo nije premašivalo trač ili satiričke dosjetke.

Pa ipak, jedna je stvar potpuno sigurna. Opijeni apsolutnom vlašću koju su imali, španjolski kraljevi pretvorili su se u prave pravcate zarobljenike najkrutije etikete koja se mogla zamisliti, u robove formalizma što su ga bili sami stvorili. Oni su zapravo samima sebi vezali ruke i noge – iako se, doduše, mora spomenuti da su ih obavili zlatnim okovima. Svaki je trenutak njihova života bio najstrože reguliran, pa su zapravo živjeli kao da ih tjera nekakav neumoljivi satni mehanizam, kao da su »navijeni«. Lünig, najvjerniji među najpokornijim podanicima, čovjek lišen i najmanje trunke smisla za humor, ovako je opisao onaj egzaltirani trenutak kada bi kralj polazio u noćni bračni posjet kraljici:

»Prvo mu na noge navuku svilene papuče, a onda mu preko ramena prebace crni svileni plašt. U desnoj ruci nosi isukani mač, u lijevoj mu je ruci fe-

njer, dok mu s lijevog ramena visi vrpčama ukrašena boca iz koje se ne pije jer ona služi za stanovite druge noćne svrhe... (...*nicht zum trincken, sondern sonst bei Nacht – Zeiten gebraucht wird.*).«

Nema sumnje da su tako opremljeni kraljevski ljubavnici morali pobuđivati jezu koju stvara strahopoštovanje.

4

Prvim francuskim kraljevima bila bi mrska i sama pomisao da bi svježi i krepki slobodni glas galskog humora pokušali ušutkati etiketom ili ceremonijalom. Oni su, doduše, prihvatili tradicije burgundskog dvora, ali su ipak dobro pazili da sebe ne liše neposredne veze sa svijetom običnih smrtnika. Kralj Henrik IV volio je iskrene i otvorene razgovore. Svojoj je djeci zabranio da ga zovu *monsieur* i tražio je od njih da ga jednostavno zovu »tata«, a isto tako nije htio da uvede idiotsku instituciju koja se upotrebljavala na njemačkim dvorovima – instituciju takozvanih »dječaka za šibanje«. Ti su dječaci bili sinovi plemićkih obitelji koji su se igrali s prinčevima kraljevske krvi – ali kadgod bi kraljevska djeca učinila kakvu nepodopštinu, pa bi trebalo da za to budu kažnjena, umjesto njih izvukli bi batine ti »dječaci za šibanje«. Henrik IV je odgajatelju svog sina izričito naredio da ga dobro istuče kad god se ne bude ponašao kako treba. U pismu od 14. studenog 1607. Henrik IV napisao je: »Moja je želja i zapovijed da Dauphin bude šiban kadgod je tvrdoglav, neposlušan ili se ne ponaša kako treba. Iskustvo me poučilo da ništa djetetu tako ne koristi kao dobre batine.«

Za vrijeme vladavine Ljudevita XIV došlo je do velike promjene. On je obožavao dvorski život, uživao u stalnom gibanju i kaleidoskopskom šarenilu Versaillesa. Ali sva su ta gibanja morala biti orbitalna: on, Ljudevit, bio je Sunce, oko kojega se okretao čitav versajski kozmos – i samo su iz njegova lika zračili svjetlost i toplina na kojima su se drugi grijali.

Ljudevit XIV preradio je španjolsku dvorsku etiketu prema svom ukusu i sklonostima. Kruti je španjolski ovratnik ostao, ali ga je Ljudevit uljepšao čipkom iz Chantillyja. Evo kako je sve to sažeto opisao Voltaire u svojoj knjizi *Doba Ljudevita XIV*:

»On je želio da se slava, koju je zračila njegova osoba, odražava od sviju što su ga okruživali, no tako da svi plemići budu slavljani, ali da nijedan ne postane moćan, što je vrijedilo i za njegova rođenog brata, to jest *Monsieur le Princea*. Upravo je zato Ljudevit presudio u korist perova njihov drevni spor s predsjednicima parlamenta. Potonji su, naime, svojatali za sebe prerogative da u parlamentu govore prije perova, smatrajući da na to imaju pravo. Ljudevit je objavio svoju presudu na jednoj izvanrednoj sjednici krunskog vijeća. Po toj presudi, kad god kralj bude prisustvovao sjednicama

Visoke komore, kad će ona zasjedati u svome pravosudnom svojstvu, perovi će govoriti prije predsjednika, jer onda taj njihov prerogativ neposredno proizlazi upravo iz njegove prisutnosti. Ali, kad zasjedaju skupštine, koje se ne smatraju pravosudnim tijelima, ostaje na snazi stari običaj.«

»Da bi se glavni dvorjani razlikovali jedan od drugog, izmišljene su modre sutane, ukrašene zlatnim i srebrnim čipkama. Ljudi kojima je ovdala taština smatrali su velikom milošću to što su smjeli nositi takve sutane, i zato su bile tražene gotovo kao orden sv. Ljudevita. Možemo spomenuti i to – jer su ovdje i pojedinosti bile neobično važne – da su se ove sutane nosile iznad prsluka, koji je bio ukrašen vrpčama, i da se preko sutane nosio pojas za mač obješen na ramena. Nosila se i čipkasta vrpca oko vrata, a na glavi šešir, koji je bio ukrašen sa dva reda perja. Ova moda, koja se održala sve do 1684. godine, zahvatila je cijelu Evropu osim Španjolske i Portugala. Već se u to vrijeme svaka zemlja dičila ako je mogla oponašati modu s dvora Ljudevita XIV...«

»Ljudevit je uveo u svoje kućanstvo sustav koji vrijedi i danas (Voltaire je to napisao 1752. godine), regulirao je rangove i službe i stvorio nove službe za one što su se brinuli za njegovu osobu, kao na primjer službu velikog meštra odijevanja. Obnovio je instituciju stolova koju je bio uveo Franjo I, ali im je povećao broj: dvanaest stolova bilo je ostalo namijenjeno isključivo oficirima, koji su objedovali u istoj sobi gdje i kralj. Ti bi se stolovi postavljali i ukrašavali isto tako lijepo i bogato kao stolovi nekih vladara...«

Ljudevit »je stvorio nove službe za one što su se brinuli za njegovu osobu«. Ovako rečeno, to zvuči bezazleno i čak razumno, ali Voltaire ovdje ublažava pravo stanje stvari – možda iz čiste opreznosti. (Dva poglavlja njegove knjige bila su dugo vremena zabranjena.) Da vidimo što se zapravo krilo iza ove bezazlene tvrdnje? Držim da ćemo to najbolje saznati ako prisustvujemo jednoj ceremoniji koja se zvala *lever* (ustajanje, *op. prev.*) – i da je promatramo iz »ptičje perspektive«, koju nam daje to što živimo u XX stoljeću.

Zadatak da svakog jutra razgrne zavjese nad kraljevim krevetom imao je glavni kraljev lakaj. Njegovo najkršćanskije veličanstvo udostojalo bi se tada otvoriti prvo jedno oko, onda drugo, a naposljetku oba. Tada bi lakaji pustili u kraljevu ložnicu one velikodostojnike koji su imali pravo prisustvovati ovome svečanom događaju. Prvo bi ušli prinčevi kraljevske krvi, a onda glavni dvorski komornik, tj. Voltaireov veliki meštar kraljeva odijevanja. Potom četiri obična dvorska komornika.

Tada bi se digla ona zavjesa nad krevetom i započeo bi ceremonijal *levera*.

Kralj bi izašao iz svog slavnog kreveta, koji se nalazio u samom središtu palače – bio je žarište Versaillesa baš kao što je Sunce žarište Sunčeva sustava, a *Roi Soleil* (Kralj-Sunce) sunce i žarište svoga dvora. Nakon kratke molitve, glavni bi lakaj prolio nekoliko kapljica namirisane *eau de vie* (rakije) na kraljeve ruke, što je trebalo da simbolizira pranje. Prvi bi

komornik prvo uzeo kraljeve papuče i dodao ih velikom meštru odijevanja, onda bi to isto uradio s njegovim jutarnjim haljetkom, a zatim bi veliki meštar odijevanja pomogao kralju da sve to lijepo stavi na sebe. Tada bi kralj sjeo u naslonjač. Dvorski brijač skinuo bi mu s glave noćnu kapicu i počešljao ga. Za to vrijeme prvi bi komornik pred njim držao ogledalo da se on može u njemu samom sebi diviti.

Za naša mjerila i pojmove ove se pojedinosti ne bi baš mogle smatrati naročito uzbudljivima, ali su u životu Versaillesa igrale sudbonosnu ulogu. Navući papuče na kraljevsku nogu ili pomoći Njegovome veličanstvu da stavi na sebe jutarnji haljetak – to se smatralo golemom milošću, pa zato nije nikakvo čudo što su se svi dvorjani za to ljubomorno borili.

Ovaj strogi red odijevanja bio je propisao sam kralj, a njegovi su ga dvorjani morali izvršavati bez i najsitnije izmjene. Sve do Ljudevitove smrti uvijek bi, svakog dana bez razlike, prvi komornik dodao kralju papuče, a veliki meštar odijevanja pridržao mu jutarnji haljetak. Ni o kakvom prijedlogu da se bilo što izmijeni nije moglo biti ni govora, jer svaka bi se promjena u tome smatrala pravom malom revolucijom.

No, to je bio tek prvi, intimni dio ceremonije *levera*. Potom bi došao drugi, još svečaniji.

Vratari bi širom otvorili dvostruka vrata kraljeve ložnice i u nju bi tada ušao dvor: vojvode i drugi velikaši, ambasadori, maršali Francuske, ministri krune, predsjednici skupština – svakojake dvorske glavonje i dostojanstvenici. Svaki bi zauzeo mjesto koje mu je pripadalo ispred pozlaćene ograde koja je dijelila ložnicu na dvije jednake polovice, a svako je od tih mjesta bilo unaprijed pomno izabrano i određeno. Pošto bi zauzeli svoja mjesta, ti bi ljudi počeli promatrati daljnji tok događaja u nijemoj šutnji punoj strahopoštovanja. Ono što je dolazilo bila je gala-predstava, u kojoj je glavnu ulogu uvijek igrao prvi čovjek i najveći glumac Francuske.

Prizor prvi: kralj svlači jutarnji haljetak. S desne strane pomaže mu veliki meštar odijevanja, a s lijeve glavni lakaj. Jutarnji haljetak smatrao se manje uzvišenim odijevalom nego kraljeva noćna košulja, pa su zato njeno svlačenje i zamjena dnevnom košuljom bili mnogo složeniji čin. Dnevnu bi košulju prvo jedan, za taj dan izabrani, »gospodin ložnice« predao prvom komorniku, a ovaj bi je predao Vojvodi od Orleansa, koji je po rangu bio prvi čovjek u državi iza kralja. Kralj bi uzeo košulju iz njegovih ruku, stavio je na svoja ramena, a onda bi, uz pomoć dvojice komornika, svukao noćnu košulju i navukao dnevnu.

Gala-predstava time još nije, dakako, bila završena. Dvorski funkcionari pomogli bi kralju da navuče druge dijelove svoje odjeće, pričvrstili dijaman- tne kopče na njima, a onda bi mu objesili mač i pričvrstili na grudi lentu onog odlikovanja koje je toga dana bio odlučio nositi. Tu je najvažniju ulogu

igrao veliki meštar odijevanja, a to je u pravilu bio uvijek jedan od prvih i najodličnijih francuskih vojvoda. Meštar bi držao dijelove kraljeve odjeće koju je ovaj bio nosio prethodnog dana sve dok kralj ne bi ispraznio njihove džepove i premjestio sitne predmete za svakodnevnu upotrebu iz njih u džepove novog odijela. Nije to bila jedina dužnost prvog meštra odijevanja: nakon toga on bi ponudio kralju na zlatnom pladnju tri rupčića, od kojih bi kralj izabrao jedan. Poslije toga dodao bi kralju šešir, rukavice i štap.

Za oblačnih dana dogodilo bi se da bi u ložnici bilo mračno, pa bi zato trebalo upaliti svijeću i upravo bi to dalo kojem od prisutnih priliku da se naročito istakne. Prvi komornik šapatom bi upitao kralja, tko će toga dana držati svijeću. Njegovo veličanstvo reklo bi ime tog i tog velikodostojnika, pa bi se tako tom sretniku pružila prilika da toga dana drži dvostruki svijećnjak za sve vrijeme kraljeve *toilette*, sjajući od ponosa. Obratite pažnju na to da su se uvijek upotrebljavali *dvostruki* svijećnjaci, jer je Ljudevit XIV regulirao čak i način upotrebe svijeća i svijećnjaka uvrstivši i odredbu o tome u smišljeno stvoren sustav dvorske etikete. Naime, samo je kralj imao pravo služiti se dvostrukim svijećnjakom: svi drugi morali su se zadovoljiti jednostrukim.

Ovo načelo provodilo se od vrha do dna. Ljudevitu su se mnogo dopadali kaputi ukrašeni zlatnim čipkama, pa zato naprosto nije dolazilo u obzir da bi ih smio nositi netko drugi osim njega. No, on bi ipak ponekad, doduše veoma rijetko, dao kao posebni znak milosti kakvom naročito zaslužnom pojedincu pravo da svoj kaput ukrasi zlatom. Dozvola za to dobivala se uvijek pismeno, u obliku spisa što bi ga potpisao sam kralj, a supotpisao predsjednik vlade. Ti su kaputi imali poseban naziv: *justaucorps à brevet* («kaput odobren kraljevskim patentom»).

Kad bi ovaj svakodnevni spektakl bio završen, kralj bi izašao iz svoje ložnice, a svi bi dvorjani nagrnuli za njim. No, zbivanja u samoj ložnici time nisu bila završena: trebalo je još održati mali »postceremonijal«. U prvom redu trebalo je urediti kraljevu postelju, a to se, dakako, nije smjelo raditi žurno kao što se pospremaju obični kreveti. Jedan lakaj stao bi uz uzglavlje, a drugi bi zauzeo položaj uz donji dio kreveta, i oni bi ondje nepomično stajali gledajući kako kraljevski tapetar posprema golemi krevet s baldahinom. Ovoj je ceremoniji morao uvijek prisustvovati jedan od dvorskih komornika i dobro pripaziti da se poštuju svi propisi.

Baš kao svim predmetima kraljevskog namještaja i predmetima svakodnevnne upotrebe, tako se i krevetu moralo odavati dužno poštovanje. Na primjer, svatko tko bi prešao preko one ograde koja je dijelila sobu na dva jednaka dijela, morao je pokleknuti – i to svaki put kad bi to uradio.

Ceremoniju *levera* prihvatili su mnogi drugi evropski dvorovi. Johann Küchelberger opisao je godine 1732. kako je to izgledalo na bečkom dvoru.

Glavna razlika bila je u tome što se ondje *lever* nije održavao u samoj ložnici nego u jednoj sobi pokraj nje, u koju bi kralj ušao zaogrnut jutarnjim haljetkom. Tu bi ga lijepo obukli, umili i počešljali, a to je bio posao dvorskih komornika. Postojala je još jedna razlika. Naime, habsburgovski *lever* bio je, što se tiče sastava prisutnih, ekskluzivniji od versajskog: nitko mu nije mogao prisustvovati prije no što bi se pomno provjerilo tko su mu preci i prije no što bi se utvrdilo da u njegovim žilama teče potpuno čista plava krv.

Još složeniji bio je ceremonijal trpeze.

Kad bi došao čas da Ljudevit XIV ruča, glavni uvoditelj bi lupnuo svojim ceremonijalnim štapom po vratima prostorije u kojoj su boravili kraljevi gardisti i viknuo: »Gospodo, treba prostrijeti kraljev stol.«

Na taj znak svaki je oficir kraljevske garde morao dohvatiti onaj tanjur ili onaj komad pribora za jelo koji je bio njemu povjeren, a onda bi se formirala povorka koja bi se uputila prema kraljevskoj blagovaonici s glavnim uvoditeljem na čelu, iza kojega su, u koloni po jedan, išli oficiri garde, a svakoga je s lijeve i desne strane pratio po jedan gardist. Oficiri garde odložili bi, svoj tovar na posebni stol za serviranje i njihov bi zadatak bio tako izvršen, jer je samo postavljanje stola spadalo u nadležnost drugih dvorskih funkcionara. Kad bi i ti izvršili svoj zadatak, dežurni komornik narezao bi kruh i provjerio je li sav pribor za jelo postavljen kako treba. Ako bi sve bilo u redu, glavni bi uvoditelj zaurlao: »Gospodo, meso za kralja!«

Dok bi se gardisti ukipili u stavu mirno, određeni broj dvorskih dostojanstvenika otišao bi u susjednu sobu, gdje bi pomno pregledali i provjerili već gotova jela za kraljevu trpezu. Dvorski bi komornik ta jela poslagao po redu koji je bio propisan dvorskom etiketom, a onda bi uzeo dvije kriške kruha i umočio ih u umak ili sok od pečenke. Zašto baš dvije kriške kruha? Zato da bi jednu kušao on, a drugu bi dao kušati lordu-majordomu. Kad bi ovi velikodostojanstvenici zaključili da je jelo ukusno priređeno, formirala bi se nova povorka. Na njenom bi čelu opet stajao glavni uvoditelj sa svojim osobljem, iza njega bi išao dvorski komornik sa svojim zlatnim štapom, a onda, svaki sa po jednim jelom, jedan obični komornik, lord-majordom i nadzornik kraljevske kuhinje, a za njima, također noseći zdjele, pladnjeve ili tanjure s jelima, ostali dvorski velikodostojanstvenici. Svako su jelo pratili, sa svake strane, kraljevski gardisti s puškom na ramenima – valjda zato da ne bi netko nešto od toga ukrao!

Kad bi jednom vrijedna pošiljka sretno stigla u kraljevsku blagovaonicu, a to je bila posebna velika dvorana koja je samo za to služila, kralju bi se javilo – opet u skladu sa strogim propisima – da je objed, ili večera, na stolu. Posluživanje za samim stolom bio je zadatak šestorice komornika, koji su, dakako, svi morali biti plemenita roda. Jedan bi rezao meso, drugi bi ga stavljao na tanjur, treći bi taj tanjur stavljao na stol pred kralja – i

tako dalje. Kad bi kralj poželio da pije, došao bi red na lorda-peharnika da povikne: »Piće za kralja!«

On bi prvo pokleknuo pred kraljem, a onda bi otišao do ormara za piće i ondje preuzeo od lorda-podrumara pladanj sa dvije kristalne boce; u jednoj se nalazilo vino, a u drugoj je bila voda. Još jednom bi pokleknuo, a onda bi dodao pladanj komorniku koji je imao zadaću da posluži kralja pićem. Ovaj bi u posebnoj čaši pomiješao vino s malo vode, kušao to, a onda dodao pladanj tzv. čašonoši. Kralj je tako naposljetku mogao piti, ali tek pošto bi se izvršila ova svečana i odmjerena procedura.

Isti ovaj ceremonijal ponavljao se sa svakim jelom.

Kad bi kraljev dan, određen do najsitnijih pojedinosti, naposljetku završio i kada bi on odlučio otići na spavanje, ponovila bi se ceremonija *levera*, ali obratnim redom, uzmimo kao kakav film što ga naopako projiciramo. Stanovite razlike ipak su postojale. Može se, uzmimo, slobodno kazati da se kralj uveče prao nešto temeljitije nego ujutro, kad je smatrao da je dovoljno da samo navlaži ruke i lice s nekoliko kapi *eau de vie*. Na dva zlatna pladnja stavili bi njegovi pomoćnici jedan veliki ručnik, kojemu je jedan kraj bio suh a drugi vlažan, i kralj bi tada vlažnim krajem obrisao ruke i lice, a onda bi ih otro suhim. Mislimo kako nema smisla spominjati da se dodavanje ručnika kralju smatralo najčasnijim zadatkom i da su na nj imali pravo samo prinčevi kraljevske krvi. Sa cjepidlačnošću, koja je bila upravo istančana, vodilo se računa o svim, pa i najsitnijim pojedinostima što su bile ma u kakvoj vezi s tom ceremonijom. Ako bi, uzmimo, večernjem *leveru* prisustvovali kraljevi sinovi ili unuci, onda bi onom koji je imao najviši rang morao predati ručnik sam glavni komornik, ali ako njih nije bilo nego su bili nazočni samo obični prinčevi kraljevske krvi, onda bi im ručnik dodao kakav obični lakaj.

Zapravo iz ovoga malog detalja saznajemo dvije stvari: da je Kralj-Sunce bio neprestano obasjan slavom i poniznim obožavanjem svojih podanika, a i kojekakvim drugim častima u kojima se kupao – ali da se nikada nije kupao u vodi.

Da bi se ova svakodnevna idolatrija mogla potpuno provoditi, morala je postojati čitava vojska dvorskih velikodostojnika i funkcionara. Tih je ljudi bilo toliko da u drugim, prozaičnijim jezicima naprosto nema riječi kojima bi se mogle prevesti sve njihove silne titule. U kraljevoj neposrednoj blizini radilo je ništa manje nego devedeset i šest nadzornika plemenita roda – među koje se ubrajalo trideset i šest majordoma, šesnaest nadglednika, dvanaest komornika, što su svi obavljali svoje dužnosti pod vrhovnim nadzorom glavnog komornika. Osoblje kuhinje sačinjavalo je četiri stotine četrdeset i osam osoba, ali u taj broj nismo uključili sluge koje su čistile i mele kuhinju i sluge tih slugu.

Ovo divovsko povećanje broja dvorskih službi imalo je posve realističnu pozadinu. Naime, na blistavom dvoru najtaštijeg vladara na svijetu živio je i radio jedan trijezan i razuman čovjek – a to je bio Colbert, njegov ministar financija. Upravo se on dosjetio da bi, kada već tako silni i tako brojni porezi tlače zemlju, trebalo svakako uvesti i neku vrstu poreza na taštinu. On je tu zamisao ostvario, i to tako da je kojekakve dvorske službe i titule jednostavno *prodavao*. Najjeftinija služba, odnosno titula, bila je ona »meštra kuhinje«: stajala je samo osam tisuća franaka. Cijene su titula rasle u skladu s njihovom važnošću, pa je na primjer blistava titula »kraljevog komornika« stajala ravno milijun i pet stotina tisuća franaka. Ovim donekle sumnjivim financijskim transakcijama dao je Colbert caklinu respektabilnosti i korektnosti tako da su se te svote smatrale uloženim kapitalom na koji će se dobivati kamate. One su se doista isplaćivale, ali je onima što bi kupili te službe moralo biti jasno da glavnice neće više nikad vidjeti, pa su zato nastojali da taj gubitak nadoknade na razne druge načine. Neki povjesničari izradili su grube proračune koji su pokazali da su ti ljudi krali pet puta više nego što su iznosile kamate na njihov uloženi kapital.

Sve to doima se na prvi pogled prilično bezazleno, kao, doduše, smiješno ali zapravo nevažno poglavlje u povijesti ljudske gluposti. No, to je samo privid. Cijena kojom se to platilo bila je golema – ne samo za Francusku nego za cijelu Evropu, gdje su počeli kao gljive nakon kiše nicati ne baš minijturni Versaillesi. Svaki mali njemački knez, svaki veliki vojvoda, svaki plemić trudio se i upravo upinjao da oponaša Kralja-Sunce. Glupava želja za oponašanjem Ljudevita XIV financijski je upropastila bezbrojna feudalna imanja i kneževine. Prodaja vojnika iz Hessena inozemnim vojskovođama, bezbrojni sumnjivi »poslovni pothvati« kontinentalnih vladara bijahu, uglavnom, potaknuti ovom taštinom i ovim ludovanjem. *Roi Soleil* doista se mogao ponositi i dičiti da nije središte samo vlastitoga dvora i samo Francuske nego čitavoga tadašnjega civiliziranog svijeta.

5

Kad bi kralj Francuske umro, njegovo bi tijelo bilo odmah balzamirano, ali bi pokop bio istom četrdeset dana nakon njegove smrti, a u međuvremenu bi njegov lijes stajao na raskošno ukrašenom odru, pokriven specijalnim pokrovom od zlatnog brokata obrubljenog hermelinom. Na samom lijesu ležala je voštana lutka kralja, s krunom na glavi i sa žezlom u ruci.

Toj voštanoj lutki odavani su isti izrazi poštovanja kao pravom kralju dok je još bio živ, dok je mogao svakog jutra ustajati iz postelje, u podne objedovati, a uveče odlaziti na počinak. Doduše, ceremonijal *levera* i *cou-*

chera bili su izostavljeni, ali se zato pomno provodio potpuni ceremonijal obroka. Dvorjani bi unosili zdjele i pladnjeve po onome istome složenom i strogom ceremonijalu koji je bio na snazi dok je kralj još bio živ; dvorski velikodostojnici preuzimali bi ih i dodavali jedan drugom isto tako svečano i pompozno, miješali bi vino s vodom i onda to kušali s izrazom najveće ozbiljnosti na licu. Dok su lešu pružali namirisane ubruse, ljubomorno su pazili na rang i prvenstvo što su ga imali. Osim komornika, koji bi određenog dana bili u službi, ovim ceremonijama morao je prisustvovati čitav dvor: svatko tko je inače imao pravo prisustvovati kraljevim obrocima tražio je da prisustvuje i ceremoniji hranjenja kraljeve lutke.

Ona – ta lutka – nijemo je gledala kako dvorjani ulaze u prostoriju, kako iz nje izlaze, kako se savjesno klanjaju. Na njenome obojenom licu nije bilo smiješka: ono je bilo nepomično, potpuno bezizražajno.

Odakle potječe i zašto je nastao ovaj idiotski ceremonijal?

Nema ama baš nikakve sumnje da je stanovitu ulogu u tome odigrala naprosto bezgranična taština dvorskih ljudi. Jer, njima se tako pružala prilika da mogu još četrdeset dana nakon kraljeve smrti igrati svoje smiješne uloge i razmetati se svojim povlasticama i svojim odlikovanjima. Čim bi jedan dvorjanin dobio neku funkciju na dvoru, ništa ne bi moglo zaustaviti druge da se svim silama bore da je i oni dobiju, a svatko bi se pozivao na svoja »prava«: drugi, treći, peti, petnaesti, pedeseti. Zato zapravo nije bila loša zamisao da im se pruži prilika da hrane vlastitu taštinu hraneći voštane lutke.

Ali odakle ideja da se upotrijebi voštana lutka? Ako želimo naći odgovor na to pitanje, moramo se vratiti u doba vladavine rimskih careva.

Odgovor na ovo pitanje možemo naći u nečemu što je napisao grčki povjesničar Herodijan u svojoj povijesti Rima od godine 180. do 238. naše ere. Kad bi umro koji rimski car, napravili bi lutku koja je trebala da bude njegova slika i prilika i postavili bi je u glavnu dvoranu carske palače. Čitav jedan dan oko voštanog cara stajali bi senatori u žalobnom ruhu, stojeći tako oko te lutke s licem koje je bilo blijedo kao što već jest lice smrti. Ispred palače stajao je puk i čekao što će se dogoditi. Lutku bi od vremena do vremena pregledali liječnici, i, dakako, uvijek tužno ustvrdili da joj se stanje još više pogoršalo. Tek sedmoga dana bila bi i službeno objavljena careva smrt i tek bi se tada mogla održati *apotheosis*, to jest njegov pokop; tada bi se zapalila golema lomača, a umrli car proglasio božanstvom.

Ljudevit XVIII bio je posljednji francuski kralj kojemu je poslije smrti bila napravljena ovakva voštana lutka, ali dok je on ležao na odru nije se održavala ceremonija služenja obroka. Naime, »kralj-građanin« je čuven po svom upravo divovskom apetitu, pa je ministre njegova nasljednika uhvatio strah da bi svjetina, saznajući da kralja-žderonju hrane čak i nakon

smrti, razbila svojim homerskim smijehom sve prozore na kraljevskoj palači.

Neki kraljevi izazivali su nesreću i poslije vlastite smrti. John Stow iznosi da je francuski kralj Henrik I ubio svog liječnika pošto je sâm umro:

»Tom liječniku bijaše obećana velika nagrada ako rasiječe kraljevu lubanju i iz nje izvadi mozak. No, smrad je bio tako grozan da je liječnik od toga umro i zato nije mogao primiti nagradu koja mu je bila obećana.«

Kraljeva utroba, mozak i oči bili su pokopani u Rouenu, a ostatak njegova tijela posoljen i onda umotan u bivolju kožu, »jer se otuda širio smrad koji je mogao otrovati sve prisutne«. Uzgred rečeno, kralj je umro jer se pre-jeo.

Sahrana engleskoga kralja Henrika VIII baš i nije bila osobito ceremonijalna. U tzv. Sloaneovoj zbirci nalazi se jedan dokument iz toga razdoblja u kojem se opisuje kako je Henrikovo mrtvo tijelo ležalo čitavu noć u nekome oskvrnutome samostanu u kojem je svojevremeno bila zatočena Katarina Howard, jedna od šest njegovih žena.

»Pošto su kralja donijeli u Windsor da ondje bude pokopan, ostavili su njegovo tijelo čitavu noć među napola srušenim zidovima Siona, a kako je olovni lijes s kraljevim tijelom napuknuo od trešnje kola u kojima se vozio, crkveni je pod uskoro bio sav mokar od Henrikove krvi. Sutradan ujutro došli su limari da zaleme lijes. Čak i sada, dok ovo pišem, tresem se od strave i užasa. Zamislite: kad su limari došli u crkvu, vidjeli su kako jedan pas liže s poda kraljevu krv...«

Ovo je zaista vrlo daleko od voštane lutke koju su njezini dvorjani revno hranili punih četrdeset dana!

6

Godine 1810. zapadna polovica Haitija bila je republika. Njen je predsjednik bio general Henri Christophe, koji se bio rodio kao rob u Granadi i koji je svojevremeno bio jedan od najsposobnijih doglavnika Pierrea Dominiquea Toussainta L'Ouverturea, čovjeka koji je 1791. godine digao ustanak i revoluciju protiv Francuza.

Christophe je napravio meteorsku karijeru. Rodio se kao rob, ali se vlastitim radom uspio osloboditi, bio je neko vrijeme kuhar nekoga francuskog grofa, a onda je postao vojnik. U mnogim malim ratovima što su se vodili na Haitiju pokazao je veliku hrabrost i sposobnost, pa je naposljetku postao general.

Jedna mu se stvar mora priznati: Christophe je i dalje ostao vjeran svojoj ženi, iako se vinuo tako visoko. Ona je bila rodom s Haitija i također je neko vrijeme bila kuharica. Christopheov ideal i njegov najveći uzor bio je Napoleon; ako je Napoleon, rodivši se u skromnim i siromašnim prilika-
ma, dotjerao tako visoko, zašto to ne bi mogao i on, Christophe?!

Za vrijeme svoga predsjednikovanja, a predsjednikom je postao tako što je ubio Jeana Jacquesa Dessalinesa, čovjeka koji se bio proglasio carem Jacquesom I, Christophe je položio temelje svoje buduće kraljevske vlasti. Ceremonijal i etiketa na njegovu dvoru bili su regulirani po francuskom obrascu. Sačuvao se jedan primjerak službenog lista Haitija u kojem se po-
tanko opisuju svečanosti što su bile održane da bi se proslavio rođendan predsjednikove žene:

SLUŽBENI LIST DRŽAVE HAITIJA
30. RUJNA 1810.
(SEDME GODINE NEZAVISNOSTI)

»Petnaesti rujna«, piše u uvodniku, »prošao je sav u znaku opće radosti i slavlja. Svi su bili ispunjeni nadahnutim entuzijazmom, koji uvijek prati rođendane Njenog veličanstva, predsjednikove bračne družice. Budući da svakoga pravoga haitskog rodoljuba zanimaju čak i najsitnije pojedinosti kad su u vezi s osobom koja je predmet njihove ljubavi i poštovanja, dajemo detaljni opis svih onih blistavih ekstaza što su ovu nama tako dragu svečanost učinile tako veličanstvenom.«

»Blistave i veličanstvene ekstaze« izbile su u samo predvečerje blagdana, kada je nekoliko topovskih plotuna dalo znak da »provali opća radosna opojenost«. Na svim brdima planuli su krijesovi. Prijestolnica je bila svečano rasvijetljena, a na svakome su se koraku mogle vidjeti zastave, transparenti i natpisi kojima se izražavala vjernost predsjedniku i u kojima su se slavile vrline njegove »kreposne i vrle bračne družice«. U ponoć je ispred predsjedničke palače održan koncert pod vedrim nebom. Tom prilikom »otpjevano je nekoliko sola i dueta kojima se veličala velika slavljenica, a bili su izvedeni s onom unutrašnjom vatrom i povećanom izražajnom snagom koje može nadahnuti samo veličanje prave, istinske vrline. Nakon serenade narod je žalosno i teška srca otišao na počinak, ali se sutradan digao već rano ujutro, uz zvukove gajdi i trublji, kojih su zvuci označili da se približava strasno očekivani trenutak početka velike svečanosti.«

Uglednici su se okupili u šest sati ujutro – dakle, prilično rano za evropska mjerila – a onda su zajedno otišli u palaču, gdje ih je dvorski meštara ceremonijala predstavio Njenoj milosti i Njezinom visočanstvu, predsjednikovoj bračnoj družici. Predsjednik vlade održao je pozdravni govor u

čast slavljenice, a završio ga molitvom-zahvalnicom Svemogućem što je sretnoj zemlji Haitija dao svoje remek-djelo – u Njezinoj milosti i Njezinom visočanstvu, predsjednikovoj bračnoj družici.« (Toliko »Službeni list Haitija.«)

Njezino visočanstvo bilo je duboko ganuto i odgovorilo je kratko, ali zato jezgrovito. Čak i tih nekoliko riječi bijahu za nju pravi pothvat, jer predsjednikova bračna družica nije znala ni čitati ni pisati, pa je zato morala cijeli govor nabubati napamet.

»Gospodo«, rekla je. »Moje srce, koje zna cijeliti to što ste mi rekli, ne želi ništa drugo nego da iz dana u dan postaje sve vrednije poštovanja i ljubavi naroda Haitija.« Mora se priznati da je to bio posve razuman i jednostavan govor, ali ga je »Službeni list« prikazao kao nešto što je možda vrijedilo samo za dlaku manje od kakvog Demostenova govora ili kakve mudre izreke kralja Salamona.

»Kad su prisutni čuli te riječi što bijahu nadahnute skromnošću i dobrotom, začuo se u slušateljstvu žamor duboke odanosti i ljubavi. Čak ni putnik koji je zalutao u pustinji i nakon duga lutanja našao izvor svježe vode ne može osjetiti veću radost od one što je prožela dušu stanovnika Haitija kad su čuli ove plemenite riječi.«

Zacijelo ćete pomisliti: »Eto laskanja od kojeg se čovjeku smučil!« I pošto ste to pomislili, zaključit ćete da se tako nešto može dogoditi samo tim jadnim, neukim Crncima kad pokušaju oponašati civiliziranije zemlje.

Doista je smiješan bujni stil »Službenog lista Haitija«, a smiješno je i djetinjasto klanjanje kojem je služio. No, pokušajte to usporediti s nečim što ćete sada pročitati:

»On je uvijek bio velik prijatelj i mudar savjetnik kulturnih, a pogotovu književnih radnika. On je dao piscima gordi naziv i ponosni zadatak da budu inženjeri duše! Upravo je on iskovao vječnu parolu napredne svjetske književnosti: Pisati istinu! Pokret za mir, koji obuhvaća čitav svijet, vidio je u njemu državnika čija svaka riječ, naučna djelatnost i svi postupci uvijek bijahu usmjereni jednome cilju – ostvarenju mirne budućnosti za čitavo čovječanstvo. U svome posljednjem govoru on je pozvao sve poštene ljude da brane mir, slobodu, nacionalnu nezavisnost i ljudska prava. Njegove će riječi ostati sjajni, besmrtni putokazi, koje će slijediti svi borci za mir i koji će im uvijek točno pokazati što treba da rade.«

Razmislite: ima li velike razlike između onog što je »Službeni list Haitija« pisao 1810. godine i onog što su mađarske »Književne novine« objavile 21. prosinca 1954? Postoji li velika razlika između opisa rodendanskog slavlja bračne družice predsjednika Henryja Christophea i članka u kojem

se (posmrtno) obilježavala sedamdeset i peta godišnjica rođenja Josifa Visarionoviča Džugašvilija – čovjeka koji je bio poznatiji pod imenom Josif Staljin!

Predsjednik Christophe nije ostao dugo predsjednikom. Drugog lipnja 1811. on je, kako to stoji u »Službenom godišnjaku Haitija«, »prouzročio« da on i njegova supruga

»budu u Cape Françoisu svečano okrunjeni za kralja i kraljicu Haitija. Čin krunidbe izvršio je nadbiskup, a poslije toga kralj je priredio divno primanje, na kojem su bila i dva engleska kapetana i svi engleski i američki trgovci. Njegovo veličanstvo ispilo je zdravicu u čast svog kraljevskog brata, kralja Velike Britanije, i ujedno mu poželjelo uspjehe u ratu protiv francuskog tiranina. Novi kralj odmah je osnovao nekoliko redova plemstva i izdao naredbu o osnivanju kraljevske garde, naredbu o osnivanju jednoga viteškog reda i naredbu o stvaranju crkvene hijerarhije. Zato je sigurno da će kao monarh vladati s istim onakvim dostojanstvom s kakvim vladaju oni što su u posljednje vrijeme stvorili slična mjesta u nekim evropskim državama.«

U »Službenom godišnjaku« nalazimo samo pola priče o onom što se tada dogodilo na Haitiju. Novom kralju zaista je bilo mnogo stalo do toga da učini sve za slavu i sjaj svoga dvora. U tome je i dalje slijedio svoj uzor, to jest Napoleona Bonaparte, istoga onog Napoleona čijem se običaju da stvara nove kraljeve narugao »Službeni godišnjak« u posljednjoj rečenici citiranog odlomka. Kao sjajan dodatni izvor podataka može nam poslužiti »Dvorski almanah« Haitija. U svom izdanju za 1813. godinu objavio je popis svih članova kraljevske obitelji i dvorskih dostojanstvenika. Evo nekoliko izvadaka iz tog teksta:

Kraljevska obitelj. Njegovo veličanstvo Henrik I, kralj Haitija, i njegova kraljevska bračna družica, Njezino veličanstvo Maria Ludovica, kraljica Haitija. Kraljeva djeca (po redu nasljedstva): dauphin, princ Jacob Victor, princeze Emethyste i Athenais Henriette, s tim da princeza Emethyste nosi titulu *Madame Première*.

Prinčevi i princeze kraljevske krvi. Princ Noël, brat Njezina veličanstva kraljice. Madame Celestine, njegova supruga. Princ Jean, bratić Njegova veličanstva kralja. Madame Marie Augustine, udova preminulog princa Gonaivesa.

Perovi kraljevine. Princ Noël, pukovnik kraljevske garde. Princ Jean, veliki admiral. Maršali kraljevine. (U ovoj se kategoriji nalazio i stanoviti broj vojvoda i grofova.)

Perovi krune. Glavni djelitelj milostinje. Glavni peharnik. Lord-majordom. Glavni meštar konjušnice. Veliki meštar lova. Veliki meštar ceremonija.

Kraljevsko domaćinstvo kraljice. Glavni djelitelj milostinje. Dvije glavne pratilje kraljice. Dvanaest običnih pratilja kraljice. Glavni komornik. Dva majordoma. Četiri upravitelja trpeze. Osobni tajnik. Paževi.

Dauphin (prestolonasljednik) imao je vlastito domaćinstvo. Odakle je Henri Christophe pokupio i gdje je pronašao sve te silne dostojanstvenike i funkcije?

Iz »Dvorskog almanaha« saznajemo da je Njegovo veličanstvo osnovalo nasljedno plemstvo. Za početak je stvorilo devet vojvoda, dvadeset grofova, trideset i devet baruna i jedanaest vitezova.

»Dvorski almanah«, koji naprosto vrvi podacima, potanko opisuje dvorski ceremonijal. Njihova veličanstva primala su svakog utorka. Kralj i kraljica sjedili bi tada u naslonjačima; svi ostali sjedili su u skladu sa svojim rangom, baš kao na francuskom dvoru prije revolucije. Princeze kraljevske krvi imale su pravo na stolac s naslonom, a sve ostale žene mogle su sjediti samo na *taburetima* – malim niskim klupicama bez naslona, koje su se mogle sklapati i rasklapati.

Uzvanicima je bilo zabranjeno da se međusobno pozdravljaju u prisutnosti Njihovih veličanstava. Nitko se nije smio neposredno obratiti Njihovim veličanstvima ako mu to nije prethodno dopustio meštar ceremonija.

I tako dalje. Trajalo je to sve do 8. listopada 1820, kad je na Haitiju izbila vojna pobuna. Vidjevši da će ostati bez prijestolja, kralj Henri ubio se, a crna kraljevska obitelj, crni dvor i crno plemstvo netragom su nestali u crnom ništavilu povijesti.

No, nije prošlo ni trideset godina a na Haitiju je obnovljena monarhija. Doduše, s jednom razlikom: sada se više nije radilo o običnoj kraljevini nego čak o carevini.

Faustin Elie Soulouque bio je general i političar. Kad su mu bile 62 godine, izabran je za predsjednika republike, a dvije godine nakon toga, 1849, proglasio se carem Faustinom I. Ova važna ceremonija održala se 26. kolovoza 1849, a kako na čitavom otoku nije bilo zlatne krune, morali su se zadovoljiti krunom od pozlaćene ljepenke koju je predsjednik senata svečano stavio na glavu novog cara. To je Faustina I tako dirnulo da je uskliknuo nešto što baš nije bilo prikladno za ovu priliku. Viknuo je: »Živjela sloboda! Živjela jednakost!«

Faustin I organizirao je svoj carski dvor manje-više po uzoru na dvor kralja Henrija I. Stvorio je kneževe i velikodostojanstvenike, osnovao jedan viteški red. Među dvorskim velikodostojanstvenicima nalazio se i »lord slastičar« po uzoru na *Grand Penatiera* na nekadašnjemu francuskom dvoru. Nezgoda je bila u tome da nitko nije znao reći nosiocu ove titule što ona zapravo znači, a to ga je tako zbunilo da je naposljetku zatražio audijenciju kod cara i zamolio ga da mu on kaže što je to. Car Faustin otpravio

ga je ovim riječima: »*C'est quelque chose de bon!* («To je nešto dobro!») Lord slastičar inače se zvao grof Limunada, a to, ruku na srce, ipak zvuči čudno. No, kad je o tome riječ, spomenimo da se drugi jedan velikaš zvao vojvoda Marmelada. Ako pročitamo titule novog plemstva tadašnjeg Haitija, naići ćemo i na neke druge čudne titule, kao na primjer:

Vojvoda Crvenperka (*Duc de Dondon*). Vojvoda Predstraža (*Duc de l'Avancée*). Vojvoda Bujica (*Duc d'Avalasse*). Grof Crveni Terijer (*Comte du Terrier-Rouge*). Barun Siringa (*Baron de la Seringue*). Barun Prljava Jama (*Baron de Sale-Trou*). Grof Broj Dva (*Comte de Numero-Deux*).

Što se krilo iza ovog gluparenja?

Kad je car Faustin I osnovao visoko plemstvo, on je onima kojima je podijelio te titule dao i zemlju – i to veće ili manje plantaže konfiscirane od njihovih dotadašnjih vlasnika. Budući da se na Haitiju i te kako dobro znalo da je francusko plemstvo, koje je tu u svemu služilo kao uzor, dobivalo svoja imena po nazivima svojih posjeda, smatralo se da će biti najuputnije da se i tu tako postupi i zato su novopečeni crni aristokrati dobili imena po svojim posjedima. Međutim, nezgoda je bila u tome što plantaže na Haitiju nisu nosile tako zvučna i tako privlačne nazive kao drevni zamkovi francuskog plemstva: njihovi prijašnji vlasnici bili su im dali prilično prozaične nazive, i to uglavnom po glavnim proizvodima plantaže, njenom položaju, kakvom posebnom svojstvu njena tla i tako dalje. I baš je zato crnac kojem je pripala plantaža limuna dobio titulu grofa Limunade, a novi vlasnik jedne tvornice pekmeza postao je vojvoda Marmelada. Posve je moguće da je među ovim plemstvom bilo vrlo malo onih koji su znali pravo značenje svojih titula.

Osamnaestog travnja 1852. car Faustin I i njegova carska supruga po drugi su se put okrunili, ali sada pravom zlatnom krunom. Ceremonija krunjenja održana je po uzoru na Napoleona. Ako želite saznati kako je to izgledalo, sjetite se slavne Davidove slike i samo izmijenite boju puti sudionika velikog događaja što ga je ta slika ovjekovječila. Neće vam biti teško zamisliti Davidovu sliku s crnim velikašima, mulatskim maršalima i dvorskim damama boje mahagonija.

Sada da još samo opišemo kako je izgledala carska garda. Gardisti su bili carevi ljubimci i on je na njih potrošio pravo bogatstvo: naredio je da im se sašiju prekrasne uniforme, a kape je naručio čak iz Marseillea.

Jednom je neki francuski putnik, došavši na Haiti, bio pozvan na dvor, pa mu se tako pružila prilika da vidi paradu carske garde. Njemu su osobito pale u oči male metalne pločice na divnim kapama gardista. Izgledale su nekako čudno, pa je naš Francuz, ne mogavši odoljeti radoznalosti, prišao jednom gardisti da pogleda takvu jednu pločicu izbliza. Na njoj je bio natpis ispisan posve sitnim slovima, tako sitnim da ga je putnik jedva jed-

vice pročitao. Nije to bilo nikakvo carsko geslo nego jedan posve poslovan i prozaičan tekst. Natpis je, naime, glasio: »*Sardines à l'huile. Bartonet Cie. Lorient.*«

Marsejski šeširdžija koji je bio dobio narudžbu da izradi kape za kraljevsku gardu nije mnogo riskirao kada je na njih stavio pločice s tim tekstom. On je znao da ni car ni njegovi gardisti ne znaju ni čitati ni dobro pisati, pa zato može bez ikakve opasnosti staviti na te kape pločice koje su inače služile kao metalna etiketa na konzervama sardina.

Na žalost, kraljevska je garda poslije pokazala da nije zaslužila da nosi tako sjajne uniforme. Kad se godine 1859. dogodilo ono što se moralo dogoditi, to jest kad je na Haitiju opet jednom izbila revolucija, garda je kukavički ostavila cara na cjedilu, a on je to isto uradio sa svojim Limunadama, Marmeladama i ostalim plemstvom. Sa čitavom obitelji pobjegao je na Jamajku i završio život u progonstvu. To je, doduše, zapravo značilo da je do kraja slijedio svoj veliki uzor – Napoleona.

Mi se, naravno, opet smješkamo bizarnim titulama i smiješnim pretenzijama tih crnaca, u žilama kojih je odjednom potekla plava krv. No, pročitajte ovaj popis američkih titula izabranih nasumce iz štampe Sjedinjenih Država:

Vršilac dužnosti pomoćnika vratara Senata Sjedinjenih Država
Generalna predsjednica »Udruženja kćerki američke revolucije«
Urednik međunarodne politike umirovljen sa svim počastima
Carski veliki čarobnjak
Veliki zmaj Floride
Vitez Bijele kamelije
Božanski otac

Jesu li te titule manje čudne nego, uzмимо, titula baruna Siringe ili vojvode Marmelade? Doduše, neke od titula koje smo spomenuli upotrebljavaju funkcionari nekih čudnih organizacija kao što je uzмимо Ku-Klux-Klan, ali nije to ono bitno: bitno je nešto drugo. To je činjenica da njihovo postojanje pokazuje kako čak u demokratskoj Americi ljudi vole titule – pogotovu one koje nitko drugi ne nosi.

7

U Bizantskom Carstvu nisu vladali strogi i kruti propisi samo o dobivanju i nošenju titula i o dvorskom ceremonijalu nego i o tome kako se tko smio ili morao odijevati. Tako je na primjer samo car imao pravo nositi crvene cipele: one su, kao carski dijadem, bile jedan od vanjskih znakova njegove vlasti. Nakon pada Carigrada crvene su cipele pošle na dugo puto-

vanje prostorom i vremenom i naposljetku su stigle u Pariz. Zacijelo je riječ o vrlo napornom putovanju po veoma neravnom i grbavom zemljištu, jer kad su crvene cipele naposljetku stigle u Pariz, bile su bez potplata i bez gornjega dijela; zapravo, sve što je od njih ostalo bijahu pete. Crvena peta – *le talon rouge* – postala je nezamjenjivi i obavezni dio dvorske nošnje i po njoj se dvorjanin-plemić razlikovao od obična smrtnika.

U to vrijeme svaki se evropski dvor pretvorio u svijet za sebe, jedan potpuno zatvoreni svijet, bez obzira na to je li bio velik ili malen, sjajan poput Versaillesa ili mračan poput Escoriala ili pak običan zamak kakvoga sitnoga njemačkog kneza koji se svim silama upinjao da oponaša te i druge velike uzore. Svijet o kojem govorimo, taj dvorski svijet, nije bio sličan globusu na kojem živimo: prije bismo ga mogli usporediti sa terasastom piramidom. Na samome njenom vrhu sjedio je kralj ili car; na mnogobrojnim, sve širim terasama stajali su ili klečali dvorjani i dvorski ljudi, svaki na svome točno određenom mjestu, mjestu koje im je pripadalo na temelju do u tančine reguliranih propisa o rangu i prvenstvu.

Rang, stupanj, društveni položaj, status – san i težnja svakog dvorjanina! Imati pred nekim prednost, pa makar ona iznosila samo jedan stupanj, približiti se makar samo za jednu stepenicu idolu na vrhu... samo se o tome sanjalo, čak i kada se na samom vrhuncu nije nalazilo pozlačeno ili zlatno prijestolje nego jedan prozaičniji komad namještaja: stolac s rupom u sjedalu.

Iako smo svjesni opasnosti da će netko možda pomisliti kako naginjemo skatologiji, ne možemo odoljeti iskušenju da posvetimo barem malo prostora ceremonijalu i mistici ovoga zanimljivoga kućanskog predmeta, koji je imao tako krupnu ulogu na francuskom dvoru. Još je Franjo I stvorio na svom dvoru službu takozvanih »nosača-stolice« (*porte-chaise d'affaires*). Ljudi koji su vršili tu dužnost bili su odjeveni u posebne, naročito raskošne odore, opasani mačevima, a na junačkim grudima nosili su mnogobrojna odlikovanja. Sve što je bilo u vezi sa *chaise* ubrajalo se među najtraženije službe na dvoru i ljudi su se upravo borili da ih dobiju. Naime, ako bi rezultati sjedenja bili dobri, da tako kažemo, Njegovo bi veličanstvo pokazalo naročito veliku darežljivost u pogledu dijeljenja svakojakih vrijednih milosti. U prva vremena – to jest prije vladavine Ljudevita XIV – ovu stolicu Njegovo veličanstvo upotrebljavalo je posve javno. No, Ljudevit XIV, kao čovjek s mnogo smisla za takt i kao čovjek istančana ukusa i smisla za mjeru, umanjio je javnost ovog spektakla. On je smatrao da se tako intimna radnja ipak ne bi smjela obavljati pred prevelikom gomilom, pa su zato, kad god bi on sjedio na tome neslavnom prijestolju, a to je značilo otprilike pola sata dnevno, smjeli tome prisustvovati samo prinčevi i princeze kraljevske krvi, Madame de Maintenon (njegova službena metresa i poslije

supruga) i najviši dvorski dostojanstvenici – to jest intimna mala skupina od »samo« oko pedesetak osoba.

Stolica na kojoj je pola sata svakoga dana sjedio Ljudevit XIV zvala se *chaise percée* (»probušena stolica«), a bila je izrađena s tako velikom pompom i luksuzom da je zapravo potpuno zasluživala strahopoštovanje koje joj se iskazivalo. Kraljica Katarina de Medici imala je čak dvije takve stolice: jedna je bila presvučena plavim, a druga crvenim baršunom. Nakon muževe smrti dala je da joj se napravi još jedna, treća takva stolica – a ta je u znak žalosti bila presvučena crnim baršunom.

Kadgod bi Ferdinand IV, kralj Napulja, odlazio u kazalište, išao je za njim posebni odred kraljevskih gardista, kojima je zapovijedao oficir u činu pukovnika, a nosili su taj važni komad namještaja. Kad god bi se u kazalištu održavala tzv. kraljevska predstava – tj. predstava kojoj bi prisustvo-
vao kralj – ponavljao se isti prizor na napuljskim ulicama: četa gardista, u svečanim odorama, išla bi prvo od kraljevske palače do kazališta, a onda, poslije predstave, od kazališta do kraljevske palače, noseći obasjano bakljama ovo veličanstveno i uzvišeno intimno prijestolje. Svaki vojnik kraj kojeg bi prošla povorka morao se ukipiti u stavu mirno i salutirati, a oficiri su morali stati u stav mirno i izvući sablju na pozdrav.

Silno osjetljivi problemi ranga i prvenstva često su nalagali da se, kad bi se sve to utvrđivalo, uzimaju u obzir čak i sićušne razlike. Često su takve probleme morali rješavati sami vladari, jer ih nitko drugi nije mogao riješiti. Čak su i najbeznačajniji njemački kneževi izdavali službene dekrete kojima su regulirali tko pred kim ima prednost. Tako je na primjer Karlo Teodor, knez-izbornik Pfalza, podvrgao sve činovnike i sluge koji su imali bilo kakvu vezu s dvorskom konjušnicom takozvanom majordomu konjušnice – a onda je u tu istu kategoriju strpao i nastavnike i odgojitelje plemenitih paževa. U tekstu kneževa dekreta izričito je stajalo o kome se radi. Bili su to *Praeceptores et Professores Philosophiae* – dakle nipošto nastavnici jahanja, kako je možda netko mogao pomisliti. Blagi i dobroćudni filozofi zacijelo su se pomirili s tim da njihov rang na dvoru bude ravan rangu kočijaša i konjušara. Ako ćemo pravo, možda su filozofski zaključili da kneževi paripi imaju prednost pred običnim ljudima. Jedino zbog čega su tugovali bila je njihova mala plaća, a ona je doista bila tako mala da su imali razloga da tuguju. Knežev kočijaš dobivao je plaću od tri stotine zlatnih guldena godišnje, a njegov zamjenik dvije stotine i pedeset. Dvanaest dvorskih trubača također je imalo plaću od dvjesto i pedeset guldena godišnje, ali su se zato *Professores Philosophiae* morali zadovoljiti samo sa dvije stotine guldena. (Po svoj prilici oni su na dvoru imali isti ugled kao »Tata Haydn«, kada mu je princ Esterhazy dao mjesto dvorskog kapelnika, odnosno dirigenta dvorskog orkestra. To što je došao do službe svakako je

Haydnu donekle olakšalo život, ali je morao nositi livreju. U najamnom ugovoru što ga je potpisao nalazila se i klauzula da mora biti *čist i trijezan* kad god je »u službi«. Možda je dobivanje titule počasnog doktora Sveučilišta u Oxfordu ublažilo rane od takvog postupka.)

Zamršena mreža stupnjevanja dvorskih ljudi po prvenstvu zaslužuje da je objektivno proučimo, a tome ćemo problemu najdjelotvornije pristupiti tako da proučimo sustav koji je, što se toga tiče, vladao na dvoru u Versaillesu. Doista se isplati proučiti krvotok ovog silno složenog organizma, jer je upravo u njemu najžešće bjesnjela groznica hijerarhomanije.

Na najvišoj stepenici piramide bili su, obasjani zlatnom slavom, prinčevi kraljevske krvi, ostali prinčevi i *perovi*. Perovi bijahu francuski nasljedni velikaši i magnati, koji su u isti mah bili i članovi skupštine i Državnog vijeća. Pripadnici ove najviše skupine imali su i najveće povlastice i najviše časti. Ostalo plemstvo bilo je daleko ispod njih.

Treba spomenuti da je postojala velika razlika između ranga i vlasti. Kakav pojedinac mogao je biti svemoćni ministar, nepobjedivi vojskovođa, namjesnik kakve kolonije ili predsjednik skupštine i zato imati veliku vlast, ali je na dvoru imao mnogo niži rang nego kakav mladi balavi princ, koji još nije pravo ni izašao iz puberteta. Na ratištu i u vojnim logorima imali su maršali Francuske prednost pred prinčevima i perovima, ali na dvoru nisu imali nikakav rang i njihove žene nisu imale pravo da sjede na *tabouretu*, odnosno da imaju pravo na nešto što se smatralo velikom čašću, tako velikom da je svatko za tim čeznuo.

»Božanski *tabouret!*« Tako je Madame de Sévigné nazvala taj predmet u jednom od svojih pisama. U rječnicima se njegov naziv prevodi riječima »stoličica« i »nožna klupica«, ali su to previše prozaični termini da bi se njima obilježilo ono što je *tabouret* doista predstavljao. Bio je to, recimo, komad namještaja sjedalica ako hoćete, bez naslona za leđa i ruke, prije nalik na kakvu šatorsku stolicu što se može složiti nego na normalnu sobnu stolicu. Kao komad namještaja *tabouret* je bio beznačajan, ali je ipak igrao golemu ulogu u životu na francuskom dvoru.

Kad bi, u dvorskom krugu, kralj ili kraljica sjeli, svi prisutni muškarci morali su stajati. Od dvorskih žena smjele su sjediti samo princeze – ali ne u naslonjačima nego samo na slavnim *tabouretima*. Međutim, obične dvorske gospođe nisu bile osuđene da ondje vječno stoje. I one su se mogle nadati da će im se pružiti prilika da sjednu na koji *tabouret*, ali bi to smjele uraditi onda kada kralj i kraljica ne bi bili u toj dvorani.

Sjediti na *tabouretu* nije mogao bilo tko – imati pravo na njemu sjediti bila je posebna povlastica. Dvorska etiketa vodila je računa o svim eventualnostima koje su se s tim u vezi mogle pojaviti i stvorila o tome posebne propise, koji su izrasli u pravi sustav. Takozvani »*Zakon taboureta*« razvi-

jao se isto onako kao što su se stoljećima razvijali zakoni. Da vidimo kako je to izgledalo.

Kraljevska djeca smjela su, kad bi im bili prisutni roditelji, sjediti na *tabouretu*, a inače su imala pravo da sjede u naslonjaču. Kraljevski unuci sjedili su na *tabouretima* samo u nazočnosti kraljevske djece; u svim drugim prilikama smjeli su sjediti u naslonjačima. Princeze kraljevske krvi morale su se u prisutnosti kraljevskog para i njihove djece zadovoljiti *tabouretima*. Međutim, kad oni ne bi bili prisutni, ali bi bila prisutna kraljevska unučad, one, to jest princeze kraljevske krvi, smjele su se koristiti jednom posebnom povlasticom: da sjede na stolici koja, doduše, nije imala naslon za ruke, ali je zato imala naslon za leđa. Ni one nisu bile potpuno lišene povlastice da sjede u naslonjaču: tako su mogle sjediti u nazočnosti gospođa nižeg ranga, ali kad ne bi bili prisutni kralj, kraljica ili kraljevski unuci.

Time nisu bili ni izdaleka riješeni svi problemi, odnosno »pokrivene« sve moguće situacije: trebalo se pobrinuti i za državne i dvorske velikodostojnike. Od kardinala se tražilo da u kraljevoj prisutnosti stoje; ako bi bili u društvu samo s kraljicom i kraljevskom djecom, smjeli bi sjesti na *tabouret*; kad ne bi bilo ni kralja, ni kraljice, ni kraljevske djece nego su bile nazočne samo princeze kraljevske krvi, smjeli su sjesti u naslonjač. Inozemni prinčevi i španjolski grandi morali su stajati dok bi razgovarali s kraljem, kraljicom i njihovom djecom; kad bi u sobi bili kraljevski unuci, smjeli su sjediti na *tabouretu*, a u društvu s prinčevima i princezama kraljevske krvi čak su smjeli upotrijebiti naslonjač.

Još bi se svašta moglo pričati o *Zakonu taboureta*. Možda bi bilo zgodno da se upravo ovdje spomene nešto što je napisao Marzio Galeotto u svojoj knjizi o dvoru mađarskog kralja Matije Korvina.

Kraljeva žena Beatrica, rodom Talijanka, uvela je na dvor običaj da i dvorske dame smiju sjediti kad bi ona sjedila – i da mogu sjesti bilo gdje, bez ikakvoga posebnog dopuštenja. Neki naročito revni i pedantni dvorjanin spomenuo je to kralju Matiji rekavši da to nije u redu i da se to njemu, dvorjaninu, ne sviđa; prema njegovu mišljenju bolje bi bilo kad bi u kraljičinoj nazočnosti dvorske dame stajale.

»Ne, nipošto, treba ih pustiti da sjede«, odgovorio je kralj. »One su tako strašno ružne da naprosto ne smijemo dopustiti da stoje, jer bi tada još više upadale u oči!«

Zakon taboureta daje nam tek mutnu i posve slabašnu predodžbu o nevjerojatnom asortimanu privilegija i prava koje je nekada imalo visoko plemstvo. A ta prava bijahu rafinirana i suptilna hrana kojom se hranila njihova taština – hrana koja im je posebno prijala već i zato što su u njoj uživali pred očima drugih ljudi.

Na dvorskim primanjima dame nižeg ranga morale su ljubiti donji porub kraljičine haljine. Princeze i žene perova također su morale na taj način iskazivati kraljici poštovanje, ali je i tu dolazio do izražaja njihov povlašteni položaj: one su mogle ljubiti haljinu *malko iznad* poruba.

Postojali su i strogi dvorski propisi o dužini povlake na haljinama. Saint-Simon nas obavještava da je to na francuskom dvoru izgledalo ovako:

Kraljica – 11 rifa
Kćerke kraljevskog para – 9 rifa
Unuke kraljevskog para – 7 rifa
Princeze kraljevske krvi – 5 rifa
Druge princeze – 3 rifa

Ako se ima na umu da je jedan rif iznosio oko 70 centimetara, izlazi da su se čak i posve obične princeze mogle dobrano kočoperiti svojim povlakama.

Obične dvorske dame pile su iz malih čaša. Iz takvih su čaša pile i princeze, ali one su imale povlasticu da osim čaše imaju pravo i na mali stakleni tanjurić. Jednom se dogodilo da je *mademoiselle* de Valois, princeza kraljevske krvi, pošla na neko veće putovanje i dobila kao pratilju vojvotkinju de Villars, koja je također bila princeza, ali ne kraljevske krvi nego obična. Kao princeze one su obje imale pravo na stakleni tanjurić. No, već prilikom prvoga zajedničkog obroka izbila je svađa. Mademoiselle de Valois zatražila je da se njenoj suputnici *ne da* tanjurić, jer ako bi ga njena suputnica bila dobila, ne bi ona, princeza kraljevske krvi, mogla pokazati da je na višem rangu od nje. Vojvotkinja de Villars odgovorila je da kao princeza ima pravo na tanjurić. Došlo je do svađe u kojoj nijedna strana nije htjela popustiti, pa su se našle u ćorsokaku. Stvar je bila u tome da se ovaj spor nije nikako mogao riješiti naprosto zato što nije bilo propisa za takvu situaciju. Dvije princeze naposljetku su ipak riješile taj problem, i to tako da do kraja svog prilično dugog putovanja nisu popile ni kapi vode: radije su umirale od žeđi nego da jedna drugoj popuste makar za dlaku.

Ako ništa, one su barem jele zajedno, što se nije moglo kazati za nekoga njemačkog grofa koji se bio oženio nekom austrijskom nadvojvotkinjom, a spominje ga C. Meiners u svojoj knjizi *Die Geschichte des weiblichen Geschlechtes* (»Povijest ženskoga spola«, Hanover, 1788). Njihov je brak bio iz ljubavi, ali to nije bilo dovoljno da se riješe svi problemi, pa se naš jadni grof jednom potužio: »Moja žena i ja možemo spavati u istom krevetu, ali ne smijemo jesti za istim stolom!«

Minima non curat preaetor, kaže jedna latinska uzrečica. »Sitnice nisu važne!« Možda nisu za vas, jer vas nije zarazio virus taštine, ali u Versaillesu su i najmanje sitnice bile presudne.

Francuske princeze uživale su povlasticu da svoje kočije pokrivaju grimiznim pokrovom, ali je ostao neriješen problem kako da se od njih razlikuju kraljevska djeca i unuci. Problem je napokon riješen tako što su oni dobili posebnu povlasticu da smiju svoje kočije ne samo pokriti takvim grimiznim pokrivačem nego ga i *pribiti*. Jednom je baš zbog toga došlo do ozbiljnog i žestokog sukoba kada je princ Condé (princ kraljevske krvi) zatražio da taj privilegij dobiju i one princeze kraljevske krvi koje nisu djeca ili unučad kraljevskog para. Dvorske su spletke spriječile da bude prihvaćena ta novost, a to je onda princa Condéa tako naljutilo da je skinuo grimizni pokrivač s kočije svoje žene i dovezao se bez njega u kraljevsku palaču, što je ondje izazvalo opće zgražanje.

Nismo slučajno napisali da se dovezao u kraljevsku palaču a ne pred nju. Naime, kočije pripadnika običnog plemstva (a ovdje je obični plemić bio svatko ispod prinčevskog ranga) nisu smjele ulaziti u unutrašnje dvorište palače, nego bi se morale zaustaviti ispred *porte-cochère*, a njihovi bi vlasnici morali ondje izaći iz njih i otići pješice do ulaza u sam dvor.

Kad bi se kralju prohtjelo da posjeti koji od svojih dvoraca ili zamkova u provinciji, pošao bi za njim čitav dvor. Na odredištu bi svakome bila dodijeljena soba u kojoj će odsjesti. Paževi u plavim livrejama napisali bi kredom na vrata svake sobe ime dvorjanina ili dvorske dame koji će u njoj odsjesti – monsieur X, madame Y, i tako dalje. Ovako na prvi pogled radilo se o jednostavnom poslu, ali to je bio samo privid. Ni to se nije moglo obaviti bez komedijanja koje rađa samo postojanje hijerarhije. Idiotska dvorska etiketa nije carevala samo u Versaillesu nego i po hodnicima Marlyja ili Fontainebleaua. Dame i gospoda naročito visokog ranga imali su, naime, pravo da se onom kredom uz njihovo ime napiše još jedna riječ. Bila je to riječ *pour* (za) – pa zato na vratima soba koje su bile njima namijenjene nije pisalo samo »monsieur X« ili »madame Y« nego »pour monsieur X« ili »pour madame Y«.

Dobiti pravo na ta četiri slova od kojih se sastoji riječca *pour* bila je najveća čast koja se mogla zamisliti. Pravo na to imali su samo prinčevi i princeze kraljevske krvi, kardinali i inozemni vladari, odnosno članovi stranih kraljevskih kuća. Zašto je to bilo tako važno? Zato što je ta sitna razlika značila da je dotičnome domaćin sam kralj, odnosno da su oni njegovi osobni gosti.

Strani ambasadori uvijek bi se ponovno naljutili kad bi vidjeli da na vratima njihovih soba nema čarobne riječce *pour*. Nisu se samo ljutili nego su i više ili manje odlučno prosvjedovali protiv toga. Ali, sve je bilo uzalud: Ljudevit XIV uporno je odbijao da im učini taj ustupak. Baš je zato nastala velika senzacija kad je princezi d'Ursins pošlo za rukom da za sebe isposluje tu sjajnu povlasticu.

Što se zapravo dogodilo? Princeza je dokazala kako pripada nekoj inozemnoj kraljevskoj kući, odnosno obitelji – i čim je to jednom dokazala, stigli su lakaji u modrim livrejama i na vrata njene sobe svečano dopisali kredom ona četiri čarobna slova.

»Kad sam najposlije uspjela dobiti taj tako žarko željeni *pour*, čitava je Francuska pohitala da mi čestita«, napisala je madame d'Ursins u oduševljenom pismu svom suprugu. »Sada mi svi iskazuju najveće poštovanje. Ovaj je događaj izazvao u Parizu veliku senzaciju.« (Henri Brochet, *Le Rang et l'étiquette sous l'ancien régime*, Pariz, 1934.)

Međutim, još je veća senzacija (zapravo nešto što je, da tako kažemo, odjeknulo poput potresa ili vulkanske erupcije) nastala kada su dva sina Ljudevita XIV i *mademoiselle* de Montespan prošli kroz dvoranu pariškog parlamenta poprijeko s jedne strane na drugu, a ne hodajući uz njene rubove.

Zašto je taj postupak izazvao tako golemu senzaciju?

U prvom redu treba znati da je Ljudevit XIV više volio svoje kraljevske *bastarde*, odnosno svoju kraljevsku kopilad, nego li svoju zakonitu djecu. Jedan od kraljevskih vanbračnih sinova, vojvoda Maine, dobio je čin pukovnika kad su mu bile samo četiri godine, a kad mu je bilo dvanaest godina, postavljen je za kraljevskog namjesnika Languedoca. Drugi kraljev vanbračni sin, grof de Toulouse, napunio je jedanaest godina kad ga je otac imenovao za kraljevskog namjesnika jedne francuske pokrajine – a prije toga, kad mu je bilo pet godina, dobio je za rođendan čin velikog admirala. Legitimni prinčevi kraljevske krvi imali su viši rang nego ova dva bastarda, i tu je nepravdu trebalo nekako ispraviti. Dvadeset i devetog srpnja 1714. objavljen je kraljevski ukaz kojim je bio reguliran status dvojice dječaka u parlamentu. Oni su, naime, tim ukazom uzdignuti na rang prinčeva kraljevske krvi.

U doba *ancien régimea* pariški je parlament zapravo bio vrhovni sud Francuske, a njegovi su članovi bili perovi, prinčevi i princeze kraljevske krvi. Potonji, to jest prinčevi i princeze, imali su, dakako, velike povlastice. Kad bi se na primjer obavljala prozivka, predsjednik parlamenta nije smio pročitati njihova imena nego ih samo pogledati. Kad bi trebalo da im se neposredno obrati, morao je skinuti šešir. Kad god bi dolazili u parlament ili odlazili iz njega, morala su ih pratiti dva vratara. No, to je tek početak. Njihove bi stvarne povlastice dolazile do izražaja u punom sjaju kad je trebalo da sjednu na svoja sjedala. Naime, perovi i obični prinčevi nisu imali pravo otići do svojih mjesta najbližim putem, to jest tako da naprosto prijeđu preko dvorane, nego su se morali provlačiti kroz uski prolaz između zida i zadnjeg reda sjedala. Preko sredine dvorane smjeli su prelaziti samo predsjednik parlamenta i prinčevi kraljevske krvi.

Saint-Simon je u svome slavnom dnevniku potanko opisao što se dogodilo u parlamentu onoga dana kada su dva kraljevska bastarda napokon dobila taj uzvišeni privilegij. Posve je sigurno da je to bio krasan prizor!

8

Kada je poljski kralj Jan Sobieski porazio kod Beča velikoga vezira Kara Mustafu i tako oslobodio Beč od turske opsade, došlo je do svečanog susreta između njega i habsburškog cara Leopolda. Palatin (vicekralj) Poljske pao je tada ničice pred cara i pokušao mu poljubiti čizme, ali je to tako razbjesnilo Sobieskog da je nasrnuo na palatina, silom ga digao na noge i doviknuo mu:

»*Palatin! Point de bassesse!*«

Riječ *bassesse* ima mnogo značenja – pa može značiti niskost, vulgarost, podložnost, prostotu, sluganstvo, podmuklost ili pak može označavati kakav niski, ružni, nedostojni ili podmukli čin. Međutim, riječ kojom ćemo najvjernije prevesti ono što je zapravo htio reći Jan Sobieski jest – servilnost.

Izričaj servilnost potječe od latinske riječi *servus*, koja znači sluga. Međutim, u zemljama Zapadne Evrope sluge nisu nikada bile pokorni robovi ili su to bile samo rijetko. U tim je zemljama bilo malo gospodara koji su tražili od svojih slugu ili onih što su im bili podređeni da im ljube ili ližu cipele. U Engleskoj su ulizice bile uvijek predmet rugla i prijezira. U Americi su nestali i izumrli: uništio ih je snažni vjetar demokracije.

Međutim, servilnost može poprimiti različite oblike, a ona dvorskih ljudi uvijek je bila njen najgluplji oblik. Ta je servilnost dobila svoj najjači i ujedno najčudniji izražaj u moralnom stavu prema kojem »kraljevska krv ne može okaljati«. Obični birger ili oholi per podjednako bi se razveselili i ponosili ako bi kakav princ ili možda čak sam kralj uzeo za ljubavnicu njihovu kćerku – ili njihovu ženu. U Francuskoj je preljub bio kraljevska razonoda za vladavine Ljudevita XII, zakon u doba Ljudevita XIV, podanička dužnost za vladavine regenta. *Chronique scandaleuse* gotovo svakoga evropskog dvora puna je opisa ovakvih zgoda. Možda je taj običaj došao do vrhunca osnivanjem zloglasnog *Parc de cerfs* (Parka jelenova) Ljudevita XV, ali galantne pustolovine engleskog kralja Karla II ili erotični nestašluci Augusta Jakog, kneza-izbornika Saske, nisu bili ništa manje čuveni. Svatko koga privlače i zanimaju sporedni rukavi velike rijeke povijesti naći će obilatu građu i podatke o tome u knjigama kao što su Sauvalova *Galenteries des rois de France*, Chateuauneufova knjiga *Les favorites des rois de France*, šest tomova knjige Jeana Herveza *La Regence galante*, u knjizi *Amours et galanteries des rois de France*, koju je napisao Saint-Edna, ili

pak u knjizi već spomenutog Jeana Herveza *Les maîtresses de Louis XIV etc.* Knjiga *La Saxe galante* koju je napisao barun Pöllnitz da bi opisao ljubavne pustolovine Augusta Jakog doživjela je desetak izdanja. Kad je riječ o gluposti koju stvara servilnost povijesni podaci ne mogu uzmanjkati.

Prevareni muževi nose u Francuskoj dva nadimka: *cocu* i *cornu*. Riječ *cornu* znači rogat. Objavljene su mnoge teorije o tome zašto se smatralo da prevarenim muževima izrastaju vidljivi ili nevidljivi rogovi. »Za prevarenog muža kaže se da nosi rogove«, obavještava nas velečasni Brewer u svom djelu *Dictionary of Phrase and Fable*. »Ovaj prastari izričaj po svoj prilici u nekakvoj vezi s lovom na jelene. Naime, za vrijeme sezone parenja srndać izabere i skupi nekoliko srna koje mu onda služe kao harem sve dok mu to ne ospori neki drugi srndać. Između njih dođe do dvoboja i, ako prvi srndać pretrpi poraz, ostaje bez ženki sve dok se ne namjери na nekog slabijeg srndaća i prisili ga na isti način da mu prepusti svoje ženke. Kako su srndaći rogate životinje i kako jedni drugima otimaju ženke, nije teško dokučiti zašto se za čovjeka kojega je prevarila žena kaže da je rogonja: to je zapravo jasno samo po sebi.«

Međutim, ako je ovdje išta jasno onda je to da »rogatim« srndaćem možemo smatrati samo onog koji preotme drugom srndaću ženke ili uspije da za sebe zadrži one koje već ima otprije, a nikako nije »rogonja« onaj srndać kojemu su drugi srndaći preoteli ženke.

Zato treba potražiti rješenje zagonetke postanka riječi rogonja u nekim drugim teorijama.

Evo što o tome kaže jedna od njih: »Uzrečica 'nositi rogove' možda se razvila iz jednog, nekad primjenjivanog postupka koji se sastojao u tome da su se uškopljenom kokotu odrezale ostruge i onda presadile na korijen njegove kreste, koja bi mu prije toga bila amputirana. Ondje bi se one lijepo primile i malo-pomalo pretvorile u izrasline što su bile nalik na rogove, a ponekad su bile dugačke i po nekoliko palaca.«

U prilog ovoj teoriji iznosi se tvrdnja da njemačka riječ *Hahnrei* ima dva značenja: kopun i rogonja. Međutim, nezgoda je u tome što u njemačkom jeziku kopun nije *Hahnrei* nego *Kapaun* ili *Kapphahn*. No, pustimo taj problem filozofima neka se oni njime zabavljaju.

Ima jedno prihvatljivije rješenje problema kako da rogonju dovedemo u vezu s njegovim rogovima. Riječ je o teoriji koja postanak riječi rogonja povezuje s bizantskim carem Andronikom I, koji je bio unuk cara Aleksija I Komnena, a vladao je samo dvije godine. Zbog razvratnog ponašanja čak je proveo dvanaest godina u zatvoru, ali se sve to dogodilo pošto je one dvije godine bio na prijestolju. U zatvoru je ostao sve do dana kad se pokušao ponovno dočepati vlasti, ali je taj pokušaj propao i onda ga je i formalno zbacio s prijestolja Izak Anđeo, a odmah poslije toga naprosto ga je linčo-

vala razjarena gomila. Dok je Andronik još bio na vlasti, uzimao je za ljubavnice žene dvorskih dostojanstvenika, a njihovi su muževi, kao neku vrstu nagrade, dobivali velika lovišta, što su smjeli obznaniti tako da bi iznad vrata svoje kuće ili dvorca pribili jelenje rogove. Naravno, svatko tko bi prošao kraj takve kapije mogao je točno znati kakva je u njoj situacija što se tiče bračne vjernosti.

Mi, doduše, ne znamo je li ovo objašnjenje točno ili nije, ali, zapravo, to možda i nije tako važno kao činjenica da nam ova priča govori o jednom od bezbrojnih oblika u kojima se pojavljuje servilnost.

A sada da vidimo kako je reagirao Edward Hyde, lord Clarendon, kad je čuo glasinu da se njegova kćerka Anne potajno vjenčala s vojvodom od Yorka, budućim engleskim kraljem Jakobom II. Čini se da je lordu Clarendonu bila strašna i sama pomisao na to da se »kraljevska krv pomiješa s običnom puti«, pa makar ta put pripadala njegovoj kćerki. Zato je on o tome ovako zagrmio na sjednici Krunskog vijeća:

»Meni bi bilo draže kad bi moja kćerka postala vojvodina bludnica nego njegova supruga. Ja, dakako, ne bih morao hraniti bludnicu za najvećega princa, a sramotu koju bi mi tako bila nanesena smatrao bih nečim što je odredio Bog.

Međutim, ako ima ikakva razloga za sumnju da se dogodilo ono drugo (tj. da se njegova kćerka ipak udala za vojvodu, *op. prev.*) spreman sam iznijeti o tome slijedeći sud, nadajući se da će se ostala gospoda sa mnom složiti:

Treba zatražiti od kralja da odmah naredi da se dotična žena pošalje u Tower, da se ondje baci u najdublju tamnicu i da se oko nje postavi tako stroga straža da joj se nitko ne može približiti. Odmah poslije toga trebalo bi da Parlament donese odluku da se dotičnoj odrubi glava. Ja ne samo da ću prihvatiti takvu odluku nego ću je prvi predložiti...« (Clarendon Life)

Nije doista nikakvo čudo da je lord Clarendon pao u nemilost Karla II, da je bio otjeran s dvora i da je umro u progonstvu. Njegovo neobično poimanje morala bilo je u stanovitom pogledu posljedica servilnosti okrenute naglavce: Clarendon bi mirne duše bio dopustio da njegova kćerka postane priležnica vojvode od Yorka, ali je smatrao da ona nije dostojna da postane vojvodina žena. Kako bilo da bilo, on je tako protiv svoje volje postao djed kraljice Mary i kraljice Anne.

Uspomena na jednu mnogo bezazleniju epizodu čuva se u kući jedne građanske obitelji u Augsburgu. Riječ je o voštanom portretu i čipkastom ovratniku švedskog kralja Gustava Adolfa. Ta dva predmeta nalaze se u staklenoj kutiji, koja ima na poklopcu mramornu pločicu s historijatom ovih dviju relikvija. Tekst na pločici glasi:

»Ovaj ovratnik nosio je švedski kralj Gustav Adolf prilikom svoga posjeta Augsburgu. Upravo ga je on darovao tom prilikom mojoj ljubljenoj supruzi Jacobini Lauber. Budući da je moja ljubljena supruga bila najljepša žena u našem divnom gradu, Njegovo veličanstvo baš je nju milostivo izabralo da mu bude partnerica na balu što su ga njemu u čast priredili gradonačelnik i gradski oci. Motiv je ovoga poklona slijedeći: kada je Njegovo veličanstvo pokušalo udvarati spomenutoj dami, ona je, potaknuta djevičanskom stidljivošću, odbila stanovite pokušaje intimnosti i upravo je tako izazvala nastanak rupa, što se lijepo vide na ovom ovratniku.«

Među nama govoreći, ovratnik je jako oštećen, a to pokazuje da se gospođa Lauber zacijelo morala žestoko braniti od kraljevih nasrtaja. Ovaj ovratnik Gustava Adolfa smatrao se nekada tako važnim kuriozitetom da mu je Samuel Bahr posvetio čitavo jedno poglavlje svoje knjige *Denkwürdigkeiten* (»Znamenitosti«, Ulm, 1819).

U svojim uspomenama na vesela zbivanja na Bečkom kongresu (1815), grof La Garde opisuje, među ostalim, i što se ondje dogodilo mađarskoj grofici Kohary. Nakon jedne gala-predstave u Operi, mnogobrojni gledaoci što su se spuštali velikim stubištem morali su se zaustaviti i sačekati da se carevi i kraljevi utrpaju u svoje kočije. U toj gomili, stisnutoj poput sardina, netko je bezobrazno uštinuo lijepu groficu na naročito osjetljivom dijelu njenog tijela. Kao prava vatrena Mađarica, a još k tome velika ljepotica, ona se u tren oka okrenula i dva puta zaredom ošamarila bezobraznika. Nije joj bilo ni najmanje neugodno kad ga je prepoznala i tako shvatila da je zapravo ispljuskala lorda Stewarta, britanskog ambasadora u Beču i polubrata Lorda Castilreagha, koji je kao ministar vanjskih poslova predvodio britansku delegaciju na Bečkom kongresu.

Ruski su carevi u XV i XVI stoljeću birali sebi žene na dosta čudan način. Oni bi organizirali traganje za izabranicama po čitavoj Rusiji, a kad bi ih sve skupili, održalo bi se u prijestolnici veliko natjecanje u ljepoti. U to vrijeme prijestolnica je bio Nižnji Novgorod. Pravo da se natječu imale su ama baš sve prekrasne i zdrave djevojke, bez obzira na to jesu li bile bogate ili siromašne, plemenitog roda ili pućanke. Evo teksta *ukaza* što ga je, u obliku okružnice, razaslao 1546. godine Ivan Grozni:

»U ime Ivana Vasiljeviča, velikog vladara svih Rusa, ovaj se ukaz, izdan u Novgorodu, prijestolnici našoj, upućuje vama, kneževima i boljarima koji živite na udaljenosti od pedeset do dvije stotine i pedeset vrsta od Novgoroda. Ivan Vasiljevič izabrao je N-a... i N-a... i povjerio im zadatak da pogledaju i pregledaju one vaše kćerke koje mogu doći u obzir da postanu careve nevjeste. Netom primite ovo naše pismo, oni od vas koji imaju neudate kćerke moraju (s njima) smjesta poći u Novgorod. Oni koji sakriju svoje kćerke i ne pokažu ih našim boljarima, navući će na sebe (kraljevu) veliku nemilost

i bit će strašno kažnjeni. Pobrinite se da ovo pismo ide među vama iz ruke u ruku, i nemojte ga zadržati kod sebe više od jednoga sata.«

Kad bi tako carevi izaslanici probrali djevojke u glavnom gradu svake provincije, najljepše među njima bile bi poslone u Moskvu. Prvi ruski car koji je na tako čudan način i u tako čudnim okolnostima izabrao sebi ženu bijaše Vasilij Ivanovič. Tako je Ivan Grozni izabrao svoju prvu i najdražu ženu, Anastaziju Romanovu, ali je i njegova treća žena bila izabrana na natjecanju u ljepoti, u kojem je, u prvom kolu, sudjelovalo čak dvije tisuće djevojaka. Nakon mnogih pregleda broj im se smanjio na dva tuceta, a onda, nakon užeg izbora, ostalo je samo tuce ljepotica, koje su onda babice i liječnici najpomnije pregledali i zaključili da su zapravo podjednako zdrave i snažne, a i jednako lijepe. Nakon dugih razmišljanja car je izabrao Marfu Sobakinu, a kako je želio da se sav taj silni trud potpuno isplati, izabrao je tom prilikom i nevjestu svom sinu Ivanu, djevojku koja se zvala Eudoksija Saburova.

Knez A. Galicin pripovijeda što se dogodilo kad je car Aleksej Romanov, koji je kratko vrijeme prije toga bio postao udovac, posjetio boljara Matvejeva, vlasnika jednoga doista krasnog i odlično organiziranog veleposjeda. Domaćin je caru predstavio mladu Nataliju Naričkinu, koja je kod njega živjela kao siroče nekoga njegova prijatelja. Car se na prvi pogled u nju zaljubio i vratio poslije nekoliko dana da je isprosi. Matvejev se bacio pred carem na koljena i stao ga zaklinjati da ne prekrši drevni običaj. Jer, ako uzme Nataliju za ženu bez prethodno održanoga uobičajenog natjecanja u ljepoti, naljutit će očeve njenih potencijalnih suparnica, pa će oni ubiti njega, Matvejeva. Aleksej je pristao da to uradi, to jest pristao je da priredi natjecanje, pa je šezdeset djevojaka poslano u Kremelj, gdje se onda održalo lažno natjecanje, jer se već unaprijed znalo tko će pobijediti. Tako je Natalija postala Aleksejeva žena i buduća majka Petra Velikog.

9

Servilnost, ulizivanje, poltronstvo, samoponižavanje pred moćnicima – sve su to pojave koje postoje stoljećima, a sve su prije negoli neobične i rijetke. Cipele s crvenim petama točno su znale što duguju kraljevskim lovačkim čizmama. Vas možda iznenađuje nešto drugo, a to je činjenica da su živi idoli tako često i toliko vremena podnosili sva ta besmislena očitovanja strahopoštovanja.

Tu je zapravo glupost radila na dva razboja: kao glupost vladara i kao glupost njihovih podanika. Upravo zapanjuje kakve su bestidne pohvalne himne prihvaćala ta »ljudska božanstva« ne pocrvenjevši od stida ili neu-

godnosti. Tu nam najbolje primjere daju opet Francuzi. Ali, da se razumijemo. U drugim zemljama poslušnost i samoponižavanje bijahu jednako duboki kao u Francuskoj – ali nam francuska literatura daje najbolju dokumentaciju o tome.

Ronsarda su njegovi suvremenici slavili kao »princa među pjesnicima« i kao »pjesnika prinčeva«. U potonjem svojstvu napisao je odu Henriku III – vladaru za kojega je svatko znao da je najnemoralniji, najpokvareniji i najgori vladar koji se ikada našao na francuskom prijestolju. Ritam ove ode naprosto je divan, u francuskom originalu rime zvuče kao najdivnija glazba, ali ipak nema smisla da ih reproduciramo bilo kako drukčije nego u trijeznoj prozi:

»Evropa, Azija i Afrika premalene su i pretijesne za tebe, čovjeka koji će postati kraljem čitavoga svijeta; samo nam je Nebo otkrilo Ameriku u središtu oceana zato da bi Golema Cjelina postala domena Francuske. Čini ono što ti nalaže Providnost, a baš kao što je tvoje žezlo zavladao sjevernim polom, zavladat će i južnim. I kad jednom postaneš Gospodar zemaljske kugle, zatvorit ćeš svagdje hramove Rata i Zemljom će tada zavladatai mir i vrlina. Kad se to dogodi, 'Jupiter i Henrik podijelit će Svijet: jedan kao vladar Nebesa, drugi kao car Zemlje'.« Možda bismo ipak mogli posljednja dva stiha citirati u originalu:

*Jupiter et Henri le monde partiront
l'un Empereur du Ciel, et l'autre de la Terre.*

Na žalost, ovaj se divni san o svjetskom miru dosad nije ostvario.

Najgušći i najodvratniji dim dizao se s tamjana što je gorio u čast Ljudevita XIV. Turisti koji danas klipšu po bezbrojnim i golemim dvoranama i sobama Versaillesa zadržavaju se pred blistavim freskama u Dvorani ogledala: one prikazuju Ljudevita kao pobjedničkog vojskovođu, junaka dobivenih bitaka, osvajača stranih zemalja, pobjednika nad drugim narodima. Ti besramni falsifikati povijesti, što su ih naslikali slikari-poltroni, prekrivaju čitave hektare površine, i zapravo nas ne čudi što je Ljudevit najposlije povjerovao da je on dobio sve te silne bitke a ne njegove vojskovođe. U stanovitom smislu riječi ove slike ipak govore istinu, ali treba spomenuti da se nijedan slikar nije usudio naslikati bitke koje je Ljudevit izgubio.

Le Brun, koji je punih osamnaest godina ukrašavao svojim slikama palaču u Versaillesu, mogao se barem pred samim sobom opravdavati da su sve te slike bile ionako pravljene po narudžbi, da je za svaku bilo unaprijed utanačeno što mora prikazivati, da su o svemu tome ionako odlučivali drugi i da je on, zapravo, slikao ono što je jedino mogao slikati u tako zadanim okvirima. No, nitko nije prisilio Francusku akademiju, taj »Skup

besmrtnika«, da raspiše natječaj za esej kojim će se najbolje odgovoriti na pitanje: »Koja od Kraljevih vrlina dolazi na prvo mjesto?« Iako nije moglo biti ama baš nikakve sumnje o tome da je u interesu naroda da se utvrdi ta bitna činjenica, članovi Akademije poslije su se, doduše, predomislili i taj je nagradni natječaj bio hotimično zaboravljen.

Povijest Francuske akademije nagrđuje još jedan incident, koji se, također, dogodio za vladavine Ljudevita XIV.

Prvog listopada 1684. umro je veliki dramski pisac Corneille, pa se tako ispraznilo mjesto što ga je imao među Besmrtnicima. Četrnaestogodišnji vojvoda Maine, dječak koji je tada, kao što znamo, već bio kraljevski namjesnik Languedoca, zaželio je da ostvari jednu svoju još veću ambiciju, pa je lijepo poručio piscu Racineu, direktoru Akademije, kako bi on, vojvoda, htio naslijediti Corneillea kao člana Akademije. Racine je odmah sazvao Besmrtnike, obavijestio ih o tom zahtjevu i uzvišeni je skup ovlastio direktora Racinea da pošalje mladom vojvodi ovu smjernu poruku: »Čak i da nema slobodnog mjesta u Akademiji, svaki njen član bio bi sretan da položi vlastiti život i tako prepusti svoje mjesto uzvišenom Vojvodi.«

Ovog je puta sam Ljudevit intervenirao i spriječio izbor svoga kraljevskog bastarda u Akademiju, ali, istini za volju, treba spomenuti kako mu to zapravo nije bilo teško jer se nije radilo o njemu.

Ljudevit XIV nije uvijek postupao tako skrupulozno. Jednom je bio priređen u Versaillesu još jedan ples pod maskama. Neki dvorjanin prerušio se u odvjetnika, i to tako da je navukao na sebe odvjetnički talar i nabio na glavu odvjetničku vlasulju, a onda je objesio na grudi ploču od škriljevca s pjesmicom od četiri stiha, koju je sam bio sastavio. U njenom se tekstu tvrdilo da je lažni odvjetnik poveo parnicu da bi dokazao kako je Ljudevit najveći među svim smrtnicima, i da će on, kao njegov odvjetnik, posve sigurno dobiti tu parnicu:

*De tant d'Avocats que nous sommes,
Je ne saurais plaider qu'avec un bon succès;
Je soutiens que LOUIS est le plus grand des hommes,
Et je suis assuré de gagner mon procès.*

Revni dvorjanin posvetio je svoju pjesmicu kralju, a ovaj ju je milostivo prihvatio i tu »duhovitu ideju« nagradio svojim kraljevskim povlađivanjem.

»Lakajska literatura« zaista je bujno cvjetala u doba vladavine Ljudevita XIV. Mnoge knjige mogle bi se ispuniti proizvodima te književne vrste i onda nam služiti kao sjajna građa za proučavanje ljudske gluposti. Treba spomenuti da su se tadašnji nakladnici – mahom vlasnici malih tiskara – vraški upinjali da ne zaostaju za piscima, odnosno da odmah tiskaju sve što bi ovi nadrljali. Neki Colombar objavio je esej o kraljevoj lovačkoj i

streljačkoj vještini. Pokazavši bajoslovnu revnost i domišljatost, taj je čovjek uspio ustvrditi da je do dana kad je rukopis njegova djela otišao u tisak Njegovo veličanstvo ubilo 104 jelena, 27 srna, 57 zečeva, 50 veprova i 4 vuka. Pomni proračuni pokazali su da je kralj-lovac prešao na tome plemenitom poslu, što pješice a što na konju, točno 3255 milja.

Najmanje dovitljivo očitovanje servilnosti jest oponašanje, to jest nastojanje nekih ljudi da misle kao što misli vladar, da postupaju ili da se ponašaju onako kako se on udostojava ponašati ili kako se pretvara da postupuje, nastojanje da otkriju i onda oponašaju kakav sitni vanjski detalj vladareva ponašanja, uzmimo kakvu njegovu beznačajnu maniru.

Kad je Marija Antoaneta na jedvite jade napokon ipak zaniжела, dame na francuskom dvoru prihvatile su preko noći trudničku modu. Naime, jednostavno su izmislile haljine s dovitljivo smještenim jastučićima – da tako izgledaju kao da su, tobože, i one trudne. No, to se nije smatralo dovoljnim: ona koja je željela doista uspjeti, morala je upregnuti još više dovitljivosti. Zato su dvorske dame u određenim vremenskim razmacima mijenjale položaj i veličinu tih jastučića, sve to zato da ne bi, što se tiče vanjskog izgleda i promjena u njemu, zaostajale za Njezinim veličanstvom, pa su njihove krojačice imale pune ruke posla. Ove haljine nosile su različite nazive – *quart de terme*, *demiterme* i tako dalje – već prema tome koja se faza trudnoće oponašala.

Čim je mali *dauphin* došao na svijet – na svijet koji mu je u tom času još pripadao, iako neće zadugo – odmah je postao vitez Reda sv. Ljudevita i vlasnik nekoliko pukova. Njegov prvi javni čin, izvršen pred očima dvorskih dostojanstvenika, bio je da se odazove »zovu prirode«, onako kako to, zapravo, rade sva mala djeca, a svi su prisutni živo pljeskali ovome uzvišenom fiziološkom činu. Nekoliko dana poslije ovoga velikog događaja svi pariški tkači, bojadisači tkanina i modni kreatori imali su pune ruke posla proizvodeći tkanine i haljine u boji koja je tada postala posljednji krik mode, a zvala se *Caca Dauphin* (»Prestolonasljednikova kakica«). To je povijesna činjenica, a ne nekakva republikanska izmišljotina ili kleveta.

Neko vrijeme prije toga dogodio se na dvoru u Versaillesu jedan još uzbudljiviji događaj, koji je imao krupne i ozbiljne posljedice. U dvorskim kronikama bilo mu je posvećeno posebno poglavlje pod naslovom »Fistula Ljudevita XIV«, Priča je duga i složena, ali mi smatramo da je bolje da iz nje izbacimo sve nevažne pojedinosti i da je ispričamo u najsažetijem obliku.

Kralj-Sunce dobio je fistulu, duboki gnojni čir na koži. Kraljeva fistula nalazila se na dosta nezgodnom mjestu. Nakon niza jalovih pokušaja da je odstrane liječenjem, liječnici su odlučili da kralja operiraju. Ovaj sudbunosni događaj, operacija kraljeve fistule, zbio se 18. studenog 1686, a osim liječnika prisustvovali su samo Madame de Maintenon i Louvois, kraljev

prvi ministar. Operacija je uspjela – kako sa stajališta pacijenta tako i sa stajališta njegovih liječnika. Glavni kirurg dobio je plemstvo i tri stotine tisuća livara; njegova tri pomoćnika dobila su četrdeset, osamdeset, odnosno sto tisuća livara, a četiri apotekara svaki po dvanaest tisuća.

Nije teško zamisliti uzbuđenje i napeto iščekivanje što su vladali u Versaillesu prije, za vrijeme i poslije operacije. Ondje se mjesecima nije razgovaralo gotovo ni o čemu drugom nego o kraljevoj fistuli. Svi oni koji su болоvali od slične boljke bijahu smatrani pravim srećnicima, jer su na njima kirurzi mogli vršiti pokusne operacije, pripremajući se za »kraljevsku operaciju«, a kralj je primao izvještaje o stanju svakoga takvog pacijenta i njegovu oporavljanju. To se smatralo golemom čašću, nečim što je te srećnike izdizalo visoko iznad običnih smrtnika i provalije zavisti u kojoj su potonji čamili. Imalo je to i neke prilično čudne posljedice. Pojedinci koji uopće nisu болоvali od fistule potajno su odlazili kirurzima i nudili im goleme svote ako samo pristanu da i nad njima izvrše »kraljevsku operaciju«, U ordinaciji Dionisa, jednog od najpoznatijih pariških kirurga, došlo je trideset i pet plemića koji su ga preklinjali da ih operira – odnosno da na njima izvrši operaciju kojom će odstraniti nešto što uopće nije postojalo.

U vrijeme dok je još bio mlad Ljudevit XIV uživao je u tome da nastupa na pozornici, i to najradije u baletima ili muzičkim spektaklima, a kad to znamo, jasno nam je da su ga proglasili najvećim glumcem svih vremena. Drugi jedan vladar, pruski kralj Fridrih Vilim, volio je slikati i njegove su slike naprosto preplavile njemačke muzeje. On je bio neobično revan umjetnik, iako je umjetničkom stvaralaštvu mogao posvećivati samo malo vremena. Slikao je svakoga dana od dva do tri sata poslije podne, a točno u tri sata odložio bi kičicu jer bi u tom času došao njegov osobni ađutant pa dnevnu lozinku, koju je svakoga dana morao izmišljati sâm kralj. Generali i ministri koji su uživali njegovu posebnu naklonost, pa su se ubrajali među njegove favorite, dobivali su na dar proizvode kraljeve kičice – a nije moglo biti ama baš nikakve sumnje da su se tome više veselili nego bilo kakvom promaknuću ili, uzmimo, novčanoj nagradi. Kraljevska milost Fridriha Vilima bila je neiscrpna, pa je pogađala i stanovite berlinske dame: ako bi ih kralj ujutro zatekao na ulici, lupnuo bi ih nogom u stražnjicu – jer po njegovim strogim idejama ženi nije bilo mjesto na ulici nego u kuhinji. (Upravo je on, Fridrih Vilim, skovao geslo *Kinder, Küche, Kirche* – djeca, kuhinja, crkva – kojim su bile obilježene i ujedno ograničene sfere u kojima su se smjele kretati njemačke žene i gdje im je jedino bilo mjesto. Ovo geslo bilo je na snazi sve do pada nacizma.)

Neki kraljevi ministri smatrali su da je posve prirodno da im kralj šalje instrukcije i zapovijedi u obliku – slika ili crteža. Berlinski odvjetnici smislili su veoma djelotvoran trik kojim će postići da Fridrih Vilim sasluša i

prihvati kakvu njihovu molbu. On je, naime, imao još jednu pasiju osim slikanja: jednostavno je obožavao visoke muškarce. Stoga je regrutirao glasovite grenadire, koji nisu smjeli biti niži od 180 centimetara, a to se u to doba smatralo divovskom visinom. Kad bi odvjetnici htjeli da kakva njihova molba bude prihvaćena, podmitili bi kojeg od tih divova da je odnese kralju i prikaže kao da je njegova, vlastita... a kad je kralj bio dobro raspoložen, svaki je *langer Kerl* (dugonja) mogao od njega ishoditi svaku glupost koja bi mu pala na pamet. No, nakon nekog vremena bila je ta smicalica ipak razotkrivena, a kad je za to čuo Fridrih, naredio je svom ministru unutrašnjih poslova Coccejiju da odmah napiše koncept dekreta kojim će se zabraniti sve takve varke i ujedno propisati stroge kazne za sve prekršitelje. Ministar je sastavio koncept dekreta, ali je morao dobiti od kralja upute o tome kakve će se kazne izricati prekršiteljima. Baš u trenutku kad je ministar došao radi toga kralju, ovaj je slikao. To znači da je bio dobro raspoložen, iako mu, s druge strane, nije bilo ni na kraj pameti da ispraznim govorenjem poremeti svoj stvaralački impuls. Zato je uzeo koncept dekreta, pročitao ga i onda na tom istom komadu papira nacrtao vješala na kojima je visio jedan odvjetnik zajedno s jednim psom – ovo zato da bi se tako još više istakla sramotnost kazne. Ministar je uzeo na znanje svevišnju odluku Njegova veličanstva i dovršio tekst dekreta ovim riječima: »Svaki odvjetnik koji se ubuduće bude pokušao poslužiti intervencijom bilo kojeg kraljevog grenadira bit će obješen zajedno s jednim psom.« Kad se otkrila prekomjerna servilnost ministra, tekst dekreta bio je već odštampan, pa zato nije preostalo ništa drugo nego da se čitav dekret povuče. Na žalost, tada je bio uništen i kraljev slavni piktogram.

Fridrih Vilim ipak je nastavio slikati i slikao je čak i kad su mu se od artritisa ukočili prsti, pa gotovo da nije mogao držati kičicu. Mučio se, ali je slikao. U tom je razdoblju stavljao na svoja platna ovaj potpis: *Fridericus Wilhelmus in tormentis pixit*. (»Fridrih Vilim naslikao u mukama«.) Sve one slike koje kralj ne bi nekom poklonio bile su prodavane po kraljevski paprenim cijenama – onima koji su htjeli dobiti kakvu kraljevsku milost.

IV

Veranje po porodičnom stablu

1

Kraljevska titula koju su gordo nosili vladari Burme glasila je točno Kovako: »Kralj kraljeva kojemu se pokoravaju svi vladari, Upravljač godišnjih doba, Svemoćni gospodar plime i oseke, Mladi brat Sunca, Posjednik dvadeset i četiri kišobrana.«

Malajski vladari Sumatre sami su sebe ovako nazivali: »Gospodar svemira čije tijelo sja kao Sunce, kojega je Bog stvorio onako savršenim kao što je savršen Uštap, kojemu oči sjaju poput zvijezde Sjevernjače, koji, dižući se, baca sjenu na čitavo svoje kraljevstvo, čije noge lijepo mirišu...« – i tako dalje.

Kad smo već spomenuli posljednji atribut vladara Sumatre, kažimo i to da je francuski kralj Henrik IV bio čuven ne po tome što bi mu mirisale noge nego po nečem potpuno suprotnom, po njihovu smradu. Možda se zato zadovoljavao time da ga podanici oslovljavaju samo kao »Sire«.

Perzijski šah, turski sultan, indijske maharadže – svi su ti vladari zahtijevali da uz njihova imena stoji bujni vijenac pompoznihih titula.

Maniju titula (titulomaniju) Evropa je dobila na dar od Azije, a najviše je cvala na dvorovima njemačkih vladarčića i kneževa. Možda to zvuči čudno, ali je točno da ovu mahnitu groznicu, zapravo, nisu poticali sami vladari nego nezajažljiva taština pripadnika nižeg plemstva i *birgera*. Vladari su se zadovoljavali titulom *Durchlaucht* (svijetlo visočanstvo), iako se, dođuše, mora priznati da se ona poslije pretvorila u mnogo impozantniju titulu *Allerdurchlauchtigster* (presvijetlo visočanstvo). Kraljevi su pak tražili da se njima uz to dodaje još i titula *Grossmächtigster* (najvelemoćniji), iako je zvučala donekle tautološki. U »Knjizi titula« (*Titularbuch*), koja je objavljena za vladavine habsburškog cara Leopolda II, saznajemo da je

austrijski car imao pravo i na titulu *Unüberwindlichster* (najnepobjediviji). Njegovo carsko veličanstvo nosilo je ovu titulu samo dvije godine, a onda je umrlo, i to neposredno prije nego što je bio objavljen rat revolucionarnoj Francuskoj, te nije doživjelo da se mali Korzikanac naruga njegovoj tituli.

Sredinom XV stoljeća grofovi su nosili titulu *Wohlgeborenen* (blagorođeni), ali su onda morali čekati puna dva stoljeća da postanu *Hochgeborenen* (visokorođeni). Kad su se ove dvije titule spojile u jednu i kad je tako nastala titula *Hochwohlgeborene*, pa ma kako to čudno izgledalo, ipak ostaje činjenica da je ona označavala plemiće nižeg ranga: barune. No, kad se radilo o takozvanim »carskim barunima«, ova se titula proširila u kudikamo impozantniju titulu *Reichsfreihochwohlgeborene* (carskoslobodno-visokoblagođeni).

U knjizi *Historische Memorabilien* (Augsburg, 1834) Samuel Baur, dekan Sveučilišta u Göttingenu, opisao je kako su se tijekom tri stoljeća mijenjale titule plemstva. Neke se uopće ne mogu prevesti na naš jezik. Čovjek još može nekako na jedvite jade prevesti titule *Ehrbar*, *Wohledler*, *Hochedler*, *Hochdelgeborner* ili *Hochwohlgeborner* (časni, plemeniti, visokoplemeniti, visokočasnorođeni, visokoblagođeni), iako u našem, baš kao i u njemačkom jeziku zapinju u grlu. No, što bi trebale da znače titule *Ehrenvester* i *Gestrenger*? Prva opisuje čovjeka koji čuva, brani svoju čast; druga ima vrlo servilni prizvuk, kao da se njome služi kmet koji uživa u feudalčevoj strogosti.

Prema podacima koje iznosi Baur, evolucija plemićkih titula tekla je ovako:

- 1446 – *Ehrbarer Junker* (časni plemić. Zapravo riječ »Junker« izvorno znači mladi plemić)
- 1460 – *Gestrenger Herr* (strogi gospodin – iako, doduše, njemački rječnici za riječ *gestrenger* navode i značenje milostiv)
- 1569 – *Ehrenvester* (u slobodnom prijevodu – visokonačelan, visokoprincipijelan)
- 1577 – *Ehrenvest und Ehrbahr* (visokoprincipijelan i častan)
- 1590 – *Edler, ehrenvester und gesirenger Junker* (titula stvorena spajanjem spomenutih titula)
- 1600 – *Wohledler, gestrenger, grossgünstiger Junker* (visokoplemeniti, visokoprincipijelni i visokomilostivi plemić)
- 1624 – *Wohledler, gestrenger, vester und mannhafter grossgünstiger Junker, mächtiger Förderer* (visokoplemeniti, visokoprincipijelni, muževni visokomilostivi plemić, moćni zaštitnik ili unapređivač)

- 1676 – *Hochedelgeborner, wohlgeborner, gestrenger, vester und manhafter, grossgünstiger Junker, mächtiger Förderer* (značilo je otprilike isto što i ranije titule, s tom razlikom da su ovdje bile ubačene još i titule, odnosno epiteti, blagorođeni i plemenitorođeni)
- 1706 – *Hochwohlgeborner* (to je bila samo prva riječ a njoj se dodavala čitava titula koja je vrijedila 1676. godine)
- 1707 – *Hochwohlgeborner, gnädiger, etc.* (visokoblagođeni, milostivi, itd.)

Kao što vidite, obični smrtnici morali su duboko udahnuti ako su htjeli izgovoriti sve te silne titule kojima su morali oslovljavati plemiće. No, dugotrajna je upotreba oduzela tim titulama njihov prvobitni sjaj. I baš kao što su građanske domaćice bile sretne kad bi im se pružila prilika da kupe haljine što bi ih odbacile plemkinje, tako je građanski stalež preuzimao titule koje bi odbacili plemići. Gradski oci ulazili su u gradsku vijećnicu kao *wohlgeborene* (blagođeni) čak i ako su bili hromi ili grbavi od rođenja. Oni nisu samo preuzimali odbačene plemićke titule nego su im dodavali nove, građanske dometke i prirepke, i onda blaženo hladili svoju silnu taštinu tim novim paunskim perjem.

Titularbuch, priručnik objavljen u XVIII stoljeću, daje sve upute o tome kako se moraju naslovljavati pisma ljudima bilo kojeg ranga ili na bilo kojem položaju.

Tako je pismo gradonačelniku kakvoga slobodnoga carskog grada moralo biti ovako naslovljeno: »Blagođenom, strogom, visokoprincipijelnom, visokoučenom, visokomudrom gospodinu gradonačelniku X. Y.«

(Epitete o učenosti i mudrosti za sebe su monopolizirali samo pripadnici građanskog staleža.)

Pravo na posebnu titulu i epitete imao je i svaki dvorski liječnik. Njegova je kompletna titula glasila: »Blagođenom, veleiskusnom, visokoprincipijelnom, veleučenom gospodinu N. N., čuvenom doktoru medicinskih nauka, visokopostavljenom liječniku uzvišenoga kneževskog dvora.«

Ova idiotska titulomanija zahvatila je čitav građanski stalež od vrha do dna – sve do sobara i postolara.

Studenti su imali pravo tražiti da budu oslovljavani ovako: »Plemeniti i veleučeni gospodin N. N. koji revno slijedi mudrost«. Knjižari, vlasuljari i draguljari zahtijevali su epitet »uvaženi«. I krojači su dolazili na svoje jer su nosili titulu »visokoprincipijelni i pažljivi« (*Dem Ehrenvestern und Vorsichtigen Meister N. N., Schneider u X*). I cipelari su imali pravo da budu proglašavani »pažljivim«, ali je postojala mala nijansa po kojoj su se razlikovali od krojača: nisu bili »visokoprincipijelni« nego »uvaženi«. Vojvodin

sobar nije bio član nikakvoga obrtničkog ceha, pa se zato morao zadovoljiti titulom »dobro namješteni gospodin« (*Wohlbestalltet Herr*).

Žene, dakako, nisu imale pravo nositi te zvučne i uglađene titule. U Njemačkoj i Austriji snalazile bi se tako da bi naprosto uzele dio titula ili čak čitave titule svojih muževa ili pak nazive njihovih zvanja, pa su tako na primjer postajale *Frau Doktor*, *Frau Profesor*, *Frau General*, *Frau Rat* (Gospođa savjetnikovica). Ovo se još moglo nekako shvatiti, ali kad je jednom ova manija započela, više je nitko nije mogao zaustaviti, pa su tako Austrijanke i Njemice počele nositi i ovakve titule: Gospođa poreznica, Gospođa dvorska trubačica, Gospođa krunska husarica, Gospođa šumarica, Gospođa dvorska dugmarka, Gospođa kneževska oružarka i tako dalje.

Dočepavši se tako titula, žene – bog ih blagoslovio – nisu ih više htjele pustiti iz ruku. Čak i kad su jednom muškarci odbacili sve te smiješne titule, žene su zadržale svoje čuvajući ih kao zjenicu. Pred sam Drugi svjetski rat u minhenskim novinama izašle su ove posmrtno obavijesti:

Frau Walburga T., 36 godina, *Steuerassistentgattin* (supruga zamjenika sakupljača poreza)

Martha M., 3 godine, *Oberwachtmeisterkind* (kćerka policijskog nadstražara)

Elizabeth H., 77 godina, *Hofrathstochter* (kći dvorskog savjetnika)

Englezi naprosto nemaju pravo da se rugaju šašavim »kontinentalcima«. Pogledajmo što piše u izdanju *Whitacker's Almanacha* za 1955. godinu. U njemu se nalazi posebno poglavlje posvećeno »Načinima oslovljavanja«, i odatle možemo, na primjer, saznati da je svaki nadbiskup »Njegova milost velečasni N. N., lord-nadbiskup X-a«, a da ga treba oslovljavati ovako: »Moj lorde nadbiskupe!« ili »Vaša milosti!« To vrijedi za anglikanske, ali i katolički nadbiskupi i kardinali imaju visoke titule i postoje razni načini kako se oni oslovljavaju: »Njegova eminencija kardinal X.« ili »Njegova eminencija kardinal Y., nadbiskup Z-a«... ili »Najvelečasniji nadbiskup Z-a.« U Engleskoj je barunica samo »barunica«, ali kad je oslovljavate, morate joj reći: »Moja gospodarice« (*My Lady*).

Ovo što će se navesti samo je djelomični popis titula i načina oslovljavanja pripadnika britanskog plemstva:

Baronet: Kad se piše baronetu, treba pismo nasloviti ovako: »Sir Robert X., Bt.« Kad ga oslovljavate, morate upotrijebiti titulu *Sir* s imenom (ali bez prezimena): Sir Robert.

Žene baroneta: Prilikom oslovljavanja kaže se »*Your Ladyship*« (Vaše gospodstvo) ili *Lady X*. Dakle uz riječ »lady« upotrebljava se u pravilu samo prezime dotične. Međutim, mora se upotrijebiti i njeno

ime ako se ona kojim slučajem rodila kao kćerka kakvog vojvode, markiza ili *earla*. U tom slučaju ona se oslovljava ovako: »*The Lady Mary X*«. Ako je pak kćerka vikonta ili baruna, njezin naslov piše se: »*The Hon. Lady A*«.

Baruni: »*The Right Hon. Lord...*« titula je koja se stavlja na pisma. Barune treba usmeno ili pismeno oslovljavati ovako: »*My Lord!*« Međutim, tome treba pridodati nadasve važnu fusnotu.

Naime, članovi Krunskog vijeća – »na temelju odavno prihvaćenog običaja« – također imaju pravo da budu titulirani kao »*The Right Honorable*«. No, kad kakav princ kraljevske krvi postane član Krunskog vijeća, on ostaje samo »Njegova kraljevska visost« (*His Royal Highness*), a isto tako kakav vojvoda ostaje samo »*His Grace*« (Njegova milost). I tako dalje. Perovi ispod ranga markiza (*marquess*), bez obzira na to jesu li članovi Krunskog vijeća ili nisu, nose titulu »*Right Honorable*« (bez *The*).

Biskupi: U pismima se naslovljavaju atributima »*The Right Reverend the Lord Bishop of ...*«, ali se oslovljavaju riječima »*My Lord*«. To vrijedi za anglikanske biskupe. Katoličkim se biskupima na pismima stavlja titula »*The Right Reverend the Bishop of ...*« Oni se ne oslovljavaju s »*My Lord*«, a tih riječi nema ni u njihovoj tituli.

Vrhovni rabin: »*The Very Reverend...*«

Grofica: Njihova je titula »*The Countess of ...*«, ali se oslovljavaju riječima »*My Lady*«.

Lista se nastavlja obuhvaćajući titule sudaca općinskih sudova, doživotnih lordova, tzv. *Dame Commanders* (žena odlikovanih »viteškim redom«), *Dames Grand Cross* (žena odlikovanih ordenom »Veliki križ«), vojvotkinja, vojvoda, *earlova*, vitezova, vitezova-komandera, markiza, tajnih savjetnika, kraljevskih vojvoda i tako dalje, pa sve do žena baroneta i vitezova. Ponekad se razlike vrlo teško uočavaju, ali ako posjedujete dobru memoriju i uz to dovoljnu dozu *sang-froid*, već ćete nekako isplivati.

A kako stoje stvari u demokratskoj Americi? Titule, doduše, nisu mnogobrojne, ali se to ne bi smjelo shvatiti baš doslovce: da bi ih samo sve nabrojio, *Information Please Almanac* utroši svake godine četiri stranice teksta, ali su tu onda ama baš sve titule – od titule predsjednika (*honorable*) do titule kapelana u suhozemnoj vojsci i ratnoj mornarici (koji se oslovljavaju tako da im se naprosto kaže *kapelane*).

Titule i propisi o oslovljavanju svakako su nužni. Oni ulaze u povijest gluposti samo onda kad se izrode u predmet nečijeg izivljavanja i objekt cjepidlačkog snobizma. Nezgoda je, međutim, u tome da se, nažalost, up-

ravo to vrlo često događa. Mislim da neću nikad zaboraviti natpis što sam ga, ispisana nevještom rukom, vidio prije prvoga svjetskog rata u izlogu jedne balkanske kavane – pravoga pravcatog ćumeza. Natpis je glasio:

SVAKOG TKO UĐE OSLOVLJAVAMO: *HERR* DOKTOR

Vlasnik te kavane bio je očito vrlo promućuran čovjek!

2

Malo je ljudi koji mogu odoljeti više-manje bezazlenoj napasti da se ponose vlastitim precima. Svi mi volimo pričati o našim očevima i djedovima, bez obzira na to jesu li bili sveci ili grešnici. Za čovjeka koji se nije ama baš ničim istaknuo ponekad je porijeklo jedino što ga – da tako kažemo – drži na nogama, a ima i takvih, kao sablasno ekstravertirani g. Bounderby, junak romana *Teška vremena* – kojima ulijeva neku vrstu izopačenog ponosa to što su potekli sa smetišta.

Genealogiju mnogi nazivaju naukom snobova; doista nema sumnje da su u njeno ime počinjeni neki od najneobičnijih duhovnih zločina, pa čak i neki pravi zločini. Nitko ne sumnja da je genealogija uzbudljiv predmet i da je područje kojim se ona bavi golemo. Međutim, budući da nas ovdje zanimaju samo ljudska glupost i njezina povijest, pozabavit ćemo se samo jednim oblikom genealogije. Govorit ćemo o ljudskim majmunima što se revno veru po tuđim rodoslovnim stablima, o tim »proizvođačima plemenita porijekla«. Nećemo govoriti o ozbiljnim i uglednim genealogima, kao što su to na primjer učeni urednici *Debretta* i mnogi drugi. Bit će zanimljivije govoriti o onim sluganskim bićima koja su se služila znanjem i vještinom pisanja da bi doslovce izmišljala fantastična rodoslovna stabla po narudžbi kojekakvih prinčeva i plemića. Žonglirajući pravim morem podataka, ti su ljudi na primjer nastojali dokazati da se, uzмимо, kakav daleki predak njihova zaštitnika ili klijenta borio u Troji protiv Grka – ili da ga spominje Stari zavjet kao kralja ove ili one zemlje ili kao proroka.

Prije nekoliko godina pronađen je u arhivima britanskog ministarstva rata neobično zanimljiv dokument: rodoslovno stablo anglosaskih kraljeva – koje je započinjalo sa samim Adamom. Doduše, iz Biblije smo naučili da svi potječemo od Adama, ali je malo običnih smrtnika koji bi mogli za sebe rekonstruirati to porijeklo od koljena na koljeno, s oca na sina, s jednog pokoljenja na drugo. Čovjek mora biti zaista vrlo bogat i moćan da bi mogao platiti istraživanje kako bi sve to saznao.

Dok čitamo takav dokument, lako nam se dogodi da jednostavno slegnemo ramenima i sve to odbacimo kao glup primjer drevne bolesti snobizma. Da, takvi dokumenti doista su glupi, nema sumnje, ali bismo grubo

pogriješili ako bismo ih smatrali nevažnima. Nekad su ovakva izmišljena obiteljska rodoslovna stabla bila vrlo, vrlo važna, nekad su na njihovu stvaranju dirinčile gomile učenih ljudi (kojima taj posao možda baš i nije bio osobito težak jer su ih vladari za to bajoslovno plaćali), nekad su se plodovi takvih istraživanja objavljivali u krasno opremljenim knjigama, a što se tiče obične gomile, ona je gajila smjerno strahopoštovanje prema uzvišenoj obitelji koja je, što su pokazala ta istraživanja, bila u rodu sa *samim Spasiteljem*. A vidjet ćemo da to nije bila šala nego nešto vrlo ozbiljno smišljeno.

Sumanuta pretjerivanja, tvorcima kojih nije padalo na pamet da zapravo počinjaju teško svetogrđe, taština koja nije zazirala čak ni od toga da hvata halju samog Isusa Krista – sve su to primjeri ponašanja koje nam jasno pokazuje kako se magla gluposti duboko uvukla u ljudske mozgove. Suvremena koncepcija filozofije povijesti pridaje veću važnost povijesti ideja nego materijalnoj povijesti, ali ako proučimo golem broj knjiga što su posvećene duhovnoj povijesti čovječanstva, vidjet ćemo da među njima, uzmimo, nema kompletne enciklopedije ljudske gluposti. Ova knjiga nema pretenzije da ispuni tu prazninu iako nema nikakve sumnje da za takvom knjigom postoji stvarna potreba. No, možda se to neće nikada ostvariti npr. zato što je riječ o pregolemom predmetu.

Lažna porodična stabla bila bi važno poglavlje ove nenapisane enciklopedije. Dokument pronađen u spomenutoj londonskoj arhivi temeljio se, po svoj prilici, na radovima Statyera, čovjeka koji je izradio rodoslovlje kralja Jakoba I, a ono je, dakako, također započinjalo Adamom. Prudencio de Sandoval (1550-1621), španjolski povjesničar i biskup Pamplone, uradio je nešto slično prije Statyera, izradivši porodično stablo Karla V. Sandoval je uložio bajoslovan trud da dokaže kako je, tobože, španjolska kraljevska kuća starija od svake druge evropske dinastije i zato je izradio njeno rodoslovno stablo, koje je, preko sto i dvadeset generacija, vodilo čak do Adama.

U početku XVII. stoljeća Johannes Massenius, švedski pjesnik, dramski pisac i povjesničar, prihvatio se sličnog posla i dokazao, da švedski kraljevi potječu po izravnoj liniji čak od Adama. Messenius se obilato služio genealoškim podacima iz Starog zavjeta.

Svakako treba otkriti namjeru koja se skrivala iza toga golemog posla. Imati Adama za pretka nije bilo važno jer je on ionako bio predak svih ljudi na kugli zemaljskoj. Zato nije bilo tako važno potjecati od Adama, ali je moglo biti važno potjecati od Abrahama, jer kad bi se jednom stigla do Abrahama, poslije toga na primjer nije bilo teško da se, pomoću podataka iz Evandjelja po Matiji, dokaže srodstvo sa sv. Josipom. A biti s njim u rodu značilo je, dakako, biti u radu s Isusom Kristom. Zanimljivo je da u svemu tome uopće nije bilo važno da li je kraljevska kuća, koja bi se tako uznosila,

katolička ili protestantska. Baš kao ni to da li se izmišljanjem ovakvih rodoslovnih stabala vrši svetogrđe.

Sve te kraljevske i aristokratske ličnosti koje su taštini žrtvovala osjećaj za mjeru i dobar ukus potpuno su zaslužile da im se Boileau naruga u satiri u kojoj je izrazio dosta nezgodnu sumnju u vezi s takvim rodoslovljem, kad je postavio neugodno pitanje: nije li možda u toj izravnoj liniji porijekla od Adama negdje došlo do nekoga tajnog ili nedovoljno istraženog prekida. Jer, ruku na srce, žene su krhka i podatna bića, a osim toga se ionako zna da preljub baš nije rijedak među kraljevima i plemićima.

*»Mais qui assurrera qu'en long cercle d'ans
A leurs fameux époux vos Ayeules fidelles
Au douceurs des galans furent toujours rebelles?«*

Slava »izravnih potomaka« Adama kojom su se razmetale engleska, španjolska i švedska dinastija izazivala je mnogo zavisti – ali i oponašanje. Jedna od onih obitelji što su prihvatile ovaj izazov bila je drevna francuska aristokratska loza Lévy. Obitelj Lévy nije bila samo bogata nego se isticala u francuskoj povijesti od jedanaestog stoljeća naovamo. Domovini je dala nekoliko maršala, ambasadora, kraljevskih namjesnika i drugih dostojanstvenika, a jedan je njen poglavar dobio vojvodsku titulu, pa su i svi njegovi nasljednici bili vojvode. Međutim, Lévyje nisu mogle zadovoljiti one počasti i slava što bijahu dostupni i drugima. Zato su jednog dana unajmili nekog genealoga kojem je uskoro pošlo za rukom da otkrije i da dokaže kako oni, Lévyji, zapravo potječu od biblijskog plemena Levi, a ono je igralo veoma važnu ulogu u događajima koje opisuje Stari zavjet. Kao polazna točka poslužilo je, dakako, samo prezime roda Lévy, no, našavši tako polaznu točku, naš genealog lako je pronašao podatke što su potvrdili spomenuto porijeklo ove časne obitelji: trebalo je samo malko napregnuti maštu i onda se malo jače potruditi da se iskrive stanovite činjenice. Uostalom, tko bi u to vrijeme imao hrabrosti da javno izrazi sumnju u istinitost i točnost tvrdnje na koju se pozivala tako moćna obitelj?

Od dana kad je njeno rodoslovno stablo bilo napokon napravljeno, obitelj Lévy naprosto se rastapala od ponosa što se može dičiti tako sjajnim biblijskim porijeklom. O tome ima mnogo više ili manje autentičnih anegdota. Tako je na primjer britanska plemkinja lady Morgan, supruga lorda Sydneya Morgana, autorica nekoliko putopisa po Francuskoj, opisala 1818. godine što je vidjela kad je posjetila dvorac obitelji Lévy. U jednoj od soba dvorca visjela je jedna velika uljana slika na kojoj se nalazila Bogorodica, sjedeći na nečem što je bilo nalik na prijestolje. Ispred nje klečao je jedan Lévy. U skladu s jednom starom i zapravo odvratnom slikarskom tradicijom (koja ima svoj današnji pandan u onim »oblacima« u koje se upisuje

tekst što ga izgovaraju junaci stripova) iz Bogorodičnih napola otvorenih usta izlazila je traka s ovim tekstom: »*Mon cousin, couvrez-vous...*«

Zamislite: Bogorodica na toj slici traži od svog »rođaka« da metne šešir na glavu!

Kad god bi neki vojvoda Lévy sjedao u kočiju da se odveze na službu božju u katedrali *Notre Dame*, doviknuo bi kočijašu: »*Chez ma cousine, cocher!*« (»Vozi me rodici, kočijašu!«)

Čini se da ovo nije izmišljena anegdota nego autentična povijesna i provjerena budalaština. (O tome piše i Peignot u svojoj knjizi *Predicatoriana*, koja je izašla u Dijonu 1841. godine.) Obitelj Lévy još se u prošlom stoljeću uporno pozivala na legendu o svome hebrejskom podrijetlu. Ali, to nije sve. Primjer obitelji Lévy pokazao se zaraznim, pa je tako, na primjer, jedna članica stare njemačke plemićke obitelji Dalberg naručila sliku na kojoj se moglo vidjeti kako netko njen kleči pred Bogorodicom, a ova mu govori: »Ustani, rođače!«

Baruni Pons nisu bili u takvoj mjeri ambiciozni, pa su se zadovoljili tvrdnjom da potječu od Poncija Pilata. Jednom su se sreli poglavari roda Lévy i roda Pons. Vojvoda Lévy tada je dobacio barunu Ponsu: »Gospodine, morate priznati da se vaš predak vrlo ružno ponio s mojim!« (Albert Cim, *Nouvelles recreations litteraires*, Pariz, 1921).

Jedan pažnje vrijedan pandan glasovitoj slici obitelji Lévy posjedovala je podjednako stara i ugledna plemićka obitelj Croy. Radi se o slici Općeg potopa. Iz valova strši ljudska ruka držeći pergament, patent o davanju plemstva, a kraj nje izviruje iz vode ljudska glava koja samo što nije potonula. Iz usta čovjeka, koji se zapravo utapa, izlazi traka s tekstom: »Spasite povelje obitelji Croy!« (*Sauvez les titres de la maison de Croy!*). (Baur: *Denkwürdigkeiten*, Ulm, 1819).

Jedna od obitelji što su svojatale starozavjetno porijeklo bio je rod Jesse. Genealog ove obitelji započeo je s njenim prezimenom, a onda se pozvao na jedan citat iz Evandjelja po Mateju, koji glasi: »...Obed rodi Jeseja, Jesej rodi kralja Davida.« Godine 1688. imenovana je posebna komisija koja će ispitati točnost tvrdnje da Jesse potječu od biblijskog Jeseja. Komisija je objavila svoj nalaz, a spis o tome sačuvao se do današnjih dana. U toku rada komisija je proučila grb obitelji i punu škrinju dokumenata, da bi najposlije zaključila da se tvrdnje obitelji Jesse zaista temelje na činjenicama i da zato ona, po svemu sudeći, doista potječe od biblijskog kralja Davida. (»...*ce que contribue beaucoup à persuader l'opinion publique que cette race tient en quelque façon à cette grande race de Jesse, la plus noble, la plus glorieuse et la plus connue du monde.*«) Potpuni tekst izvještaja komisije objavio je H. Gourdon de Genouillac u knjizi *Les mystères de blason* (Pariz, 1868).

Provansalskoj obitelji Baux dala je genealogija nešto skromnije porijeklo. To je bila slavna i moćna loza – neki članovi ove obitelji bili su čak vladari. Njihov je grb bila srebrna zvijezda u crvenom polju. Zvijezda u grbu bila je znak da obitelj Baux potječe po naprekinutoj izravnoj liniji od Baltazara, jednog od trojice maga, što su, slijedeći zvijezdu, pohodili Isusa kad se rodio. Učeni marsejski povjesničari prihvatili su ovu tvrdnju najozbiljnije kao dokazanu i neoborivu činjenicu – i među onima koji su tako mislili bio je i jedan tako istinoljubivi čovjek kao Antoine de Ruffi. Ruffi je bio doista čestita duša, prava korenika. Kad bi, radeći kao sudac, posumnjao u vlastitu presudu u kakvome civilnom sporu, isplatio bi iz vlastita džepa stranki koja je izgubila parnicu svotu koju je morala platiti na temelju njegove presude. Pa ipak, sve te plemenite skrupule i sav taj istančani smisao za pravdu nisu mu koristili. Nasjeo je baš kao svi ostali i progutao tvrdnju da obitelj Baux potječe od maga Baltazara.

Habsburgovcima je za dlaku nedostajalo da se poskliznu na genealoškoj poledici. Samo ih je jedna sitnica spasila da nisu prihvatili tvrdnju o svom biblijskom – što bi značilo »nearijeveskom« porijeklu.

Car Maksimilijan imao je dvorskog povjesničara koji se zvao Johann Stab – odnosno, u latiniziranoj varijanti, Stabius. Bijaše to veoma učen čovjek, a pomalo i pjesnik – pa ga je 1502. godine bečki Kolegij pjesnika svečano proglasio »sinom ljubimcem muza«. Stabius je, dakako, mogao svoju veliku karijeru najviše zahvaliti caru, a kako je to i te kako dobro znao, nastojao se odužiti i pokazati svoju zahvalnost. Uradio je to tako da je jednostavno izmislio rodoslovno stablo obitelji Habsburg, »dokazavši« da je njen osnivač bio Ham, jedan od sinova Noe. Stabius je to »dokazao« tako da je natraške slijedio razvoj obitelji Habsburg iz pokoljenja u pokoljenje, od sina na oca, radeći to savršenom točnošću i služeći se savršeno nepobitnom logikom luđaka. Caru je bilo mnogo stalo do toga da se dokaže drevnost slave njegove obitelji, pa mu zato nije nimalo smetalo kad bi razni njegovi dvorjani (a Stabius je bio samo jedan) otkrivali da je on u rodu s raznim svecima katoličke crkve i velikim ličnostima iz Biblije.

Međutim, dobiti baš Nou za pretka bilo je ipak malo sumnjivo, pa je zato car zaključio kako bi možda bilo najbolje da čitav ovaj predmet prepusti Teološkom fakultetu Bečkog sveučilišta da ga on prouči i donese konačni sud o tome.

Učeni profesori našli su se, naravno, u nebranom grožđu. Oni su, dakako, znali da je sve to obična budalaština i izmišljotina, ali nisu znali što o tome misli car, a moglo im je biti jasno da se iz neprilike u kojoj su se našli ne mogu spasiti tako da jednostavno Stabiusa raskrinkaju kao šarlatana; zbog čije je silne servilnosti i počela čitava ova neugodna priča. S druge strane, bilo im je jasno da će se prije ili poslije morati izjasniti. No, imali

su sreću. Pošto su nekoliko mjeseci uspješno odugovlačili donošenje pravorijeka, car je umro, a njegovu je nasljedniku bilo potpuno svejedno imali ili nema biblijsko porijeklo. Tako je Stabiusovo »remek-djelo« završilo u nekom arhivu, gdje je i ostalo. (Ovaj slučaj opisuje M. Bermann u svojoj knjizi *Alt und Neu in Wien*, koja je izašla u Beču 1880. godine.)

Izrada genealoških porodičnih stabala postala je vrlo popularno zanimanje i izvor zarade među ljudima od pera. Tome se ne smijemo previše čuditi, jer se na tome moglo sjajno zaraditi.

Na izradi porodičnog stabla kneževske dinastije Brandenburg radilo je ništa manje od pedeset i devet pisaca, koji su toj važnoj stvari posvetili golem trud, iščeprkali svakojake podatke, prerovali arhive, njušili čak po grobljima. Konačni plod njihova truda objavljen je pod veličanstvenim naslovom *Brandenburgischer Cedern-Hain* (Brandenburški gaj cedrova). Drugo slično djelo zvalo se *Trophaeum Domus Estoras*. Bogato ilustrirano gravirama, to je djelo iznosilo do u tančine slavno porijeklo mađarske aristokratske obitelji Esterhazy i dokazalo da ona potječe od Atila, »Biča božjeg«, kralja divljih Huna!

3

Značajan pokazatelj razmjera što ih ponekad ima ljudska taština jest i to što neki ljudi, koje bi zahvatila čežnja za uzvišenim precima, nisu imali ama baš ništa protiv toga da se sazna i objavi kako se njihov predak rodio kao grešni plod preljuba ili da je bio obično vanbračno dijete – kopile. »Kraljevska krv ne može okaljati!«, tvrdili su ti ljudi (baš kao u ranijim vremenima servilni dvorjani kad bi njihove žene ili kćerke postale kraljevske metrese). Upravo je takav, čudni mentalitet stvorio čudovišno »rodoslovno stablo« što su ga neki »lojalni« dvorjani smjerno podastrijeli Napoleonu Bonaparteu.

Bonapartistički genealozi započeli su od legende o »željeznoj maski«.

U to vrijeme još se vjerovalo da tajanstveni zatvorenik u Bastilji, koji je pred druge ljude smio izlaziti samo sa željeznom maskom na licu, nije bio nitko drugi nego glavom brat-blizanac Ljudevita XIV. U Bastilji je čamio samo zato što je imao nesreću da se rodi nekoliko minuta prije budućeg Kralja-Sunca, pa tako postane on a ne Ljudevit zakoniti nasljednik prijestolja. U svojoj verziji ove legende barun Gleichen otišao je još dalje tvrdeći da je »željezna maska« (tako su zvali tog zatvorenika) bio pravi Ljudevit, odnosno pravi kralj, dok je čovjek koji se nazivao Ljudevitom XIV i koji je sjedio na prijestolju bio dijete »grešne ljubavi« Ane Austrijske, kraljice-udove Ljudevita XIII, i kardinala Mazarina. Nakon smrti Ljudevita XIII, grešni kraljevsko-kardinalski ljubavni par potajno je izmijenio dječake i

podmetnuo na prijestolje bastarda, dok je pravoga *dauphina* bacio u tamnicu, gdje je on do smrti morao neprestano nositi željeznu masku da se ne bi vidjela njegova tipična burbonska fizionomija.

Danas znamo manje-više pouzdano da je tajanstveni zatvorenik u Bastilji doista postojao, ali da je to bio talijanski grof Matthioli, bivši ambasador vojvode od Mantove na francuskom dvoru. Njega je francuska policija uhvatila u nekoj vrlo nezgodnoj špijunskoj operaciji, a to je tako razbjesnilo Ljudevita XIV da je naredio da bude bačen u tamnicu bez obzira na zaštitu koju mu je davalo međunarodno pravo. Prvo su ga držali u tvrđavi Pignerolu, onda na otoku Sv. Margarete, a najposlije u Bastilji (gdje je umro 1703. godine). A što se tiče »željezne maske«, ona uopće nije bila od željeza nego od svile. Osim toga, zatvorenik je nije morao nositi neprestano nego samo dok bi šetao dvorištem tamnice: nije smio dopustiti da ga netko kojim slučajem prepozna, jer bi to moglo izazvati nezgodne međunarodno-političke komplikacije.

Bonapartistički genealozi izmislili su krasnu priču da bi rodbinski povezali Napoleona sa »Željeznom maskom«. Po njihovoj priči kćerka upravitelja tamnice na otoku Sv. Margarete sažalila se nad jadnim zatvorenikom, a onda se u njega i zagledala – odnosno, jer je nosio željeznu masku – zapravo, samo zaljubila. Poslije nekog vremena rodila mu je sina, a taj je, dakako, morao biti otpremljen iz tamnice, gdje nije smio ostati. Neki povjerljivi čovjek odnio ga je na Korziku, gdje je dječak lijepo odrastao. Nosio je, dakako, majčino prezime – Bonapart. Upravo je to bila ona spona koju su trebali bonapartistički genealozi, a sve drugo bila je za njih puka formalnost. Naprosto su prezime Bonapart bez okolišanja pretvorili u Bonaparte, zapravo u njegov talijanski oblik: Buonaparte, a onda su sve članove korzikanske obitelji Buonaparte proglasili potomcima onoga vanbračnog djeteta što se rodilo kao plod dirljive ljubavi na otoku Sv. Margarete. Tako je Napoleon »postao« praunuk »Željezne maske«, čovjeka koji je, prema legendi, bio jedini zakoniti nasljednik francuske krune i prijestolja. Zaključak: mali Korzikanac uopće nije uzurpator nego čovjek kojem porijeklo daje sva prava na carsku krunu.

Prilično tadašnjih ljudi povjerovalo je u ovaj vatromet gluposti. Prije nekoliko godina u Njemačkoj je objavljen u nekoj knjizi faksimil plakata namijenjenog buntovnicima iz Vandeje, gdje su oni bili upozoravani da ne nasjednu na »otrovnu glasinu« da je Napoleon tobože potomak Bourbona i da zato ima pravo vladati Francuskom.

A što je o svemu tome mislio sam Napoleon?

»To je obična besmislica!«, rekao je. »Povijest obitelji Bonaparte započela je 18. *brumairea!*«

Jedan od najservilnijih i najbesramnijih falsifikatora genealoških stabala bio je Antoine du Pinet (1515-1584), prevodilac Plinija i autor mnogih učenih knjiga.

Pinet je primio narudžbu da istraži porijeklo uzvišene i plemenite obitelji Agoult. Kao polaznu točku uzeo je grb te obitelji, na kojem se, među ostalim, nalazio lik vuka, a onda je na tome slabašnom i krhkom temelju podigao carstvo Pomeraniju (koje nikada nije postojalo), i izmislio legendarnu princezu Valdugueu i mladića Huga. Njih se dvoje smrtno zaljubilo, a plod njihove ljubavi bilo je dijete što ga je Valdugue uskoro rodila. Da se razumijemo: to je samo početak! Dakle, to su dijete potajno otpremili dojilji, jer, naravno, nitko nije smio znati da se rodilo, ali je dojilju napala u šumi vučica, otela joj dječaka, odvukla ga u svoj brlog i ondje ga odgajala sa svojim vučićima. Doduše, nije ga dugo odgajala, jer je samo nekoliko dana poslije toga kralj Pomeranije pošao u lov i ubio vučicu, a onda u njenom brlogu našao zdravog i snažnog dječaka. Tako se sve saznalo. Kad je tako doznao da je to dijete zapravo njegov unuk, kralj ga je blagoslovio i oprostio kćeri što ga je rodila bez njegova znanja, a ona se tada, doduše s malim zakašnjenjem, udala za Huga. Dječak je odrastao na dvoru svog djeda. Poslije se oženio kćerkom bizantskog cara. Njegov se sin oženio jednom princezom iz ruske kraljevske obitelji – i tako dalje. Tekla su stoljeća i na posljetku je došao na svijet, kao izravni potomak kralja Pomeranije, nitko drugi nego upravo onaj član obitelji Agoult koji je od Pineta naručio rodoslovno stablo.

Obitelj Agoult progutala je ovu budalaštinu i ne trepnuvši. Jedini koji je napao Pineta, i to žestoko, i proglasio ga krivotvoriteljem i čovjekom nedostojnim da se naziva povjesničarom bio je njegov kolega Pierre Bayle, pisac knjige *Hippomanes*.

Bilo bi vrlo zanimljivo kad bismo mogli znati što bi tek Bayle rekao da mu je kojim slučajem došla u ruke prilično golicava priča koju je u XII stoljeću napisao povjesničar Saxo Grammaticus. Tu se pripovijeda o nekoj djevojci koju je oteo medvjed dok je sama šetala šumom. Zaljubljeni medo odnio je djevojku u svoj brlog i ondje je ona nekoliko mjeseci ostala kao njegova zarobljenica. Medo joj je donosio hranu i vodu, a ono ostalo nije teško pogoditi. Poslije su neki lovci ubili medvjeda i oslobodili djevojku. Nekoliko mjeseci poslije toga ona je rodila krasnog dječaka – koji je potpuno normalan i od druge se djece razlikovao samo po tome što je bio malo dlakaviji. Dali su mu veoma prikladno ime: Bjorn (Medvjed). Odrastao je u snažna i odlučna muža, koji je bio dovoljno snažan i dovoljno odlučan da postane poglavica plemena – i to strog ali pravedan poglavica. Kako je imao snažno razvijen osjećaj za pravdu, pokazuje kraj ove priče. Kad je odrastao i postao poglavica, on se potrudio da pronađe lovce koji su bili oslobo-

dili njegovu majku, i onda ih je sve pobio. Svoj neobični postupak objasnio je ovako: »Ja sam im, doduše; dugovao zahvalnost za to što su oslobodili moju majku, ali mi je čast nalagala da osvetim očevu smrt!«

Bjornovi potomci poslije su postali prvi kraljevi Danske. Po svoj prilici nema nikakve sumnje da je priča o djevojci koja se sama šetala šumom i nakon stanovitog vremena rodila dijete bila zapravo istinita, baš kao što je veoma vjerojatno i to da je ona, na očevo pitanje, tko joj je napravio dijete, šapnula: »Medvjed«.

Ipak je najluđe porodično stablo bilo ono što ga je izradio Etienne de Lusignan (1537-1590). Ovaj učeni povjesničar bio je daleki rođak velike i sjajne obitelji Lusignan koja je vladala Ciprom više od tri stoljeća. Grb obitelji prikazivao je sirenu koja u lijevoj ruci drži ogledalo a desnom se rukom češlja.

Tko je bila ta sirena? Nitko drugi nego Mélusine (Meluzina), najslavnija i najomiljenija vila što se pojavljivala u romanima, koje je u XV stoljeću pisao francuski pjesnik Jean d'Arras. No, Meluzina je bila junakinja i bezbrojnih drugih romana, priča i legendi. Bila je to djevojka žestoke i naprasite ćudi koja je vlastitog oca zatočila u nekoj planini zato što je zlostavljao njenu majku – a Bog ju je za to kaznio tako da se svake subote morala pretvoriti, od struka nadalje, u pravu pravcatu zmiju. Mélusine se zaljubila u Raymonda, grofa Lusignana, i udala se za njega, ali joj je on morao obećati da je nikad neće posjećivati subotom i da neće čak ni pokušati da sazna što ona radi toga dana. Neko vrijeme Raymond se držao obećanja, pa su oni sretno živjeli i rodila mu je nekoliko djece. No, jednog dana on više nije mogao odoljeti znatiželji koja ga je mučila, pa se sakrio u ženinu ložnicu i tako vidio kako se ona pretvara u zmiju od struka nadalje. Mélusine ga je zato morala napustiti, a Bog ju je osudio da do Sudnjeg dana »luta svijetom kao sablast«. (U nekim drugim verzijama ove priče grof ju je bacio u tamnicu što se nalazila u podzemlju njegova zamka.)

Čini se da se ova bajka dopadala pripadnicima francuskog plemstva. To kažemo zato što su četiri obitelji svojatale Mélusinu kao svoju pretkinju: obitelji Lusignan, Rohan, Luxembourg i Sassenaye.

Bile su to naravno najobičnije genealoške izmišljotine u kojima nije bilo ni zrna istine. Lusignani su živjeli u drevnom zamku za koji se vjerovalo da se u njemu pojavljuje duh nesretne Mélusine: U Francuskoj se i danas iznenadni krik zove *un cri de Mélusine*, i ova lingvistička konstrukcija nije ništa drugo nego aluzija na krik očaja jadne Mélusine kad ju je muž vidio kako se od struka nadalje pretvara u zmiju. Na području francuske pokrajine Poitou i danas se peku kolači od marcipana s likom neke ljepotice, koja je, kako se kaže, *bien coffée*, i koja umjesto nogu ima zmijski rep. Ti se kolači peku za svibanjskih svetkovina, a zovu se *Mélusines*.

Vjeruje se da se Mélusine pojavljuje, u smislu da postaje vidljiva, pred smrt svakog člana obitelji Lusignan: tada je ona ne samo vidljiva nego leti oko zamka i pušta bolne i tužne krikove. Neki današnji povjesničari misle da je postanak ove legende zapravo u vezi s Lucinom, rimskom božicom porođaja, koju bi rimske rodilje dozivale svojim krikovima da im pomogne. *Mater Lucina* poslije se pretvorila u *Mère Lucine*, a na kraju je postala *Mélusine*. Za nas, zapravo, nije važno je li ova teorija točna ili nije. Važno je da je jedan ogranak obitelji Lusignan imao naprosto krasan grb: prikazivao je srebrnu kadu za kupanje s prozirnim modrim pločicama kroz koje su se lijepo nazirale konture golog tijela jedne sirene...

Nisu svi grbovi tako lijepi. Francuski kralj Karlo IX podijelio je mužu svoje dovilje plemstvo i tada odredio kako će izgledati grb novopečenog plemića. Grb je zapravo bio prikladan i pun simbolike: prikazivao je srebrnu kravu s krunom među rogovima.

Godine 1430. kralj Sigismund dao je plemstvo svom dvorskom brijaču Miklosu Dabiju, a novopečeni je plemić onda sam smislio kako će izgledati njegov grb. Na njemu su bila prikazana tri kutnjaka i jedna ruka što je stršila iz jednog štita držeći četvrti kutnjak. Spomenimo, kako bi nam sve bilo jasno, da su jedini zubari u to doba bili takozvani »čupači zuba«, a time su se bavili samo brijači.

Još neobičniji bio je grb Istvana Varallyaya, *birgera* iz Husta u Gornjoj Mađarskoj, koji je dobio plemstvo 1599. godine. Plemićkom titulom nagradio ga je princ Andras Bathory – i to za veliku vještinu kojom je vršio stanovitu operaciju koja je bila potrebna da bi se smanjio ljubavnički žar prinčevih pastuha. Grb meštra Andrasa izgledao je ovako: na azurnom polju vidi se desna ljudska ruka koja je podigla malj prije nego što će njime udariti po nečemu – a to se nešto također vidi na grbu. Upravo zbog toga taj nam je grb tako zanimljiv. Naime, to je onaj dio pastuhova tijela koji će udarcem malja biti izbačen iz upotrebe.

4

U petnaestom, šesnaestom i sedamnaestom stoljeću njemačka su sveučilišta proizvodila magistre i doktore baš kao da je lančana serijska proizvodnja već tada postojala. Tad se razvila nova klasa, nov stalež: aristokracija učenjaka. U to vrijeme učenjaci su bili vrlo poštovane osobe, otprilike kao danas učenjaci koji se bave atomima. Vladari su ih cijenili i častili, obični su im se ljudi divili i stregili pred njima. Zato nije čudno što im je to udarilo u glavu i što su postali silno oholi i umišljeni. Ipak je s tim u vezi postojala jedna ne baš mala nezgoda, koja je sve kvarila. Naime, ova nova »aristokracija duha« nije imala titule koje bi bile tako zvučne, tako uzviše-

ne i tako stoljećima provjerene kao što su bile titule prave aristokracije. A njima, aristokratima duha, nije bilo ni na kraj pameti da postaju besmrtni noseći jednostavna, čak prostačka prezimena svojih otaca, to više što su ta imena, mora se priznati, doista ružno stršila iz divnih latinskih tekstova koje su oni pisali.

Schurtzfleisch (Meso-pregača) ili *Lämmerschwanz* (Ovčji rep) zaista nisu bila prezimena dostojna da ih nose ljudi što su se penjali na Olimp, i oni koji su ih silom prilika nosili bojali su se da bi ih zbog toga muze mogle odbaciti. Naprosto se morao naći nekakav način da se ta gruba, prosta i tako obična prezimena učine prihvatljivijim, uglađenijim.

Jedan od postupaka koji su tada prihvaćeni bio je prilično sirov i nezgrapnan: njemačkom prezimenu dotičnoga jednostavno bi se dodao latinski *-us*, pa se tako Conrad Samuel Schurtzfleischius, učeni profesor Sveučilišta u Wittenbergu, oslobodio sramotnog sjećanja na svoje nisko podrijetlo. Dometak *-us* (baš kao francuski *de* ili njemački *von*) pretvorio ga je u punopravnog člana viteškog reda učenjaka.

Autori učenih tomova stoljećima su upotrebljavali taj *-us* i, konačno, to im je pružilo stanovitu distinkciju. Jer, ako je netko smio svom prezimenu dodati *-us*, onda je to značilo da je bez sumnje učen čovjek, pun dubokog znanja, jer obični smrtnici to nisu smjeli uraditi. Taj *-us* nije samo lijepo zvučao nego je imao još jednu korisnu vrlinu – mogao se deklinirati (sklanjati). Ako se netko na primjer zvao Bullinger, bio je osuđen da mu u svakome latinskom tekstu prezime ostane u neizmjenjivom nominativu. Međutim, prezime Bullingerus posjedovalo je svu onu draž i elastičnost koju imaju latinske imenice – i zato se moglo krasno mijenjati sklanjanjem: Bullingerus, Bullingerum, Bullingeri, Bullingero. A kad bi se u učenom svijetu i njegovoj literaturi odjednom našlo na poprištu nekoliko članova jedne te iste obitelji, mogla su se njihova prezimena pisati čak i u množini i sklanjati kao što se sklanjaju latinske imenice kad su u množini: Bullingeros, Bullingerorum i tako dalje.

Međutim, čini se da ama baš nitko nije shvatio kako je zapravo idiotski i barbarski postupak dodavati latinski završetak *-us* njemačkim prezimenima i tako stvarati čudovišna prezimena, koja su u pravom smislu riječi nagrdivala latinske tekstove u kojima su se pojavljivala – čak i kad su ih pisali ljudi koji su bili prave neznalice što se tiče poznavanja latinskog jezika. Kad se radilo o jednostavnijim prezimenima, rezultati te rabote nisu bili uvijek strašni. Upotrebljavana stoljećima, ta su prezimena postala poznatima i mi smo se na njih navikli, pa nam zato ne paraju uši latinizirana prezimena kao što su Hallerus, Gesnerus, Mollerus, Happelius, Morhofius, Gerhardus, Forsterus i stotine drugih podjednako jednostavnih. Mi ih lako prihvaćamo bez ikakve poteškoće i uopće ne vidimo njihovu grotesknu

nezgrapnost. No, s druge strane mora se priznati da u najmanju ruku čudno i neobično zvuče prezimena kao Buxtorfius, Nierembergius, Ravenspergius, Schwenckfeldius ili Pufendorfius. Što se tiče prezimena Schreckefuchsius, koje je nosio jedan učeni profesor matematike na Sveučilištu u Freiburgu, najmanje što o njemu možemo reći jest to da njegov izgovor nije postao lakši kad ga je njegov vlasnik latinizirao.

Neki vlasnici tvrdih i guturalnih njemačkih prezimena i sami su shvatili da ona neće postati zvučnija i da neće zvučati klasičnije ako im se doda *-us*, pa su stali svoja neljupka prezimena prevoditi na grčki i latinski. Dlakava germanska gusjenica pretvorila se tako u divnog leptira klasične antike. Kada je g. Lämmerschwanz (Ovčji rep) počeo predavati logiku i etiku na sveučilištu, pretvorio je svoje prezime u Casparus Arnurus; učeni dr. Rindfleisch (Govedina) postao je Bucretius, a dr. Brodkorb (Košara za kruh) potpisivao je svoje rasprave zvučnim imenom Artocophinus.

Evo nekih primjera iz čarobne zbirke njemačkih prezimena pretvorenih u grčka ili latinska:

<i>Novo prezime</i>	<i>Njemačko prezime</i>
Oecolampadius	Hausschein (Blistava kuća)
Melanchton	Schwarzfeld (Crno polje)
Apianus	Bienewitz (Pčelinja šala)
Copernicus	Köppernik
Angelocratur	Engelhart (Anđeoski tvrd)
Archimagrius	Küchenmaster (Šef kuhinje)
Lycosthenes	Wolfhart (Vučji tvrd)
Opsopoeus	Koch (Kuhar)
Osiander	Hosenenderle (Rub hlača)
Pelargus	Storch (Roda)
Siderocrates	Eisenmenger (Mješač željeza)
Avenarius	Habbermann
Camerarius	Kammermeister (Komornik)
Parsimonius	Karg (Škrtica, Cicija)
Pierius	Birnfeld (Polje krušaka)
Ursisalius	Beersprung (Medvjedi skok)
Malleolus	Hemmerlin (Mali čekić)
Pepericornus	Pfefferkorn (Zrno papra)

I druge su zemlje počele prihvaćati ovu glupavu modu. Tako je Švicarac Chauvin latinizirao svoje čestito ime i pretvorio se u Calvinusa. Tako je Belgijanac Weier postao Wierus, Poljak Stojinsky pretvorio se u Statoriusa,

Francuz Ouvrier uzeo je prezime Operaius, a Englez Bridgewater počeo se prezivati Aquapontanus.

Ovaj bismo popis mogli nastaviti unedogled i obogatiti ga tisućama prezimena. Čak ni ubitačna satira *Epistolae Obscurorum Virorum* nije mogla izliječiti ljude koji su oboljeli od manije »klasiciziranja« svojih prezimena – manije kojoj se pisac te satire narugao tako da je pustio njene junake da svoja pisma potpisuju apsurdnim imenima kao Mammotrectus Buntemantellus, Pultronijs Cultrifex, Pardomannus Fornacificis i tako dalje. Prava je sreća što se pronalazač štamparstva Hans Gensfleisch rodio prerano da bi ga mogla zahvatiti ova luda moda. Da je živio samo stotinjak godina kasnije mi danas ne bismo govorili o Gutenbergovoj Bibliji nego o Ansericarnosusovoj Bibliji.

Moram priznati da me današnja manija upotrebe pseudonima mnogo podsjeća na ovaj ludi običaj iz XVI i XVII stoljeća. Još nekako mogu shvatiti zašto pisac detektivskih romana Samuel Spewack potpisuje svoje knjige kao »A. A. Abbott« (s tim pseudonimom dolazi, naime, na sam početak svakoga abecednog kazala) ili zašto je Euphrasia Emeline Cox potpisivala svoje knjige kao Lewis Cox (htjela je izazvati dojam da je autor njenih romana muškarac). Međutim, koji je đavo tjerao J. C. Squirea (što je posve pristojno prezime) da se potpisuje kao Solomon Eagle (Orao) – ili zašto je Robert William Alexander (muško) potpisivao svoje knjige kao Joan Butler (žensko)? Zašto bi Clemence Dane zvučalo ljepše nego Winifred Ashton? Gdje stoji da je bolje zvati se Kirk Deming nego Harry Sinclair Dago? Što se mene tiče, ja bih se ipak radije zvao Cecil William Mercer nego Dornford Yates, ili bih se, uzmimo, radije potpisivao kao Grace Zaring Stone (ako bi to bilo moje pravo ime i prezime) nego kao Ethel Vance – ali s druge strane možda je Lawrence Nelson imao pravo kada je uzeo pseudonim Peter Trent (jer on zvuči jednostavnije i ljepše), a gđa H. Chase možda nije pogriješila kad je, objavljujući svoje romane, odbacila muževljevo prezime i uzela pseudonim Anya Seton.

5

Novopečena aristokracija duha dobila je na taj način zvučna imena i prezimena, ali joj je nešto i dalje nedostajalo: rodoslovna stabla. Ta se situacija morala dokrajčiti, odnosno, taj je propust trebalo svakako ispraviti, ali kako? Kako drukčije nego tako da se novostečenim zvučnim prezimenima doda čvrsti dokaz vlastite plemenite posebnosti i u smislu porijekla. I tako su nastale mnogobrojne povijesti obiteljskih prezimena gdje se opisivalo kako su zapravo nastala takva prezimena kao Smith, Jones ili Miller (u Engleskoj), odnosno Schmidt, Wolf i Müller (u Njemačkoj) i tko ih je

sve nosio – iako se odmah ispričavam i napominjem da su, barem u Njemačkoj, dotična prezimena zapravo morala glasiti Schmidius, Wolfius, odnosno Müllerus.

Herr Goez, gradonačelnik Lübecka, napisao je na primjer knjigu o glasovitim nosiocima prezimena Schmidt, koju je onda izdao pod naslovom *De clanis Schmidii*. (Slične su knjige izlazile i u Engleskoj i u Americi, a pogotovu u Škotskoj.) Nosioci prezimena Wolf postali su besmrtni zahvaljujući doktorskoj disertaciji koju je jedan od njih podnio Sveučilištu u Leipzigu pod naslovom *De Nominibus Lupinis*.

Što se tiče Müllera, njima se pripremala golema povjesnica, gdje je trebalo da se vodi računa o svakoj sitnici. Na žalost, taj se pothvat nije ostvario i bio je dovršen samo jedan njegov dio. U svojoj knjizi *Homonymoscopia*, Johannes Mollerus, profesor Sveučilišta u Flensburgu, bio je obećao da će napisati povijest Müllera i čak je rekao kakav će joj biti naslov. Trebalo je da glasi *Mola Musarum Castalia* (što u slobodnom prijevodu otprilike znači *Mlin kao izvor muza*). Riječ »Müller« znači na njemačkom »mlinar«. To isto značenje ima i englesko prezime »Miller« ali od riječi koja znači »mlin« potječu i mnoga druga prezimena u drugim zemljama. Učeni Danac latio se golema posla: da napiše knjigu o svim učenjacima i drugim istaknutim ljudima kojih je prezime stajalo u bilo kakvoj vezi, što se tiče značenja, s »mlinom«, »mlinarom« i poslovima što ih mlinari obavljaju u mlinovima. U ovoj knjizi trebalo je da se nađu svi istaknuti ljudi s prezimenima kao što su Müller, Moller, Molitor, Molinary, Molinas, Molinetti, Mylius, Meulen, Mollenbeck, Mills, Milmore, Milne, Milnes, Milner i tako dalje – pa čak i mađarski Molnar. No, ovo veliko djelo – veliko i u figurativnom smislu riječi – nije nikad objavljeno na veliku žalost svih onih kojih su prezimena bila u ma kakvoj vezi s mlinarskim zanatom. Autor je, u dodatku svojoj već spomenutoj *Homonymoscopiji*, ipak dao čitaocu priliku naslutiti kako će to biti veličanstvena knjiga: tu je, naime, nabrojio ravno pedeset Müllera koji su se bili istaknuli kao pisci i potanko je opisao njihovo književno stvaralaštvo. Drugi, obični Müllereri našli su se ovdje samo statistički, no ovaj mali izvadak bio je ipak posve dovoljan da ljudima narastu silne zazubice za remek-djelom Johannes Mollerusa.

On to djelo nije napisao, ali je objavio neke zanimljive statističke podatke o imenima pripadnika roda Müller-Miller-Molitor i tako dalje. Tako je među Molitorima našao četiri Ivana, među Myliusima bilo ih je osam, među Molanoima trojica, a četvorica su bila među Mühlmannima. No, među Mühlportima nije se našao ni jedan jedini Ivan! S druge strane među »običnim« Müllerima nađeno je, do 1697. godine, ništa manje nego 44 Ivana (zapravo Johanna). Kako su se zvali ostali Müllereri? Devetorica su se zvali Andrija, trojica Arnold, bila su tu i dva Baltazara, pa pet Bernarda,

zatim dva Karla, šest Caspara (Gašpara), sedam Christiana, šest Daniela, sedam Joachima, dva Tobyja – i tako dalje. Četvorica su se zvala Johann-Georg, a isto toliko Johann-Jacob – pa se tako broj Johanna (Ivana) zapravo povećao na pedeset i dva.

Ipak sve to nije ništa u usporedbi s pričom o porijeklu prezimena Mayer, koje je jedno od najrasprostranjenijih i najčešćih njemačkih prezimena, prezime koje je u Njemačkoj više rasprostranjeno nego što su to u anglosaskim zemljama, uzeta skupa, prezimena Smith, Jones i Robinson. Učeni dr. Paullini, jedan od najsvestranijih pisaca baroka, sačinio je popis glasovitih Mayera i u njemu, tom popisu, našlo se ništa manje nego 207 osoba, koje je on lijepo i pedantno klasificirao prema tome jesu li blistali u pravnim naukama, ili u medicini, teologiji i tako dalje. U ovom djelu našle su se sve varijante prezimena Mayer (tj. Mayer, Maier, Meyer i Meier), ali i sve varijante zbog kojih je netko, da tako kažem, bio samo »polumayer«: Strohmayer, Stalmayer, Listmayer, Gastmayer, Ziegenmayer, Spitzmeyer, Kirchmeyer, Stallmeyer, Hintermeyer, Wischmeyer, Distelmeyer, Hunermeyer, Mönchmeyer, Buchmeyer, Hundemeyer... i tako dalje. U predgovoru što ga je napisao u svojoj knjizi dr. Paullini naznačio je da mu je u sakupljanju građe mnogo pomogao Joachim Mayer, profesor Sveučilišta u Göttingenu.

Kako se čini, ovo obilje Mayera izazvalo je pravu senzaciju u svijetu nauke i genealogije, i potaklo je prof. Mayera da se baci na samostalna istraživanja. Svoje rezultate objavio je u zanimljivoj knjižici pod naslovom *Antiquitates Meierianae* (Göttingen, 1700).

Sve do izlaska ove knjige filozofi su naivno vjerovali da prezime Mayer-Meier potječe od latinske riječi major – i da je prvobitno označavalo nadmoćne osobe, osobe iznad ranga slugu i tako dalje. Na feudalnim posjedima i imanjima Mayeri, odnosno Meieri bili su najčešće upravitelji: u selima i gradovima starješine, odnosno načelnici ili barem gradski oci. Međutim, getingenski profesor Mayer sada je otkrio da je sve to velika zabluda: prvi Mayeri bili su mnogo istaknutiji ljudi. Prezime Mayer (Meier) – tvrdio je Joachim Mayer – potječe od keltskih riječi *mar*, *mär*, *mir* (»konj«, »kobila« i, izvedeno, »konjanik«). Stari Germani, koji su dakako, govorili keltski, pisali su samoglasnik *a* kao *ai* (onako otprilike kao što se piše u današnjem francuskom), pa je tako *mär* postao Mair, a poslije Maier.

Pošto je tako lijepo protumačio etimologiju prezimena Mayer-Meier, getingenski profesor bacio se na daljnja izvođenja, pa se tako saznalo da su preci Mayera bili vitezovi, a kako su pripadali plemićkom staležu, gotovo je sigurno da su staroj Germaniji dali nekoliko vladara. Slavila ih je čak i Italija: dokaz je za to obitelji Marius, koja je dala starom Rimu sedam konzula. Učeni profesor otišao je i dalje, pa je tako stigao do rimskog boga rata,

tvrdeći da je i njegovo ime keltskog porijekla. Već smo rekli da je u keltskom jeziku mar bio »konj, konjanik, ratnik« – pa je tako bog Mars zapravo bio jedan drevni Mayer. (Zanimljivo je da prof. Mayer nije u svojoj knjizi spomenuo rimsku obitelj Marcius, koja je bila veoma slavna i istaknuta. Možda je to uradio zato što se stidio Koriolana.)

I u Francuskoj su Mayeri imali važne položaje. Iz njihovih redova regrutirali su se *Maires du Palais*, odnosno *Meierusi Palatinusi* – to jest najviši dvorski dostojanstvenici. Čak je i danas, uzmimo u Londonu, *Lord Mayor* naziv za gradonačelnika, baš kao *maire* u francuskim gradovima.

Na nesreću, poslije su njemački Mayeri osiromašili, pa su tako izgubili sjaj što im ga je davalo njihovo plemenito porijeklo. No, ni ti siromašni Mayeri nisu baš uvijek mirovali, i neki su mnogo uradili da povećaju slavu roda svoga. Tako je, na primjer, 1598. godine žena poljoprivrednika Hansa Maiera rodila trojke. Samo po sebi to nije bio neobičan i rijedak događaj, ali se onda zbilo nešto drugo: te iste godine sve su ovce toga siromašnog Maiera ojanjile po tri janjića, a čak je i njegova kobilica pokazala da zna što joj je dužnost, pa se u jednoj godini tri puta oždrijebila.

To što smo ovdje iznijeli služeći se podacima iz Mayerove knjige daleko je od toga da bi nam moglo potpuno predočiti sjaj i slavu ovog roda. Čitavi narodi, gradovi i rijeke dobivali su nazive po njima. Posve je sigurno da su rodu Mayera pripadali i Markomani, jedno muževno i ratničko pleme. Među gradovima svjedoci nekadašnje slave Mayera jesu Marburg, Merseburg, Wismar i čak nizozemski grad Alkmaar. Rijeka Morava (koja se nekad zvala Marus ili Mairus) dobila je naziv po njima, baš kao i rijeka Maros, koja teče kroz Mađarsku i Rumunjsku.

Profesor Mayer nije se zadržao samo u Evropi. Uzevši kao polaznu točku veze između Kelta, Skita i Tatara, krenuo je tragom velikoga majerovskog roda na Daleki istok. Tatarske riječi mirza i murza značile su »zapovjednik konjanika« ili »glavni konjanik«, dok riječ emir, koja, dakako, ima isto porijeklo, označava u Perziji i arapskim zemljama čovjeka visokog ranga. Sve te riječi nastale su od riječi Mayer, jer su prvi nosioci tih istaknutih zvanja, titula i položaja bili, dakako, Mayeri. Oni su iz svojih redova dali i velikoga biblijskog proroka, Eliju, koji se u Palestini zvao drukčije: Mar-Elijah.

Mi se dakako nadmeno i podrugljivo smješamo ovom profesoru iz XVIII stoljeća i njegovoj »fatamorganskoj filologiji«, njegovim ludim i nenaučnim zaključcima. Međutim, njegova su nazovi-istraživanja bila vrlo ozbiljno shvaćana puna dva stoljeća.

A to pokazuje da glupavost izazvana taštinom teško umire i žestoko odolijeva činjenicama.

V

Glupost birokracije

1

Jedna turska poslovice glasi: »Ako ti Alah dade vlast, dat će ti i mozak da se njome služiš.« Kao sve poslovice, tako je i ova opasna i lažna. Kad bismo je pokušali primijeniti na birokraciju, njena bi laž došla do punog izražaja. Naime, vlast nad drugima često dovodi do gubljenja pameti, zakrčljavanja duha, zapadanja u kronični oblik glupavosti.

Nitko ne može tvrditi da državni činovnici nisu ljudska bića. Isto tako nema sumnje da su birokrati u većini dobri muševci, pažljivi i nježni očevi, čestiti građani. Međutim, u svim razdobljima ljudske povijesti, u svim podnebljima, na svim meridijanima i paralelama s državnim se činovnicima događalo i događa se dan-danas nešto čudno: čim dobiju radni stol i ormar za spise, u njima nastane neka tajanstvena i strašna promjena. Slovo zakona ili paragrafa postaje važnije od njihova duha, presedani onemogućavaju inicijativu, paragrafi su jači od ljudskog milosrđa i razumijevanja. Ima tu, dakako, mnogo iznimaka koje samo dokazuju pravilo. Državni su uredi prava rasadišta gluposti, ustajale bare u kojima se legu prijenosnici birokratske malarije. Ljudi koji rade u tim uredima, državni činovnici, nemoćni su da se bore protiv ove pojave baš zato što je tako zarazna: prije ili poslije podlegnu joj čak i najinteligentniji među njima. Crvena vrpca, taj simbol birokracije, stara je kao povijest. Stari Egipćani imali su silno razvijen državni činovnički aparat; carstvo kojim je vladao Dioklecijan pucalo je po šavovima i samo je nevjerojatno složena administracija krajnjim naporima sprečavala njegovo rasprsnuće. Izričaj »crvena vrpca«, kojim u anglosaskim zemljama podrugljivo nazivaju birokraciju, potječe od stvarne, prave crvene vrpce kojom državni činovnici i suci u nekim zemljama vežu spise. Ta naizgled bezazlena vrpca služila je tiranima da drugima šiju sud-

binu i zloupotrebljavala se da bi se sapinjala ljudska sloboda i sprečavala privatna inicijativa. Thackeray je objavio teoriju da se Heraklo nije kao dijete u zipci borio sa zmijama nego s crvenim trakama tadašnje birokracije. Shakespeare je bjesnio protiv »drskosti činovnika«, Voltaireova djela šibala su podjednako popove i političare, ali je on svoje najoštrije žaoke ipak namijenio »vitezovima neznanja, palatinima drljanja perom, anđelima zbrke«. Mislio je naravno na državne činovnike.

Dickens je prvi poistovjetio birokraciju s nedjelotvornošću, nesposobnošću i glupošću. On je u besmrtnom liku g. Bumblea stvorio prauzor kratkovidnoga i nezgrapnoga, smušenoga državnog činovnika. Dickens je mrzio birokrate. Rasrđen do bjesnila on je sa svojih žrtava – birokrata – strgnuo plašt pretenciozne samodopadljivosti i tako ih pred nama razgolitio. Dođuše, svojim ih perom nije ubio, a to ne bi bio mogao čak i da je htio – jer birokrati su neuništivi i zato besmrtni. Carlyle je još žešće napadao birokraciju: tako ju je mrzio da je u tim svojim napadima ponekad gubio svaki osjećaj za mjeru, iako se s druge strane ipak mora priznati da je ponekad za sebe izvlačio vrlo korisne i praktične pouke iz svojih spoznaja o njoj. Podivljavši od bijesa što su ga u njemu izazvali glupi činovnici u knjižnici British Museuma, Carlyle je jednoga lijepog dana odatle zauvijek otišao i s nekoliko prijatelja osnovao veliku i sjajnu ustanovu koja je dobila naziv London Library, a to je biblioteka, za razliku od one u British Museumu, iz koje članovi mogu odnositi knjige kući da bi ih čitali. British Museum ne daje tu vrijednu povlasticu ni dan-danas: knjige se mogu čitati samo u njegovoj čitaonici.

Za mene je savršen primjerak birokrata jedan berlinski *Schupo* (policajac) na kojega sam naletio nekoliko dana nakon moga prvog dolaska u njemački glavni grad.

Trebalo je da odem u neku ulicu u jednom od zapadnih predgrađa Berlina, ali nisam znao put, pa sam potražio savjet od uličnog policajca u zelenoj odori. On je pažljivo saslušao moje pitanje, a onda mi je dao sve potrebne upute govoreći odlučno, brzo i odsječno, kako već trebaju glasati se policajci. Upute su bile prilično složene, jer je, na primjer, trebalo da dva puta promijenim autobus, da nekoliko puta skrenem lijevo ili desno, da prijedem preko nekoliko meni nepoznatih trgova i da čitavim putem pazim da ne uletim u kakvu slijepu ulicu. Meni je to silno i opširno objašnjavanje uskoro dosadilo jer sam znao da ionako neću zapamtiti sve te pojedinosti, pa ga više nisam ni slušao. Znao sam da je dovoljno da se uputim u određenom pravcu i tako idem neko vrijeme, a onda ću već nekoga zapitati kako da nastavim put. Kad je *Schupo* završio, ja sam mu zahvalio i zakoračio da odem svojim putem, ali me u tom času pograbila njegova ruka i okrenula me kao zvrk.

»Nemojte mi zahvaljivati«, zaurlao je, »nego sada ponovite od riječi do riječi ono što sam vam rekao!«

2

Prvi je simptom birokratove duševne zaostalosti sam njegov govor, njegov način izražavanja. Baš kao što stanovita duševna oboljenja izazivaju mucanje, eholaliju i govorne mane, tako pripadnost činovničkom staležu nalaže poseban birokratski žargon, i to pogotovu u spisima. U Engleskoj se žargon birokrata zove *officialese*. Glasoviti vokabularist Eric Partridge, pokazujući suzdržljivost i toleranciju, koji zaslužuju svaku pohvalu, definira *officialese* kao »tip jezičavoga engleskog govora koji se – često potpuno opravdano – dovodi u vezu sa činovnicima vladinih ureda«. U briljantnom djelu *Usage and Abusage* (Dobre i loše upotrebe engleskog jezika) Partridge navodi kao ilustraciju jedan kratki odlomak pisan tim žargonom. U njemu se govori o vlasnicima malih trgovina:

»...Slijedeći propisi ovoga zakona vrijede samo za male trgovine, to jest za njih vrijede odredbe koje su sadržane u odjeljku sedmom i odjeljku osmom i gdje se govori o prihvaćanju, od strane vlasnika dotičnih trgovina, narudžbi izdanih u skladu s odredbama paragrafa (c) pododjeljka (1) sedme glave i odredbi paragrafa (a) dvanaeste glave...«

Ovo je zapravo razmjerno blag primjer. Baš kao i odgovor što ga je od nekoga vladina ureda dobio jedan čovjek koji je htio kupiti neku knjigu u izdanju *H. M. Stationary Officea* (to jest Državnog zavoda za izdavanje knjiga i dokumenata). Molitelju je odgovoreno da »može pribaviti dotičnu knjigu tako da izvrši njenu kupovinu redovnim trgovačkim kanalom«. Drugim riječima saopćeno mu je da može tu knjigu dobiti u svakoj knjižari.

Pravom je birokratu urođena prava manija da upotrebljava dugačke riječi, nejasne rečenice, da se razbacuje izrazima što su bremeniti skrivenim značenjima, da se služi tautologijom. U Britaniji je to uzelo takvog maha (i izazvalo takvo traćenje vremena) da se sir Ernest Gowers, koji je inače i sâm bio visoki i eminentni državni funkcionar, osjetio ponukanim da lijepo uzme pero u ruke i napiše knjigu pod naslovom *Jednostavne riječi*, kojom je pokušao pokazati put do upotrebe boljega, izražajnijega i jednostavnijega engleskog jezika. Knjiga je dobila mnoge laskave recenzije i pohvale, ali je ostala bez ikakvoga praktičnog rezultata. Jedan vladin ured naručio je dvadeset primjeraka, a onda je, samo tjedan dana poslije toga, dao slijedeće remek-djelo birokratskog žargona:

»Individualni potrošač samo rijetko upotrebljava u isto vrijeme sva rasvjetna tijela i druge električne aparature. Zato je maksimalna potrošnja u bilo kojem danom času (tzv. maksimalna potrošačka potražnja) uvijek manja od one koja nastaje kada on, to jest potrošač, istovremeno uključuje sva rasvjetna tijela i sve električne uređaje (tzv. instalirani potrošačev kapacitet).«

Mora se priznati da to zvuči vrlo impozantno, zar ne? Da, ali samo do trenutka kad s toga skinete pozlatu žargona, a kada vam to, nakon velike muke napokon pođe za rukom, razotkrivate pravo značenje toga teksta. Kad upalite sve žarulje u svom stanu i uključite sve električne uređaje koje imate, trošit ćete više struje nego kad upalite samo neke žarulje i pustite u pogon samo neke električne uređaje. Jedna od najkarakterističnijih obilježja gluposti birokracije jest njena sklonost da ono što je jednostavno čini kompliciranim, da ono što je ravno čini vijugavim – i da ispraznu frazu, kliše, pretvara u nešto što zvuči kao duboka istina.

A sada pogledajte ovu čarobnu formulu:

$$\frac{P}{PO} = R + B \frac{S}{SO} + C \frac{M}{NO} + B \frac{V}{VA} + A \frac{N}{NA}$$

Vi ste vjerojatno uvjereni da je tu po svojoj prilici riječ o formuli nekakve superhidrogenske bombe ili barem famoznog eliksira mladosti. Međutim, ovu su formulu izradili birokrati: po njoj moraju francuski ukopnici kalkilirati cijenu pogreba u gradovima koji imaju više od 20.000 stanovnika.

Nisam uspio saznati što znače sve one silne kratice u ovoj divnoj formuli, ali sam značenje nekih ipak otkrio. Tako na primjer kratica M, koja se pojavljuje kao brojnik iznad nazivnika NO, označava varijacije u cijeni stočne hrane za konje koji vuku mrtvačka kola. Kad pročitamo ovu formulu, postaje nam donekle jasno zašto je u Francuskoj pao mortalitet: očito je da su ljudi naprosto izgubili hrabrost da umiru.

Francuskim ukopnicima nije lako. Njima je teško, ali im je lako u usporedbi s britanskim zubarima! Evo nedavno izdanih instrukcija Nacionalne zdravstvene službe o tome kako zubari moraju izračunavati svoje plaće:

»Slijedeći pasus zamjenjuje paragraf (II) odredbe 3 naknadno izmijenjenog propisnika:

(II) U svakom slijedećem mjesecu iste kalendarske godine plaća ne smije premašiti svotu koja, kad se pribroji svoti isplaćenoj prethodnih mjeseci dotične kalendarske godine, ne iznosi više od produkta standardne svote i zbroja plaća u mjesecima što su protekli od početka kalendarske godine do kraja prethodnog mjeseca i u kojima je bilo izvršeno ovakvo kalkuliranje, s tim da se prihvatljivom zbiru smije dodati polovica ukupne svote svakoga dopuštenog honorara, ali da se od ove odredbe isključuje siječanj 1949.«

Kad znamo da se britanski zubari moraju boriti s ovakvim birokratskim aždajama, ne smijemo se na njih ljutiti što nam ponekad umjesto bolesnoga zuba išćupaju zdravi. Uzgred rečeno, dosad su ostali jalovi svi pokušaji da se raščisti tajna zašto su birokrati slomili štap nad jadnim siječnjem 1949.

Možda će netko pomisliti da u Sjedinjenim Državama, gdje cvate sjajni američki smisao za jednostavnost, koji, među ostalim, utječe i na to da se jezik neprestano mijenja i stalno obogaćuje svoje izražajne mogućnosti, ljudi ne moraju ploviti po takvim mutnim lingvističkim vodama. Međutim, žargon birokrata univerzalna je biljka, koja cvjeta svagdje, po cijelom svijetu. Nedavno je neki njujorški limar pisao *Nacionalnom birou za standarde* Sjedinjenih Država da bi saznao od njegovih stručnjaka da li se začepljene vodovodne cijevi smiju čistiti klorovodičnom (solnom) kiselinom. Dobio je, doduše, kratak i jezgrovit, ali i vrlo zagonetan odgovor:

»Efikasnost je klorovodične kiseline indiskutabilna, ali su njena korozivna svojstva inkompatibilna sa svakom metalnom permanencijom.«

Limaru je trebalo mnogo vremena da prokljuvi da to zapravo znači: »Nemojte ni za živu glavu upotrijebiti klorovodičnu kiselinu, jer bi izjela vodovodne cijevi!«

A evo što je neki vašingtonski birokrat raportirao svom šefu:

»Verbalni kontakt sa g. Blankom koji se ticao priloženog obavještenja o unapređenju izazvao je priloženu reakciju iz koje izlazi da dotični preferira uklanjanje postavljanja.«

Što se dogodilo? Nešto što se moglo objasniti ovom kratkom rečenicom: »G. Blank odbija ponuđeno mjesto.«

Na Novom Zelandu neki je vladin činovnik premjerio neko zemljište za koje je postojao prijedlog da bude pretvoreno u sportsko igralište. Njegov je zaključak savršen primjer birokratskog žargona:

»Iz razlike između nadmorske visine posjeda u odnosu na dubinu posjeda izlazi nedvosmisleni zaključak da je kontura posjeda takva da unaprijed isključuje svaki razvojni potencijal kao zemljišta za aktivnu rekreaciju.«

Trebalo je da prođe stanovito vrijeme kako bi se doznalo da je ono zemljište jednostavno previše strmo da bi se na njemu mogao igrati nogomet ili bilo kakva druga sportska igra.

Birokrati imaju smisao za humor a da to uopće ne znaju. Odnosno, točnije, oni su u takvoj mjeri lišeni smisla za humor da naprosto ne vide kako

su smiješni. A takozvani nehotični humor jedan je od pouzdanih znakova gluposti. Evo citata iz jednoga britanskoga birokratskog propisa:

»Kod orašica (nepodzemnih, svih osim kikirikija) termin ORAŠICE i ORASI odnosit će se na takve orašice, izuzimajući kikirikije, koje se, da nije izašao ovaj propis, ne bi mogle okvalificirati kao orašice (nepodzemne, izuzimajući kikiriki) zato što su orašice.«

Mislim da ću odoljeti napasti i da neću dati ovom nikakav komentar.

Sir Alan Herbert, pisac političar i briljantno duhovit čovjek, zapravo je sve ono što ste pročitali lijepo sažeo na taj način što je »preveo« na birokratski žargon glasovitu Nelsonovu poruku prije bitke kod Trafalgara koja je glasila: »Engleska očekuje od svakog od vas da će izvršiti svoju dužnost.« U Herbertovu prijevodu na birokratski žargon ova poruka glasi:

»Engleska anticipira da će, što se tiče aktualne kritične situacije, ljudstvo Kraljevske mornarice izaći nakraj s problematikom koja se preda nj postavila, i da će svaka skupina izvršiti na propisani način funkcije koje su joj dodijeljene.«

Na svu sreću Nelson nije bolovao od birokratske bolesti, pa su tako Englezi mogli pobijediti kod Trafalgara.

3

Moderni ratovi desetkovali su stanovništvo mnogih zemalja, ali je svaki proizveo milijune birokrata. To nije teško objasniti. Oni se goje od oskudice, oni žive od tuđih nevolja i kriza. Mir nikad ne pruža tako sjajnu priliku za sitničavo zlostavljanje i šikaniranje kao rat, u kojem birokracija uzbuni čitav narod i manje-više svakom pojedincu zagorči život. U povijesti se još nije dogodilo da bi činovnici dobili rat, ali je malo nedostajalo da zbog njih nekoliko ratova bude izgubljeno.

Jedan od najljepših primjeraka u mojoj zbirci birokratskih budalaština potječe iz prvoga svjetskog rata, i to iz Francuske. Francuskog birokrata – ondje se on zove *fonctionnaire* – učinili su besmrtnim i stavljali ga na stup sramote mnogi blistavi francuski pisci – od Rabelaisa do Molièrea, od Balzaca do Tristana Bernarda. No, nitko nije podigao tako sjajan spomenik birokratskoj gluposti kao veleštovani Charles Humbert, bivši član Senata iz departmana Meuse.

Ova priča zapravo započinje 14. studenog 1915., i to dopisom što ga je francusko ministarstvo rata poslalo vrhovnom komandantu. U tom je dopisu vlada naredila da se napravi popis svih metalških i sličnih radnika

koji su se tada nalazili u vojsci. No, jedan od tzv. teritorijalnih pješačkih pukova odupro se toj mjeri i zabranio svim vojnicima kojih se ticao taj dopis da se upišu u spomenutu listu. Valjda se zapovjednik te jedinice uplašio da će izgubiti nekoliko vojnika, jer bi oni mogli biti povučeni u tvornice municije.

Ministrov dopis, koji je, u skladu s propisima, supotpisao zamjenik ministra unutrašnjih poslova, došao je već sutradan u tzv. Prvi ured Vrhovne komande. Odatle je poslan štabu Sedme armije, koji se tada nalazio u Belfortu. Onamo je stigao 17. studenog, a već sutradan poslan je generalu koji je zapovijedao Jedanaestom divizijom. Na putu što smo ga opisali dopis je dobio pet pečata i jedanaest potpisa, i to u samo tri dana. Komandant Jedanaeste divizije predao je dopis tzv. Drugom uredu divizije (*Deuxième bureau*), tj. njenom izvještajnom odjelu. Tu je ostao puna četiri dana, valjda zato što su obavještajci duboko razmišljali o tome kako da ga se otarase, odnosno kome da ga podvale. Naposljetku, 23. studenog, izabran je kao žrtveno janje neki pukovnik koji je zapovijedao 346. teritorijalnim pukom. Dvadeset i devetoga studenog taj je pukovnik odgovorio svojim dopisom, gdje je, jedva suzdržavajući bijes, napisao da je opis metalčkih radnika u njegovu puku obavljen još prije tri mjeseca i da zato ministar rata nema pravo njega optuživati da je zabušant.

Deuxième bureau u Belfortu odlučio je tada da još jednom pokuša sreću. Kao žrtva izabran je 105. puk. Šestog prosinca došao je odgovor pukovnika koji je zapovijedao tim pukom. On je tvrdio da je već poslao traženi popis, i to još 30. listopada, a za svaki je slučaj ponovio brojke koje je već bio dao. Obavještajci u Belfortu još su jednom pokušali, ali je sada kao žrtva izabran 209. puk. No, opet su razočarano izvukli mućak. Treba spomenuti, zato da bi ova stvar bila jasnija, da je cijelim putem šetao isti dopis, jedan te isti komad papira. Nakon posljednjeg pokušaja *Deuxième bureau* vratio je štabu Sedme armije spis – koji je sada već sav bio prekriven crnim pečatima i kojekakvim nečitljivim potpisima. Osmog prosinca štab Sedme armije pokorno je izvijestio Vrhovnu komandu da su svi teritorijalni pukovi izvršili naređenje ministarstva rata. Taj je spis slučajno pao u ruke vrhovnom komandantu i mnogo ga naljutio, pa ga je on jedanaestog prosinca vratio komandantu Sedme armije u Belfortu skupa s kratkim popratnim pismom u kojem je stajalo: »Vi niste dali odgovor na pitanje koje smo vam bili postavili. Zato smjesta odgovorite da li je vojnicima bilo zabranjeno ili nije da se upišu u listu metalčkih radnika?«

Komandant Sedme armije u Belfortu vjerojatno je slegnuo ramenima, a onda promrmljao neku sočnu galsku psovku i sve ponovno pokrenuo. Sada već podebeli dosje poslao je generalu koji je zapovijedao 105. divizijom i zatražio od njega da »smjesta postupi«, a ovaj je čitav dosje sutradan

poslao zapovjedniku 209. brigade, nekom pukovniku. Ovaj nije imao kamo poslati dosje, pa je morao odgovoriti. U svom je odgovoru napisao kako nije nikad zabranjivao svojim ljudima bilo što osim da dezertiraju, a pogotovu im nije branio da se registriraju ako su metalski radnici. Na kraju spisa taj je pukovnik, onako uzgred, pripomenuo da nema dovoljno čeličnih kaciga za vojnike, i zapitao je da li bi možda komandant divizije mogao s tim u vezi nešto poduzeti.

Štabu 105. divizije nije bilo ni na kraj pameti da se bavi tako beznačajnim stvarima. Primivši izvještaj pukovnika, koji je zapovijedao 209. brigadom, štab divizije već je sutradan lijepo čitav spis poslao generalu koji je zapovijedao 214. brigadom, a ovaj ga je odmah poslao potpukovniku, komandantu 346. teritorijalne brigade. Taj je otišao dalje od svojih kolega pukovnika. U svom odgovoru napisao je da ne samo što nije sprečavao da se obični vojnici prijavljuju za ovaj popis nego to nije sprečavao ni oficirima.

Čitav spis vratio se generalu, zapovjedniku Sedme armije. Tada je već bio 27. prosinca (jer je došao Božić, pa nitko nije ništa radio). General je odgovorio vrhovnom komandantu da nijedna teritorijalna jedinica nije počinila nikakav grijeh. Dva dana poslije toga vrhovni komandant vratio je čitav spis zamjeniku ministra rata, pa se tako 3. siječnja ovaj dokument, prekriven pečatima i potpisima, vratio čovjeku koji ga je bio poslao u svijet. Samo, ovaj ga nije primio. Neki nerodoljubivi činovnik ministarstva rata naprosto ga je ukrao i predao senatoru Humbertu, a ovaj ga je pročitao u Senatu, gdje se o njemu mnogo raspravljalo. Tako je čitav ovaj slučaj došao i u tisak. Petnaest godina poslije svega toga dobio sam ovaj spis na poklon od senatora Humberta, i on je tako završio u mojoj zbirci, gdje je i danas.

Između dva svjetska rata svijet je usavršio oružje i ratnu vještinu, a usavršila se, dakako, i birokracija. Pa ipak, u Drugome svjetskom ratu ona je cvala i bujala kao ni u kojem prošlom.

Ništa nije bilo dovoljno sitno ili dovoljno beznačajno da izbjegne pažnji birokracije. U vrijeme kad je u Sjedinjenim Državama došlo do oskudice mesa, Washington je službeno zatražio od Hollywooda da se u vesternima ne prikazuju scene s velikim krdima stoke – valjda zato što su se vašingtonski birokrati bojali da bi krave i bikovi na ekranu mogli potaknuti ljude koji su kupovali meso na točkice za racionirano opskrbljivanje da dignu pravu revoluciju.

Međutim, klasični primjer ratnodopskog izivljavanja birokracije objavio je 1944. godine njujorški tjednik *New Yorker*. Mjesto radnje bila je vojna baza Fort Monmouth. Mislim da bi bilo najpametnije da od riječi do riječi citiram članak što ga je za *New Yorker* napisao novinar White:

»Baš kao što se dužina jarda određuje po razmaku između dvije poput vlasi tanke crte što su urezane u šipku od platine koja se čuva u jednome vladinom trezoru, tako bismo mogli mjeriti birokratizam pomoću jednog dokumenta što se našao u našem posjedu. Riječ je o formularu od tri lista što ga mora ispuniti civilni namještenik Fort Monmoutha kojem je automat progutao *nickel* (novčić od 5 centi), a koji želi da mu se tako izgubljeni *nickel* vrati, odnosno da mu bude nadoknađena šteta. Podnositelj molbe mora odgovoriti na šesnaest pitanja, i to pred javnim bilježnikom. Mora na primjer kazati kojeg je dana izgubio novčić, mora naravno dati svoje ime i prezime, zvanje, odnosno službu i visinu plaće, kućnu adresu i telefonski broj, adresu i telefonski broj ureda gdje radi, visinu izgubljene svote (tj. *nickela*), tip automata koji je progutao *nickel*, mjesto gdje se nalazi automat, posebnu pismenu izjavu o pretrpljenom gubitku (*'Napisati na poseban list papira i pričvrstiti to na formular'*) ime, prezime i adresu prethodnog poslodavca (*'Napisati na posebnom listu papira i priložiti'*), opis *nickela* (*'Napisati datum kada je bio iskovan, opisati eventualna oštećenja i tako dalje po kojima bi se mogao identificirati'*), napisati imena i adrese eventualnih očevidaca, imena i adrese najmanje triju osoba koje će moći dati izjavu o ličnosti podnositelja molbe, napisati klasifikaciju koju je on bio dobio prilikom regrutacije, ime oca, ime majke i djevojačko prezime majke, napisati izjavu o nekažnjavanju ili izjavu o dosadašnjem kažnjavanju (s datumima i mjestima osuda i razlozima osuda, čak i kad je riječ o osudama za prekršaje prometnih propisa). Formular završava ovim riječima: *'ZBOG SVEGA TOGA ja molim da mi se vrati izgubljen novac u iznosu od...centi'*

Ako se temperatura ključanja vode mogla proizvoljno označiti sa 100°C, onda se može isto tako proizvoljno odrediti da je za omekšanje birokracije potrebno 100 F M F (Fort Monmouth Formular). Držim da to moramo znati ako želimo naći pravu mjeru u daljnjim raspravama o birokraciji...«

Sve mi se nekako čini da g. White nema pravo. Iako će možda to naljutiti američkog čitaoca, moram reći da su britanski birokrati pretekli i nadmašili čovjeka koji je izmislio formular iz Fort Monmoutha. Odnosno, ima još i danas nekih stvari u kojima je Stari svijet ispred Novoga, a jedna od njih je birokracija.

U prošlom ratu neki britanski poslovni čovjek podnio je vlastima molbu da mu se izdaju kuponi za kupovanje racioniranog benzina da bi mogao automobilom odlaziti na posao i vraćati se s njega. Prva molba bila je odbijena: birokrati su odgovorili biznismenu neka se lijepo služi javnim prometom. On je tada podnio novu molbu u kojoj je ukazao na činjenicu da s mjesta gdje on stanuje polazi prvi jutarnji autobus istom u 9 sati; ako bi se njime služio, zakašnjavao bi na posao. Nakon prilično dugog čekanja dobio je ipak nekoliko kupona, a s njima ovaj dopis:

»Vaša je molba propisno razmotrena i prihvaćena. Šaljemo vam kupone za benzin, a skupa s njima dozvolu da se vlastitim automobilom vozite na posao. Upozoravamo vas da se smijete voziti samo u jednom pravcu, to jest

isključivo na posao. Na mjesto gdje stanujete možete se vraćati samo vozilima javnog prometa.«

Naš je poslovni čovjek naprosto zinuo od čuda, a onda je sjeo i napisao još jedan dopis nadležnima. Tu ih je zamolio da mu kažu da li se od njega očekuje da pet puta na tjedan kupuje nov automobil. Nije dobio nikakva odgovora.

Kupovanje i trošenje benzina bilo je za vrijeme rata regulirano stotinama paragrafa, klauzula i potklauzula, a tu su birokrati nevjerojatno cjepidlačili. Francuski pogrebnici morali su se gnjaviti samo s formulom pomoću koje su morali izračunati cijenu pogreba. Njihove britanske kolege saznale su da su mrtvačka kola klasificirana kao »poslovno vozilo«, a to je značilo da su morala biti tjerana specijalno obojenim »crvenim« benzinom. S druge strane automobili za prijevoz sudionika sprovoda bili su klasificirani kao »najamni putnički automobili«, pa su mogli upotrebljavati samo »bijeli« benzin. Uzgred rečeno, malo je nedostajalo da potonja vozila budu uvrštena u kategoriju »vozila za razonodu«: to je netko spriječio doslovce u posljednjem trenutku.

Još jedan slučaj koji pokazuje što radi birokracija kad podivlja dogodio se nekom stanovniku londonske četvrti Kensington, kojem je još u početku rata bila amputirana noga. Prema tadašnjim propisima imao je pravo na dodatnu opskrbu sapunom, pa je zato podnio zahtjev da mu se izdaju dodatni kuponi. Nakon nekog vremena on ih je doista primio, ali samo za šest mjeseci, pa je nakon pola godine zatražio nove kupone. Tada je dobio službeni dopis u kojem je crno na bijelom stajalo da će nove kupone dobiti samo ako pošalje službenu potvrdu da još ima samo jednu nogu, a ne dvije.

Kod birokracije glupost i bahatost idu skupa, a to dovodi do izivljavanja u tajnovitosti i šutljivoj nadmenosti. Iza dviju riječi »vojna tajna« skrivalo se u svim ratovima tako mnogo nesposobnosti, grešaka i tome sličnih nezgodnih stvari i pojava da su one, te dvije riječi, postale smiješne, pogotovu kad su napredovale, pa su se pretvorile u »najviše povjerljivo« ili »najstrože povjerljivo«.

U to se uvjerila neka Amerikanka iz Providencea kad je u prošlom ratu jednog dana zazvonio njen telefon. Digla je slušalicu i s drugog kraja žice javila joj se telefonistica mjesne gradske telefonske centrale. Zapitala je da li ona, junakinja ove priče, pristaje da se na njezin trošak obavi međugradski razgovor s Miamijem. »Ja vam ne smijem reći tko vas zove iz Miamija, jer je to vojna tajna«, rekla je telefonistica. Naša je Amerikanka imala sina u vojsci, pa joj je bilo jasno da on hoće s njom razgovarati. Zato je rekla da pristaje da se razgovor obavi na njen račun. Njena je slutnja bila točna. Bio je to zaista njen sin, koji je tada služio kao mornar u ratnoj mornarici.

Njegove prve riječi bile su: »Halo, mama, ovdje George. Ne smijem ti reći odakle te zovem, jer je to vojna tajna...«

U vrijeme londonskog *Blitza* golema podzemna skloništa ministarstva informacija (koje se inače nalazilo u zgradama Londonskog sveučilišta) služila su kao kancelarije za mnogobrojne novinare, odnosno novinske dopisnike. Većina bijahu Britanci, ali se među njima nalazio i priličan broj Amerikanaca i »kontinentalaca«. Dvije skupine bile su u nekim stvarima strogo odijeljene jedna od druge. Poslije svakog bombardiranja novinari bi dobivali podatke o tome što su sve pogodile njemačke bombe i s kakvim posljedicama, ali se imena i nazivi mjesta koji su bili pogođeni nisu smjeli navoditi. Zato je u novinama moglo pisati samo da je, uzmimo, pogođena »jedna škola u sjevernom Londonu« ili »jedna crkva u Cityju«. Točna mjesta pogodaka smatrala su se »strogo povjerljivim« i mogli su ih dobivati samo britanski novinari. Svim britanskim novinarima, akreditiranim kod ministarstva rata, pročitao bi izvještaj o tome predstavnik ministarstva, a to se radilo u jednoj od unutrašnjih prostorija skloništa u koju nisu smjeli ući strani novinari.

Sve u svemu, moglo bi se na prvi pogled pomisliti da je to bilo razumno smišljeno.

Međutim, ponekad je u skloništu vladala takva buka da je onaj predstavnik ministarstva rata morao doslovce vikati ako je htio da ga britanski novinari čuju. Između prostorija što su se nalazile u skloništu postojale su samo niske pregrade koje nisu dopirale do stropa, pa zato strani dopisnici nisu morali napinjati sluh ako su htjeli čuti gromoglasnog predstavnika ministarstva rata koji je vikao i ponekad čak urlao samo nekoliko metara od njih. Ponekad se išlo i dalje u tom žalosnom nehatu prema propisima. Naime, često bi se dogodilo da mnogi britanski novinari naprosto ne bi došli na takav sastanak, jer su sjedili u baru ili bili zauzeti kakvim drugim poslom. Da i oni budu obaviješteni o posljedicama bombardiranja, makar samo naknadno, tajni popis šteta i razaranja pribijao se na oglasnu ploču u predvorju, gdje ga je svatko mogao pročitati. Čini se da se tu polazilo od pretpostavke da su strani novinari ne samo diskretno gluhi nego i diskretno slijepi.

U početku rata, kad su britanski avioni bili tek započeli bacati letke nad Njemačkom, otišao sam s nekim švicarskim kolegom u ministarstvo rata i zamolio jednoga visokog funkcionara da nam pokaže primjerke letaka koje su Britanci bili bacili u prvim takvim akcijama. On je to glatko odbio. Odlučili smo da se potužimo jednom još višem funkcionaru, ali nas je i on odbio. Tada smo odlučno zatražili da nam se to objasni. Sve nam je odmah bilo objašnjeno, upravo dostojanstveno i bez trunke ironije: »Morate shvatiti da to mi nikako ne smijemo uraditi, jer bi to bilo odavanje vojne tajne!«

U usporedbi s tim doima se kao blagi oblik ludila ono što je uradila američka vojska kad je trebala da izmisli postupak po kojem će se nadareni vojnici slati na razna američka sveučilišta da ondje studiraju tehniku. U skladu s birokratskim mentalitetom vojnici su bili slani na pojedine fakultete po abecednom redu, pa je tako na jedan mali fakultet na Jugu stiglo tri stotine vojnika od kojih su dvije stotine devedeset i osmorica nosila prezime Brown. Nije teško zamisliti oduševljenje njihovih profesora.

Svi se slažemo u tome da je rat pakao, ali moramo isto tako složno priznati još nešto: da ga birokracija čini još paklenijim.

4

Gogolj je u *Revizoru* podigao besmrtni i neuništiv spomenik birokratskoj gluposti. Slatkorječivi mladi pustolov uspio je povući za nos stanovnike čitavoga jednog grada, ali ne zato što su činovnici u tom gradu bili podmitljivi nego zato što su bili glupi. No, možda su baš zbog toga i postali činovnici, poručuje nam Gogolj.

Birokracija je opasna i dok ostaje zatvorena među zidove državnih ureda i nadležstava, ali ona može postati još opasnija kad stupi u dodir sa stvarnim životom. Svakojaki porezi, nameti, dažbine, davanja, carine, propisi o radu industrije, propisi o poslovanju trgovinskih poduzeća – sve je to kao stvoreno da služi kao sirovina bezbrojnim šalama, ali i kao uzrok bezbrojnih nevolja ljudi, kojima je sudbina namijenila da žive u ovome našem svijetu u kojem sve vrvi od birokrata.

Uzmimo poreze. Netko je rekao da nema popularnog poreza – baš kao što ne postoji inspektor koji bi bio popularan. Britanski se poreznici jadaju da žive kao otpadnici, kao ljudi koje je društvo izopćilo – da ih, naprimjer, nijedan bolji klub ne prima u svoje članstvo, jer da se uvijek u njih sumnja da će oni ondje njuškati koliko tko troši i zarađuje. To je, naravno, nepravedna, ali ne i posve nerazumna optužba.

Uzmimo nasumce što se je dogodilo jedne obične godine, naprimjer 1943. Te godine na čitavom teritoriju Sjedinjenih Država samo je dvojicu ljudi otjerala u samoubojstvo obaveza da ispune obrazac za prijavu osobnog prihoda da bi im se razrezao porez. Jedan je čak ispunio formular do kraja, ali je onda na komadiću papira napisao: »Vidim da ću poludjeti!«, uzeo revolver i prosvirao sebi lubanju. Drugi je puškom ubio najprije ženu, pa sebe, a na stolu je ostavio neispunjen porezni formular kao svoju posljednju poruku svijetu. List *New Yorker*, koji je to iznio kao podatak u jednom članku, objavio je na istom mjestu i podatak da je »stanovit broj ljudi upućen ili strpan u bolnice za duševne bolesti, ali s napomenom da je u ovakvim slučajevima uvijek prilično teško utvrditi nisu li njihov živčani

slom i duševno oboljenje izazvali i neki drugi faktori«. Te iste godine, 1943., kažnjen je u Londonu globom od dva šilinga – i to na temelju jedne zakonske odredbe iz 1745. godine – neki čovjek »zbog toga što je bacio metalni novac na ubiratelja poreza i to popratio prostačkim izjavama.« Zapravo bila je to blaga kazna. Naime, on je izvršio spomenuti prekršaj za podnošenja prijave o prihodu u prethodnoj godini, dakle, ne onda kada je trebalo i platiti porez. A upravo ta konačna faza – to jest samo plaćanje poreza – izaziva kudikamo više tragedija i nesreća.

Porezni inspektor i njegov birokratski mozak osakatili su i gurnuli u propast mnoga industrijska i poslovna poduzeća. U engleskoj pokrajini Midlandu, jednom je jedan od te gospode posjetio neku tamošnju tvornicu da bi joj razrezao porez na, njezine proizvode. Tako se namjerio i na džepni privjesak za ključeve, ovješeno o spremnicu od svinjske kože, koji je već godinu dana bio u prodaji s porezom na promet od 33,3 posto. Međutim, inspektor je tada opazio nešto što ga je jako uzбудilo: spremnica je imala poklopac od pet centimetara, a to je značilo da po propisima porez na promet ne bi smio iznositi samo 33,3 posto nego dvostruko više, tj. 66,6 posto. To bi značilo da bi se tvornička cijena morala povećati sa 2 šilinga i 2 penija na 3 šilinga i 8 penija.

Inspektor je to lijepo rekao vlasniku tvornice, a onda je otišao u svoj ured da bi ondje u miru božjem o svemu duboko razmislio. Sutradan je telefonirao vlasniku tvornice i rekao mu da će pola palca (1,2 cm) biti dovoljno da spremnica za ključeve bude potpuno oslobođena od plaćanja poreza na promet. Vlasnik tvornice zaključio je da mu to odgovara, pa je otpisao poreznom uredu dopis u kojem je obećao da će skratiti onaj poklopac za pola palca. »Ne tražimo skraćanje za pola palca – nego na pola palca«, odgovoreno mu je u dopisu porezne uprave. Nakon toga tvornica je prestala proizvoditi ovaj artikl. Jer, kad bi poklopac bio dugačak samo pola palca, ključevi bi ispadali iz spremnice.

Ovo je samo jedan od bezbrojnih primjera što pokazuju kako čudesno rezoniraju britanski poreznici kad trebaju da odrede porez na promet. Obični metalni vrč podliježe porezu na promet od 33,3 posto ako služi kao ukras, ali se taj isti vrč oslobađa poreza na promet ako u njemu može vreti voda, uzmimo za čaj. Zvono normalnog oblika podliježe porezu na promet od 33,3 posto, ali ako je napravljeno u obliku »ženske figure s krinolinom« porez na promet skače čak na 100 posto. U prvom slučaju to je samo zvono, u drugom je to »animirana figura«. Na barometre se ne plaća porez na promet, ali ako nekom padne na pamet da proizvodi barometre koji su montirani na stalak nalik na brodsko sidro, kaznit će se tako što će plaćati porez na promet od 100 posto. Porez na promet za garnituru pribora za jelo iznosi 66,6 posto, ali ako ti isti noževi, žlice i vilice nisu složeni samo u

kutiju nego i u njenom poklopcu, porez se smanjuje na 33,3 posto. Porez na promet za kožnate torbe iznosi 100 posto ako se mogu zatvoriti, ali ako se ne mogu zatvoriti, oslobađaju se poreza, jer se onda klasificiraju kao »torbe za odlazak u kupovinu«. Smiju imati patentni zatvarač ali ne i poklopac. Porez na promet za četke za kosu i za češljeve iznosi 33,3 posto ako se ne prodaju s etuijem; u protivnom slučaju porez skače na 100 posto, baš kao, uostalom, i u slučaju kad se prodaju skupa s ogledalcem.

Kad je završio Drugi svjetski rat, u Velikoj Britaniji vrijedilo je otprilike 22.000 raznih propisa i statuta kojima se reguliralo poslovanje trgovine. Komplet tih propisa sastojao se od 28 debelih svezaka enciklopedijskog formata, kojima je ukupna cijena iznosila tadašnjih 68 funti sterlinga. Otkada je u Britaniji bio prvi put uveden porez na promet, novi propisi izlazili su prosječnim tempom od osam propisa na dan, a svaki trgovac ili tvorničar koji prekrši makar samo jedan od tih propisa može lako doći pred sud i biti osuđen na visoku globu.

Ponekad se porezni inspektor pretvara u biće nalik na likove koje je opisao Kafka u svojim djelima, a to znači u ljudsko biće koje je okrenulo leđa stvarnosti.

Evo što se dogodilo gospođi Jean Stephens, stanovnici londonske četvrti St. John's Wood. Ona je radila kao telefonistica u uredu nekog izvoznika u londonskom Cityju. Jednog dana, dok je čavrljala sa svojom dvorkinjom, pala joj je na um ideja kako da zarađuje više nego što je zarađivala kao obična telefonistica. Naime, ta je dvorkinja bila Irkinja i rekla joj je da bi se mnoge njene sunarodnjakinje iz južne Irske vrlo rado zaposlile u Engleskoj kao dvorkinje. Gospođa Stephens pomislila je kako bi možda bilo dobro da osnuje agenciju za zapošljavanje dvorkinja. Da sazna kako bi to moglo financijski izgledati, telefonirala je upravi poreza na prihod i zamolila ih da joj kažu koliki bi otprilike plaćala porez ako bi doista osnovala takvu agenciju. Zapitala ih je doslovce: »Koliko će iznositi porez ako uspijem naći poslovne prostorije i osnovati takvu agenciju?« Činovnik s kojim je razgovarala odgovorio joj je da će im, kad jednom otvori agenciju, morati redovito prijavljivati svoj bruto-prihod. Još prije toga zabilježio je njeno ime i adresu.

Nekoliko tjedana poslije tog razgovora gospođa Stephens primila je od porezne uprave hrpu formulara za prijavu bruto-prihoda. No, ona je tada još bila samo telefonistica: do toga dana nije uspjela naći poslovne prostorije i tako još nije otvorila agenciju. Telefonirala je poreznom uredu i rekla upravo to, ali uzalud: šest tjedana nakon toga, i otada svakih šest tjedana stizali su joj poštom novi formulari s popratnim dopisom, gdje se od nje tražilo da prijavi svoj bruto-prihod. A onda joj je došlo nešto mnogo opasnije: procjena njenog bruto-prihoda koju je bio izradio sam porezni ured

bez njena znanja. Tako je saznala da godišnje zarađuje 500 funti, a kako posluje već pola godine, mora odmah platiti porez od 112 funti i 10 šilinga. Ona je tada opet telefonirala poreznom uredu i čak tamo otišla da prosvjeduje, a pozivala se, naravno, na to da se ne može tražiti plaćanje poreza na nešto što uopće ne postoji (tj. njena agencija). No, energično su joj odgovorili da ta činjenica nema nikakve važnosti, važno je jedino to što je porezni ured izvršio procjenu njene dobiti i na temelju toga joj razrezao porez. Njoj ne preostaje ništa drugo nego da uloži žalbu kod više instancije, ali to mora uraditi što brže, jer ako to ne uradi u roku od 21 dan, morat će platiti ne samo porez nego i globu zbog neplaćanja poreza u zakonskom roku.

Carinici, ta oličenja, živi simboli i uzori čestitosti, zacijelo su ponekad izvanredno pametni u privatnom životu, ali dok su u službi rado podliježu ubitačnom djelovanju birokratskog načina mišljenja. Inače, kako da objasnimo ono što se dogodilo nekom farmeru iz Walesa, vlasniku divnog krda goveda čuvene *suffolk* pasmine, koji je bio zatražio od vlasti odobrenje da nekoliko grla pošalje u inozemstvo. Njegova molba bila je povoljno riješena i on je dobio izvoznu dozvolu, ali mu je bilo objašnjeno da će »dotična grla moći izvesti samo pod uvjetom da svakome pričvrsti registarsku pločicu na rog«. Nezgoda je bila u tome što su goveda ove pasmine čuvena upravo po tome što uopće nemaju rogove.

Što da kažemo o jugoslavenskim carinicima kojima su bile nekako sumnjive limenke s filmovima koje je neka njemačka filmska kompanija htjela uvesti u Jugoslaviju jer je snimala nekakav film. Carinici su otvorili sve te sumnjive limenke da se tako uvjere kako su u njima doista filmovi, odnosno filmska traka, a ne nešto drugo. Uvjerili su se, ali je traka bila, naravno, potpuno upropaštena. Carinike to nije mnogo uzбудilo: oni su znali da su postupili u skladu s postojećim propisima.

A evo što se dogodilo nekome britanskom pomorcu-amateru čija se jedrilica bila otkinula sa sidrišta na istočnoj obali Britanije. Poslije dva tjedna dobio je izvanredno ljubazno pismo iz jednoga maloga belgijskoga lučkog grada. Bili su ga napisali neki profesionalni ribari, koji su sa svojom kočom naišli na pučini na njegov čamac i oteglili ga u Belgiju, a u ovom su ga pismu obavijestili da je čamac potpuno neoštećen, a da je i inače u njemu sve u redu – sve do posljednje udice i boce s *portom*. Bi li on bio tako ljubazan da dođe po svoj čamac? Ili da drukčije uredi da mu bude vraćen?

Sav sretan, vlasnik se bacio na pripreme da se opet domogne svog čamca. No, uskoro je otkrio da to baš i nije tako lako i jednostavno kao što je u početku mislio. U prvom redu morao je dobiti uvoznu dozvolu od ministarstva trgovine i industrije, jer se bez nje ne može uvesti nikakav čamac. Naš je junak podnio molbu da mu se izda ta dozvola – i to tri puta, jer je molba bila tri puta zaredom odbijena s obrazloženjem da se dozvola za

uvoz dotičnog čamca ne može izdati radi zaštite domaće industrije čamaca od inozemne konkurencije.

Možda je najturobniji slučaj koji se dogodio nekom Alfredu Fosteru. Njemu je neki prijatelj iz Helsinkija u Finskoj poslao pošiljku krumpira tešku točno 159 funti (oko 80 kilograma). Primivši obavijest o pošiljci, Foster se obratio carini i ondje saznao da mora, prije njene dozvole, dobiti uvoznu dozvolu od ministarstva trgovine i industrije. Otišao je u ministarstvo trgovine, gdje su mu rekli da mu ne smiju izdati uvoznu dozvolu ako on prethodno ne donese službenu potvrdu o tome da je krumpir zdrav. »Mi moramo imati službenu potvrdu da je krumpir uzgojen u zdravom tlu, i to na mjestu koje je udaljeno najmanje 31 milju od onog gdje su se u posljednje dvije godine pojavile krumpirove zlatice«, saopćeno je Fosteru posebnim dopisom u vezi s njegovom molbom. Osim toga saopćeno mu je da prema postojećim propisima može za svoju upotrebu zadržati samo 22 funte krumpira, a sve ostalo mora »prepustiti drugim osobama«. Zbog toga mora dati ministarstvu trgovine i industrije popis osoba kojima će dati ili prodati taj ostatak i naznačiti njihove adrese.

Foster je odmah pisao svom prijatelju u Finskoj i zamolio ga da mu što prije pošalje potvrdu o zdravlju krumpira. Primio je ovaj odgovor: »Prekasno. Pošiljka s krumpirom već je otpremljena, sada je u luci u Sanfordu. No, bez obzira na to mi u Finskoj nismo nikad čuli da bi naše vlasti izdale bilo kakve službene potvrde o zdravlju krumpira.«

Foster je ipak nastavio dopisivanje s raznim britanskim ministarstvima i nadležstvima. Ministarstvo trgovine unijelo je u svoje arhive imena, prezimena i adrese ljudi koji će preuzeti ono što ostane od krumpira, kad Foster dobije dopuštenu količinu, a onda mu je izdalo uvoznu dozvolu. No, tada je izašla na poprište uprava carina s odlukom da neće pustiti taj krumpir u Britaniju dok Foster ne donese potvrdu da je on, tj. krumpir zdrav. Foster je odlučio da tu potvrdu zatraži od britanskog ministarstva poljoprivrede, ali se ono proglasilo nenadležnim za to jer krumpir nije bio uzgojen na teritoriju Velike Britanije.

Potom je nastalo zatišje od osam tjedana, a onda je Foster primio ovu obavijest: »Bez potvrde nema krumpira. Uništite krumpir ili ga vratite u Finsku.« Međutim, od Helsinkija do najbliže britanske luke ima oko 1200 milja, a to je značilo da bi vraćanje krumpira stajalo Fostera više nego što je on vrijedio. Njemu je ipak bilo žao krumpira, pa je predložio da se čitava pošiljka naprosto pokloni posadi jednoga finskog broda koji se upravo spremao da isplovi iz Sanforda. Carina je odbila i taj prijedlog. Krumpir je uništen i birokrati su mogli skakati od sreće što su izborili još jednu pobjedu.

5

Bila bi zabluda misliti da je birokratska glupost monopol državnih činovnika i funkcionara. Ovaj je oblik gluposti zarazna bolest koja se prenosi poput pošasti i hara u svakoj organizaciji koja ima bilo kakvu vlast nad ljudskom djelatnošću. U nekim zemljama posebno bujno cvjeta u sindikatima.

Tako je, na primjer, u godinama nakon Drugoga svjetskog rata sindikat limara i uvođitelja vodovoda Velike Britanije odlučno ustao protiv toga da se njegovi članovi voze na posao biciklom. Zapravo, sindikat nije samo načelno ustao protiv toga nego je doslovce zabranio svim svojim članovima da, odlazeći na rad, upotrebljavaju ovo prometalo na ljudski pogon i na dva kotača. Sir John W. Stephenson, generalni tajnik spomenutog sindikata, objasnio je tu zabranu upravo savršenom logikom birokrata:

»Ovaj naš propis potječe još od prvih dana upotrebe bicikla kada su poslodavci bili postavili kao uvjet za primanje na posao da limari znaju voziti bicikl i da se ne protive tome da njime idu na poslove na koje ih šalje poslodavac. Tada je naš sindikat stao na stajalište da bi to bilo nepošteno i unfer prema starijim limarima koji zbog starosti ne mogu voziti bicikl. Što se tiče mladih limara, oni nisu vidjeli nikakva razloga da troše vlastiti novac za bicikl samo zato da bi brže stizali na poslove na koje ih šalje poslodavac.«

Tako je upotreba bicikla postala prekršaj sindikalnih propisa i kažnjavala se globom od 20 šilinga. Tu kaznu morao je platiti svaki majstor-limar koji se na poslove za radna vremena vozio biciklom. Zanimljivo je da su se pomoćnici majstora i šegrti mogli služiti biciklima. To nisu smjeli samo majstori... i to je također bilo u savršenom skladu sa savršenom birokratskom logikom.

U tom su pogledu u Americi ipak mnogo tolerantniji. Tako je na primjer u Sjevernoj Dakoti bio na snazi propis kojim se dopuštalo strojovođama da, poslije završetka svoga radnog vremena, uzmu lokomotivu i odvezu se njome kući – pod uvjetom da sami nađu posadu koja će se s njima voziti. U protivnom slučaju, to jest ako nisu mogli naći posadu, morali su ostaviti lokomotivu u depou, odvesti se kući običnim vlakom i platiti kartu – iz vlastita džepa. Jedan propis u Pennsylvaniji dopušta učiteljima da subotom lašte podove i parkete u učionicama i da tako zarade koji dolar – ali to mogu samo pod jednim uvjetom, a taj je da to dopusti sindikat školskih podvornika i čistačica.

A sada razmotrimo tužni slučaj gospođe Muriel George, koja je htjela postati frizerka u nekome malom gradu u engleskoj pokrajini Northumberlandu. Njen muž, g. Ronald George, bio je pomoćnik upravitelja mjesne obrtničke zadruge. Gospođa George otvorila je frizerski salon u jednoj

posve novoj gradskoj četvrti, i posao joj je dobro išao, ali je onda dobila ovaj dopis od obrtničke zadruge: »Oduzima vam se pravo na vođenje frizerskog salona. Naša zadruga ima vlastiti zadružni frizerski salon, a po zakonu nam vi ne smijete konkurirati dokle god je vaš muž zaposlen kod nas.«

Povela se ljuta bitka, jer je uprava zadruge stavila g. Georgea pred izbor da podnese ostavku ili da prisili ženu da zatvori svoj salon, a ni jedno ni drugo nije bilo ni na kraj pameti ni njemu ni njegovoj ženi. Bitku su izgubili. G. George morao je podnijeti ostavku, onda su se morali odreći stana (zadružnog) i zatvoriti frizerski salon. Poslije toga nije im preostalo ništa drugo nego da se presele u drugi grad. G. George ondje se opet namjestio u zadružnom sektoru, odnosno dobio je posao u tamošnjoj sličnoj zadrugi, ali je prije toga dobro provjerio da ona nema vlastiti frizerski salon.

Možda ćete se sjetiti donekle slične bitke koju je Anton Karas, glasoviti svirač na citri iz filma *Treći čovjek*, vodio za vlastiti *Heuriger* (gostionicu) u bečkoj četvrti Sieveringu. Karas je u adaptiranje gostionice uložio čitavu svoju uštedu, a onda je zatražio dozvolu da je otvori. Međutim, ispriječilo mu se mjesno udruženje gostioničara. »Ako vlasti dopuste Karasu da i dalje drži tu gostionicu«, stajalo je u dopisu gostioničara, »to će značiti da Austrija prihvaća načelo slobodne konkurencije među obrtnicima.«

To se smatralo strašnom perspektivom, pravim baukom. Vlasti su Karasa osudile da plati globu od (tadašnjih) 60.000 dinara jer je on i dalje držao otvorenom svoju gostionicu unatoč tome što nadležni nisu bili donijeli rješenje o njegovoj žalbi protiv prvobitne odluke kojom mu je bilo naređeno da je zatvori. Sud je u svojoj presudi, među ostalim, ustvrdio: »Krivnju optuženog dokazuju njegovi oglasi u novinama i vlastita izjava da nudi gostima pečene piliće i vino.« Unatoč tom dosta šokantnom priznanju, Karas se žalio Ustavnom sudu, a do njegove je presude nastavio prkosno posluživati goste pečenim pilićima i vinom i zabavljao ih svirajući na citri slavni motiv »Harryja Limea«.

Karas je izgubio parnicu na Ustavnom sudu. No, upravo je tada neki drugi gostioničar u toj istoj bečkoj četvrti odlučio otići u mirovinu, pa je prodao Karasu svoju licenciju, naravno za debele pare.

Birokratska se glupost ne ustručava miješati ni u poslove što su u nadležnosti majčice prirode. Jednog dana Nazla el Hakim, upraviteljica jedne škole u Kairu, sazvala je sastanak svih nastavnica svoje škole. Pošto ih je sve dobro izgrdila, nezadovoljna njihovim radom, izgledom i moralom, rekla je: »Možemo vam dopustiti da radate samo u lipnju, jer biste inače izazivale smetnje u odvijanju nastavnog programa.«

Nastavnice su otišle s tog sastanka prilično zapanjene, a i prestrašene. Od toga su se dana neprestano bojale rode – odnosno da se ne dogodi da ona ne pokaže dovoljno strahopoštovanja prema njihovoj upraviteljici.

Prije nekoliko godina došlo je do požara u kući britanskoga brigadnog generala C. E. Hudsona, glasovitoga i hrabrog ratnika, nosioca »Viktorijina križa« za junaštvo pokazano na bojnopolju. General Hudson u to je vrijeme živio u malom mjestu Chudleighu u Devonu. Vidjevši što se događa, pozvao je telefonom mjesnu telefonsku centralu (nije mogao izravno telefonirati vatrogascima) i zamolio telefonisticu koja je bila u službi da ona pozove vatrogasce. Njima je trebalo vrlo dugo da stignu na poprište, a kad su stigli, kuća je već bila izgorjela do temelja. Što se dogodilo? Opet je bila na djelu birokracija. Telefonistica je znala da postoji interna okružnica kojom su svi u centrali bili upozoreni da se čuvaju neslanih šala i da na njih ne nasjedaju. Pomislila je da je u ovom slučaju riječ upravo o tome, to jest o nečijoj neslanoj šali, odnosno da se netko hoće narugati vatrogascima, pa je zato telefonirala zapovjedniku mjesne policijske stanice, koji je u tom trenutku duboko spavao. Teturajući od silne pospanosti narednik se ipak nekako obukao, sjeo u svoj auto i odvezao se na mjesto požara. Tako je naravno saznao da ipak nije posrijedi neslana šala nego pravi požar. Pošto je tako sve bilo provjereno, narednik je pozvao vatrogasce.

No ovo nije pravi epilog ovog slučaja. Poslije nekog vremena Uprava za poštu, telefon i telegraf poslala je generalu Hudsonu račun za telefonski aparat koji je izgorio u njegovoj kući, a pripadao je pošti. General je donekle uzrujano odgovorio dopisom u kojem je, među ostalim, napisao i ovo: »Smatram da bi trebalo da se odreknete svog zahtjeva i da me oslobodite od plaćanja nadoknade za uništeni telefon. Stvar je u tome što bi dotični instrument bio po svoj prilici spašen i ne bi izgorio da je telefonska služba ovom prilikom funkcionirala samo malo efikasnije.« Uzalud: Uprava pošta, telegrafa i telefona ostala je neumoljiva. Jadni general ne samo što je ostao bez kuće nego je morao platiti odštetu za aparat koji je morao spasiti, ali ga nije spasio.

Barem u jednom pogledu takozvane zapadne demokracije imaju sreću: javnost ondje može javno napadati gluposti birokrata. Ponekad njihova glupost, doduše, samo u pojedinačnim slučajevima, popusti pod pritiskom javnog mnijenja, pa se tako nađu izlazi iz kojekakvih glupih situacija koje stvaraju birokrati. (Istini za volju, treba priznati da se to obično događa prekasno i da je liječenje često nedostatno.) No, u zemljama u kojima je vladala staljinistička birokracija žrtvama se nije pružala čak ni ta mjera samozaštite – ili je, barem, bila vrlo ograničena. U staljinističkim režimima takozvana »marksistička samokritika nije ništa drugo nego oružje protiv onih koji svjesno ili nesvjesno skrenu s partijske »linije«. Listovi *Pravda* i *Izvestija* donosili su, doduše, čitave stupce s primjerima birokratske gluposti i birokratske zloupotrebe vlasti, ali je sama birokracija bila nepovrediva. Ona se mogla napadati, ali samo iz političkih razloga, a nikako zbog

njene nedjelotvornosti. Jer, ona se pretvorila u novu vladajuću klasu: njeni su šefovi u stanovitom smislu zamijenili kapitaliste i aristokraciju kao vladajuća klasa.

Jedva da je potrebno posebno govoriti o neefikasnosti staljinističke birokracije. Rusi su još otprije, to jest u carističkom režimu, bolovali od prave manije pisanja i slanja dokumenata, potvrda, spisa. Petogodišnji planovi zacijelo bi bili bolje uspjeli da se oni što su ih ostvarivali nisu morali probijati kroz prašumu birokratskih propisa i odluka.

A u kakvoj je mjeri mogla poblesaviti staljinistička birokracija pokazuje nam tužni historijat gradnje jedne velike tvornice u Mađarskoj. Ta je tvornica morala biti dovršena i puštena u pogon do određenog roka kako bi mogao raditi čitav jedan lanac drugih tvornica, jer su sve ovisile o njenim proizvodima. Međutim, datum puštanja u pogon došao je i prošao, a tvornica nije proradila, pa je njenim graditeljima produžen rok za tri mjeseca. No, i on je prošao a tvornica nije bila dovršena.

Napokon je na gradilište stigla specijalna vladina komisija, koja se s te inspekcije vratila s alarmantnim izvještajem: ako se ovako nastavi, tvornica neće nikad proraditi. U projektiranju tvornice sudjelovalo je tako mnogo nadležnava, tako je mnogo ljudi nastojalo da sa sebe skine odgovornost, odnosno pazilo da ne uradi ništa zbog čega bi možda jednom mogli odgovarati – da je na samom gradilištu zavladao pravi kaos. Tako su na primjer bili izrađeni planovi da se dvije različite zgrade podignu na istom mjestu – a punih nekoliko mjeseci nije nitko smogao hrabrosti da o tome upozori nadležne. Jedna skupina radnika podizala je jedan kraj jedne hale, dok je na drugoj strani druga ekipa radnika rušila tu istu halu: planovi su bili naknadno izmijenjeni, ali o tome nije nitko obavijestio predradnika prve ekipe. Gradnja jedne velike upravne zgrade trebalo je da po rokovniku započne prije kopanja njenih temelja. Po gradilištu su bile položene tračnice i zapravo sagrađene čitave željezničke pruge preko parcela na kojima su trebale da budu podignute tvorničke hale. Na kraju se od čitavog projekta odustalo i tvornica nije nikad sagrađena.

6

Možda će koji čitalac prigovoriti da sam mu namjerno predočio jednostrano izabranu zbirku specijalnih slučajeva, koji su možda ipak samo iznimke – jer golemoj većini činovnika nema prigovora i oni korisno obavljaju svoju dužnost. Meni ne pada na um da baš svakoga državnog činovnika ili funkcionara smatram glupanom, ali sam ipak siguran da bi svaki Amerikanac ili Britanac – muškarac, žena, dijete – mogao dati barem jedan primjer birokratske blesavosti, a mnogi bi ih mogli navesti i po nekoliko.

Uzmemo li u obzir broj stanovnika dotičnih zemalja i na temelju svega toga izračunamo konačni zbir slučajeva gdje je došla do izražaja birokratska blesavost, dobit ćemo golemu brojku.

Zato baš i nije nikakvo čudo što se u svima nama stvorilo, odnosno razvilo nešto što bismo mogli nazvati »organom za samozaštitu od birokracije«: kad god nešto smjeramo, planiramo, kad god nešto želimo poduzeti ili uraditi – mi u svoje planove i proračune unosimo stanovite korekcije, jer nas na to tjera spoznaja o postojanju birokracije i njenih gluparija.

Klasični je prauzor skromnog građanina koji se izvrsno brani od slijepih i nedokučivih sila birokracije slavni »dobri vojak Švejk«, komični heroj našega doba. Švejk se od gluposti brani vlastitom glupošću, ali njegova je glupost nadahnuti i zapravo promućurna. Ona mu služi kao jedino oružje u borbi za goli opstanak. On nam pokazuje da posjeduje neusporedivo više zdravog razuma nego uzmimo Kafkini junaci. Jer on se bori protiv onih slijepih sila koje su neki socijalni kritičari poistovjetili s neuništivom birokracijom Habsburškog Carstva, a drugi su otišli tako daleko da su ih poistovjetili s biblijskim istočnim grijehom. Švejk na kraju pobjeđuje, to jest ostaje živ, a ljudi poput njega uvijek će preživjeti i tako pobijediti, jer nema te birokracije koja bi mogla u svoje mreže uhvatiti tako lukave ljude – ljude kojima je najsnažnije oruđe njihova potpuna pasivnost.

U današnjem svijetu ima Švejk mnoge potomke i drugove po oružju. Neka britanska tvornica namještaja poslala je jednoj svojoj mušteriji ovo pismo: »Gospodine, vi ste od nas naručili 20 stolaca od hrastovine, ali je Ministarstvo trgovine raspolovilo vašu narudžbu, pa smo tako od njega dobili dozvolu da vam isporučimo samo 10 stolaca. Zato vas molimo da nam pošaljete još jednu narudžbu za 20 stolaca, koju će Ministarstvo trgovine prepoloviti, pa ćemo tako moći isporučiti preostalih 10 stolaca« Neka mlada Amerikanka izgubila je za vrijeme prošloga svjetskog rata svoj blok s kuponima za racionirano opskrbljivanje, pa je zatražila da joj se izda novi blok. Dobila je dopis u kojem se od nje tražilo da podnese izvještaj o tome što je poduzela da nađe blok koji je izgubila. Odgovorila je: »Tražila sam ga svagdje, ali uzalud!« Ova mlada Amerikanka očito je naslijedila barem nešto od Švejkova besmrtnog duha. Baš kao i neki njen sunarodnjak koji se spremao da oputuje u Dansku. Htio je ponijeti na put 1000 cigareta, iako je po propisima koji su tada vrijedili smio unijeti samo 50 cigareta. Dan prije odlaska iz New Yorka naš je junak kupio 1000 cigareta i sve ih zapalio, jednu za drugom, ali je iz svake povukao samo jedan dim, a onda ih je odmah ugasio. Kao što vidimo, on je pronašao rupu u danskim zakonima i odlučio da se kroz nju lijepo provuče. Naime, u Danskoj tada nije bilo propisa kojim bi se zabranjivalo unošenje opušaka.

Moram priznati da mi se jako dopadaju ljudi koji u kakvome američkom formularu za dobivanje vize u rubrici RASA napišu LJUDSKA. Dopada mi se i duh koji je stajao iza postupka neke Amerikanke koja je u prošleme svjetskom ratu radila kao civilna namještenica u Ministarstvu ratne mornarice, ali je nakon nekog vremena odlučila podnijeti ostavku. Kad je to saopćila svojim pretpostavljenima, oni su joj objasnili da podnošenje ostavke nije baš jednostavno. Uz ostavku mora priložiti pismenu izjavu u kojoj će razložno objasniti razloge koji su je na to potakli. Mora ih potanko objasniti. Osim toga, ne može otići iz službe prije nego što završi obuku činovnica koja će doći na njeno mjesto. I tako dalje. Naša se junakinja vratila u svoju sobu, razmišljala nekoliko časaka, a onda je dohvatila pisaći stroj, napisala nešto na listu papira, stavila to u službenu omotnicu, napisala na nju NE OTVARAJTE PRIJE 15 SATI I 30 MINUTA i onda je za pečatila. Omotnicu je predala načelniku odjela u kojem je bila namještena. Kao dobar činovnik načelnik je otvorio omotnicu točno u 15 sati i 30 minuta i iz nje izvukao ovu poruku: »Otišla sam kući. Zbogom zauvijek.«

7

Philip Fotherrgill, generalni tajnik britanske Liberalne stranke, održao je u početku pedesetih godina govor u kojem se poslužio zgodnim postupkom da sažeto prikaže glupost i štetnost birokracije. Naime, svojim je slušaocima ispriповijedao moderniziranu varijantu glasovite biblijske parabole o milosrdnom Samaritanacu:

»Naišavši pokraj puta na ranjena čovjeka, Samaritanac otide do najbližega telefona i telefonira bolnicama u Jeruzalemu i Jerihonu. Zbog nesretna nesporazuma što se dogodi među spasavalačkim službama tih dvaju lječilišta čovjekovih, pet sati prođe i tek onda na mjesto nesreće dođu za spasavanje kola, ali tada već bje prekasno: žrtva je dušu Bogu već predala.

Dobri Samaritanac ne mogaše samoga sebe ni zbog čega okriviti, pa ni za to što je tako malo poradio za spas ranjena čovjeka. Sjetiti se valja da on bijaše državljanin jedne zemlje što sumnjiva bijaše. Viza na putnici njegovoj možda je još davno prije toga istekla, pa da je on, nedajbože, u ruke policije tamošnje pao, u tamnici bi crnoj završio i iz zemlje bi protjeran bio kao tuđin nepoželjni...«

Svaka bajka svaka basna, svaka parabola, svaka herojska anegdota u svjetskoj povijesti – sve to moglo bi se prepričati kao da se u ono o čemu se ovdje priča uplela današnja birokracija. Međutim, ta je birokracija sve prije nego neka legendarna, mitološka sila. Ona je nešto što i te kako postoji i možda je jedan od najrazornijih i zato najopasnijih oblika u kojima se pojavljuje ljudska glupost.

Kad se birokratizam vine do svog najvišeg, najaristokratskijeg i najopasnijeg oblika, postaje ono što poznajemo pod nazivima »diplomatski protokol«, »međunarodna etiketa«, »procedura ministarstva vanjskih poslova«. Bez obzira na to da li je diplomat »čovjek kojega plaćaju da bi lagao« – kako je to zgodno rekao neki cinični Francuz – ili je »veličan i povlašten špijun«, kako je to tvrdio neki američki diplomat – njega u njegovu radu i ponašanju vežu stanoviti zakoni i propisi od kojih su neki bili, izmišljeni još prije mnogo stoljeća i koji su danas još besmisleniji nego što su bili u vrijeme kad su nastali.

Čitavo jedno pokoljenje taložila se prašina na golemoj zbirci dosjea što se čuvala u Bavarskoj dvorskoj i nacionalnoj biblioteci u Münchenu, a onda se, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, na poprištu pojavio Sebastian Brunner, papski prelat i ugledni povjesničar, i bacio se na ovo zastrašujuće brdo papira. Plod njegovih istraživanja dva su zanimljiva sveska pod naslovom *Der Humor in der Diplomatie* (»Humor u diplomaciji«, Beč, 1872). U dosjeima koje je Brunner proučio bili su izvještaji što su ih austrijski carski ambasadori u Bavarskoj slali svojoj vladi u razdoblju od 40 godina, od 1750. do 1790. godine. Ni do dana današnjega nije riješena zagonетка koju ni Brunner nije odgonetnuo. Naime, kako su ti izvještaji završili u Münchenu iako su bili slani iz Münchena u Beč.

Kako to pokazuje sâm naslov ovih svezaka, riječ je o humorističkom djelu – što se nipošto ne bi smjelo uzeti kao tvrdnja da su njihove ekscelencije pokazivale u svojim izvještajima da imaju smisao za humor ili da su u tim izvještajima prepričavale viceve. Citati koje monsijor Brunner navodi u svojoj knjizi dokraja su pompozni, kićeni, a stil kojim su pisani stravično je dosadan; ali se ne može zamisliti da su njihovi autori mogli makar samo sanjati o tome da će današnjem čitaocu biti smiješne kilometarske uzvišene rečenice kojima su se služili.

Ovi izvještaji zapravo su prava smotra dvorskih spleetaka, zavjera i protuzavjera, što su ih snovali i kovali potpuno nevažni i beznačajni dvorski dostojanstvenici; to je ujedno smotra razmatranja beznačajnih problema u vezi s titulama, rangovima i presedanima; tu se mota prava vojska miševa što su se rađali kad su se tresla brda; tu nailazimo na bezbroj mravinjaka koji su bili izdignuti na rang planina.

Desetog travnja 1756. austrijski ambasador gorko se potužio svojoj vladi da njegove sluge – i to čak i kad su u livreji! – moraju plaćati »vratarinu« (taksu za otvaranje gradskih kapija) – ako žele ući u München nakon »večernjeg zvona«. On u svom dopisu pita moraju li te takse plaćati i lakaji bavarskog ambasadora u Beču. Dobio je potvrđan odgovor i onda obavijestio

sve lakaje da će otpustiti svakog onog koji se nakon sumraka nađe izvan grada – u livreji. Korespondencija u kojoj se razglabao ovaj silni problem ispunila je punih trinaest gusto pisanih listova, a onda je naposljetku 30. travnja austrijski ambasador u Münchenu obavijestio austrijskoga kancelara princa Kaunitza da je bavarski knez-izbornik milostivo oslobodio njegove sluge obaveze da plaćaju spomenutu »vratarinu«. U izvještaju o tome ambasador nastavlja: »Na žalost, ne znam je li povoljni ishod ovoga spora plod moje čvrste upornosti, ili je knez-izbornik htio na taj način pokazati koliko cijeni upravo mene, ili se možda njegova odluka može protumačiti kao prešutno priznanje činjenice da se razlikuje rang carskog i kneževskog ambasadora?«

Šestog travnja 1770. austrijski ambasador u Münchenu šalje svojoj vladi dug i opširan izvještaj u kojem opisuje pripreme za posjet nekoga austrijskog nadvojvode Münchenu. Austrijski ambasador bio je zatražio da nadvojvodina počasna pratnja, koju su sačinjavali plemići na konjima, dobije dozvolu da ujaše i u dvorište kneževske palače. Međutim, knez-izbornik to je uporno odbijao i odgovarao da će se visokom posjetiocu dopustiti da bude dopraćen samo do kapije palače. U ovom slučaju ambasadorova upornost nije pomogla – bavarski vladar nije popustio ni za dlaku.

Dvadeset i sedmog ožujka 1778. održana je sjednica bavarske vlade, kojoj je predsjedavao sam knez-izbornik. Trebalo je da se donese odluka o jednom zaista važnom problemu: hoće li se lenta Reda sv. Jurja, visokoga bavarskog odlikovanja, nositi preko desnog ili lijevog ramena. Na sjednici je odlučeno da će se lenta ubuduće nositi samo preko desnog ramena. Na prvome dvorskom primanju nakon ove odluke austrijski se ambasador neobično iznenadio kad je vidio kako knez-izbornik nosi svoju lentu ordena Reda sv. Jurja preko *lijevog* ramena. No, taj je prijestup bio izvršen s jednom olakotnom okolnošću; »Međutim, njegovo visočanstvo to je uradilo zato da bi moglo staviti odlikovanje *Zlatnog runa* na najupadljivije mjesto...« (To jest na desno rame.)

U pravoj bujici ambasadorskih izvještaja iz Münchena najviše se pisalo o problemima davanja prednosti, do čega je poslanicima bilo neobično stalo, pa su se zbog toga žestoko borili. Nisu htjeli popustiti ni za dlaku svojih vlasulja kad se radilo o povlasticama njihovih gospodara, koji su dolazili do izražaja upravo u pravu na prvenstvo. Stvar za koju su se borili zapravo je imala dvostruko značenje: oni su se borili da ostvare sva ona prava, velika ili mala, koja je imao njihov gospodar, i da spriječe da ista ta prava dobije ambasador ili poslanik bilo kojega drugog dvora.

Godine 1761. sudjelovao je grof Podstaski u izboru biskupa Passaua kao predstavnik austrijskog cara. Taj izbor nije bio crkvena nego svjetovna ceremonija, jer je trebalo da austrijski car, kao vrhovni feudalni gospodar,

preda biskupska dobra Clemensu, novom biskupu, koji je inače bio član kraljevske kuće Hanovera. Ne treba posebno spominjati da se radilo o velikom i veličanstvenom događaju.

Već na samom početku došlo je do nepriličnog i nezgodnog sukoba između carskog poslanika i pasauskog kaptola. Pozivajući se na protokol primijenjen prilikom slične investiture, koja se bila održala 1723. godine, grof Podstaski zatražio je da ga dva kanonika, okružena čitavom biskupskom pratnjom, dočekaju na dnu prvoga, odnosno danjeg stubišta biskupske palače, i da ga onda, kao njegova počasna pratnja, odvedu u dvoranu u kojoj se trebala održati investitura. Međutim, majstor ceremonija kaptola suočio je grofa s drugim, još starijim protokolom, koji je bio primijenjen još 1680. godine, a ondje je stajalo da ona dvojica kanonika ne moraju dočekati carskog izaslanika na dnu prvog stubišta nego na odmaralištu između prvog i drugog. Samo zato što nije bilo vremena da se s tim u vezi bilo što poduzme, grof Podstaski morao je popustiti, ali je dao jasno na znanje da sebi rezervira sva prava za buduće takve događaje i da ovo ne smatra i ne prizna nikakvim presedanom za budućnost.

Mnogo više sreće imao je Podstaski što se tiče rasporeda za sjedanje. Za vrijeme samog izbora on je ispod crnog baldahina sjedio u naslonjaču koji je bio presvučen crnom tkaninom. Doduše, u takvim su naslonjačima sjedili i kanonici, ali su ipak postojale dvije bitne razlike: on je sjedio ispod baldahina i njegov je naslonjač imao zlatni porub; a kanonici nisu sjedili ispod baldahina i njihovi naslonjači nisu imali spomenuti porub. Za vrijeme svečanog banketa carski ambasador sjedio je na stolici što je bila presvučena crvenim baršunom, caru je nazdravio kristalnom čašom kojom je bio poslužen na zlatnom pladnju; kaptolu i njegovim članovima nazdravio je običnom čašom, dok je novi biskup njemu nazdravio čašom koja je imala srebrni poklopac.

U svom izvještaju grof je sve to potanko opisao i nije propustio ni da napomene gdje je sjedio za stolom za banketa, odnosno kako je sjedio. Kanonici *a dextro latere* (oni njemu zdesna) sjedili su uza sam stol; oni koji će poslije sjediti lijevo od njega bili su povukli svoje stolice prema natrag, odmaknuvši ih od stola, da bi on mogao nesmetano, s punim dostojanstvom i u punom sjaju, doći do svoje stolice (presvučene onim baršunom).

Kad čitamo ove pojedinosti, počinjemo shvaćati kako je zapravo bio težak život diplomata – točnije okrutan. A znajući to razumijemo zašto se još pedesetih godina ovog stoljeća g. Marcus P. Cheke, šef protokola diplomatske službe Njegovoga (britanskog) kraljevskog veličanstva osjetio ponukanim da napiše specijalni vodič dobra ponašanja namijenjen mladim britanskim diplomatima. U tom vodiču izmišljeni lik Johna Bulla odlazi u izmišljenu zemlju Mauretaniju kao treći tajnik tamošnje britanske amba-

sade, kojoj je sir Henry Sealing Wax (sir Henry Pečatni Vosak) na čelu. U početku jadni mladi John Bull čini jedan *gaffe* za drugim, pa ga svaki put nadmudri ili izigra mnogo iskusniji treći tajnik nizozemske ambasade, i tako nad njim postiže niz diplomatskih pobjeda.

»Ruča s bankarima, odlazi na koktele u razna poslanstva, večera sa zamjenicima ministara, provodi noćne sate kao gost jedne dame koja je bliska prijateljica ministra financija...«

Ovo se doima kao vraški zabavni program, iako se, doduše, po tome može zaključiti i to da treći tajnik nizozemske ambasade boravi u svom uredu vrlo malo vremena. G. Cheke daje u svom vodiču neobično dobre savjete o ponašanju i postupcima prilikom službenih banketa, na raznim primanjima, na običnim društvenim sijelima, prilikom igranja bridža u »kući kakvog stranca«, na objedu u »kući kakvog stranca«, o postupcima na polju takozvanoga mondenog ponašanja, o ponašanju prema štampi i novinarima – pa čak i o tome kako se mladi britanski diplomat mora ponašati na pogrebima:

»Valja imati na umu da su mnoge zanimljive političke veze bile sklopljene grčevitim stiskom ruke na pogrebima i odmah poslije toga zacementirane time što se novi prijatelj odvezao autom s groblja u grad...«

Važno pitanje: a što ako je takva »zanimljiva politička veza« a) previše svladana bolom i tugom da bi se rukovala; b) ima vlastiti automobil?

Možda bi se moglo reći da je etiketa koje se mora držati mladi John Bull manje stroga i manje kruta od one što je sapinjala njegove prethodnike na polju diplomacije, koji su osim toga neprestano morali paziti na svaki svoj korak jer nisu nikad mogli biti potpuno sigurni da se neće okliznuti na skliskom, poput ogledala glatkom parketu dvorske etikete i lijepo slomiti vrat. Upravo zato bila su lica tadašnjih diplomata neprestano zabrinuta, baš zato su oni bili stalno budni i na oprezu kao vojnici što patroliraju po ničijoj zemlji – i baš su zato vodili vječni gerilski rat za povlastice i prvenstva, prvenstva pred drugim diplomatima.

Grof Ottingen, vođa delegacije austrijskog cara Leopolda I, sastao se sa sultanovim izaslanicima nedaleko od Slankamena, u današnjoj Jugoslaviji. Obje strane došle su na mjesto sastanka jašući na konjima. Kad je trebalo da sjašu, svaka je strana motrila drugu orlovskim pogledima, a sve to zato što se smatralo da bi onaj čija bi stopala prva dodirnula zemlju na taj način ponizio samoga sebe pred onim drugim, jer bi taj drugi u tom času još bio u sedlu. A to se ni za živu glavu nije smjelo dopustiti. Austrijski grof bio je postariji, korpulentan čovjek i zato nesposoban da brzo skoči s

konja, pa je morao sjahati polagano. I dok je on tako zapravo silazio s konja, Turci su ga motrili i oponašali njegove kretnje jednu za drugom. Carski se izaslanik naposljetku ipak sretno spustio na zemlju – a u tome istom trenutku dodirnule su je i noge Turaka.

Nisu samo tabani i potplati igrali tako važnu ulogu u diplomaciji; moralo se bdjeti nad još jednim dijelom tijela, iako u suprotnom smislu nego nad tabanima i potplatima. Riječ je o posljedici diplomatske »spoznaje« prema kojoj onaj koji sjedne prvi stekne samim time prednost pred onim koji stoji jer još nije sjeo. Na mirovnoj konferenciji u Srijemskim Karlovcima bila je upotrijebljena jedna oštroomna ideja kako da se zaobiđu skrupule Austrijanaca što se tiče ranga i prvenstva. Nije se radilo samo o austrijskim nego i o skrupulama ostalih sudionika konferencije: Turaka, Poljaka i Mlečana. Sagrađena je potpuno okrugla baraka u kojoj se nalazila jedna jedina okrugla dvorana s okruglim stolom u sredini. Ta baraka, zapravo paviljon, imala je četvora vrata, a šatori četiriju delegacija bili su podignuti u jednakoj udaljenosti od njih. Na dani znak, prethodno dogovoren, ambasadori su istovremeno izašli svaki iz svojega šatora, prošli svaki kroz vrata koja su bila njegova, uradili su to u istom trenutku, a onda su, također u istom trenutku, posjedali na svoja mjesta za onim okruglim stolom. Tako nitko nije nikom dao ili priznao bilo kakvo prvenstvo, i dostojanstvo sviju bilo je sačuvano. (Stol je bio okrugao zato da bi sva mjesta uza nj jednako »vrijedila«.)

Slična situacija nadahnula je Johna O'Groata da iznađe slično rješenje – ili tako barem tvrdi legenda. John O'Groat (ili Jan Groot) doselio se s dva brata iz Nizozemske u Škotsku u doba vladavine Jakoba IV. Naselili su se na sjeveroistočnoj obali Škotske i tokom vremena obogatili se, a jako su im se povećale i obitelji. Nakon nekog vremena, u vrijeme kad se dogodilo ono o čemu priča legenda, bilo je već osam obitelji O'Groat. Poštujući obiteljsku tradiciju, svi članovi osam obitelji sastajali su se jedanput godišnje u kući osnivača njihove loze, to jest u kući koju je on bio sagradio. U to vrijeme on je još bio živ, ali je ipak izbio problem prvenstva među obiteljima, i to u takvoj mjeri da su se oni jedne godine zbog toga čak i posvađali. Tada je John O'Groat obećao da će iduće godine biti sve u redu, odnosno da neće biti nikakva povoda za svađu. Sagradio je osmorokutnu kuću, koja je u svakoj od svojih osam strana imala po jedna vrata, a u nju je stavio osmorokutni stol. Ta kuća stoji i dan-danas u okolici Duncansby Heada, a zove se od pamtivijeka *John O'Groat's House* (Kuća Johna O'Groata).

Jednom se dogodilo čak i to da je Fridrih Veliki poslao kao svog ambasadora na dvoru u Versaillesu nekoga jednorukog pukovnika. Na francuskom dvoru to je izazvalo pravo zaprepaštenje, jer su se uplašili da će im se

Prusi i njihov kralj smijati ako oni tamo kao svog poslanika pošalju kompletnoga, »dvorukog« čovjeka. O tome se raspravljalo sve dok nije pronađen neki diplomat koji je imao samo jednu nogu. Taj je čovjek bio samo zato postavljen za francuskog ambasadora na pruskom dvoru.

Možda je ovo ipak samo zgodna anegdota, nečija satirička izmišljotina. No, to se ne bi moglo kazati za podatke koje nalazimo u knjizi *Some choice observations of Sir John Finnet, Knight and master of ceremonies etc.* («Neka probrana zapažanja sir Johna Finnetta, viteza i meštra ceremonija itd.») objavljenoj 1565 godine. Jer ona se bavi samo činjenicama i iznosi samo činjenice. Finnetova »probrana zapažanja« objavljena su tek nakon njegove smrti: njemu samom nije bilo ni na kraj pameti da ih objavi i on ih je bilježio samo za vlastitu razonodu.

Sir John, koji je kao »meštar ceremonijala« bio otprilike ono što danas nazivamo »šefom protokola« – imao je najviše muke i okapanja s tvrdoglavim ambasadorom Venecije, koji je ponekad bio uporan kao mazga. Prepredeni Talijan bio je dobio pozivnicu da dođe na neku dvorsku svečanost, ali prije nego što će prihvatiti poziv, odlučio je provjeriti neke za njega važne okolnosti, pa je zato poslao po meštra ceremonijala – našeg Finetta – i zatražio od njega da mu saopći, i to riječ po riječ, tekst pozivnice koja će biti poslana francuskome ambasadoru. Mlečanin je, naime, htio da se njegova pozivnica ne razlikuje ni za dlaku od one koju će dobiti francuski ambasador, da budu iste od riječi do riječi, od zareza do zareza. Sir John to je nekako uredio i otišao kući nadajući se da je valjda sada napokon sve u redu. No, to isto veče dotrčao je k njemu sav zadihan od silna trčanja drugi glasnik mletačkog ambasadora: njegova ekscelencija ambasador želi znati je li na svečanost pozvan i ambasador velikog vojvode Toskane. Da, pozvan je, odgovorio je sir John. Kad je tome tako, mletačkog ambasadora zanima je li ambasador velikog vojvode primio pozivnicu prije nego on, mletački ambasador – jer ako ju je primio prije, onda on, mletački ambasador – ne može otići na tu svečanost. Sir John uradio je jedino što je u takvim okolnostima mogao: odgovorio je da je ambasador uzvišene Mletačke Republike prvi dobio pozivnicu.

No, svoj najuspješniji diplomatski potez izvršio je veliki meštar ceremonijala kad je jednom morao nastupiti kao sudac u jednom sporu koji je zapravo bio samo epizoda u vječnome diplomatskom ratu između španjolskog i francuskog ambasadora. Radilo se o vrlo teškom i ozbiljnom problemu. Naime, trebala se održati neka međunarodna konferencija kojoj će predsjedavati papinski nuncij – pa se postavio problem tko će sjediti njemu zdesna: francuski ili španjolski ambasador. Na nesreću nuncij je imao, baš kao svi drugi ljudi, samo jednu desnu stranu. Sir John našao se u gadnome škripcu, ali je iz njega upravo blistavo isplivao. Zamolio je papinskog

nuncija da zatraži od svog kolege kod francuske vlade u Parizu da dođe u London. Nuncij se nasmijao, jer je znao odakle puše vjetar i uradio je što se od njega tražilo. Kad je tako u Londonu osvanuo pariški papinski nuncij, bilo je posve prirodno da on sjedi zdesna londonskom nunciju, a dvojici zavađenih ambasadora onda je pružena mogućnost da sami slobodno odluče gdje će sjediti. Francuz je izabrao lijevu stranu, jer je tako bio bliže londonskom nunciju. Španjolac je izabrao desnu stranu. Odande je, doduše, bio dalje od londonskog nuncija, ali je sjedio desno od njega, a to znači na »počasnoj« strani. Dvije prednosti međusobno su se poništile, i oba ambasadora bila su zadovoljna.

No, ponekad nisu mogle pomoći nikakve smicalice. Tada bi sami ambasadori rješavali svoje sporove... i to upotrebom grube fizičke sile.

To se jednom dogodilo u Londonu, u rujnu 1661. Toga dana trebalo je da stigne u London novi švedski ambasador, i to kraljevskim čamcem po Temzi. U skladu s dvorskom etiketom trebala je da ga kod Towera dočeka kraljevska kočija, a on da iz čamca prijeđe u kočiju i odveze se u Whitehall, to jest u tadašnju kraljevsku palaču. Njegovoj svečanoj povorci trebale su se priključiti kočije drugih ambasadora. Upravo s tim u vezi došlo je do svađe, jer je valjalo odlučiti čija će se kočija nalaziti u toj povorci neposredno iza Švedaninove: kočija francuskog ambasadora ili kočija njegova španjolskog kolege? Kralj Karlo II naprosto je slegnuo ramenima kad su ga njegovi ljudi bili još prije dočeka zapitali kojoj će kočiji dati tu prednost. Rekao je: »Neka to oni sami međusobno riješe. Ja se u to ne želim miješati.« Oni su to raščistili među sobom – i to na svoj posebni diplomatski način.

Engleska vlada unaprijed je znala da će doći do gadne gužve i da će biti krvavih glava, ali je izvršila samo jednu mjeru opreza: pobrinula se da ne nastradaju njeni građani, pa je oko poprišta buduće bitke napravila živi zid od vojnika na konjima kroz koji se nitko nije mogao probiti, a pogotovu ne radoznalci. Englezima je bilo posve svejedno što će padati glave, jer su znali da neće biti – engleske.

Švedski je ambasador imao doputovati oko tri sata poslije podne. Španjolska pratnja stigla je na poprište već u deset sati prije podne, a sastojala se od pedeset do zuba naoružanih ljudi i ambasadorove kočije. Francuzi su stigli nešto kasnije, pa su zato zauzeli nešto nepovoljniji početni položaj. No, s druge strane, oni su doveli sto i pedeset ljudi: sto pješaka i pedeset konjanika.

Ceremonijalni čamac stigao je točno u predviđeno vrijeme. Švedski ambasador iskrcao se iz njega i prešao u kraljevsku kočiju. A onda, čim je kočija krenula, suparnici, koji su se do toga časa samo pogledali, a iz očiju im je sijevala mržnja, prešli su u napad. Španjolci su brže-bolje formirali borbenu liniju koja je zaštitila njihovu kočiju, a ta se, kako je ionako bila bliža

kraljevskoj kočiji, uspjela ubaciti u povorku neposredno iza nje. Kad su to Francuzi vidjeli, prvo su opalili plotun iz svojih pušaka, a onda su izvukli mačeve i krenuli u borbu. Došlo je do prave bitke kao na bojnome polju. Španjolci, kojih je bilo tri puta manje, branili su se s hrabrošću očajnika i nisu htjeli odstupiti ni za centimetar pred silnim jurišima Francuza. U toj bici poginulo je dvanaest ljudi, a četrdesetorica su bila ranjena. Zapravo, broj je poginulih iznosio trinaest: trinaesta žrtva bijaše neki bezazleni londonski građanin, koji je samo zbog prevelike radoznalosti dobio zalutali metak u glavu.

Isprva se činilo da su Francuzi bolji taktičari i da će pobijediti unatoč nesumnjivo herojskoj obrani njihovih protivnika. Oni su svoju konjicu neko vrijeme držali u rezervi, ali kad je povorka malko odmakla, njihova se konjica bacila na španjolsku kočiju sa zadatkom da presiječe kožno remenje kojim su konji bili upregnuti u kočije. Sve je prošlo po planu osim te posljednje faze operacije. Naime, iako su Francuzi mlatili mačevima po remenju da se sve prašilo, nikako ga nisu mogli presjeći. Tek se tada pokazalo da su zapravo Španjolci bili lukaviji i da su zato nadmudrili i izigrali svoje protivnike. Naime, umjesto običnog remenja upotrijebili su željezne lance, koje su onda obložili kožom, pa su izgledali kao da su kožni – a samo se po sebi razumije da ih francuski mačevi nisu mogli prerezati.

Tako se ova bitka završila pobjedom Španjolaca, ali to nije bio kraj i diplomatskom ratu zbog kojeg se vodila. Kad su mu javili što se dogodilo, francuski kralj Ljudevit XIV tako se strašno naljutio da je zbacio s glave vlasulju i onda ju je pokidao u komade i gazio, a odmah poslije toga jednostavno je potjerao iz Pariza španjolskog ambasadora i opozvao svoga ambasadora u Madridu. Neko se vrijeme činilo kao da će zbog toga izbiti rat između Francuske i Španjolske, ali je onda Španjolska, svjesna svoje slabosti, odlučila da ipak popusti. U nazočnosti čitavoga versajskog dvora i dvadeset i šestorice stranih poslanika, markiz Fuentes, španjolski ambasador u Francuskoj, dao je svečanu izjavu da Španjolska priznaje Francuskoj prvenstvo. Da bi ostalo ovjekovječeno sjećanje na ovaj događaj, koji je imao epohalno značenje, Ljudevit je naredio da se iskuje posebna plaketa. Na jednoj njenoj strani bio je lik Ljudevita s lovorovom krunom na glavi; na drugoj strani Ljudevit je sjedio na prijestolju i gledao s visoka pokunjena španjolskoga ambasadora oko kojega stoje, mrtvi-hladni, drugi strani diplomati. Plaketa je nosila ovaj natpis:

IUS PRAECEDENDI ASSERTUM,
CONFITENTE HISPANORUM ORATORE.

To je u očima tadašnjih ljudi vrijedilo kao barem deset pobjeda na bojnome polju.

VI

Kad zakon pobudali

1

Jednom u davnini sudac je navukao talar, stavio vlasulju na glavu – i prestao postojati kao ljudsko biće. Pretvorio se u stroj za izricanje pravde – odnosno onog što se u određenom razdoblju smatralo pravdom u njegovoj zemlji. Odbacio je iz svog duha izreku sv. Pavla: »Slovo ubija i samo duh daje život!« Sv. Luka to je još jasnije sažeo: »Jao vama, ljudima zakona, jer vi ste uzeli ključeve znanja!«

Suca – tog čovjeka koji je druge ljude slao na vješala, koji je znao samo za paragrafe i presedane i samo je njih priznavao – nije zanimala ličnost optuženika, nisu ga zanimali motivi koji su ga bili potakli da izvrši čin zbog kojeg mu se sudilo. Zanimao ga je samo čin kao takav i što o njemu kažu paragrafi.

Ti su suci bili suci odmazde – a nisu postojali samo u prošlosti nego ih ima i danas.

Na drugom kraju lepeze možemo naći suce koji su bili previše humani. Takvih, previše humanih sudaca naročito mnogo ima u Americi, ili se tako barem čini. Jednom je neki njujorški sudac pozvao zločinca da sjedne s njim za sudački stol i da zajedno popiju šalicu čaja. Drugi jedan, u Greenvilleu, u saveznoj državi Missisipiju, pozvao je sve prisutne u sudnici da glasaju da li da se neki zločinac, kojem je bilo dokazano da je izvršio umorstvo, osudi na električnu stolicu ili na doživotni zatvor. Publika je prihvatila izazov i glasala, pa je zločinac osuđen na doživotni zatvor s pet stotina protiv deset glasova. Ili uzmimo slučaj nekog okružnog suca u Harlanu, u američkoj saveznoj državi Kentuckyju. Taj je čovjek doteturao u sudnicu s neke intimne proslave i otkrio da u sudnici nema ni žive duše: tužiteljima i tuženima, odvjetnicima i sudskim službenicima bilo je dosadilo da ga če-

kaju, pa su jednostavno otišli. Sutradan je sudac osudio samoga sebe na globu od dvanaest dolara zbog pijanstva, ali dovoljno da je sebi na taj način vratio izgubljeno dostojanstvo.

Kakvome srednjovjekovnom sucu, toj osobi uzvišeno veličanstvenoj, koja je svakom ulivala strah u kosti, ne bi nitko mogao spočitnuti takvo ponašanje. I njemu se moglo dogoditi da, uzмимо, dođe pijan na raspravu, ali je posve sigurno da mu ne bi palo ni na kraj pameti da samoga sebe osudi. Osim toga, nemojmo zaboraviti da je srednjovjekovni sudac bio sposoban da, i ne trepnuvši okom, pošalje sedmoro djece na gubilište. U glasovitoj Szehenyijevoj biblioteci u Budimpešti našao sam zapisnik jednog procesa u kojem je neka Margarete Dissler, djevojčica od 13 godina, bila osuđena da joj se odsiječe glava, a to se dogodilo 1780. godine, dakle u tzv. »prosvjetiteljskom stoljeću«. U jednom broju berlinskog tjednika *Sonntagscher Postilion* iz 1681. godine objavljena je »reportaža« o tome što se dogodilo nekoj četrnaestogodišnjoj djevojčici koju su bili uhvatili na djelu dok je pokušavala zapaliti neku kuću. Danas bi bila proglašena piromanom i poslana psihijatrima na izliječenje. Ali to je uradila 1681. godine. Zato je bila osuđena na smrt, bila joj je odrubljena glava a njeno tijelo javno spaljeno. *Vossische Zeitung* objavio je 1746. godine (u broju 112) izvještaj o suđenju nekoj vještici u Bavarskoj. Spalili su je živu na lomači, ali to nije bilo sve. Naime, budući da se u toku istrage otkrilo da je ona u svoje »opake čine« uvukla i neku osmogodišnju djevojčicu, to su jadno dijete dovukli na gubilište gdje joj je krvnik prerezao žile, pa je pred svima iskrvarila.

Pomislit ćete: strašna prošlost koju treba zaboraviti. No, u nacističkoj Njemačkoj i staljinističkoj Rusiji bilo je skraćeno doba kad je netko mogao odgovarati pred zakonom, pa su zato malodobni dječaci i djevojčice, koje bismo danas smatrali tinejdžerima, bili slani u zatvore i koncentracione logore, a na stotine ih je bilo osuđeno na smrt i smaknuto.

Kakvoj služavci kojoj bi u današnje vrijeme palo na pamet da svojim poslodavcima ukrade nekoliko šilinga, sud bi dao novčanu kaznu ili bi je osudio na zatvor (i to samo uvjetno); međutim, služavka koja bi to uradila prije sto godina završila bi na vješalima. Očajna, izbezumljena neudata majka koja ubije svoje dijete odmah pošto ga rodi smatra se danas čedomorkom i odlazi u zatvor na nekoliko godina ili nekoliko mjeseci; u prošlosti bi je živu spalili na lomači i poslije toga bi joj još proboli srce glogovim kolcem.

Nekadašnja pravda nije odustajala od krutih zahtjeva odmazde čak i kad bi joj pobjegao počinitelj nečeg što se tada smatralo zločinom. Osuda se uvijek, u svakom slučaju, morala donijeti i morala se izvršiti, a ako ne bi bilo počinitelja, izvršila bi se *in effigie*. Što je to praktički značilo? To da bi osuđenog zamijenila lutka. Uzмимо da je netko bio osuđen na smrt vješanjem, ali je pobjegao. U tom slučaju napravila bi se lutka od slame, koju

bi odnijeli na glavni trg i stavili ispod vješala, a onda bi joj predstavnik su-
da svečano pročitao smrtnu osudu i izručio je krvniku da on izvrši svoju
dužnost. Ovaj bi je objesio upravo onako kao što su se po tadašnjim propi-
sima vješali ljudi. Izostao bi samo jedan čin što su ga zahtijevali propisi o
izvršenju smrtno kazne vješanjem. Naime, nije bilo potrebno da sudski li-
ječnik službeno ustanovi smrt.

Kad su propisi nalagali posebno strog postupak izvršenja smrtno kaz-
ne, pa je, uzimimo, trebalo spaliti tijelo smaknutog zločinca, krvnik bi ski-
nuo »mrtvu« lutku s vješala i stavio je kao »leš«, na lomaču. Sve to imalo
je dvostruku sporednu svrhu: da zabavi publiku i da djeluje primjerno,
zastrašujuće.

Beziznimno i nepopustljivo slovo zakona moralo je biti provedeno do
posljednjeg zarez, čak i onda kad bi, recimo, zločinac umro prije no što je
mogao biti osuđen i smaknut. Princip odmazde jednostavno se morao pro-
vesti – princip koji bismo mirne duše mogli nazvati »principom institucio-
nalizirane osvete«.

Dobar primjer za to daje nam ekshumacija leša Olivera Cromwella i le-
ševa njegovih najbližih suradnika. Cromwellovo tijelo bilo je pokopano is-
pod mramorne ploče u Vestminsterskoj opatiji. Ubojice kralja, zločinci koji
su počinili regicid, najstrašniji od svih zločina, morale su biti kažnjene čak
i nakon smrti. Tridesetog siječnja 1661, na godišnjicu pogubljenja kralja
Karla I, izvučeni su iz te grobnice lijesovi Olivera Cromwella i njegovih
dvaju najbližih suradnika, a onda su njihovi leševi odvučeni do Tyburna
(gdje se nalazilo glavno londonsko gubilište za one osuđenike koji nisu bili
plemenita roda). Ondje su leševi obješeni na vješala i tako su visili čitav
dan, sve do zalaska sunca, onda su im odrubljene glave, a nakon toga za-
kopani su u rake iskopane ispod samih vješala.

Razumije se da je ta sjajna predstava privukla mnogo gledalaca, a plem-
kinje su smatrale da je njihova sveta dužnost da se toga dana odvezu do
Tyburna i pasu oči na ovome sjajnom prizoru, iz čega zaključujemo da su
imale željezne živce. Samuel Pepys zapisao je u svom dnevniku što je sve
radio toga dana. Prvo je u nekoj crkvi slušao propovijed, onda je pročitao
pismo što ga je primio od brata, a zatim je posjetio lady Batten – koja se
upravo bila vratila iz Tyburna s njegovom, Pepsyovom ženom. Čini se da
je on sve to smatrao nečim posve prirodnim: naime, samo je zapisao što se
dogodilo i nije dao nikakva komentara.

O tome kako su nekadašnji zakoni i sudski postupci bili silno formalis-
tički svjedoči i činjenica da su se krivični procesi protiv mrtvih osoba vo-
dili po istom postupku kao i protiv živih okrivljenika. Ipak je postojala
barem jedna – i to jedna jedina razlika. Sud bi dao mrtvom okrivljeniku
»zamjenika« koji bi u isti mah bio njegov branitelj – jer se on, leš, na žalost,

nije mogao sâm braniti. Pogledajte kakav je postupak bio primijenjen kad se 1725. godine sudilo jednom samoubojici.

»Kraljevski tužilac Fontaine-des-Nonnesa pokrenuo je krivični postupak protiv Jacquesa de la Portea, po zanimanju sudskog pisara, sa stanom u Marcillyju, kao zamjenika i branitelja leša Charlesa Hayona. U toku suđenja utvrđeno je da se imenovani Charles Hayon namjerno i dobrovoljno ubio i to tako da je na opak način zavezao vlastite noge, a onda se bacio u potok i u njemu se utopio. Njegov je leš osuđen da bude položen potrbuške, s licem okrenutim prema zemlji, bez ikakve odjeće, na jednu drvenu rešetku i da bude tegljen po ulicama svih mjesta u općni Chaussée.«

Sačuvali su se svi spisi sa suđenja lešu ubojice francuskog kralja Henrika II. (*Collection des meilleurs dissertations etc.*, sakupili C. Leber, J. B. Salgues i J. Cohen, Pariz 1826).

Pred sudom je dalo svoje iskaze devet svjedoka, koji su svi pod zakletvom posvjedočili da je dotični Jacques Clément doista probo bodežom kralja, nakon čega su ga sasjekli dvorjani i gardisti. Čitava Francuska znala je da se baš to dogodilo, ali je sud ostao mrtav-hladan i ta sitnica nije mogla omesti proceduru. Sud je donio presudu u ime Henrika IV, nasljednika ubijenog kralja. Nakon uobičajene preambule dolazi tekst koji navodimo:

»Po savjetu i preporuci Kraljevskog sudskog vijeća, Njegovo veličanstvo naredilo je da se leš imenovanog Jacquesa Clémenta raskomada i to na taj način da se za svaki njegov ud upregne po jedan konj, koji će na dani znak vući svaki na svoju stranu, da se potom leš spali, i da se na kraju njegov pepeo baci u rijeku kako bi se tako uništio svaki trag sjećanja na nj. Ova je odluka donesena u St. Cloudu, 2. kolovoza 1589. Potpis: Henrik.«

Na samom dnu spisa stoji ova pripomena:

»Osuda izvršena istoga dana.«

U Francuskoj su ubojice kraljeva kažnjavane komadanjem. Henrik IV nije ni slutio da će i sâm poginuti od bodeža atentatora, i da će njegov atentator Ravailiac pretrpjeti – ali živ – isto ono što je »pretrpio« Clémentov leš.

»Uništiti svaki trag sjećanja na nj!« Nije li to isto bilo urađeno ne jednom nego mnogo puta kad su u doba vladavine J. V. Staljina bila brisana iz novih izdanja »Sovjetske enciklopedije« imena istaknutih ljudi koji bijahu zaglavili u staljinističkim čistkama? Nije li to isto uradio Joseph Goebbels kad je naredio da se u njemačke školske čitanke uvrsti Heineova *Lorelei*, ali s naznakom »Autor nepoznat«? Princip je isti, iako se njegove praktične primjene razlikuju.

Posljedice su bile nešto manje tragične kada je zakon primjenjivao svoju drakonsku moć protiv predmeta a ne protiv ljudi od krvi i mesa.

Osmog travnja 1498. izvršila je firentinska rulja juriš na samostan Sv. Marka. Bila se okrenula protiv glasovitog propovjednika Savonarole i htjela ga je linčovati. Jedan od pristaša velikog reformatora zazvonio je na uzbunu, pa su se redovnici okupili i neko vrijeme odolijevali jurišima podivljale gomile. Ono što se dogodilo poslije toga ubraja se među takozvane općepoznate povijesne događaje: Savonarola je smaknut na lomači. Međutim, malo je ljudi koji znaju da Savonarolina smrt u vatri nije utažila osvetnički bijes pobjednikâ: oni su tražili da bude kažnjeno i ono »zločinačko« zvonu. Tog ljeta gradski moćnici Firence održali su sjednicu na kojoj su osudili zvonu. Osuda je bila izvršena na taj način što je zvonu skinuto sa zvonika, potom su ga magarci vukli kroz gradske ulice do glavnoga trga, gdje ga je gradski krvnik izbičevao. Tako se u Firenci dogodilo nešto slično onom od prije mnogo stoljeća, kada je perzijski car Kserkso željeznim lancima šibao Helespont – tjesnac koji dijeli Aziju od Evrope.

2

Još čudniji od sudskih procesa ljudskim leševima ili predmetima bili su procesi u kojima su okrivljenici bile razne životinje.

O ovim čudnim zastranjivanjima, koja su postala jeftina meta mnogih humorista, mnogo se pisalo, ali treba ipak pripomenuti da se kažnjavanje životinja u srednjovjekovnom pravu zasnivalo na čvrstom logičkom sustavu.

Jednoj kategoriji sudskih procesa protiv životinja bila je svrha istjerivanje, suzbijanje ili odstranjivanje raznih životinjskih pošasti. Ti procesi spadali su u nadležnost crkvenih sudova – možda zato što i Biblija opisuje mnoga slična suđenja i kažnjavanja.

U drugoj kategoriji bili su sudski procesi protiv pojedinih »životinja-zločinaca«, a bila im je svrha da budu kažnjeni njihovi »zločini«. U takvim slučajevima bili su nadležni svjetovni sudovi.

Od svih prirodnih katastrofa koje su pogadale ljude srednjeg vijeka svakako su najspektakularnije bile kojekakve životinjske pošasti, i njih su se oni najviše bojali. Napadali su ih skakavci i gusjenice, napadale su ih zmije, žabe i miševi, štakori i krtice, i tako dalje, a ponekad se činilo kao da se ravnoteža u prirodi potpuno poremetila i kao da su se te napasti ujediniile da je potpuno unište. Propadali su usjevi i ljetine, a onda bi često dolazila sveopća glad. Budući da se nisu mogli obraćati učenjacima da im oni pomognu, tadašnji ljudi obraćali su se nebu i vjeri.

U njihovim glavama postojalo je samo jedno objašnjenje za sve te iznenadne i bezobzirne napade: da ih je pokretala neka natprirodna, nadljudska sila. Nisu skakavci proždirali ljetinu nisu poljski miševi uništavali korijenje biljaka, iako su doduše fizički izvršavali tu paklensku rabotu: na djelu su

bili demoni, zlodusi što su se uvukli u te štetočine i zavladao njima. I upravo zato što su tako mislili, prestravljeni ljudi očekivali su od svojih svećenika da će oni suzbiti pošast – i to tako da otjeraju zle demone.

No, protjerivanje demona nije se moglo vršiti bilo kako nego samo u skladu s određenim, veoma strogim propisima. Formalizam srednjega vijeka uvukao se u kanonsko pravo isto tako duboko kao u svjetovno, ali se ova podudarnost lako objašnjava: na oba područja bili su na djelu uglavnom takvi svjetovni stručnjaci kojima je bio glavni posao da izmišljaju, izvrću, prevrću, ispravljaju i prepravljaju paragrafe i klauzule.

Baš su se zato, uzmimo, u postupku ekskomunikacije morale slijepo provoditi ama baš sve legalne formalnosti. Morali su se naprimjer provoditi svi propisi o sudskom postupku, pa je on morao prijeći sve zakonom propisane faze: podizanje optužbe, postavljanje branitelja, raspravu, pleoajee tužitelja i branitelja, osudu. Danas nam to izgleda smiješno, ali za tadašnja mjerila i pojmove to nije bilo čudnije nego što su nama danas mnoge formalnosti koje se u naše vrijeme prakticiraju. Tako i dan-danas posebna komisija u kojoj su članovi britanskog parlamenta mora jedanput godišnje pretražiti njegove podrumne da utvrdi da ondje nema skrivenog baruta – a to se radi još od dana kada je Guy Fawkes pokušao dignuti Parlament u zrak. Prije samo nekoliko godina, opet u Velikoj Britaniji, neki odvjetnik iz Jerseya pozvao se, nastupajući u nekoj parnici zbog zemlje, koja se vodila pred Kraljevskim sudom, na drevno normansko pravo koje se zove *Clameur de Haro*. U današnjoj Engleskoj možete i danas biti zbog nekog duga osuđeni na zatvor, a Engleska u tome nije iznimka. U svakoj zemlji ima sličnih ostataka drevnih sudskih i zakonskih postupaka i propisa.

Prva osuda crkvenog suda zapravo je bila ukor (*monitoire*) – to jest opomena zločincu da prestane sa svojom zločinačkom djelatnošću. Kad bi se pokazalo da to nije djelovalo, obavilo bi se proklinjanje ili *maledictio*. Sve to nije bilo upereno protiv okrivljenih životinja nego protiv demona koji su bili ušli u njih i njima zavladao.

Ponekad su i svjetovni sudovi upotrebljavali ovaj postupak. Zapravo se može reći da su najčešće bili karikatura crkvenih procesa. F. Nork je u knjizi *Sitten und Gebräuche der Deutschen* (Stuttgart 1849) citirao spis o takvom jednom suđenju koje se održalo u švicarskoj općini Glurnsu.

»Na dan sv. Uršule, ljeta gospodnjega 1519, Simon Fliss, mještani Stilsa, stupio je pred Wilhelma von Hasslingena, suca i načelnika općine Glurnsa, i izjavio, govoreći u ime mještana Stilsa, kako želi da se u skladu sa zakonom povede postupak protiv ovdašnjih poljskih miševa. Budući da zakon određuje da svaki okrivljenik mora imati branitelja, dotični Fliss zatražio je da se i miševima postavi branitelj kako ne bi poslije imali povoda da ulože žalbu protiv postupka vođena protiv njih. U skladu s tim zahtjevom, Wil-

helm von Hasslingen postavio je za branitelja okrivljenih miševa Hansa Grienebnera, mještana Glurnsa, a Simon Fliss imenovao je odvjetnika Miniga von Tartscha da u ovom procesu zastupa tužitelje, tj. stanovnike općine Stilfsa.«

Proces se vukao prilično dugo, možda najviše zato što su se održavala samo dva ročišta godišnje. Posljednje ročište bilo je tek 1520. godine, i to prve srijede nakon blagdana sv. Filipa i sv. Jakoba.

Sudac je bio Conrad Spergser, kapetan i zapovjednik čete plaćenika, a porota je imala deset članova.

»Istupajući u ime čitavog stanovništva općine Stilfsa, Minig von Tartsch (pred sudom) iskazao je da je pozvao (na suđenje) Hansa Grienebnera, branitelja okrutnih zvijeri, koje su poznate pod nazivom poljski miševi. Gore imenovani Hans Grienebner odazvao se pozivu (na sud) i ondje izjavio da je branitelj optuženih miševa.

Kao prvi svjedok izašao je pred sud Minig Waltsch, stanovnik Suldena. U svom iskazu on je rekao da već osamnaest godina prelazi preko stilfskih polja i da je tako imao priliku na svoje oči vidjeti štetu koju ondje čine optuženi poljski miševi. Ona je tolika da za seljake ne ostaje gotovo ništa sijena. (Svjedok) Wiklas Stocker, stanovnik Stilfsa, iskazao je da pomaže u radovima na općinskim pašnjacima, i da je ondje vidio kako te životinje, kojima on ne zna naziva, nanose velike štete seljacima. To se pogotovu često može vidjeti u jesen, u vrijeme kad se kosi trava.

Vilas von Rainig danas živi u okolici, ali je prije toga bio godinama stanovnik općine Stilfsa. On je u svom iskazu potvrdio svjedočenje Wiklase Stockera i čak ga pojačao iskazavši da je na svoje oči mnogo puta vidio dotične miševe.

Svi su svjedoci svoje iskaze potkrijepili zakletvom.«

Očito je da sud nije htio uzeti kao svjedoke seljake Stilfsa, znajući da su zainteresirana strana. Sud je dokazao svoju potpunu nepristrasnost pozvavši kao svjedoke dvije osobe koje su mogle svjedočiti objektivno: poljoprivrednika iz okolice i jednog nadničara.

»*Optužba.* Minig von Tartsch podiže tužbu protiv poljskih miševa zbog šteta koje su počinili. Ako se to nastavi i ako štetne životinje ne budu odstranjene, njegovi klijenti neće moći plaćati porez i morat će se odseliti u koje drugo mjesto.

»*Pledoaje obrane.* Hans Grienebner, kao branitelj optuženih, ovako je odgovorio na optužbu. On (Hans Grienebner), razumio je optužbu, ali upozorava na činjenicu da su njegovi branjenici na razne načine i korisni (na primjer tako što uništavaju ličinke nekih kukaca), pa se zato nada da im sud neće uskratiti zaštitu. No, ako sud ipak presudi na njihovu štetu, on ga zaklinje da obaveže tužitelje da njegovim klijentima nađu kakvo drugo prebivalište gdje bi mogli nesmetano živjeti. On ujedno moli sud da u tom slu-

čaju odredi osobne čuvare, koji će ih, kad se budu selili u svoje novo obitavalište, štiti od pasa i mačaka. Ako se pokaže da je neka od njegovih branjenica skotna, treba joj dati vremena da rodi potomstvo koje nosi i da ga odnese u novo obitavalište.

Osuda. Saslušavši zastupnike optužbe i obrane sud presuđuje da štetne životinje poznate pod nazivom »poljski miševi« moraju u roku od četrnaest dana napustiti livade, pašnjake i oranice općine Stilfsa, s tim da im se zauvijek zabranjuje da se vrate. No, ako je koja od dotičnih životinja skotna ili je, zbog krajnje mladosti, nesposobna da putuje, produžit će joj se rok iseljenja za daljnjih četrnaest dana, a za to će vrijeme biti pod zaštitom suda. No, sve one životinje koje su sposobne za putovanje moraju otići u roku od četrnaest dana.«

Očito je da se ovdje strogo vodilo računa o svim zakonskim formalnostima i da je sud donio presudu koja je bila isto tako nepristrana kao i samo suđenje. Miševi su, dakako, morali biti proglašeni krivim i osuđeni, jer je njihova štetna djelatnost bila dokazana neoborivim iskazima svjedoka. Sud je pokazao da ima obzira prema nekima od okrivljenih, što je bilo posve u skladu s praksom da se u sličnim slučajevima trudnicama daju stanovite povlastice upravo zbog njihova stanja. S druge strane, sud je odlučno odbio prijedlog obrane da se okrivljenima nađe i dodijeli drugo mjesto stanovanja. Oni su bili naprosto osuđeni na progonstvo, a njihova je bila stvar kamo će otići.

Ne znamo jesu li se poljski miševi pokorili ovoj osudi. Ne znamo čak ni jesu li uzeli na znanje.

Procesi protiv pojedinačnih životinja koje su »skrivile« ovo ili ono izgledali su potpuno drukčije. U tim se procesima primjenjivalo najstarije pravno načelo, takozvani *ius talionis*: oko za oko, zub za zub. Kad znamo da su se u to vrijeme kazne izvršavale *in absentia* (u odsutnosti) na lutka- ma, pa čak i na leševima, onda nam mora biti jasno da nije bilo ama baš nikakvih razloga da se ne izvršavaju i na životinjama. To je proizlazilo iz mračne teorije odmazde i zastrašivanja putem kazne. Postojao je još jedan argument za to: božica pravde, koja ima zavezane oči, pa je zato slijepa, ne može vidjeti ili naprosto ne želi znati siječe li krvnikova sjekira ljudsku ili životinjsku glavu.

Ovom predmetu posvetio je čitavu jednu knjigu engleski pravnik E. O. Evans. U toj knjizi, koja je izašla pod naslovom *The Criminal Persecution and Capital Punishment of Animals* (London 1906), Evans je iznio na deset stranica popis knjiga i studija o tome. U nekoliko desetljeća od izlaska njegove knjige još najmanje desetak autora istraživalo je ovo čudno područje i napisalo knjige i rasprave o tome.

Prva takva osuda za koju znamo donesena je 1266. godine protiv jedne svinje; posljednja koja je ostala zabilježena bijaše smrtna osuda nekoj ko-

bili 1692. godine. Prema tome, ovi groteskni procesi vodili su se više od četiri stoljeća. Do danas se sačuvalo više od devedeset autentičnih zapisnika i izvještaja o tim procesima, a to je doista mnogo kad se uzmu u obzir silna razaranja i pustošenja arhiva do kojih je dolazilo zbog požara, ratova i općeg nehaja nekadašnjih ljudi. Najveći dio svih slučajeva dogodio se u Francuskoj, ali ima i primjera iz Njemačke, Švicarske i Italije. O britanskim slučajevima ima malo pouzdanih podataka, ali nekoliko Shakespeareovih stihova pokazuje da osude na smrt i smaknuća životinja nisu bila rijetka. U *Mletačkom trgovcu* Gratiano napada nemilosrdnog Shylocka ovim riječima:

»...Tvoj pseći duh je negda bio vuk,
Što s vješala je pobjegao, kad ga
Za čovječje umorstvo objesiše,
I uvukao se u te, dok si još
U kuji svojoj majci ležao...«

(»Mletački trgovac« u prijevodu
Milana Bogdanovića)

Krivične procese protiv životinja vodili su za to nadležni sudovi, a optužbu bi zastupao odvjetnik krune (državni tužilac). Ponekad bi sud dao okrivljenoj životinji branitelja po dužnosti. Sud je pozivao svjedoke, ponekad odlazio da izvrši uviđaj na mjestu zločina, a o svemu se vodio potanki zapisnik. Ponekad bi, u skladu sa stanovitim odredbama o postupku okrivljena svinja ili druga životinja bila podvrgnuta mučenju – i onda bi se njeno bolno cičanje unosilo u zapisnik kao priznanje.

Za čitavo vrijeme dok se protiv nje vodio sudski postupak, okrivljena životinja bila je držana u samici, koja se nalazila u istom zatvoru u kojem su sjedili ljudski zločinci. Službene potvrde pokazuju da je vlast davala za njeno izdržavanje u zatvoru istu svotu kao za izdržavanje ljudskih zatvorenika, ali se tu ipak pojavljivala jedna poteškoća. Naime, propisi su zahtijevali da se u svakom zatvoru vodi popis zatvorenika, i zato se postavljalo pitanje, pod kakvim će se imenom unijeti u nj takav četvoroonožni zatvorenik, a on se morao unijeti da bude udovoljeno neumoljivim zahtjevima birokracije. Na svu sreću, nađen je izlaz iz te nezgodne situacije. Četvoroonožni zatvorenici unošeni su u popis zatvorenika pod imenima svojih vlasnika. Na primjer: »Krmača Iksa Ipsilona«.

Ako bi se u toku suđenja dokazala krivnja optužene životinje, sud bi donio presudu. Godine 1499. pročitana je takva jedna presuda protiv neke jadne životinje, u skladu sa svim propisima. Ta je životinja bila uhapšena zbog doista strašnog zločina: bila je, naime, optužena zbog ubojstva. Krivnja joj je bila dokazana, pa je osuđena na smrt i smaknuta.

Što se tiče načina pogubljenja, vješanje se smatralo najsramočnijim, ali ne i najstrašnijim. Bilo je, naime, slučajeva da su osuđene životinje pobile svoje žrtve s »naročitom okrutnošću« – i protiv takvih životinja primjenjivale su se kudikamo oštrije kazne od vješanja. Godine 1463. bile su osuđene dvije svinje da budu žive zakopane; godine 1386. jedna je svinja osuđena da je do gubilišta odvuku na drvenim saonicama i onda ondje smaknu na najokrutniji način.

Svaku smrtnu osudu izvršavao je javno službeni krvnik, i to u skladu sa svim propisima. On bi za svako takvo smaknuće dobio uobičajenu novčanu nagradu baš kao da je pogubio čovjeka, a bili bi mu plaćeni i svi troškovi. U arhivima Meulana, u Francuskoj, nađen je obračun troškova za pogubljenje jedne svinje 1403. godine. Evo što stoji u tome važnom spisu:

»Troškovi ishrane svinje u zatvoru – 6 groša.

Honorar krvniku koji je doputovao iz Pariza da izvrši presudu na temelju odluke vrhovnog suca – 54 groša.

Najam taljiga kojima je osuđena svinja odvezena na gubilište – 6 groša.

Konopac za vezanje svinje – 2 groša i 8 denara.

Rukavice – 2 groša.«

Ovaj nam obračun troškova, pokazuje da je krvnik nosio rukavice – baš kao da je morao smaknuti nekog čovjeka.

Ponekad bi osuđenoj svinji prije smaknuća odsjekli gubicu, a onda joj na tako iznakaženu njušku nabili ljudsku krinku; ponekad bi joj navukli hlače i prsluk zato da bi se stvorila iluzija da je posrijedi ljudsko biće.

Kad se radilo o manjim deliktima, okrivljena bi životinja izbjegla smrtnoj kazni. Godine 1395. bio je na Sardiniji donesen zakon o kažnjavanju magaraca koji bi odlutali u zabran. Kad bi to neki magarac prvi put uradio, bilo bi mu za kaznu odsječeno jedno uho; ako bi to ponovno uradio, ostao bi bez drugog uha. Možda je ovo jedini slučaj u povijesti pravosuđa da je kazna, kojoj je bila svrha osramoćenje osuđenog, zapravo značila odstranjenje samog simbola njegove sramote, a kod magarca su to uši.

Sačuvali su se tek posve oskudni podaci o procesu koji se vodio u Rusiji protiv nekoga nepopravljivog jarca koji je uporno napadao rogovima ljude. Znamo samo to da je bio osuđen na progonstvo u Sibir, ali ne znamo kako je ta osuda bila izvršena i što se poslije dogodilo s tom jadnom životinjom osuđenom da živi u gorkom progonstvu.

Ali zato znamo mnogo više o psu koji je ugrizao jednog gradskog vijećnika u nekom gradiću Donje Austrije. Vlasnik psa dokazao je da je nedužan i zato je bio oslobođen krivnje, ali je pas osuđen na jednu godinu i jedan dan zatvora, a da bi kazna bila stroža, nisu ga držali u zatvoru nego u kavezu, koji je bio postavljen na glavnome gradskom trgu. Riječ je o željez-

nom kavezu koji se u Austriji zvao *Narrenketterlein* (Kavezić za luđake), a zapravo je služio kao sramotni stup, pa su u nj obično zatvarali prijestupnike koji su bili osuđeni da budu izloženi javnom ruglu i prijeziru.

Ponekad je dolazilo do žestokih sukoba oko nadležnosti. Tako je 1314. godine u francuskom selu Moisyju pomahnitao neki bik i ubio jednog čovjeka. To je saznao grof de Valois, čiji je posjed graničio sa selom. Naredio je da se bik »uhapsi« i da se protiv njega pokrene krivični postupak. Grofovi emisari odjahali su u Moisy i ondje obavili redovitu istragu. Preslušali su očevice, a onda je protiv bika podignuta optužba da je počinio ubojstvo s predumišljajem. Sudio mu je grofov feudalni sud i osudio ga na smrt – pa je obješen na seoskim vješalima.

No, načelnik sela i članovi seoskog vijeća tada su, doduše, s malim za-kašnjenjem, shvatili da grof Valois zapravo nema pravo da to radi izvan područja svog posjeda. Zato je seosko vijeće uložilo žalbu protiv osude i podnijelo je općinskom *parlementu* (sudu) zatraživši da poništi osudu kao protuzakonitu. *Parlement* se našao u nebranom grožđu: s jedne strane seljaci su imali pravo, ali je s druge strane bilo vrlo opasno izazivati moćnoga grofa. Zato je *parlement* presudio mudro i s mnogo smisla za takt. Donio je presudu u kojoj je ustvrdio da grof, doduše, nije imao pravo dirati u sudsku nadležnost sela, ali da je, s druge strane, osuda bila pravedna jer je bik u svakom slučaju zaslužio da bude obješen.

Ima slučajeva da su životinje osuđene na smrt bile pomilovane, i to na temelju vladarske odluke.

U rujnu 1379. godine tri svinje napale su na općinskom pašnjaku sela Jusseyja sinčića nekog čuvara svinja i naprosto ga rastrgale. Razumije se da je to izazvalo silnu pometnju. Svinje su se uskomešale i u tom se komešanju pomiješalo krdo tamošnjeg feudalca sa seoskim krdom. Da bi se nekako smirio bijes naroda, vlastelin je naredio da se povede istraga o ovom zločinu i da se svi sumnjivi odmah uhapse – odnosno da se oba krda stjeraju u isti tor. Međutim, kad su se strasti malko umirile, svi bez razlike – i vlastelin i seljaci – duboko su se zamislili i tako došli do nekoliko trijeznih zaključaka.

U tom je kraju vrhovna sudska nadležnost pripadala vojvodi od Burgundije – a zainteresirani su shvatili kako bi se moglo lako dogoditi da on ne bude zadovoljan kažnjavanjem samo troje neposrednih počinitelja nego da naredi da budu pogubljene sve svinje kao sudionice u zločinu. A to bi i selu i domaćem vlastelinu nanijelo veliku materijalnu štetu, jer su tadašnji zakoni zabranjivali da se jede ili prodaje meso pogubljenih životinja: njihova trupla morala su se baciti psima ili zakopati ispod vješala. Zato je vlastelin otišao ravno feudalnom gospodaru čitavoga ovog kraja, to jest Filipu Smjelom, vojvodi od Burgundije. To se posredovanje pokazalo us-

pješnim: vojvoda je milostivo pomilovao sve svinje osim onih tri koje su bile izvršile ubojstvo. Predsjedniku suda vojvodine bilo je naređeno da se zadovolji smaknućem triju neposrednih počiniteljica, a da sve druge svinje pomiluje i pusti na slobodu, »iako su mirno gledale to prljavo ubojstvo«.

Zaista nije lako dešifrirati drevni izvitopereni jezik kojim su bili pisani zapisnici s takvih suđenja, ali ćemo to ipak pokušati barem u vezi s jednim slučajem, da pokažemo kako su se takvi procesi protiv životinja ozbiljno shvaćali. Okrivljenik je bila jedna svinja – točnije krmača – koja je, zajedno sa svojih šest prašćića, bila optužena za ubojstvo jednoga petogodišnjeg dječaka. To se dogodilo u Savignyju, mjestu nad kojim je imala feudalnu vlast i jurisdikciju grofica-udova de Savigny. Zajedno s krmačom optužen je i njen vlasnik, ali njemu se nije ništa dogodilo.

Evo zapisnika o ovom slučaju:

»O pretresu koji se održao u Savignyju pred nama, plemenitim sucem Nicolasom Quarroillonom, 10. siječnja, ljeta gospodnjega 1457, a u nazočnosti propisno prizvanih i saslušanih svjedoka.

Martin Huguemin, opunomoćeni pravni zastupnik Madame de Savigny, podiže protiv Jeana Baillyja, mještana Savignyja optužbu zbog grubog nehata, i podiže optužbu protiv krmače i šestoro prašćića kojima je vlasnik dotični Bailly, a sada se nalaze u zatvor Madame de Savigny, da su promišljeno i sa zločinačkom namjerom ubili u utorak prije Božića Jeana Martina, dječaka od pet godina. Gorespomenuti pravni zastupnik, želeći da bude izvršena pravda odlukom suda gorespomenute Madame de Savigny, postavio je okrivljenom pitanje, da li želi dati pred sudom bilo kakav iskaz o gorespomenutoj krmači i njenih šest prašćića. Pošto je prvi, drugi i treći put izjavio kako nema prigovora što se tiče nadležnosti ovoga suda i pošto je bio upozoren da može ovom sudu izjaviti sve što želi što se tiče krivnje gorespomenute krmače i eventualne kazne gorespomenutoj krmači – okrivljeni je izjavio da nema ništa da izjavi. Potom je gorespomenuti pravni zastupnik Madame de Savigny zatražio od suda da bez odgađanja donese presudu.

Ovime obavještavamo sve one kojih se to tiče da smo donijeli slijedeću presudu:

Uzimajući u obzir da su događaji kako ih je opisao tužilac potpuno dokazani, odlučujemo i izjavljujemo, u skladu s pravnim običajima i pisanim zakonima vojvodine Burgundije, da će dotična krmača, vlasništvo gorespomenutog Jeana Baillyja, biti obješena za obje stražnje noge na vješalima na zemljištu gorespomenute Madame de Savigny i da će tako visjeti sve dok ne nastupi smrt. Što se pak tiče prašćića gorespomenute krmače, koji još sisaju, ovim izjavljujemo i odlučujemo da, iako su gorespomenuti prašćići bili odmah nakon zločina krvavi, njihova krivnja nije dovoljno dokazana, pa se zato njihov slučaj izdvaja i oni će biti do novog suđenja povjereni gorespomenutom Jeanu Baillyju, s tim da on za njih položi kauciju od sto groša.

Nakon izricanja presude gorespomenuti pravni zastupnik zatražio je da se ona dade i u pismenom obliku, našto sam ja, Huguenin de Montgachot,

sudski pisar Njegova visočanstva vojvode Burgundije, napisao i njemu izdao ovaj dokument, i to na gorespomenuti dan i u nazočnosti gorespomenutih svjedoka. Ita est.«

Bijaše to, sve u svemu; vrlo složen slučaj, tako složen da je revni Montgachot, dvorski pisar Njegova visočanstva, morao izdati još tri dokumenta. Jedan je sadržavao iskaz Jeana Baillyja, vlasnika one krmače (gorespomenute), koji je izjavio da nema groša za kauciju i da ne može jamčiti za buduće ponašanje gorespomenutih prašćića. Drugi spis bio je zapisnik o smaknuću krmače i potvrda da je ono bilo izvršeno u skladu s propisima. Najzanimljiviji je treći spis, kojim je konačno riješena sudbina prašćića, što su nakon smaknuća njihove matere bili postali siročad. Njima se posebno sudilo, 2. veljače, pred istim sucem i u nazočnosti istih svjedoka. Izrečena je vrlo mudra presuda: budući da njihov vlasnik nije htio platiti garanciju da će se oni ubuduće dobro vladati, prašćići su proglašeni ničijom imovinom i izručeni Madame de Savigny.

Tako su zapravo svi dobro prošli. Seljak je dobro prošao zato što nije morao platiti odštetu, vlastelinka je dobila prasad, činovnici svoje honorare, a prašćići su mogli dalje živjeti bez ikakve mrlje na karakteru.

3

Ponekad se dogodi da pravna znanost zadobije nešto što bismo mogli nazvati romantičnim prizvukom. »Romantičan« je, naime, jedini epitet koji možemo dati skupini pravničkih umnika što se pojavila i namnožila u početku XVIII stoljeća, i to uglavnom na njemačkim sveučilištima. Njihove su ideje oplodile suho tlo prava i urodile čudnim cvjetovima. Kad danas proučavamo disertacije, komentare, rasprave i traktate toga doba – a izlazili su kao kakva bujica – ne možemo se oteti dojmu da se jedva jedvice probijamo kroz polje obraslo visokim divljim cvijećem. Sva su ova djela i divlja i luda i bujna baš poput divljega cvijeća, a daju nam još jedan dokaz o tome kako je ljudska glupost neizmjerena i neiscrpna.

Ovi proučavatelji prava nisu se bavili pravnim institucijama. Pravnička djela koja danas izlaze posvećena su, uzmimo, nasljednom, krivičnom ili kanonskom pravu, no pristup njemačkih pravoznanaca iz doba baroka bio je posve drukčiji. Oni su izabrali kakvu osobu ili kakav predmet, kakvu stvar i onda bi tu osobu, taj predmet, tu stvar provozali kroz ama baš sve pravne institucije.

Tako su, na primjer, nastajale knjige o pravu mlinara, o pravu bankara, pravu kovača i pravu trubača – čak o pravu prostitutki. Sa silnom ozbiljnošću razglabalo se o psećem pravu, golubinjem pravu, pčelinjem pravu.

Punjeni su silni arci da bi se pisalo o pravnim elementima ljubavnih pisma, da bi se razglabali pravni problemi koji proizlaze iz raznih vrsta i tipova pljuske, ili da bi se rješavali oni pravni sporovi koji nastaju u vezi s kućama u kojima se pojavljuju duhovi. Sve se to pisalo bujnim baroknim jezikom i baroknim stilom izražavanja. Bît je ustupala mjesto sirovoj formi, a koješta se ponavljalo do iznemoglosti. Drugim riječima, bio je to zaista romantičarski pristup pravu.

De jure canum – pod tim je naslovom objavio vitemberški pravnik Heinrich Klüver godine 1734. svoju »popularno pisanu disertaciju« o psećem pravu. Ovo je djelo sjajan primjer baroknog načina mišljenja.

Prvo je poglavlje hvalospjev psima i u njemu se iznose poučni primjeri pseće vjernosti i inteligencije. Dvije od tih anegdota – a ima ih sva sila – omogućuju nam da stvorimo sud o Klüverovoj pouzdanosti i o tome koliko je njemu bilo stalo do činjenica:

»Kokoš neke siromašne udovice snijela je stanovit broj jaja, ali joj se nije pružila prilika da na njima sjedi naprosto zbog toga što je, na žalost, uginula. Jadna udovica, njena vlasnica, zbog toga se jako rastužila jer je živjela od uzgajanja i prodaje pilića. No, njen je pas shvatio u kakvoj se nevolji našla, pa je sjeo na jaja i sjedio na njima sve dok se iz njih nisu izlegli pilići.

U istom selu živjela je i seoska vračara. Udovica je zatražila njezinu pomoć i ona je za nju pripremila neku posebnu hranu za piliće koja će ih pretvoriti u izvrsne nesilice. No, već spomenuti pas ukrao je to i pojeo. I što se dogodilo? Pas je počeo nositi jaja i nosio ih je sve dok nije prestalo djelovanje čarobne hrane.«

No, one prave probleme psećeg prava autor je dohvatio tek u trećem poglavlju, gdje se kao likovi i nosioci svakojakih pravnih problema, pojavljuju psi čuvari, lovački i bijesni psi. Pojavljuje se i živoder, a njegova pravna uloga baš i nije tako jednostavna kao što ste možda pomislili. Prema drevnim cehovskim statutima nije mogao postati članom bilo kojeg ceha onaj čovjek koji je makar samo jednom u životu bio živoder – i to zbog toga što se to smatralo »nečasnim« zanimanjem. Ali, što ako kakav čestiti obrtnik ubije psa? Kakav će biti njegov pravni status? Hoće li se on, s pravnog stajališta, moći klasificirati kao »privremeni živoder« ili kao »slučajni živoder«?

Psi dra Klüvera zalutali su i u nasljedno pravo. On je bio stao na stajalište da se psi ne mogu smatrati objektom linearnog nasljeđivanja, pa zato mogu pripasti samo udovcu ili udovici. Udovac ili udovica imaju pravo naslijediti ovratnik psa ako je od obične kože, ali ako je optočen srebrom, pripada neposrednim potomcima umrlog.

Klüver je u svojoj knjizi oglodao i mnoge druge masne i sočne pravne kosti, ali će možda ipak biti najbolje da to lijepo preskočimo i odmah vas

upoznamo s drugim jednim njegovim pravničkim remek-djelom. To je studija o pravnom statusu djeteta koje se rodilo u diližansi. (Napominjemo da je ova studija doživjela nekoliko izdanja.)

Njen puni naslov glasi *Kurtzes Bedenken über die Juristische Frage: Ob eine schwangere Frau, wenn sie während der Reise auf dem Wagen eines Kindes genesen, für selbiges Fuhr-Lohn zu geben gehalten sey* («Kratka rasprava o pravnom problemu koji glasi: da li trudna žena koja rodi dok putuje diližansom mora platiti kartu za dijete koje je tako rodila ili ne mora?») Ova je rasprava izašla u Jeni 1709. godine.

Prije nego što će prijeći na razmatranje problema koji obrađuje njegova knjiga, autor razmatra jedan problem koji, doduše, nema pravno značenje, ali je ipak važan: smije li neka žena uopće putovati sama. Klüver citira mišljenja profesora Sveučilišta u Jeni, Beiera, koji je odlučni protivnik takvog vozikanja »*quia suspectum reddunt pudicitiam*« (»jer može učiniti sumnjivom krepost«). Dr. Klüver slaže se s Beierom da bi se zaista mogle pojaviti stanovite sumnje što se tiče kreposti žene koja sama putuje, ali napominje da se tu može pojaviti i jedna veoma snažna olakotna okolnost. Naime, kaže on, možda dotična žena ima neki važan i hitan posao zbog kojega je morala poći na put. A ako koji od njenih suputnika padne tako nisko da joj »učini nepristojan prijedlog«, ona treba da poslušava Klüverov savjet i da ovako odgovori napasniku: »Ako me doista volite, nemojte mi oteti ono zbog čega sam tako ljupka!« Radi boljeg učinka Klüver citira ovaj sjajni odgovor na francuskom, valjda zato što ga je ukrao iz neke francuske knjige. (*Si vous m'aimez, vous ne songerez pas à me ravir ce qui me rend aimable.*)

I tako smo napokon stigli do događaja na kojem se temelji čitav ovaj učeni traktat: jedna žena, putujući sama diližansom, odjednom rađa dijete. Pisca ne zanima čin porođaja, pa ni babice ili liječnici. Njemu je važan samo pravni problem koji nastaje zbog ovakvog porođaja – to jest, da li žena koja je u diližansi rodila dijete mora platiti kartu za to dijete ili ne mora? Klüver smatra da postoje dvije mogućnosti:

1. Žena je unajmila čitavu diližansu. U tom slučaju ona ima pravo povesti koliko god putnika želi – odnosno onoliko putnika koliko ima sjedala – i kočijaš nema pravo zahtijevati bilo kakvo dodatno plaćanje. U ovom slučaju novorođeno dijete smatra se »pozvanim putnikom«.

2. Žena ima samo jednu kartu. Tu je problem potpuno drukčiji. O toj je situaciji prije Klüvera raspravljalo nekoliko pravoznanaca i svi su se složili u gledištu da dijete ne mora platiti posebnu kartu: »*quia portus est portio mulieris, vel viscerum*«.

Dr. Klüver se slaže s tim mišljenjem, ali zbog posve drukčijeg razloga. Zapravo nam se čini da je on napisao čitavu ovu studiju samo zato da bi

svojim novim i originalnim gledištima oborio ona »starinska« svojih kolega. On je, naime, smatrao da postavka prema kojoj je dijete dio majčina tijela – baš kao njeni unutrašnji organi – ne stoji, jer jednostavno nije točna. Odnosno, ona je točna, ali samo do određenog trenutka, a to je rođenje djeteta. Čim jednom dijete izađe iz majčine utrobe, ono se mora smatrati posebnom osobom.

A sada da čujemo Klüverove odlučne nove postavke:

1. Novorođeno dijete ionako ne zauzima posebno sjedalo, pa zato vlasnik diližanse nije na gubitku, odnosno ne trpi nikakvu štetu. Čak ako majka zbog nekog razloga ne može držati dijete u krilu, to još ne znači da će ono zauzeti posebno sjedalo: bit će, uzmimo, dovoljno da ga stavi na slamu na podu diližanse.

2. Kočijaš je prije polaska morao vidjeti da je njegova putnica trudna, a to znači da se prešutno unaprijed pomirio s mogućim »povećanjem broja putnika«.

Ovo je sve jasno kao na dlanu. No, situacija se mijenja ako je majka djeteta pokazala da je dalekovidna i da vodi računa o svakoj eventualnosti na taj način što je na putovanje ponijela zipku. Jer, zipka ipak zauzima prostor u diližansi. U takvom slučaju putnica mora platiti dodatnu kartu, ali – a to je ovdje bitno – ne za dijete nego za zipku. No, ona to ne mora uraditi u svakom slučaju nego samo ako kočijaš uspije dokazati da je sjedalo koje je zauzimala zipka mogao prodati nekome drugom putniku.

Do komplikacija može doći ako putnica odbije platiti kartu za zipku. Kakva prava ima u toj situaciji kočijaš? On može zaplijeniti zipku. I kako tada izgleda imovinsko-pravna situacija? Ima li u tom slučaju on pravo zaloge ili pravo posjeda? Razlika je vrlo važna, jer ako on ima samo pravo posjeda, onda će svaki vjerovnik dotične putnice imati pred njim prednost ako kojim slučajem njen imetak dođe na dražbu. Pošto je citirao mišljenja velikog broja »autoriteta«, dr. Klüver odlučio se za drugu alternativu. Svoju je raspravu o tome zaključio savjetovavši svima onima koji eventualno posumnjaju u autentičnost tih citata da ih potraže u knjizi dra Herprechta, *Recht der Fuhrleute* (Prijevozničko pravo).

Moram priznati da sam ipak uspio odoljeti ovoj napasti.

Pošto smo tako izašli nakraj s novorođenom djecom i pravnim zamršenostima koje može stvoriti njihov dolazak na svijet, razmotrimo pravne aspekte stanovitih događaja i radnji koje prethode ovome sretnom događaju.

Bernhard Pfretzscher, pravnička dika i ponos Wittenberga, posvetio je tome mnogo truda, pa je tako objavio, među ostalim, i silno poučno djelo o ljubavnim pismima (*De letteris amatoriiis, Von Liebensbriefen*, Wittenberg, 1744).

Pfretzscherova studija napisana je u dva dijela. On, naime, oštro razlikuje čestitu, legalnu i normalnu ljubav od grešne i zato zločinačke strasti.

Slučaj prvi i ujedno pitanje broj jedan: u kojoj mjeri ljubavno pismo što ga je napisao maloljetnik pravno obavezuje kao oblik obećanja ženidbe? Odgovor: ako ga je on napisao sa znanjem i odobrenjem roditelja, nastaje pravni temelj za pokretanje parnice zbog prekršenja obećanja ženidbe. Ako je pismo napisao bez znanja roditelja, pravne podloge za pokretanje parnice nema. Sve u svemu, to je pošteno i fer stajalište, iako se mora priznati da se u praksi gotovo nikad ne događa da bi maloljetnici pisali svoja ljubavna pisma sa znanjem i odobrenjem roditelja.

Drugi problem: obavezuje li pravno ljubavno pismo luđaka njegova autora da sklopi brak s osobom kojoj je pismo bilo upućeno. Proučavajući pomno ovu problematiku, Pfretzscher je pronašao nekoliko slučajeva duševnog oboljenja koje je bilo izazvano upravo ljubavlju. On je otkrio da je ponekad strast koju stvara ljubav tako snažna da jadni zaljubljenik potpuno šene pameću. Neki pravni stručnjaci misle da te »ljubavne lude« treba smatrati »luđacima«, a to znači da njihova ljubavna pisma ne povlače za sobom nikakvu pravnu obavezu. Dr. Pfretzscher s tim je u vezi izrazio mišljenje kako bi u svakom takvom slučaju dotičnog morali pregledati liječnici i donijeti stručni sud o njegovom duševnom stanju.

Još jedno vrlo zakučasto pitanje: u kojoj mjeri pravno obavezuju svog autora ona ljubavna pisma, odnosno pisane izjave ljubavi, što su bila napisana u vrijeme dok je on bio u pijanom stanju? Dr. Pfretzscher izražava mišljenje da to ovisi o stupnju pijanstva.

Pfretzscher je izrazio mišljenje kako treba biti izvanredno oprezan kad je riječ o tome da se protumače, s pravnog stanovišta, one prilično maglovite i nejasne izjave što ih često sadrže ljubavna pisma. On drži da obični izrazi odmila u pravilu ne mogu poslužiti kao osnova za pokretanje parnice zbog lažnog obećanja ženidbe. Među takve izjave Pfretzscher ubraja ove: »Ti si moja – ja sam tvoj!«, ili »Budi moja!« Međutim, slijedeće izjave mogu poslužiti kao pravna podloga za pokretanje parnice: »Ti si moja, srce moje drago, i nikada te neću ostaviti!« ili »Želim da budeš moja zauvijek, pa ma što drugi rekli!« ili: »Samo nas smrt može razdvojiti!«

Posve je sigurno da je u Pfretzscherovoj knjizi bilo mnogo veoma korisnih savjeta za one ljude što su bili strastveno odani pisanju ljubavnih pisama. Ti su morali osobito paziti da u kojem od tih pisama ne upotrijebe izjavu koju je Pfretzscher stavio na kraj svoje zbirke izjava: »Ako se ikada oženim, izabrat ću upravo tebe!« Na temelju strogo pravničkih postavki, profesor Pfretzscher ovu je izjavu klasificirao kao »uvjetno obećanje«, a po pravnom načelu, koje je poznato pod stručnim nazivom *lex permittens*, pogodba postaje punovažna ako postoji uvjet koji se njome predviđa, čak i kad

nastupi poslije. Naime, ako autor pisma odluči da se neće nikad oženiti, suprotna strana ne može ga prisiliti da se oženi, ali ako on odluči da se oženi, mora se oženiti upravo njome.

Pfretzscher je riješio još jedan pravni problem s područja časne ljubavi: što se događa ako osoba na koju je naslovljeno pismo ne pošalje nikakav odgovor. On iznosi sud kako uopće nije potrebno da ona odgovori. Ako je izjava pošiljaoca ljubavnog pisma bila dana na način koji njega u dovoljnoj mjeri pravno obavezuje (vidi gore), ono što je rekao u svom pismu pravno će ga obavezivati čak ako počašćena gospa ne odgovori. Ako kojim slučajem dođe do bilo kakve sumnje, sud će uzeti pod zakletvom njen iskaz kako je protumačila pismo što ga je primila.

S nezakonitom, grešnom ljubavlju Pfretzscher se obračunava kratko, da tako kažemo. Kad je riječ o predmetima koji njega zanimaju, a to su, kao što znamo, ljubavna pisma, onda u ovu kategoriju uglavnom ulaze pisma oženjenih ili udatih osoba namijenjena trećim osobama. Ako žena počini takvu nesmotrenost, to jest ako napiše ljubavno pismo nekom muškarcu, muž može postupiti dvojako:

1. Uz pretpostavku da je to žena uradila potaknuta naivnim nedostatkom iskustva, odnosno ako je riječ o nedužnoj zabludi, muž je dužan da joj oprost.

2. Ako je to ona uradila svjesno, znajući što radi, dakle, ako je to uradila promišljeno, muž je može kazniti pljuskom. Takva kazna, upotrijebljena u pravom trenutku, može biti vrlo korisna, jer može učiniti nepotrebnim druge, strože mjere.

A što ako žena uhvati muža da piše ljubavna pisma nekoj drugoj ženi? Ona se ne može poslužiti šamaranjem kao sredstvom zastrašivanja, pa joj zato ne preostaje ništa drugo nego da sve razriješi mirnim putem (?).

Pošto je izrekao ovo prilično pristrano mišljenje, učeni autor zacijelo je bio siguran, ili se barem čvrsto nadao, da je uveo pravi red u prašumu pravnih problema koje stvaraju ljubavna pisma.

Inače je on na jednom mjestu u svojoj knjizi spomenuo kao utvrđenu činjenicu da ljubav može čovjeka otjerati u ludilo, odnosno da on može doslovce poludjeti od ljubavi, to jest pretvoriti se u pravoga ludaka. Francisco Gomez de Quevedo, španjolski pjesnik i satiričar iz XVII stoljeća, napisao je zgodnu knjižicu o nekoj bolnici u kojoj se liječe »poludjeli od ljubavi«. On se, dakako, samo šalio i knjižica je bila samo plod njegova fantastičnog smisla za humor, ali učenim profesorima Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Helmstädtu nije bilo do šale kad su – 1726. godine – pregnuli da prouče fenomen »ljubavnog ludila«.

Povod za pokretanje ovoga naučnoistraživačkog pothvata dao je neki student teologije koji se zaljubio u očevu služavku. Student je pripadao

evangelističkoj crkvi, a ona je bila pripadnica takozvane reformirane crkve, što je jedno s drugim značilo da su postojale i te kako ozbiljne zapreke za njihov brak. Jednog dana vjernici mjesne evangelističke crkve našli su u njoj nekoliko letaka u kojima se vrijeđala njihova vjera na najgrublji način, bili su puni svakojakih svetogrđa i prostačkih optužbi. Povala se istra- ga i pronađen je krivac, odnosno autor tih letaka, a to je bio naš student teologije. No, sada se postavilo pitanje: što je njega natjeralo da tako na- padne vlastitu vjeru? Pozvali su ga pred Crkveno vijeće i preslušali. On je ondje sve lijepo priznao i objasnio. Htio je svojim letkom tako razjariti evangelističke svećenike da se oni s pojačanim žarom i žestinom obore na reformiranu crkvu, i da onda izbije žučljiva i dugotrajna vjerska raspra koja će doći i do ušiju njegove ljubljene – pa će ona, pod njenim utjecajem, promijeniti vjeru i pristati da se uda za njega... Kao što vidimo, tu se radilo o vrlo složenoj mješavini ljubavne strasti i teologije.

Crkvenim vlastima sinulo je da tu ipak nešto nije u redu, pa su se zato obratile za stručno mišljenje Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Helm- städtu. Od njega su dobili ovaj spis:

»*Responsum Facultatis Medicinae*. Pošto smo od vas primili spise koji se odnose na slučaj *cand. theologiae C. H.* i pošto smo skupa s tim primili vaš zahtjev da vam dademo stručno mišljenje o tome da li se gorespomenuti *cand. theologiae* može smatrati osobom čije je *judicium rationis per nimium amorem pervertatur* (to jest osobom koja je poludjela od prežestoke ljubavi) – mi, to jest dekan i profesori Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Helm- städtu, pomno smo izučili ovaj slučaj i o njemu duboko razmislili, pa vam tako možemo iznijeti svoje stajalište:

Iz podataka koji se nalaze u spisima svakako se može zaključiti da neš- to nije u redu s mozgom gorespomenute individue. Naime, *amor frustratus* (frustrirana ljubav) može kod stanovitih individua koje naginju melankoliji izazvati ozbiljne poremećaje duhovnih vrlina i sposobnosti, pa zato takve individue ne možemo smatrati odgovornim za njihove čine.«

Prolazili su dani, prolazili su mjeseci, a ljubavni slučaj nesretnog studen- ta teologije provlačio se kroz labirint birokracije. Stručno mišljenje Medi- cinskog fakulteta dostavljeno je Pravnom fakultetu Sveučilišta u Witten- bergu, a ovaj je zatražio da se u prvom redu izvrši liječnički pregled dotične osobe. Student je izveden pred komisiju liječnika, koji su ga pregledali i onda opširno iznijeli svoj nalaz. Međutim, iz spisa saznajemo da je ovaj slučaj dobio neočekivani završetak: mladi student jednog je dana izjavio (opet pred nekom komisijom) da mu ništa ne nedostaje, da je zapravo zdrav i da više nije zaljubljen u očevu služavku.

Šukundjed svih romantičnih pravnika bio je Samuel Stryk, profesor Sveučilišta u Halleu, inače poznatiji po svome latiniziranom prezimenu

Strykius. Bio je dekan tamošnjega pravnog fakulteta, kraljevski tajni savjetnik, čovjek važan, ugledan i utjecajan. Pravnu literaturu obogatio je raspravama, studijama i traktatima kojima nema broja, a pisao je i knjige. Jedno od njegovih najslavnijih djela zove se *De jure spectrorum* («O pravu sablasti»), a objavljeno je u Halleu 1700. godine. U toj knjizi on je raspravljao o svim pravnim problemima i komplikacijama što proizlaze iz činjenice da se u nekim kućama pojavljuju sablasti.

Sablasti su izazivale najveće nezgode na polju prava najma. Može li, na primjer, kakav stanar raskinuti pogodbu o najmu zato što su se u njegovu stanu pojavili duhovi? Strykius je o tome imao veoma čvrsto stajalište. Ako je »pojavljivanje sablasti podnošljivo« – ako se, na primjer, sablasti zadovoljavaju samo time da od vremena do vremena kucaju po zidovima ili namještaju ili ponekad tiho vrisnu u kakvoj sporednoj prostoriji stana ili u »kakvom uredu«, nema pravne osnove da se raskine ugovor o najmu. Međutim, u ozbiljnijim slučajevima najmoprimalac ima pravo raskinuti ugovor i stanodavac mora prihvatiti raskid, osim u dva slučaja: ako može dokazati da se sablasti nisu pojavljivale prije stanareva useljenja u dotični stan, i ako uspije dokazati da je svu tu nevolju izazvalo upravo useljenje novih stanara, na primjer zato što su oni, to jest ti novi stanari, na neki način izazvali vještice ili demone.

Čim se jednom dokaže da se u nekoj kući pojavljuju sablasti, postaje ništetan, i svaki ugovor o kupoprodaji te kuće. Dosljedno tome, ako, recimo, neki zet dobije od punca takvu kuću kao dio miraza njegove kćeri, može je slobodno vratiti i zatražiti od njega da mu nadoknadi protuvrijednost miraza u gotovu novcu. Ljudi u kućama kod kojih se pojavljuju sablasti imaju pravo zatražiti od poreznih vlasti da ih oslobode od plaćanja poreza na te kuće. Ako je netko već platio takav porez, može zatražiti da mu se vrati novac.

No, zli dusi mogu se useliti ne samo u zgrade nego i u ljudska bića. Kakva pravna situacija nastaje ako zao duh uđe u muža ili ženu? Ako se to dogodi dok još traju zaruke, dakle prije sklapanja braka, druga strana može raskinuti zaruke bez ikakve pravne štete; ali ako je brak već bio sklopljen, supružnicima ne preostaje ništa drugo nego da se s tim pomire: to što je u nekoga ušao zao duh nije povod za rastavu braka. Što bi se dogodilo da se u neku pobožnu ženu uvuče zao duh? Njegova opakost može doći do izražaja na nekoliko načina. Na primjer, ta žena, koja je prije toga bila čista i uredna, može postati prljava i neuredna, a osim toga i rastrošna, prava raspikuća. To će prije ili poslije njena muža potpuno financijski upropastiti i on će pasti na prosjački štap. Ali, unatoč tome on se ipak neće moći razvesti. Zašto? Zato što ona nije kriva nego je pravi krivac onaj zao duh koji se uvukao u nju.

Strykius je riješio još jedan važan pravni problem s tog područja. Smatra li se zakopano blago koje je netko našao zahvaljujući duhovima vlasništvom onog koji ga je našao ili treba da pripadne državi? Ovdje treba biti vrlo oprezan, jer je uvijek moguće da ona nevidljiva nadnaravna sila koja je omogućila otkrivanje toga blaga nije đavo nego kakav dobroćudni duh. S druge strane, treba o svemu dobro razmisliti čak i kad se točno zna da su u otkrivanju blaga sudjelovali zli dusi. Ako je takav zao duh samo »iz čista mira« otkrio sretnom nalazniku gdje je blago i ako ga je ovaj odnio vlastitim snagama, ono treba da mu pripadne. Ali, ako se nalaznik poslužio magijom i ako je samo zahvaljujući tome postigao da mu je neki zao duh otkrio gdje se nalazi zakopano blago, to će blago pripasti državi.

Profesor Strykius uspješno je riješio i mnoge druge zakučaste probleme. Može li se neki nestali suprug službeno proglasiti mrtvim zato što se njegov duh pojavljuje u kući u kojoj je on nekad živio? Ne može – zato što je moguće da se tu radi o lažnom pojavljivanju. Može li se uzeti kao dokaz da je netko stradao kao žrtva ubojstva zato što se na mjestu opaka zločina pojavljuje njegova krvava sablast? Ne može – i to zbog istog razloga. Može li se uzeti zločincu kao olakotna okolnost ako on dokaže da ga je na zločin natjerao zao duh koji je u njega ušao? Da, ali samo onda ako on uspije dokazati da ga je taj zao duh opsjedao i da mu je svaki put zaprijetio da će mu zavrnuti vratom ako ga ne poslušava.

Druga vrlo važna knjiga dekana Strykiusa nosila je naslov *Tractatio juridica de alapae*. Bio je to pravnički traktat o šamarima i njihovim pravnim posljedicama.

Ova je knjiga bila podijeljena na četiri dijela, a bijaše plod izvanredno temeljitog i ozbiljnog proučavanja ovog problema. Ovo su bili njezini dijelovi:

- I *De alapae descriptione* – definicija šamara
- II *De subjecto activo* – šamaratelj
- III *De subjecto passivo* – ošamareni
- IV *De effectu alapae* – pravne posljedice šamara

Oduzelo bi nam previše prostora kad bismo pokušali potanko prikazati tok misli učenog profesora, ali nekoliko primjera njegove blistave logike svakako zaslužuje da ih ovdje opišemo. Netko bi na primjer mogao pomisliti da je prvo poglavlje njegove knjige nepotrebno – jer, naposljetku, zna se što je pljuska i jedna se ne razlikuje od druge. Šamar je jedan oblik udarca po licu, ali nije svaki udarac po licu ujedno i šamar. To je jasno. Na primjer, posve je sigurno da nije pljuska kad netko nekoga udari u lice nogom. No, nije riječ o tome. Strykius je vodio računa o neusporedivo suptilnijim razlikama i onda govorio o njihovim pravnim posljedicama. Na prim-

jer, kakva pravna situacija nastaje ako je ošamaritelj ili šamaratelj čovjek koji nema ni jednoga jedinog prsta. U ovom razmatranju ne igra nikakvu ulogu poznata činjenica da se još od postanka svijeta nije ni jedan jedini put dogodilo da bi neki čovjek koji nema ni jednoga jedinog prsta ošamario nekog drugog čovjeka. Ovdje je važna i bitna mogućnost da bi se to ipak jednom moglo dogoditi, i baš je to uzбудilo pravnički duh našega učenjaka. Vi se zbog toga ne morate uzbuđivati, jer s pravne strane problem je riješen: Strykius je zaključio da takav šamar ne bi bio šamar.

Strykius se pokazao vrlo čovjekoljubivom osobom svojom postavkom da nijedan gospodar nema pravo pljusnuti svoga slugu. Međutim, u stanovitim slučajevima i okolnostima muž ima pravo dati zaušnicu svojoj zakonitoj ženi. Koji su to slučajevi, odnosno koje su te okolnosti? Jedna nastaje kad muž uhvati ženu kako se ljubi s nekim drugim muškarcem; do toga dolazi (a o tome je već bilo govora) ako muž uhvati ženu kako piše ljubavno pismo nekom muškarcu ili ako ona uveče ode od kuće i vrati se tek u sitne sate. Međutim, muž mora dobro paziti kako šamara, jer ako ženu pljusne tako jako ili tako neoprezno da joj razbije nos, pa iz njega poteče krv, ona to može upotrijebiti kao povod za rastavu braka.

No, što se događa u obratnoj situaciji – to jest ako žena jednom pljusne ili često pljuska muža? Tu postoje dvije mogućnosti: 1. muž je jači pa joj vraća milo za drago; 2. muž je slabiji, i ne može poduzeti odmazdu, ili je može pokušati izvršiti, ali bez ikakva uspjeha. U potonjem slučaju on može zatražiti rastavu braka. To jest u takvom slučaju (kad je slabiji od žene) muž može navesti činjenicu da je bio ošamaren ili šamaran kao povod za rastavu braka. Postoji naravno i treća mogućnost, koja vrijedi u oba slučaja. Muž se pomiri s tim da je dobio šamar ili da ga žena šamara, slegne (figurativno) ramenima i ne poduzme ništa u smislu pokretanja parnice za rastavu braka.

Strykius je stao na stajalište da se ni na kakvu verbalnu uvredu ne smije odgovoriti pljuskom. Ovo je veoma važno pravno načelo, s kojim se ljudi susreću i u svakodnevnom životu, kako to barem pokazuje primjer što ga je opisao Strykius. Na plesu neki je gospodin zamolio jednu damu da s njim pleše, ali ga je ona odbila i tako ga je zapravo uvrijedila. Ima li on u takvom slučaju pravo da joj priljepi zaušnicu? Nema. A zašto ne? Zato što dama ima pravo slobodno birati s kim će plesati. Međutim, čak i bez obzira na to njeno pravo i da li se njeno odbijanje može shvatiti kao verbalna uvreda, ovdje je osnovno pravno načelo da se na verbalnu uvredu nikada ne smije odgovoriti pljuskom.

Na plesovima i u sličnim drugim prilikama događaju se i razni drugi izgredi. Može se, na primjer, dogoditi da na takav ples dođu muškarci rdava morala i onda ondje štipaju ili dodiruju kreposne gospođe i gospođice na

način koji nema nikakve veze s plesom. U takvom slučaju treba napasnika smjesta pljusnuti – i to u skladu s pravnim načelom da kazna mora biti primjerna zločinu. Zločinu što ga je izvršila muška ruka odgovara kazna koju izvršava ruka povrijeđene gospođe.

Police velikih knjižnica prepune su sličnih baroknih pravnih studija, a tu svakako spada i rasprava o pravnim aspektima djevičanstva. Nekadašnji su pravници vodili silne raspre o jednom zaista značajnom problemu: smije li djevojka koja je bila silovana nositi prilikom svoje udaje vijenac od mirte na glavi ili narančin cvijet u kosi? Jedan od učenih pravnikā koji su sudjelovali u ovoj pravničkoj polemici smatrao je da je odgovor na to pitanje potvrđan: onaj vjenčić i oni cvjetovi simboli su moralnog djevičanstva, a silovanje ima samo fizičke, tjelesne posljedice, pa zato čak i silovana djevojka ostaje kreposna. Pravnici koji su se strogo držali slova zakona jako su se naljutili na svog kolegu i s negodovanjem su iznijeli ovo stajalište: bez obzira na to kako je izgubila nevinost, djevojka koja više nije nevina ne smije dolaziti u crkvu noseći te simbole djevičanstva.

Neki dr. Simon Christoph Ursinus objavio je raspravu o zakonskim pravima i pravnom statusu prostitutki, i to valjda nakon opsežnih i potankih terenskih istraživanja. Rasprava je izašla pod naslovom *De quaestu meretricio*. Kad se za neku osobu ženskog spola može reći da je *meretrix* (prostitutka)? Onda kad ona svoje draži prodaje za novac. A što ako ih ne prodaje za novac nego samo često mijenja ljubavnike? Koliko ih mora imati da bi zaslužila naziv *meretrix*? Dr. Ursinus kaže da je odgovor na to pitanje nešto o čemu pravna nauka još nema čvrsti stav, ali jedan autoritet tvrdi da spomenuti broj ne bi smio biti manji od četrdeset. Dar koji je dobila, *meretrix* ne mora vratiti. Ako je ona prodala svoje draži na vjeresiju i ako je muškarac preuzeo obavezu da će tako stvoreni dug vratiti – on to mora uraditi. Ako muškarac nije platio novcem i nije preuzeo obavezu da će vratiti tako nastali dug nego je to samo obećao, njegova obaveza ipak ima pravnu valjanost.

Ni najsitnija pojedinost nije promakla tim stručnjacima oka sokolova. Može li *meretrix* sastaviti oporuku? Ako može, ima li pravo svoj imetak ostaviti kakvoj pobožnoj zakladi ili kakvome vjerskom redu? Čini se da se autoru vrtjela u glavi glasovita hetera Frina, koja je navodno svojim zaradama pomogla da se podignu bedemi Tebe.

A sada evo jednog zaista neobičnog pravnog problema. Što ako je *meretrix* rastrošnica? Što ako ona lakoumno rasipa novac zarađen prodajom svojih draži? Može li se ona u tom slučaju staviti pod starateljstvo? Ursinus odgovara na to pitanje negativno, što je prava šteta, jer bi nam inače opisao kako bi takvo starateljstvo moralo funkcionirati da bi s pravne strane bilo sve u redu.

Mnoge i opširne studije i rasprave bile su posvećene jurisprudenciji šutnje, tišine, nosova, nogu, ruku. U nekima, u kojima se razmatrao pravni položaj ruku, čas se posebno obrađivala lijeva a posebno desna ruka (postojale su stanovite razlike važne za pravnike), a u nekima se raspravama išlo tako daleko da su bili pojedinačno obrađivani prsti...

Et cetera! I tako dalje!

Čak i ove dvije skromne a ipak tako značajne riječce, ovaj sitni izričaj bez vlastita postojanja, taj vječni prirepak drugim riječima – čak je i on, zahvaljujući naporima dra Strykiusa, stekao stanovitu samosvojnost i važnost. Ružno pače pretvorilo se u divna labuda!

Ovom izričaju Strykius je posvetio knjigu pod naslovom *Tractatio juridica de Etcetera* (Pravni traktat o izričaju I TAKO DALJE). Tu se iznosi njegov historijat, obrađuju se njegove pravno ispravne i pogrešne upotrebe, opisuju se razne nevolje što ih može izazvati pogrešna upotreba... i tako dalje.

Naprimjer, ako u nekoj ispravi treba navesti sve titule nekog vladara, njeni sastavljači nipošto ne smiju prekinuti nizanje tih titula pošto su ih nabrojili nekoliko i onda naprosto napisati *et cetera* – uzmimo zato da bi uštedjeli tinte ili vremena. Oni moraju napisati ama baš sve titule, od prve do posljednje. Javni bilježnici moraju izbjegavati upotrebu riječi *et cetera* zato što uvijek postoji opasnost da će kakav zlonamjerni partner neke pogodbe ili kupoprodaje dati ovoj riječi svakojaka pogubna značenja.

Iz nekih revno pisanih tadašnjih pravničkih djela saznajemo na primjer i to da se smatralo teškom uvredom kazati nekom: »*Vi ste Etcetera!*« Doduše, onaj kome je bila nanesena takva uvreda nije mogao odgovoriti šamarom (to smo već raščistili), ali je mogao uvreditelja tužiti sudu i sudac ga je po zakonu morao strogo osuditi. Možda je strogost ove kazne postigla dvostruku svrhu: s jedne strane omogućila je uvrijeđenom da vrati uvreditelju milo za drago, a s druge je strane, doduše samo postupno, izbacila iz upotrebe ovu riječ u njenome uvredljivom značenju.

Et cetera.

4

Romantična era pravne znanosti završila se prije sto i pedeset godina, ali se glupost onih koji se bave pravom ili sudjeluju u njegovu stvaranju održala do dana današnjega. Nije mi ni na kraj pameti da pokušam tvrditi kako zakonodavci svjesno i hotimično stvaraju uvjete ili daju povode za očitovanja ljudske gluposti, a isto tako ne mislim da su vrsni i učeni suci, briljantni tužitelji ili pronicljivi odvjetnici iznimke a ne pravilo. Pa ipak, čini se da silna složenost zakona i zakonskih odredaba, bujno i često ubojito

raslinje paragrafa, klauzula, preambula, supklauzula, presedana – kodificiranih i nekodificiranih – stvara nešto nalik na *guano*, najbolje prirodno gnojivo, od čega buja džungla gluposti.

Uzmimo kao ilustraciju slučaj koji se dogodio neposredno nakon Prvoga svjetskog rata u Köslinu u Njemačkoj, kada je neki tamošnji odvjetnik izvršio upravo nevjerojatan pothvat: zastupao je OBJE stranke u istoj parnici pred dva suda. Pred prvim sudom zastupao je jednu stranu, a pred drugim drugu, protivničku. Kad se to otkrilo, pokušao se opravdati tvrdnjom da je, u drugoj instanciji, s pravne strane smatrao da se radi o posve novom slučaju. Izveli su ga pred sud, ali ga je ovaj oslobodio. Državni tužilac na to je uložio žalbu i naš je čudni odvjetnik dobio tri mjeseca zatvora, ali je bio osuđen samo uvjetno, jer je apelacioni sud donio presudu da je on tako postupio zbog neiskustva.

Ovo me podsjetilo na slučaj nekog varalice koji je bio uzeo odvjetnika da ga brani pred sudom. Pošto su razmotrili optužbu, ovaj je zapitao svog klijenta: »A koliko ćete mi za to platiti?«

Prijatelju«, odgovorio je varalica, »to ćemo doista jednostavno riješiti. Ako ja nešto dobijem, vi nećete dobiti ništa. Ako ja ništa ne dobijem, vi ćete dobiti nešto.«

Prije četiri desetljeća neki se američki pravnik latio herkulskog posla: pokušao je izbrojiti sve zakone i zakonske odredbe u američkom federalnom pravosuđu i u pravu američkih saveznih država. Radio je pet godina i napokon je dobio brojku koju je tražio: jedan milijun sto i pedeset i šest tisuća šest stotina četrdeset i četiri. No, pravni statističari onako su odoka procijenili da se u drugome svjetskom ratu i prije toga u velikoj ekonomskoj krizi taj broj gotovo udvostručio. Borba između jurisdikcije federalne vlade i jurisdikcije saveznih država nikad ne prestaje, čak ni u ratnom stanju nije došlo makar samo do primirja. Zato je u početku šezdesetih godina u Americi vrijedilo desetak različitih zakona o smrtnoj kazni, desetak različitih zakona o zabrani alkoholnih pića i bilo je na snazi na stotine međusobno različitih zakona o stotinama drugih stvari, pa zato nije nikakvo čudo što ondje cvjetaju poslovi kojekakvim odvjetnicima-gulikožama, odvjetnicima-varalicama, što se tako često ruše presude prvostepenih i prizivnih sudova, što neki zločinci nekažnjeno ubijaju. Da se razumijemo: nije, naravno, točno da svaki ubojica izbjegne zasluženu kaznu, ali je izbjegne dovoljan broj da nam postane jasno kako je zapravo ludo kad u jednoj te istoj zemlji postoji višestruko zakonodavstvo.

A isto tako nije nikakvo čudo što ondje zakon i njegovo provođenje stvaraju prave apsurre.

Uzmimo kao primjer slučaj što se dogodio nekoj mladoj djevojci iz Washingtona koja se u nekom društvu upoznala s nekim profesionalnim igra-

čem golfa. Povelili su razgovor i on joj je tom prilikom dao nekoliko korisnih savjeta kako će poboljšati svoju igru. Nekoliko dana poslije toga primila je od njega račun na 200 dolara. Pomislivši da je riječ o nečijoj šali, ona mu je telefonirala, ali joj je on odgovorio da je to njegov uobičajeni honorar i da ga ona mora platiti.

Ne znajući što da poduzme, ona je telefonirala nekome svom znancu, po zanimanju odvjetniku i zamolila ga da joj prijateljski savjetuje što da radi. On joj je odgovorio da je zahtjev igrača golfa jednostavno smiješan. »Ako vam se opet javi, uputite ga lijepo meni, a ja ću lako s njim izaći na kraj!«

Nekoliko dana poslije toga dobila je od njega račun na 100 dolara – za pravni savjet.

Zacijelo vas zanima kako se sve to završilo? Morala je platiti i jedan i drugi račun.

Zakoni posjeduju silnu žilavost i silnu otpornost i sposobnost da žive dugo (a ponekad i vječno). U anglosaskim zemljama nema zakonika, tj. zakoni nisu kodificirani, nego su samo pojedine zakonske odredbe skupljene u tzv. statute. One ondje mogu ostati stoljećima, a vrijede sve dok ih kakva nova zakonska odredba ili sudski presedan ne ponište. Zato se događa, i to ne baš rijetko, da sa kakav spretni i lukavi odvjetnik pozove na kakvu zakonsku odredbu iz feudalnih vremena ili razdoblja puritanske Cromwellove vladavine koja je ležala skrivena u nekom statutu, pa zato nikom nije palo na pamet da je opozove i ona nije prestala vrijediti.

Do dana današnjega u Engleskoj nije opozvan jedan Cromwellov edikt o psovanju, koji je određivao sustav novčanih kazni što su bile stupnjevane po težini psovke i po društvenom položaju prijestupnika-psovača. Tako je na primjer upotreba kakve obične psovke mogla stajati nekog lorda 30 šilinga, kakav bi vitez za isti prekršaj platio globu od 25 šilinga, vlastelinu bi odrapili globu od 10 šilinga, obični »džentlmen« morao bi platiti 6 šilinga i 8 penija, a »sve niževrijedne osobe« mogle su psovanjem izražavati svoje osjećaje po niskoj tarifi od 3 šilinga i 4 penija. Dakako, ove su se globe izricale samo za prvi prijestup takve vrste. U slučaju ponovljenog prijestupa, krivcu bi zaprijetila opasnost da bude proglašen »čestim psovačem« i strpan u zatvor. U nekim mjestima – kao na primjer u Windsoru – izricale su se globe za psovanje još tridesetih godina ovog stoljeća, a zapravo čak i dandanas morate na Britanskom otočju paziti što govorite.

Na temelju jednoga Prastarog zakona neki je čovjek bio osuđen »zato što je od samoga sebe pribavljao stvari za koje je morao znati da su »ukradene«. Doduše, prizivni sud u Londonu poništio je ovu presudu, ali je prvostepeni sud u Darlingtonu bio najozbiljnije osudio na novčanu kaznu od 5 funti Georgea Thomasa Waterhausea jer je porota stala na stajalište da

je »dotični primio stanovitu količinu bakrene žice i mjedi« – u vrijednosti od 4 funte 3 šilinga i 6 penija – »koju je prethodno bio ukrao taj isti George Thomas Waterhouse«. Ovaj slučaj učinilo je još čudnovatijim to što je okrivljeni Waterhouse bio istovremeno okrivljen i za krađu i za prikrivanje ukradenih stvari – ali ga je prvostepeni sud osudio samo za prikrivanje. Čini se da je Waterhouse bio pravi pravcati Jekyll i Hyde, ali ovdje to nije bitno, bitno je nešto drugo – a to je da se na kraju lijepo izvukao bez kazne. Naime, kad je prizivni sud poništio presudu prvostepenog suda, otpala je novčana kazna globom, a za krađu mu se više po engleskim zakonima nije moglo suditi, jer mu se zbog toga već jednom sudilo.

Ovo je samo još jedan primjer koji pokazuje što se događa kad pravosuđe hoće da se pravi pametnim, – a zapravo izigra samo sebe.

Sličan shizofrenički slučaj dogodio se u Americi kad je gđa Ruth E. Hildreth iz El Pasa u saveznoj državi Illinoisu povelala protiv same sebe parnicu zbog 20.000 dolara koje je tražila od same sebe. Poslije je, doduše, odustala od parnice i izjavila novinarima da je »došlo do vansudske nagodbe«. U ovom konkretnom slučaju ludila bilo je nešto sustava, da tako kažemo, po ugledu na Hamleta. Evo o čemu se radilo. Dvije godine prije pokretanja spomenute parnice gđa Hildreth pretrpjela je nekoliko težih ozljeda u automobilskom sudaru nedaleko od Eureka, također u Illinoisu, pa je tužila sudu Leroya Schneidera, vozača drugog automobila, tvrdeći da je on skrivio sudar. Zatražila je odštetu od 20.000 dolara.

Međutim, u tom sudaru Schneider je poginuo. Zato je gđa Hildreth zatražila da bude postavljena za izvršitelja njegove oporuke, pozivajući se na to da zbog povreda koje je zadobila ima osobni interes u raspolaganju njegovom imovinom. Njen zahtjev bio je prihvaćen. Ona je onda pokrenula spomenutu parnicu – što znači da ju je pokrenula protiv same sebe kao administratora njegove ostavštine.

Već sam spomenuo s kakvom se žilavom otpornošću odupiru zakoni ama baš svakoj promjeni i napretku. Godine 1947. osuđen je u Coventryju neki rudar na pet dana zatvora zbog neplaćanja bolničkog računa. Suci su pokazali stanovito razumijevanje i uviđavnost time što su odredili da će kaznu odslužiti za vrijeme uskršnjih blagdana i tako neće izgubiti ni jedan jedini radni dan. No, ovdje je bitno nešto drugo, a to je činjenica da je ovaj slučaj pokazao da ste još 1947. godine u Engleskoj mogli zbog duga dospjeti u zatvor. Još prije sto godina zatražili su suci Vrhovnog suca (dobivši za to oduševljenu podršku Charleca Dickensa, koji je u nekim svojim romanima sjajno opisao strašno stanje u tzv. »dužničkim zatvorima«) ukidanje zakona po kojima su se dužnici, nesposobni da plate dug, mogli osuditi na zatvor. Godine 1869. britanski parlament donio je tzv. Zakon o dužnicima, gdje je lijepo pisalo da »nitko ne može biti uhapšen ili osuđen na zat-

vor zato što nije vratio novac«. Pa ipak je još 1946. godine osuđeno zbog neplaćanja dugova 3507 ljudi.

Kako se to moglo dogoditi? Nezgoda je bila u tome što su zakonodavci, potaknuti vlastitom glupošću, okljaštrili ovaj zakon unijevši u nj previše izuzetaka. Naime, zakonodavcu je zapravo bilo stalo samo do toga da spriječi zatvaranje ljudi na zahtjev privatnih vjerovnika, ali ne i zatvaranje onih koji su bili dužnici države ili njenih institucija. Zato i dan-danas odlazite u zatvor ako, uzmimo, ne možete platiti globu koju vam odredi sud, a to ne vrijedi samo u Engleskoj.

Ovdje ipak treba upozoriti na jednu doista čudnu razliku što postoji između dugovanja državi i dugovanja kakvom privatniku. Ako ste u zatvoru zato što ste dužni nekome privatnom vjerovniku i ako ste odsjedili svoju kaznu i nakon toga izašli na slobodu – vi njemu ostajete i dalje dužni. Međutim, ako, uzmimo, ne platite globu, ili ako ne platite porez, ili ako ne izdržavate one koje ste dužni izdržavati (pa ih zato mora izdržavati država) – otići ćete također u zatvor na nekoliko tjedana, ali će to hiti sve, jer će se vaš dug utrnuti. Što to zapravo znači? To znači da je država, pošto je zapravo povećala dug koji joj se duguje time što je u zatvoru hranila osuđenika, spremna da mu, kad on jednom odsluži kaznu, čitav dug oprost i jednostavno se njega odrekne.

Prije nekih petnaest godina sir Frank Soskice, vrhovni državni pravobranilac Velike Britanije, podnio je Parlamentu prijedlog zakona kojim bi se bili ukinuli neki prastari zakoni što ih je pregazilo vrijeme ali su tome istom vremenu uporno odolijevali. Neki od tih zakona bili su nastali još 1235. godine, a najnoviji je bio donesen 1800. godine. Zato su na primjer još vrijedili neki prastari zakoni na temelju kojih se svakom moglo dogoditi da bude osuđen na bičevanje ili na izlaganje na stupu sramote. (Ta kazna mogla je na primjer biti izrečena svakome onom tko bi u nedjelju otišao u kino ili bi se odao kakvoj drugoj »profanoj zabavi«.)

Sličnih zakona ima gotovo u svim zemljama.

Zbog postojanja ovakvih zastarjelih zakona pravda često poražava samu sebe. Ne baš tako davno dogodio se jedan doista burleskan slučaj. Potrošačka zadruga u engleskom gradu Gorebridgeu tužila je sudu Jamesa Turnbulla, zatvorenika u kaznionici u Saughtonu. Zanimljivo je kako je do te tužbe došlo. Bila se pokvarila čelična blagajna zadruga, i kad nitko nije uspio otvoriti njena vrata, pozvali su Turnbulla da to on uradi. Pozvali su ga jer je bio pravi stručnjak za otvaranje čeličnih blagajni, što se moglo zaključiti po tome što je sjedio na robiji baš zato što je bio osuđen kao izvanredno vješt obijač blagajni. Turnbull je kao od šale izvršio zadatak, to jest lako je otvorio blagajnu. No, dok ju je otvarao, ukrao je iz nje 316 funti, a to se otkrilo tek nakon njegova odlaska s poprišta. Potrošačka zadruga

predala ga je tada sudu tražeći da bude kažnjen po zakonu i da bude osuđen da joj vrati ukradeni novac. Međutim, prvostepeni općinski sud odbio je njihovu tužbu sa slijedećim obrazloženjem:

»Unatoč jasnoj želji da drukčije postupimo, moramo odbiti tužbu tužitelja kao pravno neodrživu. Svjesni smo činjenice da je zbog lopovskog čina tuženog Jamesa Turnbulla Potrošačka zadruga pretrpjela znatnu imovinsku štetu, pa nam je veoma žao što, zbog čisto tehničko-pravnih razloga, moramo odbiti njenu tužbu i tako spriječiti da dođe do onog što joj pripada.«

Tehnički razlozi« bili su naravno formalne naravi i zapravo potpuno jednostavni. U vrijeme izvršenja svog pothvata Turnbull je bio na izdržavanju kazne, a to je po zakonu značilo da nije mogao odgovarati za djela takve vrste.

Kako složeni, zakučasti i kontradiktorni mogu postati zakoni, pokazuju neke novije sudske presude koje smo našli u američkim novinama:

»Golubovi kojima je vlasnik fizička ili pravna osoba ne smiju sjediti na krovovima drugih fizičkih ili pravnih osoba i ne smiju se zadržavati u vrtovima i dvorištima susjeda.« (Presuda jednoga britanskog suda)

»Pipničari ne mogu biti pozvani na odgovornost zbog nepropisnog točenja alkoholnih pića ako su pogrešno prosudili dob patuljka« (Presuda jednoga kalifornijskog suda) »Izvađeni bubrežni kamenci i iščupani zlatni zubi ostaju vlasništvo pacijenta.« (Pravno stajalište Njemačkoga liječničkog udruženja)

»Kad se na nekoj željezničkoj pruzi nađe čopor pasa, strojovođa po zakonu nije dužan upozoriti zviždanjem posebno svakog pojedinog psa.« (Presuda jednog suda u američkoj saveznoj državi Tennesseeju)

»Od žene se ne može tražiti da živi s mužem koji puši lulu u bračnom krevetu.« (Presuda suda za bračne sporove u Londonu)

»Ne smatra se krivičnim djelom želja da bilo koju osobu pogodi grom.« (Pravno mišljenje Charlesa Irelanda, vrhovnoga javnog tužioca Sjedinjenih Država)

»Stručnjaci za jo-jo ne smiju pokazivati svoje umijeće u blizini osnovnih škola, jer time mogu ometati nastavu.« (Presuda jednoga američkoga općinskog suda)

»Ženi se priznaje kao razlog za rastavu braka uporno zahtijevanje muža da ON obavlja kućanske poslove.«

(Odluka suda za bračne sporove u Londonu)

5

Malo je pojava u kojima ljudska glupost dolazi do izražaja tako jasno i tako savršeno kao u maniji parničenja. Ima ljudi koji mahnito pokreću parnice ama baš za svaku sitnicu, protiv svakog tko im se nađe u blizini i

na dohvatu, često bez ikakva materijalnog poticaja, i koji se onda mjesecima i godinama povlače po sudovima zbog kakvog spora za dva-tri groša. Ponekad su to ljudi koji se nalaze na rubu ludila, ali su oni ipak iznimka, jer se najčešće radi o ljudima koji uopće nisu ludi nego su samo glupi, o ljudima koje čista i nepatvorena glupost tjera na te idiotske i u stanovitom pogledu samoubilačke postupke.

Godine 1890. umro je u drevnome mađarskom gradu Székesfehérváru odvjetnik Janosz Farkas. Bio je slavan čovjek, jer se proslavio braneći pred sudom mnoge drumske razbojнике. A nije se samo proslavio nego se i silno obogatio.

Farkas je bio neženja ali je imao lijep broj rođaka. Kad je njegova oporuka bila otvorena, saznalo se da je ostavio svoj posjed od tri tisuće jutara i sav svoj preostali imetak onom od svojih mnogobrojnih rođaka koji, u roku od deset godina, dade najtočniji odgovor na slijedeća tri pitanja:

1. Što je na ovoj zemlji vječno i beskrajno veliko?
2. Za što ljudima treba novac?
3. Zašto se zapravo ljudi parniče?

U oporuci je bila i klauzula da će njegova ostavština pripasti određenim dobrotvornim ustanovama ako u danom roku nitko ne odgovori na spomenuta pitanja »na zadovoljavajući način«.

Već tjedan dana nakon proglašenja oporuke našlo se na poprištu pet stotina boraca za Farkasovu ostavštinu. Mogli su se podijeliti u dvije glavne skupine. U jednoj su bili oni koji su se pomirili sa Farkasovim uvjetima, pa su revno nastojali pronaći ispravne odgovore na njegova tri pitanja. U drugoj skupini bijahu oni koji su napadali čudnu oporuku i nastojali dokazati da je u vrijeme dok je bila sastavljena Farkasov um bio poremećen.

Sudovima je trebalo deset godina da odluče da je oporuka pravovaljana. Do tog vremena broj natjecatelja smanjio se na dvadeset i dva, ali nijedan sudac nije mogao presuditi čiji su odgovori ispravni. (Jedan je natjecatelj napisao knjigu od 150 stranica u kojoj je pokušao riješiti zadane probleme.) Fantastična parnica vukla se više od pedeset godina, a onda je jedan od odvjetnika što su u njoj sudjelovali predložio kompromisno rješenje. Naime, vrijednost Farkasove ostavštine bila je u međuvremenu porasla na nekoliko stotina milijuna (današnjih starih dinara), pa je taj odvjetnik predložio da se ostavština lijepo podijeli na jednake dijelove među preostale, što je značilo »preživjele« nasljednike. No, sud je to glatko odbio. Tijekom tih pedeset godina više od šezdeset osoba osuđeno je na razne kazne zbog tjelesnih povreda i zbog kleveta i svakojakih manjih prekršaja izvršenih u sudnici i izvan nje, do čega je obično dolazilo kad bi se protivničke stranke potukle ili jedna drugu obasule uvredama. Sudac koji je vodio posljednje

ročište ove velike parnice dao je napokon ispravne odgovore na postavljena pitanja. Što je vječno i beskonačno? To je ova parnica. Zašto zapravo ljudima treba novac? Zato da bi se mogli parničiti. Zašto se ljudi parniče? Zato da bi se domogli novca koji im treba kako bi se mogli parničiti.

Fantastična inflacija koja je zahvatila Mađarsku 1945. i 1946. godine jednostavno je zbrisala Farkasevu ostavštinu i dovršila parničarsku maniju njegovih nasljednika.

U Grazu u Štajerskoj neki manijakalni parničar poveo je parnicu protiv jednog slavuja, zapravo njegova vlasnika, trijeznog i čestitog građanina Oscara Heinzela.

Herr Heinzel držao je svog slavuja u krletki koju bi svako veče stavio u otvoren prozor: ptica bi, naravno, odatle čitavu noć pjevala pokoravajući se vlastitoj prirodi. Jedan Heinzelov susjed, čovjek očito lišen smisla za poeziju, a uz to i bez sluha i ljubavi za glazbu, tužio je Heinzela sudu »zbog buke i smetanja posjeda«. Ova se parnica vukla kroz tri suda, a konačna je presuda bila u korist slavuja. Posljednji sudac dao joj je ovo obrazloženje:

»U običnim slučajevima gradsko vijeće ima pravo primijeniti 137. paragraf radi zaštite javnog interesa. Da se ovdje radilo o narušavanju javnog reda i mira uzrokovanog dimom, neugodnim smradom ili bukom kojoj se može prigovoriti, odluka o zabrani bila bi opravdana. No, u slučaju koji je pred nama nije posrijedi zaštita javnog interesa nego zaštita slobode pojedinca u njegovu domu. Mi nismo utvrdili da bi se ovdje radilo o takvom narušavanju mira koje bi pogodilo javni interes i imalo takve razmjere. Ovaj slučaj odnosi se na pticu koja u našem podneblju inače živi slobodno i koja obično pjeva na otvorenom. Imajući to na umu, ne smatramo posljedice držanja dotične ptice u otvorenom prozoru bilo kakvim protupravnim smetanjem posjeda. Zato ovim poništavamo presudu dvaju nižih sudova o ovom predmetu.«

Treba ipak spomenuti jednu možda nezgodnu okolnost. Od pokretanja prve parnice do donošenja konačne presude bilo je prošlo sedam godina i za to je vrijeme onaj slavuj uginuo.

Spomenimo i slučaj nekog čovjeka koji je tužio jednu željezničku kompaniju tražeći odštetu za »duševne patnje« koje je zbog nje pretrpio. On je, vozeći se vlakom, doživio neki sudar u kojem je dobio beznačajne ozljede, ali je tvrdio da se tom prilikom tako uplašio da otada boluje od besanice. Sud je osudio željezničku kompaniju da plati tužitelju odštetu od 1600 funti sterlinga. Neka žena povelala je parnicu protiv neke bolnice tražeći naknadu štete – zato što osoblje bolnice nije spriječilo njen pokušaj samoubojstva. Sud je preslušao više od dvadeset vještaka prije nego što je njenu tužbu odbacio kao neosnovanu.

Jednu od najzakučastijih parnica izazvao je neki pas-mješanac u nekome mađarskom gradiću. Ta prilično zloćudna životinja odskitala se na ulicu i ondje iskesila zube »na prijeteći način« nekom učeniku osnovne škole, koji je tuda prolazio.

To je vidio jedan gradski stražar i uputio službeni poziv vlasniku psa, tvrdoglavom seljaku Mathiaszu Fadgyasu, da izađe pred suca za prekršaje i odgovara zbog narušavanja reda i mira što ga je izazvao njegov pas. Međutim, Fadgyasu nije bilo ni na kraj pameti da čeka. Odgovorio je tako što je podnio tužbu protiv dotičnog policajca optuživši ga da u vrijeme dok je u službi (a i inače) zalazi u obližnju agenciju za zapošljavanje kućne posluge i ondje zanovijeta djevojkama koje čekaju da dobiju mjesto kao sobarice ili kuharice. Istovremeno je podnio prijavu protiv vlasnika dotične agencije. Tužio ga je da je njegova agencija paravan za nešto mnogo gore: paravan za javnu kuću.

Policijски sudac za prekršaje osudio je Fadgyasa da plati globu zbog narušavanja reda i mira, a ovaj je onda podnio sudu tužbe protiv slijedećih osoba:

- suca za prekršaje koji ga je osudio;
- šefa policije, jer nije intervenirao;
- općinskog suda, jer je potvrdio osudu policijskog suca za prekršaje;
- ovrhovoditelja, jer je pokušao utjerati globu;
- policajca, koji je odbio da ga zaštiti od ovrhovoditelja.

No, to je bio samo početak, Fadgyas je u drugoj rundi podnio tužbe protiv ovih osoba:

- čovjeka koji je kupio stol što je od njega (Fadgyasa) bio zaplijenjen ovrhom koju je odredio sud kada je on odbio platiti globu na koju je bio osuđen;
- policajca koji je čuvao red na dražbi na kojoj je dotični stol bio prodan;
- susjeda koji mu se tom prilikom podrugljivo cerekao;
- odvjetnika koji ga je bezuspješno zastupao.

Poslije toga došli su na red:

- odvjetnička komora, koju je Fadgyas predao sudu zato što nije podržala njegovu tužbu protiv svoga člana koji ga je bio bezuspješno zastupao;
- predsjednik i članovi sudske porote koji su odbili njegovu žalbu;
- čitav niz raznih drugih sudaca, činovnika, odvjetnika i funkcionara.

Sve su ove tužbe i sudski sporovi izazvali kao reakciju pravu bujicu tužbi protiv Fadgyasa zbog klevete. Među onima koji su pokrenuli takav sudski spor protiv Fadgyasa bili su onaj prvi policajac, vlasnik agencije za zapošljavanje, gradska policija, ovrhovoditelj, Fadgyasov susjed (onaj koji

se »podrugljivo cerekao«), Fadgyasov odvjetnik i nekoliko sudaca, sudskih činovnika i pisara.

Pune tri godine vodile su se pred općinskim sudom razne parnice u kojima se stalno pojavljivao Fadgyas – sad kao tužitelj, sad kao tuženi.

Na prvom procesu pred apelacionim sudom Fadgyas je dobio mjesec dana zatvora. Uložio je žalbu protiv te osude, a ujedno je tužio državnog tužioca i vlastitog odvjetnika. Protiv prvoga podnio je tužbu da je govoreći protiv njega »govorio preoštro«, a odvjetnika je tužio zato što je »njegova obrana bila previše blaga«.

A sve to samo zbog toga što je nekakav pas-mješanac iskesio zube »na prijeteći način«!

Možda nigdje u svijetu manije parničenja nema u tako masovnim razmjerima i ne donosi tako bogate plodove (uglavnom odvjetnicima) kao u Sjedinjenim Državama. Kada je Harry Ferguson, britanski pronalazač i višestruki milijarder, tužio Fordovu kompaniju, sudjelovala su u procesu koji je nastao iz te tužbe, blaženo i zadovoljno, ravno sedamdeset i dva advokata. Spisi samo prethodnog postupka sastojali su se od 300.000 listova pisanih pisaćim strojem; tu su bili iskazi svjedoka, razne druge bilješke i kopije dokumenata što su ih stranke u sporu podnijele sudu. Sve u svemu, bilo je sudu predočeno više od milijun raznih spisa još prije nego što je otvorena glavna rasprava i prije nego što se nakašljao prvi advokat spremajući se da otvori usta. U prvih pet tjedana glavne rasprave sud je saslušao samo tri svjedoka, ali su zato njihovi iskazi iznosili ukupno pet milijuna riječi (to jest oko 20.000 listova otkucanih pisaćim strojem). Doduše, ovdje se ipak radilo o nekoliko milijuna dolara. Stranke su naposljetku sklopile vansudsku nagodbu, ali tek pošto su za sudske troškove i nagradu advokatima potrošile najmanje milijun dolara.

Ne smijemo zaboraviti ni maniju pisanja ugovora, a ta ima svoje vlastite semantičke simptome: upotrijebi šest riječi ondje gdje bi dostojala jedna jedina, nikada ništa ne kazuj jednostavno, služi se jezikom koji je sličan onom kojim se služi birokracija. Do sada se još nije rodio advokat koji bi priznao jednu posve jednostavnu istinu: da je svaki ugovor vrijedan točno onoliko koliko vrijedi dobra vjera njegovih potpisnika, a bez toga je hrpa papira. Kad bi advokati priznali tu istinu, mnogi bi ostali bez posla i zarade. Sjećam se kako sam jednom potpisao o Hollywoodu ugovor o sudjelovanju u pisanju scenarija za neki film: taj je ugovor, što se tiče broja stranica, bio sedam puta veći od teksta na koji se odnosio. Dobro se sjećam i drugog jednog slučaja u kojem je sudjelovala čitava četa advokata. Dvojica potencijalnih potpisnika ugovora bila su se potpuno složila o čitavom poslu, u načelu, i što se tiče pojedinosti, i o tome su se usmeno sporazumjela, ali su tada to dohvatili advokati i počeli glodati kao što pas glode već oglodanu

kost. Na kraju nije od te pogodbe ostalo ništa. U jednoj fazi rasprava među advokatima tako se »zakomplicirala« da je svaki od njenih sudionika prvo morao sam sa sobom raščistiti što zapravo hoće i tek onda nastaviti posao. Naposljetku je čitav ovaj lijepi posao neslavno propao, potonuvši poput broda na koji su se umjesto topovskih projektila sručili pravnički plotuni.

Kad zakon budali – on zaista budali!

VII

Glupost sumnje

1

Jedanaestog ožujka 1878., sastala se francuska Akademija nauka da vidi jednu zanimljivu tehničku demonstraciju. Poznati francuski fizičar Du Moncel demonstrirao je prisutnima fonograf, najnoviji pronalazak američkog izumitelja Edisona. Ovaj je uzvišeni skup bio jako impresioniran kad je ta mala i nezgrapna naprava odjednom progovorila i vjerno ponovila riječi koje je Du Moncel bio izgovorio nekoliko trenutaka prije toga.

A onda je odjednom skočio na noge Jean Bouillaud, slavni liječnik, osamdeset i dvogodišnji starac, učenjak koji je posvetio čitav život nastojanju da dovede u vezu neke dijelove mozga s određenim tjelesnim funkcijama. Bouillaud je jurnuo na podij, zgrabio jadnog Du Moncela za grlo i stao ga daviti urlajući na sav glas:

»Bijedniče! Kako se samo usuđujete da nas pokušate varati smiješnim trikovima kojima se služe trbuhozborci!«

Ovaj nemili incident opisat će poslije u svojoj knjizi *L'Inconnu* slavni francuski astronom Camille Flammarion, koji mu je prisustvovao. Pobješnjeli stari liječnik ostao je nepovjerljiv prema Edisonovu pronalasku do kraja života.

Tridesetog rujna te iste godine, otprilike šest mjeseci nakon demonstracije fonografa, održao se još jedan sastanak Akademije. Uporni skeptik Bouillaud zatražio je riječ i izjavio da i nakon dugog i zrelog razmišljanja ostaje pri svojoj prvobitnoj tvrdnji: takozvani fonograf obična je smicalica vještog trbuhozborca. »Nemoguće je zamisliti da bi organe ljudskog govora mogla zamijeniti nedostojna kovina, lišena svakog čula i razuma«, rekao je.

Da ga Flammarion nije učinio besmrtnim, danas bi malo ljudi znalo da je Bouillaud ikada živio. Međutim, ono što dolazi tiče se jednog člana

Francuske akademije koji je doista bio besmrtni. Joseph Jérôme Le Français dr. Lalande bio je astronom svjetskog glasa i upravljao je radom Pariškog opservatorija od 1768. do 1807. godine. U svojoj karijeri uradio je zaista mnogo. Proučavao je zagonetku postanka Sunčevog sustava, usavršio je čuvene Halleyeve tablice, »katalogizirao« više od pedeset tisuća zvijezda i napisao mnoga djela o celestialnoj navigaciji. Godine 1781. François Blanchard (pronalazač padobrana) predočio je Akademiji svoj upravljivi »leteći čamac«, a to je, naravno, jako uzbudilo maštu tadašnjih ljudi, pa su stali pričati kako nije daleko vrijeme kad će smioni aeronauti letjeti nebom iznad Pariza. (Godine 1785. Blanchard je preletio balonom La Manche.) Međutim, Lalande je pohitao da polije hladnom vodom skepse sva ta žarka iščekivanja i nade. Osmog svibnja 1782. napisao je u listu *Journal de Paris* članak kojemu je bila svrha da probuši Blanchardov balon. »Ma iz kojeg kuta razmotrili ovaj problem, uvijek ćemo doći do jednog, istog zaključka, a taj je da je nemoguće da se čovjek ikad dignu u zrak i da u njemu lebdi«, pisao je Lalande: »Da bi se to postiglo, bila bi potrebna krila golemih razmjera kojima bi trebalo mahati brzinom od tri stope u sekundi. Samo luđaci mogu očekivati ostvarenje takve jedne pretpostavke...«

Ni godinu dana poslije toga, 5. lipnja 1783, braća Mongolfier izvršila su prvi let balonom.

Idućeg mjeseca, točnije 11. srpnja 1783., markiz Claude François Dorothee de Jouffroy d'Abbans, evropski pionir parobrodarstva, izvršio je na rijeci Saôni prvu plovidbu čamcem što ga je tjerao parni stroj. D'Abbans je poslije toga ponudio svoj pronalazak vladi, a ona je njegov prijedlog proslijedila Akademiji, zatraživši njeno stručno mišljenje. Akademija je odgovorila da spomenutim pokusom nije ništa dokazano i da se u svakom slučaju radi o nečem na što ne vrijedi trošiti novac.

Prve osvajače zraka i mora zapravo su uništili naučni stručnjaci, a nisu baš bolje prošli ni pioniri željezničkog prometa. Službena znanost odbacila ih je s podsmijehom a njeni su predstavnici na primjer rekli: čak ako lokomotiva bude i konstruirana, ona se neće moći kretati naprosto zato što će se njeni kotači okretati u mjestu. Kotači lokomotive postupili su vrlo nepristojno i oborili učeno mišljenje učenih stručnjaka: ne samo da se nisu okretali na mjestu nego su čak tjerovali lokomotive – i to sve brže. Tada su učenjaci opet izašli na poprište, s novom tezom: da su takve brzine »neprirodne« i da bi mogle imati za posljedicu »masovne epidemije«. Profesori Kraljevske bavarske Visoke medicinske škole (tako se zvao Medicinski fakultet Sveučilišta u Münchenu) objavili su naučno stajalište iz kojeg se moglo zaključiti da će oni koji budu putovali vlakom riskirati potres mozga, a da neće biti izvan opasnosti čak ni oni koji budu samo gledali vlak u pokretu: njih će obuzeti teška vrtoglavica. Pa što da se radi? Učeni profesori

zatražili su od vlade da ona, kad se već tako nepromišljeno upustila u ovaj opasni pokus, barem zaštiti one ljude koji se neće voziti vlakom. To se može uraditi na taj način da se s obje strane pruge podigne ograda koje će visina biti u visini vagona; tada nitko ne bi mogao dobiti tešku i opasnu vrtoglavicu, jer se ne bi vidio vlak u pokretu.

Flammarion i neki drugi autori stavili su u svojim knjigama na stup sramote i mnoge druge »sumnjičave budale«.

Po čitavoj Evropi ljudi su stoljećima gledali padanje meteorita i o tome ostavljali svoja svjedočanstva. Krhotine meteorita čuvale su se u vitrinama mnogih muzeja, i to skupa sa službeno i pod zakletvom danim iskazima očevidaca o njihovom padu, s točnim naznakama gdje su pali i kada. Francuska akademija napokon se preнула iz svoje uzvišene letargije i imenovala velikog kemičara Lavoisiera predsjednikom komisije koja je dobila zadatak da sastavi izvještaj o tim projektilima. Lavoisierova komisija obavila je svoj zadatak i podnijela je Akademiji traženi izvještaj, ali ga je ova odbacila tvrdeći da je ono što se tu iznosi sasvim nevjerovatno i da se ne može prihvatiti kao nešto što ima bilo kakve veze sa stvarnošću. Jer, jednostavno ne može biti govora o tome da je bilo kakvo kamenje ikada palo s neba. Zato preostaje samo jedno moguće objašnjenje postanka »meteorita«: njih je iz Zemljine utrobe izbacila neka erupcija. Bilo bi zanimljivo saznati što bi o tom stavu Francuske akademije kazala jedna stanovnica američke savezne države Idahoa koja je 1955. godine odležala tri mjeseca u bolnici zato što je veliki meteorit probio krov njene kuće i nju teško ranio u kuk. Da se to dogodilo prije sto i pedeset godina i da se netko s tim u vezi obratio Francuskoj akademiji tražeći njeno mišljenje, ona bi zacijelo preporučila da se usred Idahoa pokuša kopanjem otkriti podzemni vulkan!

Francuski fizičar Jacques Babinet proglasio je smiješnom zamisao podmorskog kabela. Philippeu Lebonu, francuskom kemičaru, koji je bio jedan od pionira upotrebe rasvjetnog plina, stručnjaci su kategorički odgovorili kako jednostavno ne može biti ni govora o tome da bi bilo kakva svjetiljka gorjela bez stijenja. Kad je William Harvey objavio otkriće krvotoka, njegove kolege liječnici tako su ga žestoko i žučljivo napali da su ga neko vrijeme napustili svi njegovi pacijenti.

Možda je ipak najslavniji slučaj Galileja, koji, kao što znamo, umalo nije završio tragično. Svojim golemim astronomskim otkrićima Galilei je drsko pogodio u sam živac tadašnju znanost. Na Sveučilištu Sorbonne naučavali su aristotelovsku astronomiju još krajem XVIII stoljeća i njeni su profesori zatražili nekoliko puta da ih *Parlement* zaštiti od »bezbožničkih inovatora«. Godine 1624. iz Pariza su protjerani sljedbenici Kopernika i Galilea, a oni koji su ostali morali su *pod prijetnjom smrti* obećati da »neće naučavati ništa što bi se razlikovalo od učenja starih i priznatih autoriteta«.

Na Sveučilištu u Bologni kolege Luigija Galvanija okrunili su ga harlekinskom krunom. Izrugivali su mu se i prišili su mu nadimak žablji učitelj plesa«.

Godine 1840. Francuska akademija je naposljetku odlučila da pokloni svoju dičnu pažnju čudnim pojavama što su tada nosile zajedničke nazive »animalni magnetizam« i »somnambulizam«, a danas ih zovemo hipnoza. Izučivši ove pojave, ovo dično tijelo je odlučilo da više ne trati vrijeme – i novac – za bilo kakve pokuse i istraživanja o tome.

Spomenimo i slučaj Igneza Semmelweisa, čovjeka koji je otkrio uzrok babinje groznice i tako spasio od smrti milijune roditelja. Njegova duga i tragična borba koju je vodio da bi njegovo otkriće bilo prihvaćeno (borba zbog koje je, s potpuno slomljenim duhom, završio u ludnici) opisana je u mnogim knjigama i nema smisla da je ovdje opisujemo.

Edward Jenner, jedan je od najvećih velikana u povijesti britanske medicine, umalo da nije doživio sličnu sudbinu. Kad je prvi put objavio svoje otkriće o upotrebi kravljih boginja da bi se dobilo cjepivo protiv velikih boginja, njegove su ga kolege napale s gotovo neljudskim bijesom. Iz london-skih i drugih tiskara potekla je prava bujica traktata i brošura protiv Jennera, a iz svake je curila otrovna mržnja. Neki dr. Maseley ispalio je protiv Jennera proročanski plotun: »Tko može unaprijed znati kakve će se posljedice pojaviti poslije mnogo godina na čovjeku u čiji organizam ubrizgavamo životinjske sokove?! Kakve će se misli rađati u mozgu ljudi zaraženih životinjskom groznicom? Kakav će utjecaj vršiti fluidi četvoronožaca na ljudski karakter?« Ove su parole odmah prihvatili drugi i onda ih prilagodili vlastitim potrebama. Izvjesni dr. Rowley ukrasio je naslovnu stranu svog pamfleta drvorezom na kojem se vidio dječak s volovskom glavom, a neki dr. Smyth dodao je svojoj profesionalnoj srdžbi obilatu dozu čistih laži, pa je tako među inim izmišljotinama naveo potpuno izmišljen »tragični slučaj« dječaka koji je, nakon što je bio cijepljen kravljim cjepivom, prestao ići na dvije noge i kretao se samo četvoronoške, i koji uopće nije govorio nego se je glasao samo mukanjem.

U novije vrijeme žrtvom upravo fantastične kampanje kleveta bio je postao profesor Ferragutti, pronalazač i konstruktor automobila tjeranog plinom koji se dobiva od koksa. Njegov pronalazak bio je vrlo koristan Italiji, koja ima malo vlastitih nalazišta nafte, pa je zato bila naročito teško pogođena kad se u drugome svjetskom ratu više nije mogla opskrbljivati benzinom. Ferragutti je tvrdio da njegovo pogonsko gorivo nije samo jeftinije od benzina (čak za 95 posto) nego je od njega bolje i sigurnije. Naravno, naftne kompanije i razne druge kojima to nije bilo u interesu povele su pravi rat protiv Ferraguttijeva pronalaska ne birajući pri tome sredstva. Optužili su ga, na primjer, da je izvršio lažne pokuse i da je podmitio dr-

žavne funkcionare i stručnjake. Trebalo je da prođe deset godina da bi se, napokon, ipak prihvatio njegov pronalazak, a posve je sigurno da ga je slabo moglo utješiti ono što mu je bio rekao Marconi: »Morate uvijek računati s tim da ćete se sukobiti s najvećim poteškoćama, ali ako ste pravi, rođeni pronalazač, ako imate pravu žicu pronalazača, na kraju ćete pobijediti baš kao što sam i ja pobijedio u borbi protiv svih oblika gluposti što postoje i protiv jednog koji je od svih najstrašniji – a to je glupost sumnje.«

Godine 1911. – deset godina pošto je Marconi uspio poslati bežične signale iz Cornwalla do Newfaundlanda, dakle, preko Atlantika – jedan od vodećih austrijskih fizičara napisao je dug podrugljiv članak protiv Nikole Tesle, pronalazača koji se rodio u Hrvatskoj. Taj je članak vrlo zanimljiv i vrijedi ga citirati, jer nam pokazuje kako se tjeskogrudni eksperti lako prevare i kako ponekad ne vjeruju čak ni takvim argumentima koji budu oči:

»*Herr* Tesla obećava nam da će izmijeniti svijet. Njegov pronalazak zove se 'električni svjetski poredak'. Taj nam čovjek bezobrazno tvrdi da bi mogao konstruirati takvu aparaturu pomoću koje bi se mogli na svaku daljinu prenositi ljudski govor i tiskana ili pisana riječ – pa, na primjer, ako netko bude na nekoj točki zemaljske kugle nešto diktirao ili napisao, faksimil toga pojavit će se u gotovo istom trenutku na nekoj drugoj točki zemaljske kugle. *Herr* Tesla ide i dalje, pa tvrdi da bi se mogao napraviti uređaj za prenošenje glazbe pomoću električnih valova, da ćemo jednom udobno sjediti u naslonjaču držeći u ruci mali prijemni aparat, i kad ga budemo uključili, čut ćemo u istom času operu koju netko pjeva negdje neizmjereno daleko! To nam jasno pokazuje kako je zapravo nestvaran i čak opasan sanjar ovaj takozvani i samozvani učenjak. I takav čovjek ima smjelosti da se smatra kandidatom za Nobelovu nagradu!«

Ovo je tipičan primjer nečeg što je list *New Yorker* nazvao »zamagljenom kristalnom kuglom«.

Pronalazač prvog stroja za pravljenje leda dr. John Gorrie, španjolski doseljenik u Sjedinjene Države, umro je u krajnjoj bijedi, ponižen, razočaran i pun gorčine, zato što mu nije pošlo za rukom pronaći ljude koji bi financirali lansiranje njegova pronalaska, iako je njegova prva demonstracija na Floridi, 1850, imala u javnosti veliki uspjeh. Gorrijeva nesreća sve je prije nego iznimka. Na svakoga uspjelog pronalazača dolazi ih tisuću koji propadnu, ali to upravo i nije tako važno kao nešto drugo – to jest kao činjenica da bi se gotovo svaki pronalazak za koji znamo bio počeo praktički upotrebljavati mnogo godina ranije samo da se nije morao boriti za priznanje protiv ludosti nevjerovanja i protiv idiotizma što ga rađa sumnja.

2

Ako su pronalazači morali (i još danas moraju) doživljavati svakojake neugodnosti, što da se tek kaže o pjesnicima, slikarima, kompozitorima?! A tek o misliocima i reformatorima, vjerskim i političkim? Što su tek oni morali pretrpjeti? Glupost je uvijek utjecala na suvremena gledišta i bojila ih. Učenjak i pjesnik bili su jedini pravi proroci koje je imao ljudski rod – a to su morali platiti, za tu su sposobnost morali trpjeti i patiti, tako je to bilo u prošlosti, tako je i danas, to traje vječno.

Već smo vidjeli kako su mnogi veliki i zaslužni pronalazači umjesto lovorova vijenca dobili harlekinsku krunu, a umjesto divljenja porugu. Njihova harlekinska kruna nije bila samo smiješna nego i bolna, jer je bila napravljena od trnja a ne od vesele šarene tkanine. Mnogi srednjovjekovni učenjaci propali su i zaglavili zato što nisu uspjeli unijeti svjetla u mrak u kojem su živjeli: iznenadan čist bljesak genijalnosti samo je zbunjivao njihove suvremenike, koji su potom postali još sljeplji. Za njih je bilo teško, gotovo nemoguće, čak i opasno, pratiti velike duhove na njihovu letu u visine od kojih bi obična čovjeka uhvatila vrtoglavica. On, običan čovjek, smatrao je da je sigurnije živjeti u dolini koja je ravna poput biljarskog stola i odatle optuživati vjesnike budućega svijeta da se bave crnom magijom ili da su sklopili ugovor s đavlom.

Gabriel Naudé, koji je kao knjižničar prvo služio kod kardinala Mazarina, a onda kod švedske kraljice Kristine, skupio je golemu zbirku kronološki sređenih podataka o velikanima koji su bili optuženi da se bave crnom magijom, a onda je to objavio u knjizi pod naslovom *Apologie pour les grands hommes fausement soupçonnés de magie*, što je izašla u Parizu 1625. godine. Ova je knjiga zanimljiv dokaz kako je još u početku XVII stoljeća postojala prava, upravo nasušna potreba da se pobijaju svakojake glasine koje je izmišljala i širila ljudska glupost. Posljednje od sedam francuskih izdanja ove knjige objavljeno je 1712. godine; njemačko izdanje prodavalo se, jer je bilo dosta kupaca, još 1787. godine.

Zvuči upravo nevjerojatno ali je ipak istina da je bilo ljetopisaca koji su se trudili da skupe mrvice sitnih ogovaranja i onda, služeći se time kao »građom« optuže za crnu magiju čak i samog papu Silvestra II. Ovaj zaista veliki papa već je u X stoljeću čvrsto vjerovao da je Zemlja okrugla i čak dao da mu se izradi globus na kojemu su bile jasno označene polarna i rakova obratnica! No, duhovi (i mozgovi) njegovih suvremenika i znanost njegova vremena jednostavno nisu mogli shvatiti njegove proračune i njegova otkrića, pa su se zato ubrzo stale širiti glasine da je ovaj veliki prelat eksperimentirao s crnom magijom i da je dozivao duhove koji se zovu Parallelogram i Dodecahedron! Gdje su našli ta magična, strašna imena?

Nigdje drugdje nego u papinim zabilješkama. Kasniji kroničari samo su još više obogatili priče svojih prethodnika, Silvestrovih suvremenika, i to vlastitim izmišljotinama, pa su tako na primjer tvrdili da je njegova svetost držala na svom dvoru pravoga pravcatoga živog zmaja koji bi SVAKOG DANA progutao otprilike šest tisuća ljudi.

Klevetnicima znanosti, bilo je posve svejedno napadaju li poganske filozofe ili kršćanske teologe. Tako je na primjer izrasla bujna literatura o čuvenom Sokratovu *daimonu*. Plutarh je, na primjer, posve ozbiljno tvrdio da je taj zao duh neprestano čučao na Sokratovim ramenima, čas na jednom, čas na drugom, i stalno mu šaputao u uho ishod svega, bilo to dobro ili loše, odnosno šaptao mu je što će se dogoditi u budućnosti. Među papama posebno su žestokim i opakim klevetama bili izvrgnuti Lav III, Benedikt IX, Ivan XXII i Grgur Veliki. Tvrđilo se, na primjer da se Lav III dočepao papinskog prijestolja pomoću vradžbina. Neki pismeni poslovni ljudi (pismeni u smislu da su znali ne samo čitati i pisati nego da su bili i skloni pisanju ili barem vješti u tome) stvorili su od tih benavih kleveta pravi kapital, pa je tako nastala jedna od najglupljih knjiga koje su ikada kružile svijetom. Zvala se *Enchiridion Leonis papae serenissimo imperatori Carolo Magno in munus pretiosum datum, nuperrime mendis omnibus purgatum* (Rim, 1660). Neki pariški nakladnici mislili su da treba i u Francuskoj poticati ludost koju rađa praznovjerje (ili su barem smatrali da se na tom poslu može lijepo zaraditi), pa su dali da se ta latinska blezgarija prevede na francuski i onda su je objavili. Izašla su čak četiri francuska izdanja ove knjige: 1740., 1847., 1850. i 1897. godine. Zapravo, izašlo je još jedno, moderno izdanje što ga je, tridesetih godina našeg stoljeća, izdala izdavačka kuća Braća Garnier. Što se moglo naći u toj knjizi? Ona je sadržavala »tajne čarolije i magične slike« pape Lava III, a sudeći po njenom naslovu, on je to bio poslao kao vrijedan poklon caru Karlu Velikom.

Čitajući ovu vrlo poučnu knjigu, možemo na primjer naučiti kako da se zaštitimo od uroka. Tu je, baš kao u ratu, najbolje oružje protunapad: protiv uroka – protuurok. I to ovaj:

»Aphonidas + Maltheurs + urat + puatia + fondem + ortoo + Noxio + apeis + Burgasis + Glay + venia sechani.«

Znak + ne znači »plus« nego je to znak križa. Upotreba znaka križa predstavljala je trik kojim su se vrlo često služili pisci kojekakvih knjiga o »magiji«. Oni bi tako umirivali pobožne čitaoce dajući im na znanje da uroci djeluju »sami po sebi« a ne zahvaljujući intervenciji kakve opake, grešne sile.

U *Enchiridionu* se može naći i apsolutno nepogrešiv postupak hvatanja tatova:

»Napišite na komadiće papira imena svih onih koji žive u kući u kojoj stanujete. Na svaki taj papirić stavite po jedno ime, a onda ih sve bacite u posudu koju ste do vrha napunili običnom vodom. Pošto ste to uradili, izgovorite tiho slijedeću formulu:

Aragon + labilasse + parandano + Eptalicon + Lambured + Zapovijedam ti da mi kažeš ime tata!

Ako ste na kojem od papirića napisali ime tata, taj će papirić isplivati na površinu, a svi će drugi potonuti. Može se dogoditi da ispliva nekoliko papirića. U tom slučaju imate posla s družinom tatova.«

Nije nikakvo čudo da su papu Lava III (koji naravno nije imao ama baš nikakve veze s ovom blezgarijom) optužili da se bavio vradžbinama. Optužili su za to i Albertusa Magnusa, čija se jedina »magija« sastojala u tome što je njegova genijalnost prerano procvjetala. (Konstruirao je spravu koja je bila preteča fonografa; vršio je pokuse u uzgajanju biljaka u staklenicima.) U Mađarskoj su za bavljenje crnom magijom optužili učenog profesora Istvána Hatvanija, koji je zbog toga dobio epitet »mađarski Faust«. Praznovjerni uskogrudni klevetnici oklevetali su i Rogera Bacona, čovjeka koji je još prije više od sedam stoljeća predskazao barut, parobrod, automobil, avion, ronilačko odijelo, teleskop, povećalo, enciklopedije i rendgen. No, kako se to dogodilo još prije sedam stoljeća, razumije se samo po sebi da su ga njegovi suvremenici optužili da se bavi magijom, da je sklopio ugovor s đavlom i taka dalje. Takve iste optužbe bile su podignute protiv velikog učenjaka Pietra de Albana, koji je bio ponos i dika Sveučilišta u Padovi. On je zato, kao »čarobnjak«, osuđen na smrt na lomači, ali je »lukavo« umro u tamnici prije nego što su stigli da ga spale.

A pjesnici, dramski pisci, skladatelji? Kako su oni prolazili u sukobima s ljudskom glupošću? Shakespearea su njegovi suvremenici smatrali običnim piskaralom. Čak ni njegovi prijatelji i kolege glumci s kojima je nastupao nisu shvatili da je on najveći dramski genij koji se ikada rodio. Postoji jedna zanimljiva anegdota o Benu Jonsonu. To što je Jonson rekao, ako je točna ta anegdota, možda se ne bi smjelo shvatiti doslovce kao njegovo stvarno mišljenje o Shakespeareu, jer je to on možda rekao potaknut zantatskom zavješću i ljubomorom. Jednom su glumci kazališta *Globe* rekli Jonsonu da Shakespeare piše upravo čudesno tečno i lako: u njegovim rukopisima nema ni jednoga jedinog ispravka, on nikada ne prekriži ni jedan jedini stih, ni jednu jedinu riječ. Navodno im je tada Jonson podrugljivo odbrusio: »Bilo bi za njega pametnije da je izbrisao tisuće svojih stihova!«

Samuel Pepys smatrao je da je *Romeo i Julija* najgori kazališni komad što ga je ikada vidio, a komediju *Na tri kralja* proglasio je »glupom«. Pišući u svom dnevniku o komediji *San ljetne noći*, zabilježio je da bi bio najsret-

niji kad je nikada više ne bi morao gledati, jer je to jedan od najneukusnijih i najglupljih komada što su ikada bili napisani.

Pepys je bio izvanredno pametan i obrazovan čovjek, ali kad se radilo o kazalištu, bio je običan posjetilac i ništa više. Međutim, Thomas Rhymer mogao je istupati kao autoritativni kritičar. Ovaj istaknuti arheolog te književni i kazališni kritičar, koji je i sâm pisao drame i bio, spomenimo i to, službeni dvorski povjesničar, napisao je, među ostalim, knjigu *Short View of Tragedy* (»Kratki osvrt na tragediju«) gdje je na pasja kola napao Shakespearea zato što »nije znao sačuvati tri jedinstva«. Napadajući Shakespearea, Rhymer nije birao riječi:

»U rzanju konja, u zavijanju psa na lancu ima, rekao bih, više smisla, više ljudskih osjećaja nego u otužnoj banalnosti Shakespearea. Prizor s Brutom i Kasijem doima se poput scene s nekog seoskog sajma kad se klaun i rvač bore za kesu sa dva novčića.«

I poslije su kritičari revno odapinjali svoje otrovne strijele na »avonskog labuda«, misleći pri tome da gađaju vrapca. Ti ljudi ne zaslužuju da ih imenujemo. Bit će posve dovoljno da ovdje navedemo samo njihove glavne optužbe protiv čarobnog majstora pera, protiv besmrtnog barda engleske književnosti.

Način Shakespeareova pisanja teško je razumljiv. On nema dara ni za tragično ni za komično. Njegove su tragedije djela piskarala, koji je uz to bio najobičniji glumac. Shakespeareove su komedije vulgarne, prostačke; one zato ne pobuđuju smijeh. On nije originalan pisac nego obični plagijator. Nikada nije ništa sâm smislio: to je gavran koji se kiti tuđim perjem. Njegova djela nemaju veze sa stvarnošću. On pretjeruje. On se razmeće jeftinom i vulgarnom patetikom. On je nemoralan. Njegova su djela opscena. On piše za rulju. On je razmetljivac lišen duha.

Njemački kritičar Johann Christoph Gottsched imao je u XVIII stoljeću veliki utjecaj na njemačku književnu misao i način pisanja, a vodio je pravu kampanju protiv Shakespearea; i to najviše zato što nije nikako mogao naljepiti na njegove drame i komedije etikete i onda ih lijepo klasificirati. Naravno, on to nije mogao zato što su one razbijale sve tadašnje konvencije i shvaćanja o tome kako se mora pisati za kazalište. Gottsched je tako mrzio Shakespearea da je čak izmislio vlastiti način pisanja njegova prezimena, i nije ga nazivao nikako drukčije nego *Schakespear*, želeći valjda i tako pokazati koliko ga prezire. Evo što je pisao o besmrtnom bardu:

»Zbrka i nestvarnost, koje su neizbježna posljedica kršenja pravila, u Schakespearovim su djelima tako opipljive i tako odurne da se ona mogu svidjeti samo ljudima koji u čitavom životu ama baš ništa pametno nisu pročitali.

Njegova drama *Julije Cezar*, koju mnogi smatraju njegovim najboljim djelom, sadrži toliko niskosti da se ne može čitati bez gađenja. U jednoj sceni pojavljuju se na pozornici obični obrtnici i druga prostačka rulja, tuku se budale i zbijaju prostačke šale, a već u slijedećem prizoru na pozornicu izlaze najveći rimski junaci i onda razglabaju o važnim državnim poslovima.«

Ovaj kritičar i njegova »zlatna pravila dramskog pisanja« nestali su zauvijek u ropotarnici povijesti, ali ne smijemo zaboraviti na činjenicu da je čak i jednog Voltairea toliko obuzela francuska idolatrija krute dramske forme da je i on žučljivo napadao genija koji je imao hrabrosti prkositi svim aristotelovskim jedinstvima.

»Pijani barbarin!« Tako je Voltaire nazivao Shakespearea. »Vulgarni klaun!« *Hamlet* je djelo pisano tako barbarski da ga ne bi mogli podnijeti čak ni najmanje obrazovani francuski ili talijanski gledaoci. Svaki seoski komedijaš zna se izražavati s više smisla za ukus i elegantnijim riječima nego što to čini Hamlet u svojim monolozima.«

Voltaireov veliki poklonik pruski kralj Fridrih Veliki potrudio se da prihvatiti gledišta svoga francuskog prijatelja. U jednom od svojih pisama ovako je planuo:

»Ako želite osjetiti nedostatak ukusa koji je zavladao Njemačkom, dovoljno je da odete u ovdašnja kazališta i da ondje vidite odurne Shakespeareove komade na njemačkom jeziku. Pružit će vam se prilika da promatrate gledaoce kako se tope od užitka dok slušaju i gledaju ovo smiješno i glupo kreveljenje, koje bi prije pristajalo kanadskim divljacima nego njemačkim glumcima. Ja govorim o ovim komadima tako oštro zato što oni grešno krše neka od osnovnih pravila scenske umjetnosti. Možda bismo morali oprostiti samom Shakespeareu za njegove čudne ekscese, jer primitivnu umjetnost ne smijemo mjeriti istom mjerom kao djela zrele umjetnosti. Međutim, upravo sada u nas se prikazuje *Goetz von Berlichingen*, bijedna imitacija loših engleskih komada. Galerija plješće i mahnito traži da se ove odvratne banalnosti zadrže na repertoaru. Ja znam da se o ukusu ne može raspravljati, ali...«

Pismo pruskoga kralja, napisano na francuskom, objavio je Rudolph K. Goldchmidt u svojoj knjizi *Der Kluge Zeitgenosse* (»Mudri suvremenik«, Leipzig, 1930).

Neki kritičari naprosto nisu htjeli uočiti i prihvatiti proročansku veličinu Goethea. To nije teško shvatiti: »knez među pjesnicima« nije pisao za široke mase, i njemu je sjajno pristajala izjava koju je o sebi bio dao Seneka: »Nikada nisam htio ugađati gomili. Ono što ja mogu, ona ne želi; ono što se njoj sviđa, ja ne mogu.«

Nema smisla tratiti vrijeme ponavljajući ovdje kojekakve gluposti što su ih pisala bijedna piskarala kao što su Pustkuchen, Glover ili Goeze. No,

spomenimo Ludwiga Börnea, njemačkoga političkog pisca i satiričara, koji se bio proslavio zbog svoga žučljivog sukoba s Heineom. On je »isprašio« Goethea jednom jedinom rečenicom – u kojoj je zapravo govorio o drugome jednom pjesniku. Ta rečenica glasi: »Torquato Tasso sadrži čitavog Goethea – sa svom njegovom veličinom i svom njegovom inferiornošću.«

Böttiger, direktor jednoga drezdenskog muzeja, prvo je citirao nekoliko stihova iz *Fausta*, a onda je zaključio:

»Kad pjesnik kao što je Goethe stavlja u svoja djela takve stihove, onda se ne smijemo čuditi što Francuzi optužuju nas Nijemce da nemamo ukusa. Ja naprosto ne mogu razumjeti zašto je *Herr* Goethe izabrao tako banalne i tako otrcane likove kao što su Clavigo, Egmont ili Faust da bi onda preko njih izražavao ljudske ideje i prikazivao ljudske postupke.«

Francuz von Spaun, publicist i Goetheov suvremenik, također se okomio na *Fausta*:

»Nijedan čovjek koji padne u delirij izazvan vrućicom ne blebeće takve gluposti kao Goetheov Faust. Kad se toga sjetim, ispadne mi pero iz ruke. Čovjek koji bi htio očistiti ovu Augijevu staju morao bi biti snažniji od samog Herakla. Čini mi se da uopće nema smisla govoriti o nezgrapnosti Goetheovih stihova. Sve što sam pročitao pokazuje da njihov autor ne može stati uz bok čak ni najprosječnijim pjesnicima stare škole. Možda je on, dok je pisao *Fausta*, imao nekakvu namjeru možda nam je htio nešto reći, ali dobri pjesnici, da se poslužimo jednom zgodnom usporedbom, ne smiju drljati nezgrapne skice: oni prije svega moraju poznavati vještinu crtanja i upotrebe boja... Ima ljudi iz kojih teku stihovi kao iz slavine, ali od dobrih pjesnika nećemo nikad doživjeti da nas obasipaju takvom dijabetičnom poplavom dosadnih rima.«

Ili uzmimo Goetheov nekrolog što ga je, šest mjeseci nakon njegove smrti, napisao neki anonimni vajmarski esejist i objavio u listu *Sachsenfreund*:

»I tako je naš Goethe već zaboravljen – i to ne zato što ljudi Weimara ne bi imali smisla za ona njegova djela koja zaslužuju pažnju nego zbog njegova karaktera. On nije imao u sebi ništa ljudsko. Mario je samo za sebe, samo je sebe volio. Veliki probici čovječanstva bili su mu strani i nisu ga se ticali... U redu, njegova će ga djela nadživjeti, ali ne sva, nego samo neka, uzmimo najviše šest do osam svezaka, ali samo ako prije toga ruka kakvoga sposobnog kritičara izdvoji u njima kukolj od žita...«

Ako su Goetheovi njemački suvremenici tako mislili o najvećem pjesniku svoje nacije – što se onda moglo očekivati od stranaca? Za engleskog pjesnika Coleridgea *Faust* je bio obično nizanje *camera obscura* slika, koje su već bile vulgarne i prostačke. De Quincey se »onesvješćivao« od zaprepaš-

tenja što se Nijemci mogu klanjati jednom tako šupljem idolu kao što je Goethe.

Victor Hugo pobijesnio bi kad god bi netko samo spomenuo Goethea. »Monstrum! Zvijer! Taj čovjek nije napisao ništa što bi vrijedilo pročitati osim *Razbojnika!*« Neki njegov prijatelj koji je to čuo blago je primijetio: »Ali, *Razbojnik* je napisao Schiller, a ne Goethe.« Velikog Francuza to nije ni najmanje smelo. Zagrmio je: »Eto vidite! Goethe nije znao čak ni to napisati!«

Kad već govorimo o Schilleru, spomenimo da je i on morao podnositi glupe napade. Njemačke novine imponantnog naslova *Königliche privilegierte Berlinische Staats- und Gelehrte Zeitung* bijesno su se okomile na Schillerovo djelo *Kabale und Liebe* u svom broju od 21. srpnja 1784. godine.

»Opet se dogodilo nešto što je osramotilo doba u kojem živimo. Kako samo ljudi imaju obraza pisati ovakve budalaštine?! U redu, nemojmo držati pro-dike. Neka o tome sami prosude oni koji su nekako uspjeli pročitati svih 167 stranica tih odvratnih ponavljanja i bezbožnih izljeva gluposti! U ovom se djelu glupavi fićfirić posvadio sa sudbinom za volju neke glupe, afektirane djevojke. Prostačke dosjetke neumorno prate jedna drugu, smjenjujući se s izvještačenim kitnjastim govorima. Pisati ovako znači gaziti po dobrom ukusu i zdravom razumu. Autoru se mora priznati da je ovim djelom nadmašio samoga sebe.«

Kad je izašlo Kleistovo djelo *Kätchen von Heilbronn* novine *Morgenblatt* napisale su da »ono može pružiti zanimljivo štivo samo ljudima poremećena uma.«

Zapravo, uopće nije potrebno da se vraćamo nekoliko stoljeća u prošlost ako želimo pronalaziti primjere glupih stavova o velikim književnim djelima. Pomodni kritičar Max Nordau napisao je da Ibsen jednostavno nije sposoban logički pratiti bilo kakvu misao, da ne može shvatiti najjednostavnije slogane, da je nesposoban iz bilo kakve situacije izvući ispravan zaključak. Eduard Engel, književni povjesničar, dokazao je (samom sebi) da se Thomas Mann ne zna služiti lijepim njemačkim jezikom.

»Roman *Buddenbrookovi* nije ništa drugo nego dvije knjižurine u kojima autor na bezvrijedan način priča bezvrijednu priču o bezvrijednim ljudima.«

A sada da vidimo što su visokorođeni mislili o literarnim eksperimentima svojih suvremenika. Knez Hohenlohe-Schillingfürst, kancelar njemačkog Rajha, otišao je jednom vidjeti poetsku dramu Gerharta Hauptmanna *Hannelle*, a onda je svoje dojmove zabilježio u svom dnevniku. Tako nam se pružila prilika da saznamo kako je ovaj knez, koji je bio ono što bismo

danas nazvali predsjednikom vlade, zaključio da je riječ o »nekakvoj groznoj realističkoj budalaštini«, mješavini morbidno sentimentalnog misticizma i neugodnog senzacionalizma, koji »kida živce« i »izaziva gađenje«.

»Nakon predstave otišli smo u restoran da bismo se, zahvaljujući šampanjcu i kavijaru, opet osjetili ljudima.«

U Evropi prije 1914. godine ljudska su bića počinjala od baruna: svatko tko se nalazio ispod toga ranga ulazio je u kategoriju podljudi. Ova nam kneževa primjedba može poslužiti kao dragocjena pouka da želudac koji se ne hrani kavijarom nije ljudski želudac...

3

»Kamenje i toljage mogu mi razbiti kosti, ali mi riječi ne mogu ništa«, kaže se u jednoj dječjoj pjesmici. S tim mišljenjem zacijelo se ne bi složili mnogi senzitivni geniji na koje se bila okomila gruba i nepravedna kritika.

Cyrano de Bergerac najviše je poznat samo zahvaljujući blistavom Rostandovu kazališnom komadu. Malo je ljudi koji znaju da je ovaj zaboravljeni genij, mahnito progonjen za života, bio jedan od prvih pisaca naučne fantastike, sjajan mislilac i izvrstan pjesnik. Postoji valjani razlog zašto je pao u potpuni ili gotovo potpuni zaborav. Ništa manje nego dvanaest izdanja njegovih djela sistematski su uništili pripadnici nekoga tajanstvenog bratstva koje je progonilo svaku »protuvjersku i protudržavnu« literaturu u Francuskoj do 1789. godine, to jest do revolucije, pa se zato originalna izdanja Bergeracovih djela koja su bila objavljena prije toga mogu naći samo u nekoliko velikih knjižnica, a u posljednje dvije stotine godina ne možete ih naći ni u jednom katalogu bilo koje privatne zbirke. Progoni kojima je bio izložen Bergerac išli su tako daleko da su mu njegovi neprijatelji, dok je ležao na smrtnoj postelji, ukrali iz škrinje koju je dotada ljubomorno čuvao rukopis njegova posljednjeg djela, *Povijesti iskre*.

Tko se danas sjeća imena Anitosa, trgovca kožama, koji je vodio hajku protiv Sokrata? Tko se sjeća dominikanskih redovnika Caccinija i Lorinija, koji su mučili Galileja? Anitos, Caccini i Lorini bile su ljudske ništice, ali su uništili ili gotovo uništili dvojicu od najblistavijih duhova koji su se ikada rodili.

»Crni«, profrancuska stranka u Firenzi, optužili su Dantea Alighierija da je pronevjeritelj, ucjenjivač i pokvareni činovnik koji je primao mito. Dante je zato bio protjeran iz Firence i primoran da živi kao lutalica i da se bez prestanka seli iz Bologne u Lunigianu, iz Verone u Padovu, iz Pariza u Milano, stalno u pokretu, nesposoban da se igdje smiri. Čak kad je Fi-

renca poslije proglasila opću amnestiju, Dante je bio od nje izuzet i umro u gorkom progonstvu.

Možda bi se mogla napisati povijest svjetske književnosti tako da u njoj podijelimo pisce na dvije skupine, prema tome jesu li bili osuđeni na tamnicu ili nisu.

Tiranin Dionizije ne samo da je Platona bacio u tamnicu nego ga je čak prodao kao roba u Eginu, odakle ga je otkupio jedan od njegovih prijatelja i istomišljenika. Aristotela su zatvorili pod optužbom da je bezbožac, pa čak tisuću i pet stotina godina nakon njegove smrti djela su mu palili neki kršćanski fanatici. Ovidije, slatki pjesnik ljubavi, nije okusio ništa gore od progonstva – a možda je za njega progonstvo u Tomi, daleko od voljenoga Rima, bila veća kazna nego da su ga strpali u kakvu rimsku tamnicu, jer bi tad barem bio u Rimu. Sudbina Manija, osnivača jedne velike nove religije, bila je mnogo teža: pošto je godinama čamio u tamnici, živom su mu oderali kožu. Boethius, osnivač kršćanske srednjovjekovne skolastike, bio je prisni savjetnik gotskog kralja Teodorika, a ipak je umro u tamnici. Marco Polo proveo je mnoge godine kao ratni zarobljenik u nekoj tamnici u Genovi, i upravo je ondje, da razbije neizmjernu dosadu, izdiktirao Rusticianu svoj veliki putopis. Machiavellija nije mogla spasiti ni njegova velika diplomatska vještina: Giulio de Medici dao ga je uhapsiti i mučiti, a onda ga je protjerao.

Martina Luthera oteli su maskirani vitezovi Fridriha Mudrog, te je proveo deset mjeseci kao zatočenik u Wartburgu. Sir Thomas More prvo je izgubio slobodu, a onda su mu odrubili glavu samo zato što je odbio da prizna Henriku VIII pravo da kao kralj vrši jurisdikciju i nad crkvenim poslovima. Benvenuto Cellinija, koji je bio ne samo veliki umjetnik nego i sjajan autobiograf, bacili su u tamnicu u Anđeoskoj tvrđavi u Rimu pod optužbom da je učinio ubojstvo i pronevjeru. (Možda je doista bio kriv, pa zato nije pravo da ga uvrstimo u ovaj popis velikih »zatvorskih ptičica«). Upravo u zatvoru napisao je Miguel de Cervantes svoga besmrtnog *Don Quijotea*. Sir Walter Raleigh proveo je protiv svoje volje trinaest godina kao gost Bijele kuće u londonskom Toweru, i ondje je napisao osam svezaka svoje *Povijesti svijeta*. (Stigao je samo do 130. g. prije naše ere.) Godine 1616. pustili su ga na slobodu, ali je poslije dvije godine bio ponovno uhapšen, i tada je bila nad njim izvršena kazna, koja je bila nekoliko puta odgađana. Francisa Bacona osudili su zbog primanja mita i korupcije. Osuda je glasila da »bude zatočen dokle god to bude želio kralj«. Ne znamo koliko je vremena Shakespeare proveo u zatvoru zbog krivolovstva, ali zato znamo da je zbog neke mladenačke ludorije bio osuđen da primi dvadeset i pet udaraca bičem. Daniela Defoea stavili su na stup srama zato što je napisao satirički pamflet u kojem se narugao vjerskim progonima. François Villon,

zacijelo jedan od najvećih srednjovjekovnih pjesnika, bio je u svome kratkome životu osuđen na smrt ne samo jedanput nego dva puta.

Prije nego što je bio protjeran iz Francuske Voltaire je bio dva puta gost Bastilje. Jedna od njegovih knjiga bila je javno spaljena, sva su se njegova djela našla na vatikanskom Indeksu zabranjenih knjiga, a kad je umro, crkva mu je uskratila kršćanski pogreb. Beaumarchais je otišao u zatvor zato što je potkupio španjolskog suca Guzmána, i dok je ležao u tamnici, napisao je sjajnu satiru na račun tadašnjega pravosuđa, pa je samo zahvaljujući tome njegov proces bio obnovljen i prvobitna osuda bila poništena. No, možemo slobodno reći da je Beaumarchais jedan od rijetkih sretnika koji su prošli tako jeftino.

Kao da nije bilo dovoljno što je morao podnositi žučljive napade suvremenih kritičara, Schillera su strpali u zatvor zbog njegovih *Razbojnika*, i to po odluci i naređenju virtemberškog vojvode. Silvio Pellico, talijanski pjesnik, bio je žrtva austrijske tiranije, jedne od najglupljih koja je ikada postojala. Bio je uhapšen pod sumnjom da je *karbonar*. Prvo su ga mučili u zloglasnoj tamnici »Pod olovnim krovovima« u Mlecima (onoj istoj odakle je Casanova izvršio svoj sjajni bijeg), a onda u podzemnim ćelijama zatvora San Michele u Muranu. Osuđen je na smrt, ali je dobio carsko pomilovanje i smrtna kazna bila je zamijenjena dugogodišnjom robijom u jednoj tvrđavi. Tako je proveo punih deset godina među zidinama zloglasnog Spielberga, gdje je napisao *Le mie prigionieri* (Moje tamnovanje) – djelo koje mu je donijelo svjetsku slavu.

Bourboni su osudili na tamnicu Bérangera, »slatkog pjesnika revolucije« – prvo na tri mjeseca, a onda na šest. Bio je osuđen i da plati visoku novčanu kaznu, a kako je bio siromašan, pa to, naravno, nije mogao platiti, morao je ostati u zatvoru dvostruko dulje. Od daljnjih progona spasila ga je tek julska revolucija.

Aleksandra Puškina njegovi su pretpostavljeni u ministarstvu vanjskih poslova prvo opomenuli, a onda disciplinski kaznili. Kad ni to nije pomoglo (po njihovom mišljenju), otpušten je iz službe i zatočen u Mihajlovu, gdje je napisao *Jevgenija Onjegina*, krasno djelo koje je poput kakve božanske trube navijestilo dolazak evropskog romantizma. Victor Hugo prošao je mnogo gore. Kad je, 1851., državnim udarom došao na vlast Napoleon III – kojem je Hugo bio prišao nadimak »Napoleon Mali« – pjesnik je protjeran iz Francuske, pa je morao živjeti u progonstvu u Engleskoj gotovo dvadeset godina. Heinricha von Kleista, svakako najvećega njemačkoga dramskog pisca, uhapsila je francuska vojska za vrijeme okupacije Berlina. U tamnici je proveo nekoliko mjeseci.

Lajos Kossuth, veliki mađarski revolucionarni vođa i jedan od najistaknutijih političkih pisaca svog doba, čamio je tri godine u vojnom zatvoru u

Budimu. U prvoj polovici prošloga stoljeća mogli su se na prste nabrojati oni mađarski pisci i pjesnici koji su nekako uspjeli izbjeći tamnicu kao žrtve habsburške tiranije.

Žrtva reakcionarne tiranije što se sručila na Evropu pedesetih godina prošlog stoljeća bio je i Ivan Turgenjev. Njega su zatvorili zbog pjesme koju je napisao u povodu obljetnice Gogoljeve smrti. Dostojevski, još jedan od divova ruske književnosti, bio je upleten u nekakvu komunističko-socijalističku zavjeru, pa su ga osudili na smrt, pomilovali u posljednjem času i onda poslali na prisilni rad u Sibir. Došao je na rub ludila i zacijelo bi bio poludio da u posljednjem času nije stiglo »pomilovanje«. Potom je stupio u vojsku kao običan vojnik. Maurus Jókai, mađarski Dumas, odsjedio je mjesec dana u zatvoru, a bio je osuđen na godinu dana samo zato što je u časopisu kojem je on bio urednik izašao neki članak što se nije dopao vlastima.

Verlaine, Wilde, Baudelaire... popis je beskonačan. Neki su pali u bitki, boreći se za svoje ideale, kao na primjer Petöfi, čija je kratkotrajna slava bila nalik na sjaj meteora; neki su završili na gubilištu, kao na primjer André Chenier, pjesnik koji je bio s punim pravom smatran najvećim majstorom francuskoga klasičnog stiha poslije Racinea i Boileaua. Ako pogledamo što se događalo u novije vrijeme, u stoljeću u kojem živimo, vidjet ćemo da u Evropi gotovo nema zemlje u kojoj nacistička, fašistička ili staljinistička tiranija nisu pobile na tucete pjesnika i pisaca, predvodnika ljudske misli. Zapravo nema nacije koja ne bi imala razloga da tuguje za mučenicima, što su pokazali da je ponekad pero oštrije od mača.

4

Glupost sumnje ima komičnog dvojnika: glupost lakovjernosti. Tu ne mislim na one obične lakovjerne budale koje stradaju kao žrtve lopovskih podvala, nemam na umu obična čovjeka koji je pretjerano lakovjeran. Govorit ću o onim učenjacima, učenim povjesničarima, istaknutim ljudima nauke koji su svojim primjerima pokazali da je ponekad lakše nasamariti takozvane učene ljude nego kakvoga nepismenog, ali razboritog čovjeka.

Veliki kemičar, koji pomno mjeri sastojke od kojih će napraviti ono što nazivamo ljudskim mozgom, koji ih onda pomno miješa i naposljetku spaja, ponekad sebi priušti malu šalu, pa nasumce pomiješa najrazličitije sastojke koji se mogu zamisliti i onda se zabavlja gledajući neobične posljedice.

Čovjek čiji je mozak napravljen od takvih elemenata ponekad stekne najveće znanje, lako se snalazi i u najskrovitijim zakucima i labirintima nauke, otkriva čak i one tajne koje inače priroda najljubomornije čuva. Ali taj čovjek u isti je mah naprosto nesposoban da prozre čak i najnespretnije podvale najobičnijih polupismenih varalica i zato na njih nasjeda nevje-

rojatno naivno. Naš je junak često ugledni učenjak, ponos i dika svakoja-kih akademija i znanstvenih udruženja – baš kao njegove kolege o kojima smo maločas govorili, oni »nevjerovani Tome« znanosti koji tako često usporavaju i koče napredak čovječanstva.

Ima akademika koji su nasjeli na takve podvale na koje ne bi nasjelo čak ni dijete što ide u osnovnu školu.

Jedan je od tih jadnika bio Michel Chasles, glasoviti francuski matematičar, profesor geodezije i primijenjene mehanike i profesor više geometrije na pariškoj Sorbonni pisac blistavih i pionirskih djela s područja tehnike, dobitnik Zlatne medalje Britanskoga kraljevskoga naučnog društva (*Royal Society*), počasni član akademije nauka u Berlinu, Petrogradu, Bruxellesu, Rimu, Madridu i još pola tuceta drugih. Pa ipak, jedan napola obrazovan čovjek, obični lupež i varalica, vukao ga je za nos punih osam godina, od 1861. do 1869., podvaljujući mu za teške novce krivotvorena pisma koja su, tobože, napisali najveći umovi u povijesti čovječanstva. Nije se tu radilo o samo nekoliko desetaka takvih pisama, čak ni o nekoliko stotina, pa ni o nekoliko tisuća: u tih osam godina prof. Chasles otkupio je točno 27.344 takva dokumenta! Tako se u njegovoj »zbirci« našlo 1745 »originalnih pisama« Pascala, 3000 Galilejevih pisama i 622 pisma koja je, tobože, bio napisao Newton. Iako je Chasles bio sjajan matematičar, doduše više apstraktnog negoli konkretnog smjera, on nije brojio novac koji je na to potrošio – pa se tek poslije otkrilo da je u tih osam godina spiskao pravo bogatstvo, otprilike 140.000 tadašnjih franaka.

Varalica se zvao Vrain-Lucas, a uspio je na bajoslovno spretan način isplesti mrežu u koju je uhvatio našega jadnog profesora. Priča kojom je započeo bila je dovitljiva i zato vrlo uvjerljiva. Junak te priče bio je francuski grof de Bois-Jourdain, rojalistički per, koji je bio pobjegao iz domovine zato da ne bi postao žrtva Robespierreova terora. Ukrcao se na brod kojim se kanio odvesti u Ameriku, ali je još posve blizu od kopna taj brod upao u strašnu oluju i potonuo. Tom se prilikom naš grof utopio. Neki su ribari pronašli na morskom dnu olupinu potonulog broda i iz nje, među ostalim, izvukli i jednu škrinju u kojoj je bila grofova zbirka autograma i originalnih rukopisa – zbirka neobično vrijedna. Nakon dolaska Napoleona na vlast, grofova se obitelj uspjela domoći ovoga blaga i otada ga je čuvala kao obiteljsku svetinju, ali već slijedeće pokoljenje nije gajilo takvo strahopoštovanje prema svome velikom pretku i njegovoj zbirci. Osim toga trebao im je kapital, jer su bili izgubili veliki dio svog imetka, pa su bili spremni prodati neke dijelove djedove zbirke. Naravno, ta prodaja mora ostati u najstrožoj tajnosti – jer se radi o vrlo osjetljivoj i taštoj obitelji, koja ne želi da se to pročuje. Takvim »nekim dijelovima« zbirke broj se stalno povećavao – a naposljetku je dostigao nevjerojatnu brojku od 23.344. Što

se dogodilo? Vrain-Lucas postupno je prodavao Chaslesu ove krivotvorine, a ovaj ih je kupovao s pohlepom koja muči svakog doista strasnog kolekcionara.

»Pisma« bijahu napisana na praznim listovima, koje je varalica istrгнуo iz starih knjiga. Bila su napisana starinskim rukopisom, a krivotvoritelj je svako od njih držao po nekoliko dana u morskoj vodi da tako unaprijed spriječi svaku sumnju u istinitost priče o onom brodolomu.

Kako je bila bezgranična naivnost velikoga matematičara pokazuje i podatak da njemu nije ni jedan jedini put palo na pamet da varalici postavi nekoliko umjesnih pitanja, što su se zapravo sama po sebi nametala. Je li grof Bois-Jourdan ikada postojao? Ako je doista postojao, je li istina da se utopio u moru? Tko su zapravo ti njegovi nasljednici? Gdje žive? Bi li se moglo stupiti s njima u neposrednu vezu i zamoliti ih da dopuste da se pregleda čitava zbirka?

Chaslesu nije bilo ni na kraj pameti da postavi takva pitanja. Doduše, varalica nije stajao skrštenih ruku, nego je smislio jednu doista smionu varku da unaprijed razoruža svoju žrtvu i svaku mogućnost da ona nešto posumnja. Na samom početku prodao je Chaslesu nekoliko »rijetkih pisma« i dobio za njih mnogo novaca, ali se već nakon samo nekoliko dana vratio i tužna lica zatražio od njega da mu vrati pisma, a on će njemu vratiti sav novac koji je za njih primio. Iz onog što je tada ispričao Chaslesu mogao je ovaj zaključiti da je jedan od grofovih nasljednika, rojalistički general sa starinskim pogledima na život, nekako načuo da su njegovi rođaci prodali ta pisma, i to ga je tako razbjesnilo da ga umalo nije udarila kap. Kad se malko oporavio, zabranio je svaku daljnju prodaju i ujedno zatražio da se odmah vrati obiteljsko blago.

Ako su do trenutka ove lukave intervencije velikog matematičara grizle bilo kakve sumnje, sada su nestale poput snijega na proljetnom suncu. On ne samo da je to progutao, nego je čak počeo zaklinjati »posrednika« da posjeti »starog ratnika« i pokuša ga umiriti. Uostalom, ako ćemo pravo, on, Chasles, nije bilo tko nego član Francuske akademije, a to znači da je vrijedan da bude čuvar tako vrijednih dokumenata. Vrain-Lucas odgovorio je da će pokušati obaviti taj teški zadatak. Poslije nekoliko dana vratio se i rekao da mu je pošlo za rukom pridobiti mrzovoljnoga starog veterana. Od tog dana veliko blago iz tajanstvene škrinje izvađene s morskog dna nesmetano je stizalo monsieuru Chaslesu. Kao kakva rijeka!

No, jedna je stvar ipak bila malo nezgodna. Pisma Pascala i Newtona bila su pisana na francuskom (što se, dakako, moglo shvatiti), a rukopis na njima bio je dovoljno vješto krivotvoren da zavara laika, no zašto se Aleksandar Veliki dopisivao s Aristotelom jezikom Voltairea? Zašto su Kleopatrina pisma Juliju Cezaru i njegova pisma Kleopatri bila pisana francuskim

jezikom? Naime, čak i takvi »rariteti«, i to ne u jednom nego u stotinama primjeraka, stizali su iz one čudesne i tajanstvene škrinje!

Varalica je dao Chaslesu savršeno logično objašnjenje, čemu se ne treba čuditi jer je bio čovjek sposoban da ama baš sve objasni. »Razumije se«, rekao je, »da ova stara pisma nisu originali nego prijevodi napravljeni u šesnaestom stoljeću, ali ono što je ovdje bitno to je činjenica da su tada originali postojali i da su zato ovi prijevodi tekstualno autentični. Originalna zbirka čuvala se u arhivima samostana u Toursu i ondje je bila prevedena. Izvornici su poslije nestali, ali je kralj Ljudevit XIV prihvatio prijevode na francuski kao autentične i uvrstio ih u svoju zbirku starih rukopisa. On i Madame de Pompadour neprestano su povećavali tu zbirku, koja je ostala u posjedu francuskih kraljeva sve do vladavine Ljudevita XVI. Kada se na Francusku sručila oluja revolucije, posljednji nesretni Capet predao je čitavu zbirku grofu de Bois-Jourdainu da ne bi pala u nedostojne ruke jakobinaca.«

Veliki matematičar progutao je ovo objašnjenje.

Sigurno je da bi bio potajno uživao sve do smrti u svojoj ljubomorno čuvanoj tajni da ga taština nije natjerala da neka od tih pisama objavi. Da se razumijemo: nije ovdje bio na djelu njegov vlastiti *amour propre* nego francuski nacionalni ponos.

Chasles je, naime, pokušao pomoću ovih pisama, do kojih je došao za veliki novac, dokazati kako je zakone sile teže zapravo otkrio Francuz Pascal – a ne Englez Newton. On je smatrao da ta slava jednostavno mora pripasti velikom Francuzu, da se tom geniju mora dati mjesto na samom vrhu povijesti fizike, mjesto koje mu je bio oteo perfidni Englez.

Petnaestog srpnja 1867. Akademija nauka održala je važnu sjednicu na kojoj je Michel Chasles iznio svoje dokaze. Kao dokazni materijal poslužila mu je prepiska između Pascala i tada još mladog Newtona, a tome su bile priložene svakojake zabilješke u kojima su se iznosili svi zakoni sile teže. Tu se nalazilo i nekoliko pisama Newtonove majke (on je u to vrijeme bio golobradi student) u kojima je ona zahvalila velikom Francuzu na dobroti koju je pokazao prema njenom sinu.

Chaslesov izvještaj odjeknuo je poput bombe. Uzvišena akademija odjednom se pretvorila u nešto nalik na mravinjak u koji je netko udario nogom i time do ludila izbezumio njegove stanovnike. Većina akademika pozdravila je burnim pljeskom Chaslesa, toga revnog i savjesnog rodoljuba, preko kojega je, eto, *la belle France* dobila natrag slavu koju joj je bio ukrao perfidni stranac. Jedan eminentni kemičar, član Akademije, izvršio je analizu tinte kojom je bilo napisano jedno od tih pisama i dao pomno sročćen stručnjački nalaz da je ona stara, originalna i da potječe upravo iz onog stoljeća u kojem je nastalo to pismo. No, neki nemirni duhovi ipak su ostali

skeptični. »Tu nešto nije u redu«, govorili su. »Naime, ako pođemo od datuma prvoga pisma, izlazi da ga je Newton napisao kad mu je bilo samo dvanaest godina, a zaista je teško vjerovati da bi veliki Pascal povjerio svoje veliko otkriće takvom balavcu!«

U pismima su se nalazile i druge čudne greške i anakronizmi zbog kojih su neki posumnjali i u njihovu autentičnost. Sir David Brewster, škotski fizičar i Newtonov biograf, umiješao se u polemiku i jasno i glasno rekao da je čitava ova prepiska najobičniji falsifikat. Svatko zna da se Newton počeo baviti fizikom mnogo kasnije, a osim toga jasno je samo po sebi da u vrijeme kada su, tobože, nastala ova pisma Pascal nije mogao ni sanjati o zakonima sile teže.

Profesor Chasles ostao je mrtav-hladan. Francuskim skepticima odgovorio je (kako to obično biva u ovakvim slučajevima) da su loši rodoljubi i razorni duhovi, a na Brewstera je ispalio pravi plotun novih argumenata. Izvukao je pisma Galileja, koja je taj veliki Talijan bio napisao tada još mladom Pascalu i u kojima je dao na znanje da on, Galilei, radi na stvaranju teorije sile teže. A to je dokaz da se Pascal bavio tim problemima već u vrijeme kad se Newton još nije bio rodio.

Skeptici su uzalud upozoravali na poznatu činjenicu da je u vrijeme kada su datirana ta pisma Galileo bio slijep; samo nekoliko dana nakon ovog prigovora, Chasles je donio još jedno Galilejevo pismo, napisano na talijanskom jeziku, u kojem je stari astronom obavijestio svoga mladoga francuskog prijatelja da mu se vid popravlja, pa zato može opet pisati.

Nakon toga su Chaslesovi protivnici izašli s jednim zaista ubitačnim protuudarom. Dokazali su da je jedno od Galilejevih pisama prepisano, i to od riječi do riječi, iz jedne francuske knjige koja je objavljena 1764. godine – dakle više od sto godina kasnije. Ta se knjiga zvala *Histoire des Philosophes Modernes*, a napisao ju je neki Savérien. No, čak ni to nije zbunilo nepokolebljivog i neuništivog akademika. »Stvari su tekle obratnim putem: Savérien je ukrao ovaj citat iz jednoga originalnog Galilejeva pisma!« Da bi to dokazao Chasles je, kao kakvog asa, bacio na stol Akademije pismo koje je taj isti Savérin poslao gospođi Pompadour. On je u njemu smjerno i ponizno zahvalio gospođi markizi na dobroti koju mu je ukazala kad mu je milostivo pustila da pročita pisma Pascala, Newtona i Galileja, što se nalaze u njejoj zbirci, i tako mu mnogo pomogla da napiše svoju knjigu o suvremenim filozofima.

Mislimo da jednostavno nema nikakve potrebe da se spominje kako su svi ti novi dokazi došli Chaslesu iz Vrain-Lucasove tvornice krivotvorina.

Tko je bio taj doista dovitljiv čovjek?

Vrain-Lucas rodio se kao sin nekog vrtlara u francuskoj provinciji i nije nikad završio čak ni gimnaziju, ali je, nakon dolaska u Pariz, počeo slo-

bodno vrijeme provoditi u knjižnicama i naprosto gutati sve što bi mu došlo pod ruku. Tako je stekao stanovito znanje, koje je, naravno, bilo vrlo zbrkano, popabirčeno odasvud bez ikakva sustava. Poslije se namjestio kao pisar kod nekog genealoga, koji se bavio »traganjem za rodoslovnim stablima bogatih Parižana, a to je, dakako, u to vrijeme bio vrlo unosan posao. Vrain-Lucas upravo je ondje naučio kako se krivotvore dokumenti, a onda se posve slučajno upoznao s djetinjasto naivnim akademikom i odmah shvatio kako mu se pruža divna prilika da se brzo obogati. Tako je započela njegova veličanstvena krivotvoriteljska karijera. Nešto mu, doduše, treba priznati – da on sam u početku nije ni sanjao kakav će bajoslovni uspjeh postići.

Naučna polemika oko dokumenata koje je donosio Chaslesu kao kakav mađioničar koji iz cilindra izvlači kuniće trajala je pune dvije godine. Chasles je uporno odbijao sve zahtjeve da otkrije izvor tih dokumenata, jer je želio diskretno sačuvati ponos i čast obitelji Bois-Jourdain. No, kad je pritisak njegovih protivnika postao neizdrživ, on je odlučio da im uzvрати indirektnim dokazom: pokazao je svoju zbirku nekim najistaknutijim sakupljačima starih rukopisa. On je, naime, htio autentičnost onih dokumenata koje je već bio objavio dokazati pokazavši da se iza te zbirke krije druga, mnogo značajnija.

Sakupljači kojima se na taj način pružila prilika da vide Chaslesovu zbirku ostali su zapanjeni. A kako ne bi kad su ondje mogli vidjeti 27 originalnih pisama Shakespearea, 28 pisama Plinija, po 10 Platonovih i Senekinih, 6 pisama Aleksandra Velikog, 5 Alkibijada i čak nekoliko stotina Rabelaisovih pisama. Tu su bili i čitavi svežnjevi ljubavnih pisama starih mnogo stoljeća: onih koja je Abélard pisao Heloïsi, Laurinih pisama Petrarcki (osamnaest primjeraka!). Jedno pismo bilo je ono što se na francuskom zove *pièce de résistance* (»poslastica nad poslasticama«): ljubavno pismo što ga je Kleopatra napisala Juliju Cezaru. A kad su ugledni posjetioci pomislili da su tako vidjeli sve, stari im je akademik s podrugljivim i samodopadljivim smiješkom pokazao da se varaju: prvo im je turnuo pod nos jedno pismo Atili, »Biča božjeg«, onda im je pokazao pismo što ga je Poncije Pilat poslao caru Tiberiju – a onda, kao »posljednji adut«, pismo Marije Magdalene namijenjeno Lazaru, a napisano pošto je ovaj bio ustao iz groba!

Evo teksta tog rariteta nad raritetima:

»Ljubljeni brate, što se tiče Petra, apostola našega dragog Isusa, nadam se da ćemo ga uskoro vidjeti ovdje među nama, pa se zato uvelike pripremam da ga valjano dočekam. Njegovu dolasku raduje se i naša sestra Marija, ali njeno zdravlje, na žalost, popušta, pa se zato obraćam tebi s molbom da za nju moliš. Ovdje, u zemlji Gala, nama je tako lijepo da se barem još za neko

vrijeme nećemo vratiti kući. Gali, koje drugi narodi obično nazivaju barbarima, to ne zaslužuju. Zbog onog što smo ovdje vidjeli možemo slobodno pretkazati da će doći vrijeme kada će svjetlost njihove nauke obasjavati čitav svijet. Dragi brate, rado bismo te vidjeli. Molimo Boga da bude milosrdan prema tebi.

Tvoja Magdalena«

Samo je jedan tako vatreni rodoljub kao Chasles mogao da ne zapazi jedno čudno obilježje ove priče. Odnosno, samo je takvom čovjeku moglo da ne bude čudno to njeno obilježje. Daleki galski preci, koji su se, po svemu sudeći, već tada uvelike spremali da zapale baklju nauke, bili su ubačeni u ovo pismo upravo zato da zapale staro galsko srce bezazlenog matematičara i da ga tako oduševi da mu ne bude žao trošiti novac za te dokumente, koji su, zapravo, još jedan dokaz francuskog genija.

Drugim francuskim rodoljubima to je ipak bilo previše. Ti ljudi nisu mogli progutati izmišljotinu o Mariji Magdaleni, pa su zato uredili da Akademija službeno naredi Chaslesu da omogući grafološkim stručnjacima i povjesničarima da pregledaju i prouče njegovu zbirku, ali je to on odlučno odbio. S lukavom upornošću manijaka koji se našao u vlasti fiksne ideje, on je to ovako objasnio: »Od takvog pregleda moje zbirke ne možemo se nadati ničem korisnom – jer povjesničari nisu stručnjaci za grafologiju, a grafološki stručnjaci nisu povjesničari!«

Drugim riječima, starom profesoru nije bilo ni na kraj pameti da se preda.

Međutim, to se ipak dogodilo, i to zahvaljujući pukom slučaju. Vrain-Lucas počinio je neku sitnu krađu ili prijevaru na štetu Carske biblioteke, pa je bio uhapšen, a policija je onda ispitala i druge njegove »operacije« i cijeli život. Tako su policajci otkrili i bajku o tajanstvenoj obitelji Bois-Jourdain. Pritiješnjen dokazima, Vrain-Lucas je policajcima sve priznao. Tek je njegovo priznanje slomilo ponosnu Chaslesovu tvrdoglavost. Na sjednici Akademije nauka, koja je održana 13. rujna 1869., on je smjerno priznao da je bio nasamaren i da slava za otkriće zakona gravitacije ipak pripada – Newtonu.

Što se tiče Vrain-Lucasa, on se pred sudom branio ciničnom iskrenošću. Rekao je kako zapravo nije htio Chaslesu nanijeti nikakvo zlo i da mu ga nije nanio. Radost koju je pružao starom gospodinu dok mu je donosio lažne dokumente vrijedila je 140.000 franaka, a, osim toga, učinio je veliku uslugu domovini upozorivši javnost na njenu slavnu prošlost.

No, *la Patrie* se ponijela nezahvalno: Vrain-Lucas dobio je dvije godine zatvora.

Ruglo kojem se izložio nije skrhalo Michela Chaslesa. Probavio je bol razočaranja, othrvao se sramoti koju mu je nanio proces Vrain-Lucasu.

Ipak nije mogao izdržati ono što mu se dogodilo jedanaest godina kasnije. Naime, njegov želudac nije mogao probaviti onaj golem obrok *pâté* (paštete) što ga je on pojeo, pa je umro. Bilo mu je tada osamdeset i osam godina.

Umro je 8. prosinca 1880. od gastronomske zablude.

Bilo bi lako sastaviti veliku antologiju nasamarenih, prevarenih, izigranih, za nos vučenih učenjaka. U vezi s tim možemo spomenuti jedno zanimljivo zapažanje: što su učenjaci učeniji i što su slavniji, to lakše nasjedaju na prijevare.

Među bezazlenije takve slučajeve svakako se ubraja šala koju je na račun svojih učenih kolega i prijatelja napravio slavni francuski pisac Bernard Le Bovier de Fontenelle. (Spomenimo da je umro u zreloj dobi od sto godina kao generalni tajnik Francuske akademije.) Jednog dana Fontenelle je pozvao svoje kolege akademike na ručak. Pošto su objedovali, odlučili su da se malo prošetaju vrtom. Dok su ondje bili, domaćin ih je upozorio na nešto što je nazvao »čudnom i meni neobjašnjivom pojavom«. Rekao je: »Gospodo, opipajte ovu vrtnu staklenu kuglu. Sunčani zraci padaju na nju, ali je ona ipak gore hladna, a dolje vruća. Ja naprosto ne znam što da o tome mislim.«

Učeno je društvo odmah počelo o tome uvelike razglabati, iznoseći svakojake hipoteze. Iznosila su se duboka i dobro sročena mišljenja i sudovi o pravim uzrocima »ove neobične pojave«. Fontanelle je to neko vrijeme slušao, ali je onda zaključio da mu je dosta te mentalne gimnastike. »Gospodo, upravo sam se sjetio nečeg što je možda ključ rješenja zagonetke koja nas zanima. Prije nekoliko minuta izašao sam bez vašeg znanja u vrt. Prišao sam ovoj staklenoj kugli. Dodirnuo sam je. Na vrhu je bila topla, pri dnu hladna. Okrenuo sam je naopako. Ono što je prije bilo gore, sada je dolje, i obratno. Možda je to ključ rješenja zagonetke koja nas muči.«

Sir John Hill, koji je živio u XVIII stoljeću, smislio je mnogo opakiju smicalicu da nasamari Kraljevsko naučno društvo (*Royal Society*). Hill je nekoliko godina zaredom podnosio molbe da bude primljen u ovo udruženje, u kojem se okuplja elita učenjaka, ali uzalud: sve su njegove molbe bile odbijene. Hillu to naravno nije bilo drago. Kad se u njemu nakupio bijes, odlučio je da se osveti.

Jednog dana tajnik *Kraljevskog društva* primio je pismo koje ga je, blago rečeno, zaprepastilo, pa ga je pročitao na prvoj sjednici društva. Pismo je napisao neki seoski liječnik, a u njemu je tvrdio da mu je pošlo za rukom ostvariti čudesan liječnički pothvat zahvaljujući – katranu. Neki mornar slomio je nogu, a on mu je namjestio slomljene dijelove, premazao katra-
nom mjesto loma, stavio na nj povez – i već za nekoliko dana noga je bila zdrava. Sada, samo mjesec dana nakon operacije, mornar hoda kao da se ništa nije dogodilo.

U to vrijeme uvelike se pričalo o tobožnjim ljekovitim svojstvima katra-
na, i s tim u vezi često se spominjao podatak da su katran upotrebljavali
još stari Egipćani dok su balzamirali svoje mrtvace. Pristalicama ove pa-
naceje pismo »seoskog liječnika« došlo je kao naručeno, kao još jedan do-
kaz da su njihove teorije točne. Doduše, našlo se nekoliko skeptika koji su
tvrdili da se možda uopće nije radilo o lomu kostiju nego o običnom išča-
šenju, da je »seoski liječnik« možda malko pretjerao, a tvrdilo se i to da onaj
mornar možda ipak nije baš tako brzo ozdravio.

No, ove skeptične primjedbe nisu mogle stišati raspravu, a kamoli je
prekinuti, pa je ona potrajala nekoliko dana. Toliko je vremena, naime,
prošlo do dolaska drugog pisma »seoskog liječnika«. Ovo drugo bilo je posve
kratko: »Oprostite, ali vas moram upozoriti na to da sam posve slučajno
zaboravio u svome prvom pismu spomenuti jedan podatak koji je možda
važan. Nisam, naime, spomenuo da je mornareva noga o kojoj se govori u
prvom pismu – drvena.«

Bory de Saint Vincent, veliki francuski prirodoslovac i geograf, čovjek
koji je istražio Ciklade, Mauritius, Moreu, Réunion i Sv. Helenu, bio je žrt-
va jedne još besramnije podvale. Riječ je o poznatom slučaju takozvanih
štakora surlaša. Neki *zouave* (kolonijalni vojnik) Brinon posjetio je jednog
dana g. Boryja i ponudio mu na prodaju nekoliko živih primjeraka jedne
životinjske vrste koja je dotad znanosti bila potpuno nepoznata. To su bili
štakori, ali ne obični, evropski. Imali su, doduše, kraće repove nego njihovi
evropski rođaci, ali njuške su im bile dugačke nekoliko palaca i izgledale
su kao minijturna slonovska rila. *Zouave* – koji je u to vrijeme živio od
mirovine – rekao je Saint Vincentu da je te štakore uhvatio u Sahari, kada
je ondje služio kao vojnik i da su to takozvani »saharski štakori rilaši«.
(*Rats à trompe du Sahara*). Naš prirodoslovac kupio je jednog mužjaka i
jednu ženku i za njih platio tri stotine franaka, a to je tada bila pozamašna
svota. Nakon nekog vremena oni su dobili mlade – ali nijedan štakorčić
nije imao rilo. Istraga je pokazala da je onaj *zouave* nekada radio kao ču-
var u nekoj mrtvačnici u koju su dolazili mladi liječnici da seciraju leševe,
pa mu se tako pružila prilika da nauči nešto malo iz anatomije i kirurgije.
Bilo je to malo, ali ipak dovoljno da bi štakorima znao odsijecati repove i
presadivati ih na vrhove njuški. Poslije toga zoologiji nije preostalo ništa
drugo nego da se pomiri sa spoznajom da se životinjsko carstvo nije obo-
gatalo zanimljivom novom vrstom...

U njemačkim naučnim društvima izazvalo je prilično veliku senzaciju
otkriće J. B. A. Beringera, sveučilišnog profesora i savjetnika virtenber-
škog kneza-izbornika. Na jednoj od svojih šetnji, na koje je išao svakog
dana, Beringer je naišao na neki stari kamenolom i u njemu pronašao
nekoliko doista zanimljivih fosila – pauka, glista, gusjenica – koji su bili

ostali savršeno sačuvani u kamenu. Potaknut tim otkrićem profesor je počeo sistematski istraživati kamenolom. Njegov se trud isplatio. Našao je velik broj fosiliziranih zmija, žaba, guštera, a osim toga jedno pravo malo čudo. Bio je to fosilizirani pauk sačuvan skupa s mrežom koju je bio ispleo i s muhom koja se u tu mrežu uhvatila.

Nova su otkrića silno uzбудila učenjaka. Naime, na nekim od iskopa-
nih kamenova lijepo su se vidjeli crteži Mjeseca i Sunca, a na jednom je
sretni profesor našao čak crtež neke komete. No, najvrednije iskopine bi-
jahu ipak savršeno sačuvani kamenovi na kojima je bilo napisano ime Je-
hove na hebrejskom. Ono nije bilo urezano u kamen nego je iz njega stršilo
poput kakvog reljefa.

Odmah su počele frcati kojekakve postavke i teorije. Jedna je skupina
učenjaka tvrdila da je tu posrijedi nešto što se u nauci zove *lusus naturae*,
to jest puka »igra prirode«, da se radi o nečem što se, uz mimo, dogodi kad
rastaljeno olovo bacimo u vodu, pa onda nastaju svakojaki oblici od kojih
se neki doimaju kao da nešto prikazuju. Drugi su učenjaci, posve razumno,
odgovarali da je to objašnjenje vrlo lijepo i privlačno, ali da bismo mogli
proliti na tone rastaljenog olova a ipak ne bismo dobili tako mnogo figura.
Doista je neobično, tvrdili su oni, da se na nekom malom prostoru našlo
tako mnogo likova, a među njima čak i lik pauka s mrežom i muhom u
njoj. Zato se nametnuo zaključak da se radi o nečem drugom: možda svi ti
fosili nisu nastali slučajno nego ih je netko hotimično stvorio. A tko? *Ani-
ma mundi*: hipotetični »svjetski duh« koji misli, koji je aktivan i koji »pro-
žima« čitavu prirodu!

Sam profesor Beringer imao je drukčiju teoriju, koju je predočio svijetu
na prilično impozantan način. Zajedno sa svojim učenikom Georgom Lu-
dwigom Hüberom on je izdao knjigu s izvrsnim bakrorezima svega što je
našao, i tu je sve sažeto i pedantno opisao. Knjiga je izašla 1725. godine u
Würzburgu, a njen dugi latinski naziv započinje riječima *Litihographiae
Wirceburgensis...* (Jedan njen primjerak slučajno sam našao u Austrij-
skoj nacionalnoj knjižnici u Beču. U ono doba ova se knjiga smatrala nauč-
nom studijom, a danas je pravo blago za bibliofile, jer se sačuvalo samo ne-
koliko primjeraka.)

Beringer je odlučno odbacio pustolovne teorije svojih kolega. Nijedan
imalo ozbiljniji učenjak ne može a da ne vidi da se tu ne radi o fosilima
nego o nečem što je stvorila ljudska ruka, i to u ono davno doba kada su
još drevni Nijemci živjeli u mraku poganstva. Predmeti nađeni u kameno-
lomu nisu ništa drugo nego idoli, fetiši, totemi i razni drugi predmeti ko-
jima su se klanjali pogani, pa su neobično vrijedni za sve učenjake koji se
bave istraživanjem drevne germanske kulture. Ali kako su dospjeli u ovaj
kamenolom? Lijepo: onamo su ih odnijeli i ondje zakopali stari Germani

pošto su se pokrstiti. Jasno je samo po sebi da prvi kršćanski biskupi nisu tolerirali ove predmete poganskog kulta i da su zato naredili svojim vjernicima da ih sve do posljednjeg odnesu u onaj kamenolom i zakopaju. Sličnih arheoloških nalazišta ima po svoj prilici i drugdje, a samo sretnoj slučajnosti možemo zahvaliti što je prvo takvo nalazište otkriveno upravo u Würzburgu.

Beringerov način zaključivanja bio je jednostavan, jasan i potpuno prihvatljiv. Doduše, neki protivnici njegove teorije, sve sami skeptici, odgovorili su mu pitanjem, kako je onda moguće da se među tim germanskim poganskim fetišima i idolima našao i jedan s natpisom *Jehova*? Beringer im je odgovorio jednostavno: među starim Germanima bilo je Židova, doduše samo nekoliko. Taj kamen pripadao je njima, i odatle na njemu ime njihova boga. Oni su poslije, po svoj prilici, zajedno s Germanima lijepo prihvatili kršćanstvo i onda zajedno s njima zakopali svoje vjerske simbole.

Ova ne baš velika ali krasno opremljena knjiga došla je u ruke tadašnjem kralju Saske. On se počeo zanimati za otkriće kojem je bila posvećena i poslao je Beringeru pismo u kojem ga je zamolio da prepusti drugim učenicima nekoliko od svojih kamenova da bi ih i oni mogli proučiti. U Dresdenu su Beringerovi kamenovi pomno proučeni, ali su učenjaci došli do zaključka koji je bio mnogo jednostavniji od Beringerova.

Pokazavši marljivost i trud za koje bi bilo bolje da su ih namijenili nečem drugom, na primjer učenju, vircburški su studenti »obradili« obično kamenje tako da su na njemu isklesali one čudne bareljefe, a onda su to sve zakopali u onom kamenolomu, pobrinuvši se da to urade tako da profesoru Beringeru ne bude teško da to kamenje kao slučajno pronade. Studenti su povelj računala o još nečem: pobrinuli su se da on te predmete otkriva postupno, a ne odjednom. Bila je to vrlo smjela prijevara, ali je uspjeh bio potpun. Jasno je da se nikad nije saznalo tko su bili počinitelji ove teške podvale.

Beringer je, navodno, pokupovao sve primjerke svoje knjige do kojih je mogao doći, a onda ih je jedne noći potajno spalio. Upravo je zato njegova knjiga vrijedan bibliofilski raritet.

Svi oni o kojima smo dosad pisali bili su učenjaci ili literati, a to znači ljudi koji su slabo poznavali opakost sredine u kojoj su živjeli. Svaka sumnja u ljude bila im je potpuno strana. Oni jednostavno nisu bili duševno naoružani da razotkrivaju lukave i dobro smišljene prijevare. Međutim francuski *abbé* (opat) Domenech prvo je postavio klopku, a onda je u nju sâm upao.

U Knjižnici Pariškog arsenala čuvao se tajanstveni rukopis za koji nitko nije znao kako je onamo dospio. U katalogu biblioteke (rukopis nije imao vlastitog naslova) vodio se kao *Livre des Sauvages* (»Knjiga divljaka«). U njemu su se nalazili nekakvi čudni crteži, a u knjižnici se prenosila predaja

da je djelo nekoga sjevernoameričkog Indijanca. Paul Lacroiz, upravitelj biblioteke, odlučio je da na taj rukopis upozori *abbéa* Domenecha, slavnoga francuskog geografa. Lacroiz je, naime, znao da je Domenech mnogo putovao po Sjevernoj Americi, Meksiku i nekim drugim zemljama i da uživa glas vrsnog stručnjaka za indijanski folklor.

Abbé je uzeo rukopis, dobro ga proučio, a onda, nakon samo nekoliko tjedana, izjavio da je našao rješenje zagonetke.

Svi ovi crteži, rekao je, nisu ništa drugo nego primjerci drevnoga indijanskoga slikovnog pisma. Naravno, njihovo je naučno značenje golemo, jer otvaraju nove vidike u drevnu indijansku kulturu i čak u neka nepoznata razdoblja njihove povijesti. *Abbé* je, doduše, skromno priznao kako mu zapravo nije pošlo za rukom odgonetnuti baš sve hijerogliffe nego samo neke, ali je ipak potpuno siguran da govore o seobi nekih indijanskih plemena i o nekim tajnama njihovih drevnih religija. Spomenuo je i to da se prilično iznenadio kad je među ovim primitivnim crtežima našao i neke pojedinosti takozvanog kulta *falusa*.

Naučenjaci u Parizu oduševljeno su dočekali ovo otkriće. Neki su govorili u početku kako bi, na primjer, svakako trebalo predložiti *abbéa* Domenecha za Volneyjevu nagradu Francuske akademije, ali su se onda čula neka druga mišljenja koja su potaknuli novi događaji. Upravitelj knjižnice izvijestio je da je kratko vrijeme prije nego što je naš *abbé* izvršio svoja istraživanja onamo dolazio neki američki misionar i dao da mu se napravi točna kopija famoznog dokumenta. To znači da postoji veoma ozbiljna opasnost da kakvo američko ili meksičko naučno društvo objavi faksimilsko izdanje dokumenta i tako pretekne Francuze, a to se nikako ne smije dopustiti ako se želi sačuvati nacionalni prestiž Francuske. Zato je, na temelju preporuke ministarstva prosvjete i umjetnosti, vlada odlučila da se studija *abbéa* odmah tiska na državni trošak.

To se dogodilo i studija je doista izašla, i to pod naslovom *Manuscript pictographique Americain, précède d'une Notice sur l'Idéographie des Peaux-Rouges par l'Abbé Em. Domenech, membre de la société Géographique de Paris etc. Ouvrage sous les auspices de M. le Ministre d'État et de la Maison de l'Empereur* (Pariz, 1860).

Tako je Francuska ipak stigla prva na poprište, ali se onda dogodilo nešto što je sve pokvarilo.

Kad su se dijelile nagrade pariškog Salona, grof Walewski (vanbračni sin Napoleona Bonapartea i ministar unutrašnjih poslova) održao je uobičajeni službeni govor, ali ga je vlastita rječitost odvela predaleko. On je, naime, izjavio da je Francuska učiteljica svih nacija, da čitava zapadna civilizacija duguje svoje postojanje i razvoj poduzetnom duhu Francuske i da je sva prožeta francuskim duhom.

Ovaj službeni panegirik primljen je u Njemačkoj dosta kiselo, a nadasve se naljutio *Herr* J. Petzhold, slavni drezdenski bibliograf. Kratko vrijeme prije toga došla mu je u ruke knjiga *abbéa* Domenecha s njenim prilično »ekstravagantnim« tvrdnjama, a sada se našao taj grof Walewski da soli ljudima pamet o »sudbonosnom doprinosu Francuske zapadnoj civilizaciji«. Francuska civilizacija?! Vidjet ćemo što je francuska civilizacija! – pomislio je Petzhold i dohvatio pero. Nekoliko tjedana poslije toga izašla je njegova brošura od šesnaest stranica s naslovom *Das Buch der Wilden in Lichte französischer Civilisation* (»Knjiga o divljini u svjetlosti francuske civilizacije«, Dresden, 1861).

Čak ni najubojitiji indijanski otrov ne bi se bio mogao po svojoj otrovnosti mjeriti s onim što ga je ovaj njemački bibliograf nanio na svoju metu, to jest na francusku nauku. Spomenut ćemo ovdje samo ono što je najbitnije, a to je bila činjenica da je Petzhold uspio dokazati kako *Knjiga divljaka* nema nikakve veze s bilo kakvim divljacima nego je to zapravo školska bilježnica nekoga nepoznatog đaka, i to đaka osnovne škole, neznanoga američkog dječaka njemačkog porijekla, koji je, sudeći po svemu, živio na nekoj samotnoj farmi i ovdje ubijao dosadu puneći svoju bilježnicu kojekakvim »črčkarijama«.

Lik s bičem nije indijanski vrač nego učitelj sa šibom u ruci, dakle lik svakako blizak autoru. Tajanstveni izduženi predmet nije simbol munje, odnosno božanske kazne, nego je to posve obična kobasica. Ljudsko biće sa šest očiju nije mudri i hrabri plemenski poglavica čijih šest očiju treba da simboliziraju sveznanje, nego je to lik posve izmišljene nemani koja se rodila u dječakovoj mašti. A ona tri lika ne prikazuju trojicu vrhovnih indijanskih svećenika koji su primaknuli usnama nekakav ritualni predmet – nego su to tri dječaka koji jedu *pretzele* (perece). Bog oblaka, duh vatre i razne druge »transcendentalne reprezentacije u ovoj bilježnici duguju svoje postojanje nekim općepoznatim značajkama dječjih crteža: mali krug s dvije točke prikazuje ljudsku glavu, velika izdužena elipsa prikazuje trup, a dvije tanke crte ništa drugo nego noge. Što se pak tiče »kulta falusa«, koji je tako zanio francuskog *abbéa*, i tu je stvar jasna. Takve crteže može velečasni Domenech naći na stijenama svakoga pariškoga javnog zahoda!

Međutim, ni to još nije sve, jer ono najzanimljivije tek dolazi. Očito je da francuski geograf ne zna baš ništa o njemačkom jeziku, a još manje pozna gotsko pismo. Svaki imalo obrazovaniji čovjek barem bi zaključio da se po svoj prilici radi o gotici, ako već ne bi mogao pročitati ono što je njome bilo napisano. *Abbé* Domenech »objasnio« je jednu skupinu »ideografa« tvrdeći da znače »vatrena voda« – iako se već na prvi pogled vidi da je to njemačka riječ *Honig* (med) napisana gotskim pismom. Uostalom, iznad tog »piktograma« onaj je nepoznati dječak lijepo nacrtao košnicu, pa sumnje

doista nema. Njemački bibliograf je, naravno, lako (i, naravno, posve drukčije) »odgonetnuo« mnoge Domenechu »neobične i tajanstvene piktograme. Tu se radilo o nekoliko desetaka njemačkih riječi napisanih goticom, kao na primjer: *will, Grund, heilig, Hass, nicht, wohl, unschuldig, schödlich bei Gott...* i tako dalje.

I tako se *abbéova* krasna kuća od karata srušila.

Međutim, francusko javno mnijenje i francuski ponos nisu bili slomljeni. Petzholdtova je knjiga prevedena i objavljena na francuskom, njemački bibliograf dobio je od Francuza mnoge pohvale, a *abbé* Domenech postao je predmet općeg rugla.

Čini se da mu to nije mnogo naudilo: doživio je osamdeset i sedam godina.

VIII

Mitovi i snovi na javi

1

Neki nepoznati pisac koji se sakrio iza pseudonima Johannes Starcius objavio je knjigu izazovna naslova – *Tajanstveno blago junaka* (*Geheimnissvolter Helden-schatz*). Ta se knjiga temeljila na načelima tzv. »magične nauke«. Valja, naime, imati na umu da je izašla u vrijeme kad su ne samo obični ljudi nego čak i ozbiljni učenjaci spremno gutali privlačni mamac što je visio na udici »duboko naučne discipline«. Laike je to, naravno, posebno privlačilo zato što je tu praznovjerje nastupalo prerušeno u nauku, pa se zato nisu morali bojati da će ih tkogod optužiti zbog bavljenja vradžbinama. *Tajanstveno blago junaka* izašlo je u mnogo izdanja, a ja sam se poslužio onim koje je, 1750. godine, objavljeno u Kölnu.

Evo, na primjer, dobrog savjeta kako da se spasite od ranjavanja:

»Nadite lubanju čovjeka koji je bio obješen ili onoga koji je smaknut na kotaču. Ona mora biti tako stara da je već iz nje izrasla trava ili da je obrasla mahovinom. Zapamtite mjesto gdje ste je našli, a po potrebi ga i označite, ako se, uzmimo, bojite da ga idući put nećete pronaći. Otiđite s tog mjesta a da lubanju i ne taknete. Vratite se sutradan na to mjesto i namjestite lubanju tako da, kada za to dođe vrijeme, možete s nje skinuti mahovinu ili travu. Vratite se na to mjesto prvoga petka, i to prije nego što grane sunce. Zgulite s lubanje mahovinu i stavite je u malu krpu, koju onda ušijte u podstavu svog kaputa, i to tako da se nađe ispod lijevog pazuha. Dokle god budete nosili ovaj kaput nikakva vas kugla neće moći pogoditi nikakav vas mač neće probosti.«

Ovaj recept ima još jednu varijantu, koja se od prve razlikuje po tome što se u njoj tvrdi da je »još bolje« ako se prije svake bitke pojede nekoliko stručaka spomenute mahovine. Kao svjedoka da je sve to istina autor na-

vodi svog prijatelja, »srčanog kapetana«, koji mu je svečano izjavio da se poslužio ovom magijom i da ona doista potpuno djeluje: čovjek koji pojede takvu mahovinu postaje neranjiv, i to dvadeset i četiri sata.

Da se razumijemo. Mahovina koja se ovdje spominje nipošto nije neka smiješna izmišljotina ciganskih vračara nego posve ozbiljno shvaćena panacea, koje se, navodno, djelovanje temeljilo na tadašnjim vrlo ozbiljnim naučnim teorijama, što su sve polazile od navodnih svojstava takozvane »lubanjske mahovine« (tj. mahovine koja raste u lubanjama pogubljenih ljudi).

Ova se neobična tvar pojavljuje, predstavljena kao izvanredno djelotvoran lijek, u mnogim starim farmakopejama. Njen službeni latinski naziv glasio je *Usnea humana*. Prema tadašnjim gledištima, odnosno u skladu s tadašnjim načinom gledanja, *Usnea humana* doslovce je morala posjedovati izvrsno djelovanje protiv baš svih ozbiljnijih poremećaja mozga, i to upravo zato što je nastajala u ljudskim lobanjama. Budući da je imala strukturu kao svaka druga mahovina ona je posjedovala i svojstvo da zaustavlja krvarenje. Možda će to današnjem čitaocu zvučati razborito. Međutim, mi nismo rekli sve. Propustili smo, naime, spomenuti da se uopće nije smatralo potrebnim da se ta supstancija dovede u dodir sa samom ranom, odnosno da se na nju stavi. Bilo je dovoljno da je ranjeni ratnik čvrsto drži u šaci bez obzira na to gdje je ranjen.

Činjenica je da nakon stanovitog vremena nastaje u ljudskoj lubanji nekakvo mahovinasto raslinje, ali zašto je autor *Tajanstvenog blaga junaka* inzistirao na tome da se upotrebljava upravo mahovina s lubanje čovjeka koji je bio obješen ili mu je bila odrubljena glava ili je bio na drugi način smaknut? Prema logici magijske medicine nikakva druga lubanja nije mogla doći u obzir – i to zbog toga što u normalnim okolnostima prije smrti nastupa bolest, pa zato tijelo bolesna čovjeka biva njome okuženo i postaje neprikladno kao izvor bilo kakve panaceje. Ljekovita svojstva i djelovanje može imati samo tijelo onog čovjeka koji je u času svoje smrti bio zdrav kao drijen – a to je, dakako, čovjek nad kojim je bila izvršena smrtna kazna. Doduše, po toj logici bile bi upotrebljive i lubanje vojnika koji su pali na bojnopolju, ali se do njih teže dolazilo, odnosno bojna polja nisu bila baš nadohvat ruke vojnicima koji su sebi uvrtjeli u glavu da postanu neranjivi.

Slučajno su mi pale u ruke novine u kojima sam našao nešto zaista jedinstveno – a to je novinski izvještaj o jedinstvenoj prilici kad su se na jednom sajmu mogle kupiti ljudske lubanje koje su bile upotrebljive za spomenute recepte. Novina *Ordentliche Wöchentliche Post-Zeitungen*, koja je kao tjednik izlazila u Münchenu, objavila je, u 7. broju za 1684. godinu, izvještaj o novogodišnjem sajmu u Leipzigu, gdje se našlo nekoliko poduzetnih vlasnika štandova koji su prodavali turske lubanje dopremljene u bač-

vama. Naime, nekoliko tjedana prije ovog sajma bilo je došlo do velike bitke između turske i kršćanske vojske pod Bečom, pa nema sumnje da su ondje bili nađeni ovi stravični trofeji. Isprva nije bilo kupaca, iako su se lubanje prodavale jeftino: jedan carski talir po komadu, ali poslije su za tu čudnu prodaju saznali vojnici, pa je već za kratko vrijeme kupaca bilo tako mnogo da su morali stajati u redovima, a cijena je skočila čak na osam talira po lubanji.

I životinjski je svijet pružao ljudima razne mogućnosti da se zaštite. Starcius upozorava u tom smislu svoje čitaoce na alpsku divokožu. Poznata je stvar, piše, da u neka godišnja doba nikakvo tane ne može pogoditi te okretne životinje. Zašto? Zato što divokože poznaju neke trave koje im daju tu neranjivost – i, dokle god ima tih trava, one mirno pasu po brdima bez straha da im se štogod može dogoditi. Dakle, stvar je zapravo jednostavna: treba samo nabrati te trave. Ali koje su to trave? Gdje se mogu naći? Razumije se da se ne možemo nadati da će nam divokože dati odgovor na to pitanje, ali ga zato možemo saznati od prirode. Ponekad u želucu divokoža nedovoljno probavljena hrana, pomiješana sa životinjskim dlakama, stvara nekakve neobične i čudne krute kuglice, koje su u starim farmakopejama bile poznate pod nazivom divokozin kamen. Taj kamen, koji je inače siromašan rođak kamena *bezoara*, tvari koja se nalazi u želucu antilopa i drugih rogatih životinja Afrike i Azije, bio je predmet mnogih legendi, gdje se navodio kao potpuno siguran lijek protiv svakog otrova.

Dakle, bilo je dovoljno da lovci strpljivo dočekaju dan kad na brdima nestane one trave i kada divokože zbog toga postanu opet ranjive. Oni su ih tada mogli lako ustrijeliti i iz njihova želuca izvaditi onaj kamen u kojem su ujedinjeni djelovanje i moć svih trava koje je divokoža pojela. Evo upute kako se to radi:

»Kad Zemlja uđe u kuću Marsa, smrvite divokozin kamen u sitnu prašinu. Uzmite toliko praška koliko možete uhvatiti sa tri prsta, uspite ga u čašu malvazije i onda to popijte nadušak. Pošto ste to uradili, počnite trčati. Trčite sve dok vas ne oblije znoj. Ako to ponovite tri puta, vaše tijelo postat će neranjivo.«

A što ako to ipak ne bi pomoglo? Ništa, jer su postojale mnoge druge magije. Godine 1611. pala je na um blistava ideja Kasparu Neihartu, krvniku u gradiću Passauu u Austriji. On je vojnicima-plaćenicima, koji, dakako, nisu bili baš naročito bistri, nudio na prodaju komade pergamenta što su bili prekriveni nekakvim čudnim i tajanstvenim magičnim znacima i riječima, a pri tome ih je uvjeravao – i uvjerio – da će biti zaštićeni od »hladnoga neprijateljskog čelika« ako te pergamente nose obješene oko vrata ili ako ih, što je još bolje, sažvaču i progutaju.

Ti »magični znakovi« i »riječi« nisu značili baš ništa. Na ovim pergamentima nalazile su se »riječi« poput ovih: *Arios, Beji, Glaigi, Ulpke, nalat nasaa, eri lupie* – ali sve su to bili samo puki skupovi nasumce izabranih slova a ne riječi koje bi imale bilo kakvo značenje. Međutim, s jedne strane te čudne kombinacije slova, a s druge tajanstvenost koja uvijek okružuje osobu krvnika učinili su svoje, a to znači da su tako uzbudili maštu priprostih vojnika da su oni nasjeli na ovu primitivnu i zapravo nezgrapnu podvalu pa su uvelike kupovali te pergamente i za njih plaćali više nego što bi vrijedili da su kojim slučajem bili od suhog zlata. Nešto su ipak ti pergamenti postizali nema sumnje: oni su vojnicima ulijevali hrabrost, i to onu hrabrost koja se temeljila na njihovom čvrstom uvjerenju da im nikakvo oružje ne može nauditi. Oni vojnici koji su ipak poginuli nisu se mogli tužiti da im taj pergament nije pomogao a što se pak tiče onih koji su zadobili rane, postajalo je i za njih jednostavno objašnjenje: neprijatelj se poslužio nekom jačom i djelotvornijom magijom, a pergament je čak i u takvom slučaju ipak djelovao. Kako? Na taj način što je spriječio da rana bude smrtonosna.

Ova jednostavna, ali lukava podvala donijela je Neithartu pravo bogatstvo. I ne samo bogatstvo nego i slavu. Takozvani *Passauer Kunst* (Pasaur-ska vještina) dugo se održao i oko njega su se isplele mnoge legende, njih barem nekoliko desetaka.

Poslije se pojavio suparnik koji je nudio i obećavao još sigurniji uspjeh. Bio je to takozvani mansfeldski talir, dukat što su ga u čast Hoiera Mansfelda bili iskovali njegovi ponosni i zahvalni potomci, grofovi Mansfeld. Stari Mansfeld, osnivač ove ugledne obitelji, bio je vrlo važna osoba. Rodio se carskim rezom, dakle, ne kao bilo kakav obični smrtnik nego, uzmimo, kao Macduff, čovjek koji je porazio Macbetha. Bio je ratnik i vojskovođa, a u tome je imao toliko sreće da nikada nije izgubio ni jednu jedinu bitku. Svoju slavu sažeo je u moto: *Ich, Graf Hoier, ungebohren, Hab noch keine Schlacht verloren* (»Ja, grof Hoier, koji se nisam rodio, nisam još nijednu bitku izgubio.«) Mansfeldovi su taliri bili iskovanani za vrijeme tridesetogodišnjeg rata. Na jednoj je strani bio spomenuti moto, a na drugoj lik sv. Jurja. Za talirima je vladala velika potražnja: tadašnji vojnici bili su sretni kada su ih mogli kupiti po cijeni koja je bila čak deset do dvanaest puta viša od nominalne.

Svaki obrazovani, školovani, pismeni plaćenik ili plaćenički oficir tražio je i očekivao od zaštitničke magije više nego njegov nepismeni drug po oružju. On je i mogao više tražiti i više očekivati, i to zato što je nosio oko vrata amulet koji su, zahvaljujući dubokom poznavanju tajnih nauka, »sačinili« alkemičari ili astrolozi.

Danas je nemoguće odgonetnuti magične čarolije što su ih, tobože, sadržavali ti talismani. Dosad nije baš nitko uspio pronaći bilo kakvo suvislo objašnjenje činjenice da su na primjer čak i vladari duboko vjerovali u čarobnu moć i djelovanje riječi *Ananisapta*. Tko zna, možda se tu radilo o akrostihu, koji je bio napravljen tako da je netko poredao početna slova riječi neke čarobne rečenice?! Do dana današnjega nije riješena ni zagonetka formule koja se zvala *Sator*, a možda nije riješena naprosto zato što ta formula zapravo nije nikada ništa značila. U vezi s raznim brojevima uvelike su se upotrebljavali takozvani magični kvadrati, koji su imali posebno obilježje. Naime, zbir brojeva koji su bili upisani u njihove četvorine uvijek je iznosio trideset i četiri, bez obzira na to jesu li se ti brojevi sabirali vodoravno, okomito ili poprečno. A kad bi se zbrojile brojke od kojih se sastoji broj 34, zbir je iznosio 7 – a taj broj, kao što znamo, ima jače magično djelovanje nego bilo koji drugi. Naravno, sve su to bile ludorije, nalik na maskote što ih na svojim automobilima nose današnji automobilisti ili na razna druga sitna praznovjerja s kojima se i danas srećemo na svakom koraku.

Međutim, magija u koju su vjerovali vojnici dobivala je ponekad mnogo zlokobnije oblike. Nijemci su to zvali *Festmachen* (»čvrsto uhvatiti«), a riječ je o tome da je onaj koji bi to uradio zapravo sklopio ugovor s đavlom. U tadašnjim novinama možemo naći izvještaje o mnogim takvim slučajevima, a svi su napisani s jezom koja je prožeta praznovjernim strahopoštovanjem. Tako na primjer neki švedski vojnik nije na pričesti progutao svetu hostiju nego ju je kriomice izvadio iz usta i onda upotrijebio kao amulet pomoću koga je dozvao »paklene sile«. Čini se da ta hamajlija nije imala posebno jako djelovanje. Naime, njegov je zločin bio otkriven i on je osuđen na smrt, a onda su ga pogubili tako da su mu prvo živom iščupali jezik, a potom ga dokrajčili na »kotaču«.

Njemačko društvo za medicinu i prirodne nauke izdavalo je redovno na latinskom jeziku jedan silno ozbiljan bilten, koji je imao vrlo dugačak i gizdav naziv, ali se u praksi obično upotrebljavala njegova skraćena varijanta koja je glasila *Ephemerides*. Urednici ove razmetljive i silno autoritativne publikacije nisu ni najmanje sumnjali da je potpuno moguće ostvariti *Festmachen*, to jest da se sklopi »ugovor s đavlom«, i čak su objavili vrlo djelotvoran lijek protiv toga. Latinski je tekst pun skatoloških izraza i u semantičkom pogledu vrlo otvoren, to jest ne štedi izraze, pa ga zato ne možemo doslovce prevesti nego ga možemo samo opisati, ispustivši najgrublje izraze. Na primjer, čovjek koji se sprema u boj protiv nekog protivnika za kojega postoji sumnja da je sklopio ugovor s đavlom treba da zabode vršak svog mača u svinjske izmetine, ali mora dobro paziti i što radi s mecima svoje muškete. Naime, prije nego što ih stavi u oružje, treba da ih

gurne u »vlastita usta«. (Nemojte to shvatiti doslovce, jer se uopće ne radi o ustima nego o drugom jednom tjelesnom otvoru.) Što se na taj način postiže? Najprije se đavo »grozno posrami«, onda razbjესni i naposljetku naprosto pobjегne s poprišta, ostavivši na cjedilu svog saveznika – koji tako postaje ranjiv baš kao svaki drugi smrtnik.

Toliko o nekim mišljenjima koja su 1691. godine imala status »naučnih sudova«.

Međutim, što bi se dogodilo kad svi ti silni talismani i čarolije, svi ti silni »ugovori s đavlom« ne bi pomogli. Tadašnjim ljudima to nije bio povod da padnu u očaj. Stvar je u tom da su postojala druga sredstva i postupci kojima se postizala potpuna zaštita od neprijateljskog oružja, dakle potpuna neranjivost: jedan od tih postupaka bilo je, na primjer, nošenje oklopa. Svaka riječ koju su ikada bili napisali klasični autori uzimala se kao nepovrediva, nepobitna i sveta istina. A treba znati da su klasični autori tvrdili da je Ahilov oklop bio iskovao sam bog Vulkan i da je to tako dobro uradio da taj oklop nije samo štutio Ahila od svakog udara i uboda nego je ujedno samim svojim izgledom tako plašio Ahilove protivnike da su oni pred njim bezglavo bježali. (Ovo je zanimljiv podatak o psihologiji i mentalitetu velikoga grčkog junaka i njegovih sunarodnjaka. Bilo je lako mlati Trojance uz tako sjajnu zaštitu.)

Ljudi XVI i XVII stoljeća, a i prije, dugo su sebi razbijali glavu kako da riješe tajnu toga čudesnog oklopa. Raspolagali su jednim podatkom: da je Ahilov oklop bio napravljen od kovine koja se zvala *electrum*. Međutim, kakva je to bila kovina; kakve je imala sastojke, ako je uzmimo bila legura, o tome nisu imali pojma. Rješenje ove velike zagonetke napokon je pronašao Paracelsus. Sve kovine podložne su djelovanju ove ili one planete, pa prema tome, ako uzmemo valjane sastojke i ako ih pomiješamo u vrijeme kada je položaj zvijezda na nebeskom svodu takav kakav treba da bude, to jest povoljan, dobit ćemo posve novu kovinu, koja će u sebi nositi tajne sile dobivene od zvijezda. Paracelsus je uspio proizvesti tu kovinu. Dao joj je naziv *Electrum Magicum*. Danas znamo da se radilo o leguri žive, zlata, srebra, bakra, željeza, olova i kositra. Da bi se proizvela, bile su potrebne velike količine zlata i srebra, a to je značilo da siromašni nisu od nje imali mnogo korist.

Međutim, to nipošto ne znači da su bogati mogli lako doći do oklopa napravljenog od *Electruma Magicuma*. U knjigama magije u kojima se opisuje postupak dobivanja te kovine upozorava se na to da će uspjeh potpuno izostati ako se ne poštuju, i to u potpunosti, određena, veoma stroga pravila.

Prvi je uvjet da čitav proces proizvodnje *Electruma Magicuma* bude u svakom pogledu, i to do najsitnije pojedinosti, u znaku marcijalnosti, ratobornosti boga Marsa. Nebo, zrak, datum, sat i minuta, mjesto, oruđa i

vatra – i čak oružareva duša, njegov moral, nastup i glas – sve to mora biti potpuno prilagođeno duhu boga rata. Kovačko ognjište i peć u kojoj se tali legura, kovačka kliješta i mijeh – sve je to moralo biti izrađeno u vrijeme kada je položaj zvijezda i planeta bio za to najpovoljniji, a to je značilo da je prije svakoga takvog posla trebalo zatražiti stručan savjet od kakvog uglednog astronoma. Razumije se samo po sebi da je Mars, zvijezda boga rata, igrao presudnu ulogu u ovim astrološkim proračunima.

No, kako se, na primjer, postizalo da vatra bude »marcijalna«, to jest u znaku boga Marsa?

Veoma jednostavno. Vatra koju je stvorila munja zacijelo je jedina koja zaslužuje da je smatramo »marcijalnom«, jer ona zapravo nije ništa drugo nego munja, a munja udara s neba s golemom razornom snagom i praćena je strašnom grmljavinom. Zato treba čekati da munja zapali kakvo stablo ili kakav drveni predmet, pa uzeti tako nastalu vatru i odnijeti je kući, a onda je treba pomno čuvati u prikladnoj posudi i hraniti gorivom sve dok na nebu ne nastupi najpovoljnija astrološka situacija za kovanje oklopa.

Što se tiče onih sedam kovina što su ulazile u sastav *Electruma Magicum*, svaka je morala biti izlivena pod drukčijom konstelacijom, a to je, dakako, u prvom redu iziskivalo golemu strpljivost. Pa ipak, čak ni to nije bilo dovoljno. Kao što smo već spomenuli, oružar je morao biti u »marcijalnom« raspoloženju. Njegov rad morao se tih sudbonosnih dana vinuti iznad sivila njegove svakodnevne djelatnosti, on je morao biti prožet – oružar a ne rad – žestokom, ratničkom strašću. Ali kako da se to postigne? Tako da se za vrijeme rada recitiraju herojski stihovi – i to što je moguće glasnije i bučnije. Njihov će snažni i muževni ratoborni ritam pretvoriti žeravicu marcijalnih emocija u stalan, ravnomjieran i snažan plamen.

S tim u vezi posebno se preporučivao ovaj niz heksametara:

*Ut lupus imbelles violentos territet agnos,
Ut timidus faevos exhorret Dama Molossos,
Sic haec incutiant mortalibus arma timorem.*

Uspjeh će biti potpun ako se u oklop ugravira kakvo prikladno geslo ili simbol, koji već sami po sebi djeluju kao nadahnuće. Osim toga, što se opet razumije, moraju magična svojstva posjedovati i remenčiče za pričvršćivanje i vezivanje oklopa. Oni moraju biti izrađeni od kože hijene ili vuka, jer su to marcijalne zvijeri. Još od doba Plinija tvrdilo se da te životinje posjeduju hipnotičke sposobnosti: ako ugledaju čovjeka prije nego što ih on spazi, njihov ga pogled naprosto paralizira i on potpuno poglupavi. Vučja koža naročito je djelotvorna ako je bila oderana s leđa još živoga vuka. Ideja od koje se tu zapravo polazilo bila je manje-više istovjetna s već spomenutom teorijom *Usneae humanae*. Naime, kad se u nekoj životinji ugasi iskra

života, ugase se i njena magična svojstva, pa joj se zato koža mora oderati dok je još živa.

(Ova ista teorija primjenjivala se na prilično zanimljiv, iako, doduše, i prilično strašan način, u jednom receptu za dobivanje sudskih parnica, koji je bio namijenjen tadašnjim odvjetnicima. Prije nego što će održati ple- doaje, odvjetnik je morao iščupati jezik živom kameleonu i onda ga staviti ispod vlastitoga jezika – i kad bi to jednom uradio, mogao je biti siguran da će dobiti proces. Budući da se radilo o odvjetnicima i kameleonima, sve je to imalo stanovitu logiku, jer su kameleoni životinje čuvene po tome što mogu promijeniti boju kad god zažele.)

Dakle, naš ratnik postao je napokon neranjiv, jer je na sebe stavio svoj neprobojni oklop. S te strane sve je bilo u redu i on je bio spreman mirno otići u bitku. Međutim, biti samo zaštićen nije bilo dovoljno. Trebalo se pobrinuti za još nešto: da neprijatelj bude uništen.

I tako na pozornicu izlaze magični mačevi.

Srednjovjekovne legende pune su tih čarobnih »čudotvornih« mačeva. Gotovo da nije bilo junaka koji nije posjedovao takvo oružje – neslomljivo, nepobjedivo oružje, od kojega nema obrane. Većina tih mačeva imala je vlastite nazive. Siegfriedov mač zvao se Balmung, Roland je imao mač koji je nosio naziv Durandal, mač kralja Arthura bio je Excalibur, Karlo Veliki mahao je mačem Joyeuseom, Ogierov mač bio je poznat kao Courtin, mač kojim se borio Oliver nosio je naziv Haute Clere – i tako dalje. Oni koji su stvarali te legende nisu se bili zamislili nad onim što je zapravo proizlazilo iz nekih tvrdnji koje su se u njima iznosile a koje su umanjivale za najma- nje pedeset posto marcijalne vrline i ratničku hrabrost svojih junaka – jer oni su zapravo svoje velike pobjede morali zahvaliti dobrim dijelom upra- vo svojim čudotvornim mačevima.

Da bi se iskovao takav čudotvorni mač, morali su biti ispunjeni stano- viti, dosta neugodni, čak strašni uvjeti. Sama oštrica morala je biti od one od koje je netko već poginuo, koja je već odsjekla nečiju glavu. Što se pak tiče korica mača, one su morale biti sastavljene od dijelova krvničkog ko- tača na kojem su bili slomljeni udovi i tijelo barem jednog osuđenika na smrt. Držak je morao biti iskovan od željeznog lanca koji je prije bio upot- rijebljen prilikom vješanja najmanje jednog osuđenika na smrt. Korice su morale biti presvučene tkaninom koja je prethodno bila umakana u *sanguis menstruus primus virginis* (prva menstruaciona krv djevice). Držimo da je već i ono što smo dosad iznijeli dovoljno da pokaže o kakvom se ša- šavom receptu radilo. Netko bi mogao nakon svega toga bezazleno pomis- liti da je svaki tako potpuno opremljeni ratnik mogao mirno krenuti u boj, siguran da će uništiti protivnika, a da se njemu neće ništa dogoditi. Među- tim, tome nije bilo tako. Trebalo je još nešto uraditi, nešto što će ukloniti

svaku opasnost da ratnika u posljednjem trenutku ipak uhvati panika. Drugim riječima, trebalo je da on ispije takozvani »napitak hrabrosti«. U tridesetogodišnjem ratu taj su napitak poznavali svi vojnici pod nazivom *Aqua Magnanimitatis*.

Evo upute za pripremanje toga plemenitog napitka:

»Sredinom ljeta udarajte bičom za konja po kakvom mravinjaku da biste tako natjerali mrave da od straha ispuštaju jednu svoju kiselu izlučevinu koja ima snažan i prodoran vonj. Uzmite potrebnu količinu mravi i stavite ih u alam-bik. Nalijte jaku i posve čistu rakiju, i to tako da se posuda napuni do vrha. Stavite tu posudu na sunce. Ostavite je ondje četrnaest dana, a nakon toga dodajte napitku koji ste tako dobili pola unče cimeta.«

Taj se napitak pio prije svake bitke, i to pola žlice u čaši dobrog vina. Svaki vojnici koji bi to popio odmah bi osjetio kako ga obuzima silna, upravo herojska hrabrost. Nije ga obuzimala divlja, krvožedna strast za ubijanjem, to ne, nego ono ozbiljno oduševljenje i zanos kojima se nadahnjuju velika i uzvišena djela i pothvati.

Smatralo se uputnim da se ovaj napitak pomiješa s malom količinom nekog ulja koje se dobivalo od nekih školjaka, ali se ta mješavina nije pila nego su se njome morale dobro natrljati ruke i oštrica mača. Vojnik koji bi se tako pripremio za boj mogao je lako sâm izaći na kraj sa deset ili čak sa dvanaest protivnika. Naime, njih bi iznenada spopao takav strah da su postajali nesposobni za borbu. Čudesno djelovanje ovog napitka objašnjavalo se marcijalnom prirodom mravi, od kojih je zapravo potjecao. Uostalom, ako ćemo pravo, svi znamo kako mravi mogu ponekad biti ratoborni.

Ako možda mislite da ste čuli kraj priče o pomagalima heroja, varate se.

Hrabrost je trebalo uliti i konju na kojem je junak jahao u boj. Njegove potkove i metalni dijelovi njegovih uzda morali su biti iskovani od željeza kojim je netko bio ubijen. Vjerovalo se da potkove od takvog materijala čine konja hrabrim, okretnim, brzim, pametnim i lukavim. Osim toga, uzde s metalnim dijelovima koji su bili iskovani od kovine kojom je netko već bio ubijen pretvarale su i divljeg i najneposlušnijeg paripa u najposlušnije kljuse.

Bilo je i stanovitih postupaka pomoću kojih su konji postajali silno izdržljivi. Na primjer, magija XVII stoljeća tvrdila je da konj kojem se o sedlo objese vučji zubi može bez odmora galopirati i po nekoliko dana.

No, nije bilo dovoljno da je vojnici neranjiv, da je njegov mač nepobjediv, da je njegova duša ispunjena ratničkim zanosom: trebalo je voditi računa i o prozaičnoj činjenici da se u ratovanju moraju podnositi i razne usputne tegobe kao što su glad, žeđ i hladnoća.

Za očuvanje od studeni postojalo je nekoliko magičnih zaštita. »Umo-
tajte noge u papir, navucite preko toga papira čarape, ulijte malo rakije u
čizme i onda ih navucite.« Ovo zapravo i nije bio loš savjet. Baš kao ni sav-
jet da vojnik ne ulije tu rakiju u čizmu nego u grlo. Međutim, treći postu-
pak bio je donekle složeniji:

»Uzmite pun vrč golubinjih izmetina, spalite ih da se tako pretvore u pe-
peo, razrijedite taj pepeo u lugu i time operite noge i ruke. Ako u tu istu ci-
jeđ umočite košulju i hlače onda ih pažljivo osušite, moći ćete punih četr-
naest dana lako podnositi i najjaču studen.«

A sada evo recepta za borbu protiv žeđi. Uzmite prozirni kamenčić, malen
kao zrno graška, koji je nastao u želucu kopuna (uškopljenog pijetla) sta-
rog četiri godine. Ako taj kamenčić stavite ispod jezika, nećete osjetiti žeđ.

Za borbu protiv gladi služila je jedna zaista drevna panaceja, koja je
postojala još u starom vijeku. Aulus Gellius napisao je da su skitski ratnici,
kad bi ostali bez hrane, sebi vezali jedan široki pojas oko trbuha. Skiti su
polazili od pretpostavke da snažan pritisak pojasa smanjuje obujam želuca
i crijeva, pa zato oni ne mogu ništa apsorbirati – a ako ne mogu primati
hranu, nema potrebe da ih pune, odnosno nije potrebno da jedu.

Tako smo, eto, manje-više iscrpli prikaz magičnih postupaka što su ih
nekad upotrebljavali oprezni ratnici.

Nažalost, svi ti recepti nisu baš uvijek djelovali. Iskustvo je pokazalo da
se i najbrižnijem vojniku može dogoditi da ipak bude ranjen. Ako se, uz-
mimo, kakva strijela ili slično oružje slomilo, pa je jedan njegov dio ostao
u rani, trebalo je upotrijebiti čaranje. Iako je to crkva strogo zabranjivala,
ovakva su se čaranja uvelike primjenjivala. Crkvi su najviše smetala pogan-
ska zazivanja u kojima su imena poganskih bogova bila zamjenjivana ime-
nom Isusa Krista i raznih svetaca. U jednom mađarskom rukopisu iz XVII
stoljeća preporučuje se ova inkantacija:

Veoma dobra molitva za vađenje strijele

»Baš kao što je Nikodem, taj pobožni i sveti čovjek, lako izvukao čavle iz
ruku i nogu našega nebeskog kralja, neka i ova strijela izađe iz vašega tije-
la. Neka vam pomogne čovjek koji je umro na križu. Ponovite ovu molitvu
tri puta, a kad ste je već treći puta ponovili, uhvatite strijelu prstima i iz-
vucite je iz rane.«

Mi se ne smijemo smijati bezazlenim ljudima koji su u to vjerovali. Točno
je da je njihova živa vjera ponekad zalutala u poganstvo i prihvaćala neke
poganske postupke, ali im se to moralo oprostiti zbog njihove bezazlenosti,
pa nas oni zato ne bi smjeli mnogo zanimati. No, što da se kaže o nevjero-

jatnoj zabludi medicine XVII stoljeća, koja je izmislila recept za priređivanje čuvene »ratne pomasti«, a skupa s njim dala i potanke upute kako da se ta pomast upotrebljava.

Ova pomada imala je neobične sastojke:

»Uzmite po pola funte sala divljeg i ukroćenog vepra, i tome dodajte istu količinu sala medvjeda mužjaka. Skupite poveći broj glista, stavite ih sve u jedan vrč, zatvorite ga dobro, a onda stavite u vatru. Držite ga u vatri sve dok gliste ne sagore u pepeo. Uzmite toga glistina pepela onoliko koliko stane u tri polutke ljuske običnoga kokošnjeg jajeta. Tome dodajte malo lubanjske mahovine, koju ste prethodno prstima tako oblikovali da je dobila oblik četiriju badema. Smijete upotrijebiti samo onu mahovinu koja je izrasla na lubanji obješenika ili čovjeka smaknuta na kotaču. Uzmite dvije unče takozvanog kamena krvavca i tri unče crvene sandalovine, što ste prethodno samljali u sitan prašak. Sve to pomiješajte s onim trima vrstama sala. Dodajte tome malo vina. Ono što ste tako dobili jest plemeniti *Unguentum Armarium*, ratni melem.«

Možda ste pomislili da se ta strašna smjesa stavljala na rane. Budite mirni. Nije se stavljala na rane nego na oružje – i to na ono oružje od kojega je potekla dotična rana. To je naravno vrijedilo samo ako se do njega moglo doći, a ako se to nije moglo, onda se upotrebljavalo nešto drugo, ali u tom slučaju djelovanje nije bilo tako jako.

Bilo je vrlo važno, zapravo čak od bitne važnosti, da se utvrdi koliki je dio oružja prodro u tijelo ranjenika, jer se baš taj dio oružja (radilo se o mačevima) morao prekriti ovim melemom. A taj posao, to jest prekrivanje oružja melemom, vršio se na jedan način kada su posrijedi bile rane zadane udarcem, a drukčije kada se radilo o ranama zadanim ubodom. U prvom slučaju melem se morao mazati u pravcu oštrice, jer bi inače rana izazvana zarasla ali unutra ostala otvorena. Kad se radilo o ranama što su bile zadane ubodom, melem se morao mazati u pravcu vrška mača, odoždo prema gore.

Ovo je bio samo početak. Iduća faza liječenja rane bilo je umotavanje tako premazanog oružja u čistu tkaninu i nastojanje da se ono pohrani u prostoriji u kojoj je umjereno toplo i gdje nema ni najslabijeg propuha. Jer, ako bi se mač izložio vjetru ili većoj promjeni temperature, stanje rane odmah bi se pogoršalo. Povez se morao mijenjati svakoga dana baš kao da se radi o kakvoj rani, a ne o oružju od kojega je nastala.

Ova naučna budalaština imala je ipak stanovitu podlogu. Bila je to, naime, još jedna primjena takozvane simpatetične terapije.

Prema toj teoriji svim međusobnim odnosima ljudi, životinja, biljaka i zapravo svih činilaca koji uzeti skupa sačinjavaju svemir – upravljaju simpatija i antipatija. Krv koja je ostala na oružju ima posve isti sastav kao

krv u rani, a to znači da između njih postoji »simpatička veza«. Po istome tajanstvenom principu kojim magnet privlači željezo, rana privlači tajanstvene ljekovite moći što ih imaju sastojci »ratnog melema«. Zato je posve dovoljno da se izliječi krv koja je ostala na oružju jer će ranjenik ozdraviti čak ako je četrdeset milja daleko.

Nama je to, dakako, vrlo tajanstveno, ali je tadašnja medicinska misao potpuno prihvaćala simpatetičku teoriju, pa su u to doba liječnici ponekad pravili dijagnozu o stanju bolesnika pomoću jednoga jedinog uzorka njegove krvi – koji bi odvojeno držali. Oni bi uzeli uzorak krvi, zapečatili ga u kakvu staklenu posudu – a poslije toga bi proradili zakoni simpatije, to jest na onom uzorku krvi mogle su se vidjeti i promatrati sve one promjene što su nastupale u krvi bolesnika. Ako bi uzorak ostao čist, to je značilo da se stanje bolesnika poboljšava, ako bi se zamutio, bio bi to znak da se bolest širi i postaje teža. Zahvaljujući tome, samog bolesnika uopće nije trebalo pregledati.

Kad se nije moglo pronaći oružje od kojeg je nastala rana, trebalo je ranu bockati drvenim štapićem sve dok ne bi počela krvariti. Tada bi se štapić uronio u krv – i od toga časa nadalje služio je kao nadomjestak za oružje od kojeg je nastala rana, što znači da se on premazivao ratnim melemom.

Što se tiče samog ranjenika, on uopće nije sudjelovao u liječenju osim što je morao redovito čistiti ranu i biti na dijati.

Možda je od svega najzanimljivije to da se većina tako liječenih ranjenika oporavila i da su im rane zacijelile, dok su oni koje su liječnici pokušali izliječiti drugim postupcima uglavnom umirali.

Rješenje ove zagonetke veoma je jednostavno.

Umjesto da se upuštamo u iznošenje složenih medicinskih argumenata, pročitajmo jedan recept iz jedne posebne, samostalne škole liječenja koja se zvala *Kopropharmacia*:

»Ako je krvarenje veoma jako, priredite mješavinu tamjana, zmajske krvi i aloje, a onda tome dodajte sušenu konjsku izmetinu. Tom mješavinom premažite ranu. Dobar uspjeh postići ćete i upotrebom kozjih brabonjaka, koje ste prethodno dobro osušili i onda smrvili. Brabonjke pomiješajte s vinskim octom. Rana se može mazati i izmetinama gusaka koje ste pomiješali s jakim octom.«

Da bi ova terapija još sigurnije djelovala, tražili su tadašnji liječnici od svojih pacijenata da piju razne ljekovite napitke. Jedan se pravio tako da se mala količina *Albura graecuma* pomiješala s pivom, a onda se to destiliralo. Ranjenik je morao svake večeri popiti po jednu žlicu tog napitka. Ovaj preparat imao je tu prednost što je bio jednostavan i što se do njegovih sastojaka lako dolazilo. Naziv *Album graecum* možda zvuči tajanstveno,

ali je on bio vrlo poznat – i bilo ga je u izobilju u svakoj kući u kojoj je bilo pasa...

Kad to jednom znamo, postaje nam jasno zašto su se oni ranjenici liječeni »ratnim melemom« oporavljali i ostajali živi, dok su oni drugi umirali. Ranjenike, koji su se liječili »ratnim melemom«, liječnici nisu dirali, pa se tako pružila prirodi prilika da na miru obavi svoj posao.

Možda je najbolji i najsvestraniji lijek protiv rana bio onaj što ga je izmislio transilvanski liječnik dr. Ferencz.

Ovaj učeni doktor bio je dvorski liječnik princa Sigismunda Barthoryja vladara Transilvanije. Princ ga je poštovao i odlučno od njega zahtijevao da bude stalno u njegovoj blizini. Godine 1595. Bathory je poveo svoju vojsku u rat protiv Turaka. I dr. Ferencz morao je poći s njim. On je bio miroljubiv i dobroćudan učenjak, kojem je bila mrska i sama pomisao da mora vojevati, ali to, naravno, nije smio priznati. Nakon nekoliko tjedana napornog i čak opasnog života, šapnuo je na uho nekim dvorjanima da zna sjajan lijek pomoću kojeg se svatko može zaštititi od svakog oružja, pa čak i od najvećih topova i najubojitijih mušketa.

Razumije se da je glasina o tome došla i do prinčeva uha, a on je, znajući da je Ferencz silno obrazovan čovjek, pomislio da možda ima u tome nešto istine. Zato mu je naredio da odmah priredi stanovitu količinu svoga čudesnog i spasonosnog lijeka, a ovaj je to objeručke prihvatio, ali je rekao princu da se prije toga mora vratiti u prijestolnicu, jer mu je ondje ostao sanduk s lijekovima i potrebnim stvarima.

Princ je poslao s njim četvu vojnika da ga štite na putu do prijestolnice, a onda je stao nestrpljivo čekati rezultat. Saznao ga je vrlo brzo, brže nego što je očekivao, i to u pismu dra Ferencza:

»Evo kakvu sam panaceju našao u svojoj škrinji gdje držim lijekove. Svako tko želi biti siguran da neće u Moldaviji poginuti od uboda mača ili koplja, od pogotka metka iz muškete ili topovske kugle, neka lijepo ostane u prijestolnici. Budući da ovaj lijek smatram najsigurnijim i najpouzdanijim, odlučio sam ostati gdje jesam, to jest u prijestolnici, i ovdje sačekati ishod rata. Vašoj Visosti i svima onima koji žele izbjeći opasnosti koje donosi rat toplo preporučujem da se ugledaju u moj skromni uzor.«

Na žalost, ne znamo što je princ odgovorio.

2

San o stjecanju neranjivosti, kojekakvi recepti za pravljenje nepobjedive i nezaustavljive ratničke opreme – sve je to bilo skromno u usporedbi s nekim drugim općenitijim snovima čovječanstva. Pogotovu je bilo skromno

u usporedbi sa snovima o postizanju vječne mladosti ili snovima kako da se uzurpiraju funkcije samoga Boga i da se umjetno stvara život.

Započet ćemo tako što ćemo utvrditi koja je razlika između »tajne« dugog života i »tajne« vječne mladosti.

Među onima koji su se proslavili po tome što su dugo živjeli ugledno mjesto svakako pripada Ivanu Rovinu i njegovoj ženi. Rovin se rodio u Karansebesu, u Transilvaniji. Doživio je 174 godine, a njegova žena Sara umrla je u 164. godini života. Oni su u svome metuzalemskom životu proveli u sretnom i skladnom braku 147 godina.

Ako sudimo po podacima iz suvremenih zapisa, ovaj se uzorni par hranio veoma jednostavno: nisu jeli gotovo ništa osim mlijeka i kukuruznih pogačica. »Prema tome«, zaključuje se u suvremenom izvještaju o njima, »ako želite dugo živjeti, ugledajte se u njihov primjer, a to znači hranite se skromno, jedući samo kruh i mlijeko. Ako nemate mlijeka zamijenite ga vodom.«

Pa ma kako bilo privlačno da se s jednom ženom živi 147 godina i da se za čitavo to vrijeme jedu samo kukuruzne pogačice i pije mlijeko većina tadašnjih ljudi radije je živjela kraće i nalazila utjehu u radostima i užicima koje pruža bogata trpeza.

Medicinski fakultet u Salernu još je prije bio sažeto iznio tajnu dugog života, i to geslom koje je glasilo: »*Haec tria: mens hilaries, requies, moderata diaeta*« (»*To su tri upute: duševno spokojstvo, smiren život, umjerena ishrana.*«) Ova tajna objavljena je još prije dvije tisuće godina, a medicinska nauka ponavlja je i dan-danas obraćajući se jednako i bogatima i siromašnima. Ramazzini, rektor Padovanskog sveučilišta, napisao je poseban vodič namijenjen prinčevima i drugim vladarima (*De principium valetudine tuenda*, Padova, 1710), gdje je svim vladarima savjetovao da se ne prežderavaju i da ne piju previše, da svladavaju u sebi nagle i iznenadne strasti i da biraju takvu razonodu koja je dostojna prinčeva. A ako u njihovoj prijestolnici izbije kakva pošast, oni će najpametnije uraditi ako odmah odatle pobjegnu i presele se u koji od svojih ladanjskih dvoraca.

Nije teško pogoditi zašto su se upravo na Sveučilištu u Padovi našli takvi zagovornici »zlatnog pravila«. Ondje je, naime živio i umro najveći svjetski zagovornik umjerenosti, Lodovico Cornaro.

Ovaj mletački plemić proveo je prvih četrdeset godina života prkoseći svim zasadama salernske škole, ali kad se zbog tih pretjerivanja i ekscesa našao s jednom nogom u grobu, naglo je okrenuo leđa ovozemaljskim nasladama i užicima i izabrao usku stazu umjerenosti. U vrijeme kad je tako stečena iskustva objavio u opsežnoj studiji bile su mu osamdeset i tri godine. Nakon tri godine objavio je drugu knjižicu, a pet godina poslije toga izašla je i treća. No, smatrao je da ni to nije dosta i da treba prikupiti još

mного građe. I tako se dogodilo da je sedam godina poslije toga, kad mu je već bilo devedeset i osam godina, izašla njegova slavna studija *Discorsi della vita sobria* (Padova. 1558). Cornaro je još šest godina uživao u onim smirenim i spokojnim radostima koje pruža starost. Umro je u snu, sjedeći u svom naslonjaču, 26. travnja 1566. Živio je 104 godine.

Cornarova knjiga prava je himna umjerenosti, kojoj je pisac dao nekoliko nadimaka: Kći Razuma, Majka Svih Kreposti, Tvar Od Koje Je Sazdan Život (Sve to napisao je velikim početnim slovima). Ovdje bogati saznanju kako mogu mudro i razborito uživati u svom bogatstvu, a siromašni kako da bez gundanja i jadanja podnose ono što im je namijenila sudbina. Čitanje ove knjige pročišćava čula, snaži tijelo, oživljava duh, podvostručuje sposobnost pamćenja, obogaćuje dušu. Ono čovjeku olakšava okove kojima je vezan s prahom od kojega je nastao i u koji će se opet pritvoriti, izdiže ga iznad vlastitih čula – i tako dalje.

No, ova knjiga nije postala slavna samo zbog nepobitno mudrih i lijepih misli koje se u njoj iznose nego je svog autora nadživjela za nekoliko stoljeća i zato što je u njoj bio opisan način ishrane koji je Cornaro provodio sa željeznom disciplinom. Još prije samo sto i pedeset godina Cornarova su učenja bila sastavni dio programa nastave na Padovanskom sveučilištu. Ramazzini je o njima napisao dugu studiju i na svojoj katedri predavao gotovo samo o zaključcima što su iz nje proizlazili.

Glavna tajna Cornarova načina života sastojala se u tome da je on jeo i pio samo onoliko koliko je potrebno da njegovo tijelo ostane na životu i da normalno funkcionira. On je bio sastavio veoma točne tablice pomoću kojih je odmjeravao svoje dnevne obroke. Na dan smio je pojesti samo 12 unča (oko 350 grama) krute hrane i popiti samo oko 20 centilitara tekućine. U količinskom pogledu to je bila ishrana kao za kakvog robijaša. Kada je Cornaro tako doživio osamdeset godina, njegova se obitelj zabrinula da bi mu ta silna umjerenost mogla nauditi. Nekako su ga nagovorili da ipak više jede, pa je dnevni obrok krute hrane povećao za dvije unče. Međutim, od toga blagog pojačanja ishrane pokvario je želudac i obolio, pa je zato zaključio da bi ga ta neumjerenost mogla otjerati prije vremena u grob. Nekako se ipak izvukao i nije umro, a kad je ozdravio, rekao je da će ubuduće živjeti u skladu s pravilima koja je sam bio sastavio; što se tiče obitelji, ona će najpametnije uraditi ako ga pusti na miru.

I tako je uporni padovanski metuzalem nastavio mučiti kćerku razuma i majku svih vrlina i kreposti, a upravo zahvaljujući tome zbacio je napokon okove što su ga vezali za prah od kojeg smo svi nastali i u koji se svi ponovo pretvaramo. Od dana kada je donio ovu odluku jeo je samo dva jaja na dan, i to ne čitava nego samo bjelanca, i ne odjednom nego u dva obroka – jedno za ručak, a drugo za večeru.

Dosad smo govorili o mudrosti i razboritosti – iako, doduše, u njihovim ekstremnim oblicima, a predmetu ove knjige, koja se zove »Povijest ljudske gluposti«, to ne pripada. Ali to se nipošto ne može reći za ono što ćemo sada opisati.

Apostoli umjerenosti pridobili su veoma malo pristaša i sljedbenika. Ljudima nije bilo stalo do dugog života ako su ga morali plaćati tako da jedu samo kukuruzne pogačice ili bjelance od kokošnjih jaja. Umjesto da prihvate tu zapravo tužnu spoznaju i jalov način života, oni su se radije povodili za jednom blistavom tlapnjom – snom o postizanju vječne mladosti.

Misao da mora postojati nekakva čudesna panaceja koja može nemoćne starce pretvoriti u snažne i krepke mladiće, a da se oni ničega ne moraju odreći – gotovo je oduvijek nadahnjivala ljude, od klasičnih antičkih mitova do pokusa koje je profesor Steinach vršio s majmunskim žlijezdama.

Prema tvrdnji starogrčke mitologije božica Hera ostala je vječno mlada i vječno lijepa zato što se redovito kupala u »Izvoru mladosti«. Stoljetna tradicija pretvorila je u nekim postavkama antičkog svijeta ovu bajku u »stvarnost«, i to u jednoj legendi koja se onda čuvala sve do srednjeg vijeka. Međutim, navodnu sposobnost toga mitološkog izvora da održava vječnu mladost donekle su opovrgavale bezbrojne vanbračne ljubavne pustolovine Herina muža Zeusa, koje nas tjeraju da postavimo jedno posve umjesno pitanje. Naime, ako je Hera doista bila tako prekrasna i vječno mlada, zašto se onda njen muž upuštao u te ljubavne pustolovine.

U skandinavskoj mitologiji spominje se čudesni izvor mladosti nazvan *Jungbrunnen*, koji se, navodno, nalazio u vrtu dvorca Idune. Slikar Lucas Granach i njegove kolege naslikali su na desetke slika koje su prikazivale isti privlačni prizor: na jednoj strani slike vidi se kako ružne i otromboljene storkelje ulaze u vodu izvora, na drugoj strani iz njega izlaze kao lijepi mladići.

U romantičnim novelama, posvećenim viteštvu, u čuvenim srednjovjekovnim romanima također se uvelike razglaba o izvoru vječne mladosti. Kad gad bi se započelo istraživanje kakvoga novog, dosad nepoznatog kontinenta, ljudi su gotovo uvijek mislili da se među blagima tih »južnih zemalja« svakako nalazi i barem jedan izvor vječne mladosti. Mnogo se razglabalo o tome gdje se nalazi. Možda u Indiji, gdje ga je nekada zaludu tražio Aleksandar Veliki? Ili možda u bajoslovnoj zemlji opata Ivana, koja se (prema mašti tadašnjih ljudi) zacijelo nalazila negdje u Aziji ili u Etiopiji? Nakon otkrića Amerike naklapanja o tome postala su specifičnija i intenzivnija, pa je tako jedan španjolski konkvistador opremio dva broda kako bi pronašao glasoviti izvor.

Taj konkvistador bio je Ponce de Léon. On je znao (ili je barem mislio da zna) naziv otoka na kojem se nalazi izvor mladosti: Bimini. Okorjeli,

žilavi osvajači, oguglali u bezbrojnim krvavim bitkama, zaplovili su neistraženim oceanom u potragu za tajanstvenim otokom. Na njihovu putu nije ih vodio kompas nauke nego su u svoj smioni pothvat pošli potaknuti glupim čavrljanjem napola divljih urođenika. Ništa nije bilo tipičnije za mentalitet španjolskih osvajača – koji je inače bio u jednakim dijelovima sazdan od spremnosti da se prkosi smrti, muževne odlučnosti i djetinjaste lakovjernosti – nego činjenica da su kao svoju zvijezdu-vodilju izabrali fantomski mjehur od sapunice što su ga bili stvorili viteški romani i indijanske izmišljotine. Veoma je vjerojatno da su Indijanci, potaknuti razumljivom mržnjom protiv ugnjetača, potpuno svjesno pronosili lažnu glasinu o čarobnom izvoru na Biminiju, baš kao što su u isto vrijeme kljukali druge konkvistadore pričama o Eldoradu – jednostavno zato da ih jednom za uvijek skinu s vrata.

Razumije se da Ponce de Léon nije pronašao Bimini, ali je ploveći prema sjeveru otkrio nepoznatu i divnu obalu, punu cvijeća i voća, koju je stoga nazvao Florida. Neko vrijeme tragao je za izvorom vječne mladosti, a onda mu je to dojadilo, pa se vratio u domovinu – i to bolestan, stariji i iskusniji nego što je bio kad je iz nje otplovio.

Neuspjeh Léonove ekspedicije razočarao je dobru staru Evropu, koja je tako žarko žudila za bilo čime što bi starcima vratilo mladost. Malo-pomalo ljudi su shvatili da izvori vječne mladosti nisu ništa drugo nego ljekoviti vrući izvori i da se samo u pari legendi koja se s njih dizala stvorila ona veličanstvena, ali i neuhvatljiva duga podmlađivanja.

No, kako to često biva kad se radi o ovakvim pojavama, ljudi se nisu mogli pomiriti sa spoznajom da je njihov najljepši san ipak samo san i ništa više. U redu, izvora vječne mladosti nema, ali se ne može poreći činjenica da ima ljudi koji su se doista pomladili. Da je takvih bilo, tvrde ozbiljni učenjaci i slavni istraživači kojima se mora vjerovati.

Tu je svakako najslavniji slučaj onaj kojeg je junakinja bila nadstojnica samostana u Monviedru i o kojem je izvještaj napisao i objavio Velascus de Tarento. Ova pobožna djeвица bila je smireno dočekala svoj stoti rođendan, a onda se odjednom dogodilo čudo: narasli su joj novi zubi, njenu rijetku sijedu kosu zamijenili su bujni crni pramenovi, a smežurana staričina put pretvorila se u ružičastu boju glatkog lica mlade djevojke. Međutim, pobožnoj staroj gospođi nije se ni najmanje dopala ova šala prirode. U najmanju ruku bilo joj je neugodno – i to naročito zbog toga što je glasina o njenoj čudesnoj preobrazbi privlačila svakog dana gomile svijeta.

Sličnih je izvještaja bilo i iz drugih »zatvorenih zajednica«, i to iz takvih koje su služile suprotnoj svrsi nego su samostani.

Paul Lucas, francuski putopisac i stručnjak za antikvitete, inače ljubimac Ljudevita XIV, došao je jednom u Carigrad na putu po Orijentu. U

svojoj knjizi *Voyage dans la Turquie* (Pariz, 1713) opisao je što se dogodilo kad je sultanova žena-ljubimica teško oboljela. Budući da se pretpostavljalo da francuski posjetilac poznaje medicinu – naposljetku, ako ćemo pravo, u Carigrad ga je pratio glas da je *savant* – sultan je poslao po njega i zamolio ga da pregleda tu ženu, pa se tako našem Francuzu pružila zaista jedinstvena prilika da uđe u najtajnije odaje harema. U trenutku kad je ulazio u sobu u kojoj je ležala bolesna sultanija, izašle su dvije dražesne djevojke.

»To su odaliske«, objasnio mu je eunuh koji ga je vodio. »Sultan ih je izabrao da njeguju njegovu ženu.«

Francuz je bio zapanjen.

»Ali kako je sultanu moglo pasti na pamet da taj posao povjeri tako mladim i neiskusnim djevojkama?«

Eunuh je prasnuo u smijeh.

»One baš i nisu mlade«, odgovorio je. »Znate, svakoj je više od sedamdeset godina.«

Razumije se da je to probudilo Lucasovu radoznalost, pa je tako saznao da sve sultanove odaliske redovito piju čaj od neke trave i zato ostaju mlade, odnosno ne stare. Da ga po povratku u Pariz ne bi stale opsjedati tamošnje dame, oprezni putnik dodao je odmah da se ta trava uzgaja i raste samo u vrtu sultanova harema u Carigradu i da služi isključivo haremskim ljepoticama.

Međutim nijedna priča o »čudesnom pomlađivanju« ne može se ni izdaleka usporediti s pričom o nekom Hindusu koji je, tobože, doživio 370 godina. Njegov bajoslovan život opisao je Lopez de Castanheda, portugalski dvorski povjesničar. Taj izvanredni čovjek (ne Castanheda nego onaj Hindu) doživio je divljenja vrijednu starost ne kao starac nego kao zreo muškarac pun mladenačke snage i poleta, s gustom crnom kosom na glavi – a sve je to postigao samo zato što se u toku svoga dugog života pomladio ne samo jedanput nego četiri puta. On se mudro služio neiscrpnim izvorima mladosti, pa se zato, među ostalim, neprestano ženio i rastavljao od svojih žena, a kad bi mu neka umrla, on bi odmah uzeo novu. Na taj je način skupio u svom životu sedam stotina žena, koje su se redale jedna za drugom. Budući da je ovu priču iznio jedan dvorski povjesničar, uopće nije dolazilo u obzir da se posumnja u njenu istinitost i autentičnost.

Čudo pomlađivanja zapazili su nekadašnji učenjaci i u životinjskom svijetu – odnosno u to su, točnije rečeno, vjerovali milijuni ljudi. Kad orao ostari, on se pomoću jarkih sunčanih zraka oslobodi svoga olinjalog perja i ono otpadne, a mjesto njega naraste novo perje, pa orao živi još sto godina. Isto tako smatralo se opće poznatom činjenicom da se i jelenima s vremena na vrijeme vraća mladost.

Prema tome, ako je tako u životinjskom svijetu – tvrdili su oni što su snivali na javi – onda nema biološke zapreke da se i ljudi ne pomlađuju. Jedino treba pronaći kakav postupak koji će ostarjelom, ishlapjelom, oronulom ljudskom tijelu vratiti mladenačku krepkost.

Drugim riječima, treba pronaći čarobni napitak koji će imati takvo djelovanje.

No, je li to moguće. Možda takav napitak čak već postoji?

Na ova pitanja alkemičari su odgovarali otresitim »Da«!

Tajanstvena tinktura, za kojom su učeni alkemičari tragali tisuću godina, nosila je mnoge nazive. Katkada se zvala *veliki magisterium*, ili *materia prima*, ili *eliksir života* – a bila je poznata i pod nazivima »kamen mudraca« ili »filozofski kamen«.

To je bila (odnosno trebalo je da bude) neka magična tvar s veoma snažnim djelovanjem, sposobna ne samo da obične kovine pretvara u zlato nego i da liječi sve bolesti i da, osim toga, produžuje ljudski život. Zapravo, sve u svemu, trebala je da daje čovjeku vječnu mladost i pravu besmrtnost. Naravno, to je mogla pružiti samo onome sretnom smrtniku kojem bi pošlo za rukom da ovaj divni balzam života proizvede u svojim alkemičarskim retortama i alambicima.

Sada se postavlja pitanje je li to nekom doista pošlo za rukom?

Silna i bučna rječitost alkemičara pretvarala bi se u tiho šaputanje kad god bi im netko postavio ovo ključno pitanje.

Da, odgovarali su oni, nema sumnje da je bilo ljudi koji su uspjeli razbiti pečate što su čuvali ovu hermetički zatvorenu i ljubomorno skrivanu tajnu prirode ali ti rijetki pojedinci nisu htjeli prekršiti božje zakone i zahtjeve prirode, pa su radije odnijeli svoju veliku tajnu u grob nego da je nekom odaju.

Ova je tvrdnja bila izricana s tako velikom sigurnošću i tako odlučno da ja zapravo nemam hrabrosti da joj se suprotstavim. Umjesto toga uradit ću jedino što mi preostaje. To jest, pregledat ću i pretražiti čitavu alkemičarsku literaturu i pokušati pronaći nekog tko je otkrio eliksir života i poslužio se njime u vlastitu korist.

Dakle, nakon silnog traganja pronašao sam tri kandidata: Artephiusa, Nicolasa Flanela i grofa Sain-Germaina.

Artephius je bio glasoviti alkemičar. Živio je u XII stoljeću. Njegova su se djela zacijelo veoma cijnila, o čemu nam, među ostalim svjedoči i činjenica da su se njegovi rukopisi sačuvali nekoliko stoljeća i da su onda, u početku XVII stoljeća, bili čak objavljeni u obliku knjiga. Jedna od tih knjiga, *De vita propaganda*, bavi se upravo pitanjem umjetnog produžavanja života. Da bi čitaocima dao na znanje kako zna što govori autor ove knjige u predgovoru je skromno spomenuo da ju je napisao kad mu je bilo 1025

godina, a ako pođemo od poznate činjenice da svatko sam najbolje zna koliko je star, treba da ovu tvrdnju uzmemo kao istinitu. U svakom slučaju, sudeći po onom što je napisao Pico della Mirandola, upravo tako su je prihvaćali mnogi učeni ljudi, a neki su otišli i dalje, pa su tvrdili kako je zapravo pravi autor ove knjige bio Apolonije iz Tijane, veliki čarobnjak iz prvog stoljeća naše ere, koji je dočekaao dvanaesto stoljeće i u njemu živio kao »Artephius«, i to upravo zahvaljujući tome što je otkrio »kamen mudraca«. Učenjaci koji su sudjelovali u raspri o ovom slučaju raspredali su o svemu i svačemu i uzeli su u obzir sve mogućnosti osim jedne: da je možda neki njihov kolega, čovjek pomalo pakostan i sklon šali, sve to lijepo izmislio kako bi im se narugao, i da su onda na tu njegovu neslanu šalu spremno nasjeli njihovi mozgovi omamljeni alkemičarskom groznicom.

Nicolas Flanel živio je u XIV. stoljeću u Parizu. Tradicija ga je odjenula u prekrasan blistav plašt satkan od legendi, pa se tako za njega tvrdilo da je u mladosti kupio za samo nekoliko franaka neku knjigu koja nije bila napisana na papiru nego na kori drveta, a bila je sva ispunjena tajanstvenim simbolima i slikama. Kad je Flanel shvatio da to ne može dešifrirati, otišao je na hodočašće u svetište Santijago de Compostella. Dok se odande vraćao kući, slučajno se upoznao s nekim židovskim liječnikom, koji mu je dao ključ pomoću kojeg će riješiti veliku zagonetku što ga je mučila. I tako je Flanel, vrativši se u Pariz, odgonetnuo tekst knjige i na taj način otkrio upute koje je sadržavala, a onda se odmah bacio na posao i stao pretvarati živu u zlato. Na taj način proizveo je golemu količinu zlata koja je vrijedila nekoliko milijuna tadašnjih franaka, ali je onda čitavo to bajoslovno bogatstvo razdijelio u razne dobrotvorne svrhe. Budući da je u to vrijeme neki bogati pariški građanin koji se zvao Nicolas Flanel zaista osnovao nekoliko dobrotvornih zaklada, mašta srednjovjekovnih ljudi, koja je poput lovačkog psa neprestano njuškala za čudima, pobrkala je ličnost ovog trgovca s istoimenim alkemičarom, i zato vjerovala svemu što se o njemu govorkalo. Jedan od onih koji su posebno revno u sve to vjerovali otišao je tako daleko da je, mnogo godina nakon smrti trgovca Flanela, kupio njegovu kuću u Ulici Marivaux broj 16, a onda je srušio do temelja, jer je vjerovao da će u nekome njenome tajnom skrovištu pronaći onu čudesnu knjigu.

O Flanelu postoji bogata literatura, koja sadrži i mnoge druge njegove »tajne«, ali one pripadaju povijesti alkemije a ne predmetu kojem je posvećena ova knjiga, to jest povijesti gluposti. Zato će biti dovoljno da ovdje naznačimo samo to da se za Flanela vjerovalo da je otkrio tajnu eliksira života, pa on uopće nije umro nego se pobrinuo da mjesto njega bude pokopana velika drvena lutka, a sâm je sa ženom otputovao na Orijent. Tri stotine godina nakon toga ovaj sretni bračni par bio je još živ i zdrav. O tome je svoje suvremenike najozbiljnije obavijestio jedan francuski putnik:

»U Maloj Aziji upoznao sam se sa silno obrazovanim dervišem koji je veliki poklonik tajnih nauka. On mi je svašta pričao, pa sam tako od njega čuo i to da veliki majstor ovih nauka može produžiti ljudski život čak za tisuću godina. Kada mi je on to rekao, ja sam mu spomenuo Flanela, kazavši da je on, doduše, otkrio kamen filozofa, ali je ipak umro kao svi obični smrtnici. Derviš je prasnuo u smijeh i rekao da nemam pravo. Flanel i njegova žena još su živi i čak su njegovi dobri prijatelji, tako dobri da su jednom proveli s njim nekoliko godina u Indiji... Ovaj mi je derviš ispričao i razne druge podatke o Flanelu, ali ih ovdje neću iznositi, jer sam odlučio objaviti samo one koji djeluju vjerodostojno.«

Knjiga u kojoj se nalazi ovaj zagonetni izvještaj zove se *Voyage dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédonie et l'Afrique* (Pariz, 1712), a bila je posvećena kralju Ljudevitu XIV. Njen autor nije nitko drugi nego onaj isti Paul Lucas koji je opisao što je doživio u sultanovu haremu u Carigradu, gdje mu se bila pružila prilika da vidi »mlade« djevojke od sedamdeset godina pomladene tajanstvenom travom iz haremskog vrta. Prema tome, radi se o svjedoku u kojega možemo imati potpuno povjerenje.

Bit će dovoljno da ovdje spomenemo samo neke podatke o pustolovnom životu grofa Saint-Germaina. Bio je intimni miljenik kralja Ljudevita XIV, živio je vrlo raskošno a da nitko nije znao odakle mu novac, razmahivao se rukama punim prstenja s najdivnijim dijamantima koje je navodno sam proizvodio, poznavao je tajne Rosenkreuzera – i tako dalje. Nitko nije znao ništa pouzdano o njegovu porijeklu. Neki su ljudi tvrdili da ga je rodila neka španjolska princeza, drugi su pak govorili da mu je otac bio neki portugalski Židov. Potkraj Saint-Germainova života pojavila se još jedna tvrdnja o njegovu porijeklu: držalo se da se rodio kao vanbračni sin Ferencza Rakoczija II, mađarskog kneza i vođe jedne duge pobune protiv Habsburgovaca. Još 1912. godine jedna vrlo revna engleska dama gđa Cooper-Oakley, upinjala se da dokaže istinitost ove smiješne i neodržive priče.

Razumije se da su sve te silne tajne raspalile maštu grofovih suvremenika, i da je to omogućilo da se o njemu stvaraju još čudesnije legende, pa se tako, na primjer, počelo govoriti da on poznaje tajnu eliksira života i da je zato besmrtan. A kad se jednom ta glasina proširila, našlo se, naravno, nekoliko starih dama koje su se zaklinjale da su njihove bake dobro poznavale grofa i da je on njima, njihovim bakama, u vrijeme dok su bile još mlade izgledao isto tako mlad kao što sada izgleda. Sam Saint-Germain nije nikada o tome otvoreno govorio, to jest nikada nije tvrdio da je besmrtan, ali je posredno davao na znanje da je sve to ipak istina, pa su zato njegovi suvremenici zaključili da je on star najmanje nekoliko stoljeća. Grof je bio sjajan kozer i znao je izvanredno živo opisivati davne događaje baš kao da ih je sam vidio ili u njima sudjelovao. Dok bi o tome pričao, često bi

se »zabunio« odnosno napravio posve hotimični *lapsus linguae*. Tako je jednom zgodom, dok je pričao o nekoj epizodi iz života kralja Henrika IV, rekao: »...A onda se kralj sa smiješkom na licu obratio meni... to jest... ovaj... obratio se vojvodi X-u...«

Pariško aristokratsko društvo vjerovalo je u Saint-Gemainovu besmrtnost baš kao što je prije toga vjerovalo da je Flanel besmrtan. Tome se ne treba čuditi, jer ako je to društvo moglo vjerovati u postojanje eliksira života, nije bilo nikakva razloga da ne vjeruje u posljedice njegova djelovanja. I tako su po pariškim salonima dame povjerljivo šaputale jedna drugoj da je grof prisustvovao koncilu u Nikeji, da se upoznao sa Spasiteljem i da je nekoliko puta bio pozvan na gozbu kod Poncija Pilata.

Neki su šaljivci o svemu tome razmislili i onda zaključili, kad je već društvo tako glupo, kako ne bi bilo naodmet da se ta silna kolektivna glupost iskoristi, pa se tako dogodilo da se neki pustolov s otmjenim i uglađenim ponašanjem, izvjesni Gauve, počeo predstavljati kao grof Saint-Germain. Lažni grof izvrsno je igrao svoju ulogu. Pričao je o raznim događajima i pustolovinama koje je vidio ili doživio još prije gotovo dvije tisuće godina, a onda ga je njegovo vlastito laganje tako zagrijalo da je potanko opisao unutrašnjost dvora Poncija Pilata, kućanstvo Svete obitelji i svoje veliko prijateljstvo sa sv. Anom, što mu je omogućilo da joj mnogo kasnije napravi veliku uslugu. Naime, upravo na temelja podataka koje je on bio iznio, Anu je koncil u Nikeji proglasio – sveticom.

Kad su pravom Saint-Germainu ispričali ove ludorije, koje su zapravo bile neka vrsta svetogrđa, on je slegnuo ramenima. »Ako pariške budale vjeruju u tako glupe izmišljotine, neka im bude«, rekao je, »pogotovu ako se tome vesele. Ja o sebi mogu reći samo to da sam stariji nego što bi se to moglo zaključiti po mome mladenačkom izgledu.«

Ova »patka« nije ostala u Parizu nego je preletjela preko La Manchea i tako se našla na stupcima lista *London Chronicle*. U broju od 3. lipnja 1760. taj ugledni i cijenjeni list objavio je, naime, velik članak u povodu grofova dolaska u London. U jednom odlomku opisuje se incident dostojan divljenja i čuđenja koji je bio u neposrednoj vezi upravo s grofovim eliksирom života. Taj se incident sačuvao u obliku anegdote do današnjih dana, pa se i dan-danas povremeno o njemu piše, ali se mora spomenuti da se tokom stoljeća tako otrcao da danas ne uzbuđuje gotovo nikog. No, u XVIII stoljeću taj se događaj uzimao tako ozbiljno da ga je velika *Larousseova Enciklopedija* preuzela kao sjajan primjer ljudske gluposti i objavila doslovni prijevod čitavoga novinskog članka o njemu. (Tom 14, str. 70)

U nešto skraćenoj verziji taj članak glasi ovako:

»Neka vojvotkinja kraljevske krvi zamolila je grofa da joj da nekoliko kapi tekućine za pomlađivanje. Ona je naime, imala tako visok rang, pa on nije nipošto mogao odbiti njen zahtjev, te joj je dao malu bočicu ispunjenu nekom tekućinom i rekao joj da mora popiti po deset kapi te tekućine jedanput na mjesec, i to uvijek u vrijeme uštapa. Vojvotkinja je odlučila da o tome neće kazati ni riječi svojoj staroj služavki Radegondi. Rekla joj je samo da se radi o lijeku protiv žgaravice, a onda joj je naredila da ga spremi u ormar za lijekove. Te večeri vojvotkinja je otišla na neki ples. Dok je ona tako izbivala iz kuće, stara se Radegonda prešla i odjednom osjetila silnu žgaravicu. Ne mogavši izdržati, uzela je onu bočicu i iskapila je do dna. Kad se u zoru vojvotkinja vratila s plesa, zatekla je u svojoj ložnici nepoznatu djevojčicu od osam godina. Bila je to Radegonda...«

Ova anegdota objavljena je u desetak različitih oblika i verzija u barem stotinjak zemalja. Ako ništa drugo, to nam pokazuje kako su žilavi i kako su otporni snovi na javi.

Cagliostro obično ne ubrajaju među alkemičare iako je on o sebi proširio glasinu da poznaje tajnu eliksira života. Stvar je u tome da on do te tajne nije bio došao kao alkemičar nego kao *Veliki Cophta*, to jest vođa, poglavar jedne upadljivo glupe masonske lože, koja je oponašala i izvršavala rituale »drevnog Egipta«, okrunjene smušenom mistikom. No, iako je njena djelatnost bila posve budalasta, ova je loža u XVIII stoljeću lako pridobivala članove u Parizu, gradu koji je tada bio sjajno lovište pustolova i varalica.

Cagliostro je svojim pristašama i sljedbenicima obećavao dvostruko pomlađivanje, to jest moralno i fizičko. Doduše, moralno pomlađivanje nije baš osobito privlačilo Parižane, jer su oni smatrali da su ionako dovoljno moralni, ali su na preporadanje tijela gledali posve drugim očima. Sam Veliki Cophta nije objavio pojedinosti ovog postupka pomlađivanja. Maštu pariškoga visokog društva uzбудila je jedna anonimna brošura o kojoj se samo govorkalo da je njen autor Cagliostro. Naslov je brošure glasio *Secret de la régénération ou Perfection Physique par laquelle on peut arriver à la spiritualité de 5557 ans*. Evo što se tu nalaze:

»Povucite se na ladanje u društvu kakvoga vjernog prijatelja i ondje držite trideset i dva dana strogu dijetu. U ta trideset i dva dana pročišćavajte od vremena do vremena krv blagom upotrebom pijavica. Trideset i drugog dana legnite u krevet i progutajte toliko *materiae primae* koliko možete dohvatiti sa tri prsta. (Naravno tajna sastava *materiae primae* bila je poznata samo Velikom meštru, tj. Cagliostriu.) Nakon uzimanja ove doze *materiae primae* tri ćete dana ležati u nesvijesti, ali vas to ne treba uznemiriti. Četvrtog dana uzmite još jednu malu dozu. Od nje ćete dobiti jaku groznicu, a doći će i do raznih drugih posljedica, pa će vam na primjer otpasti kosa, ispasti zubi i ogulit će vam se koža. Trideset i šestog dana uzmite treću dozu. Od nje ćete pasti u duboki san i probudit ćete se tek trideset devetog dana. U međuvremenu će vam kosa i zubi opet narasti, a i koža će vam se obno-

viti. Trideset devetog dana valja popiti točno deset kapi *materiae primae*, i to u čaši vina, a onda uzeti mlačnu kupelj. Četrdesetog dana probudit ćete se pedeset godina mlađi.«

Velika prednost ove terapije bila je u tome što se ona mogla ponavljati svakih pedeset godina, i to uvijek s istim rezultatom. Terapija je imala i jedan mali nedostatak. Naime, nije se mogla ponavljati *ad infinitum* (u beskonačnost), jer nije djelovala kod ljudi starijih od 5557 godina!

Unatoč ovome tužnom nedostatku *materiae primae*, »Veliki Cophta« morao se vraški truditi da zadovolji potražnju za njom. Neko vrijeme sve je bilo u redu, ali se on onda, na žalost, upetljao u čuvenu ili zloglasnu (kako god hoćete) »Aferu kraljičine ogrlice«, u jedan veliki skandal koji će poslužiti kao građa mnogim piscima od Dumasa do Carlylea, pa mu nije preostalo ništa drugo nego da napusti Pariz, Francusku, svoju Egipatsku ložu i ishlapjele i smežurane žive mumije koje su čeznule za tim da se pomlade.

Jedna »čudesna« alkemičarska tvar zvala se *alcaest*. Flamanski liječnik i kemičar Van Helmont, koji je izmislio riječ »gas«, neumorno joj je pjevao prave hvalospjeve. Vjerovalo se, naime, da *alcaest* može otopiti i rastvoriti svaku tvar: kovine, drvo, staklo, dijamante, kamenje, biljke, meso, kosti. Njen učinak na svaku materiju bio je, što se toga tiče, potpun, onako potpun kao što je to djelovanje proljetnog sunca na snijeg. Van Helmont tvrdio je da je otkrio tu čudesnu supstanciju i opisao je svakojake pokuse koje je njome izvršio. Tako je, na primjer, jednom zgodom stavio komad drva i komad ugljena u staklenu posudu, a onda tome dodao *alcaest*: tri dana poslije toga drvo i ugljen bili su potpuno rastvoreni i pretvorili su se u neku tekuću tvar koja je bila nalik na mlijeko.

Oko ovog pokusa isplela se bogata literatura »znanstvenih« radova. Učenjaci koji su ih napisali uvelike su o tome raspredali i iznosili ovakve teorije, sve do dana kada je taj divni mjehur od sapunice uništio Johann Kunckel, drugi alkemičar, čovjek koji se inače bio proslavio time što je proizveo neku novu vrstu stakla i nov postupak za dobivanje fosfora. Kunckel je uništio Van Helmontov mjehur od sapunice na taj način što je postavio jedno zapravo vrlo jednostavno i umjesno pitanje. Ako je točno da *alcaest* rastvara svaku tvar, kako to da nije rastvorio stijene one staklene posude u kojoj je bio izvršen Van Helmontov razvikani pokus? Odmah poslije toga ova je panaceja nestala iz alkemičarskog kataloga.

U knjižnici grofa Sandora Apponyija našao sam malu knjižicu koja je pravi bibliografski raritet. Objavljena je u Parizu 1716. godine, a izdao ju je nakladnik Longueville-Harcourt. Zove se *Histoire des personnes qui ont vécu plus d'un siècle, et celles qui ont rajeuni, avec le secret du rajeunissement, tiré d'Arnauld de Villeneuve*.

Njen autor, Arnaldus Villanovanus (Arnauld de Villeneuve) skupio je krasnu zbirku ljudi koji su doživjeli najmanje sto godina, i u nju uvrstio i one pojedince koji su se bili podvrgnuli kuri pomlađivanja i tako doživjeli metuzalemsku dob. Među njima nalazimo i naše stare znance, nadstojnicu samostana u Monviedru i Hindusa starog 370 godina. Međutim, ti zapravo olinjali likovi manje nas zanimaju nego studija koja ih spominje.

Tko je zapravo bio Arnaldus Villanovanus? Jedan od najslavnijih *savanta* četrnaestog stoljeća: glasoviti liječnik, astronom i alkemičar, čovjek s glavom napunjenom do vrha golemim znanjem; dvorski liječnik papâ, Bonifacija VIII i Klementa V.

Studija koju je objavio Longueville-Harcourt ne nalazi se među tiskanim djelima Arnaldusa. Odnosno, nema je među djelima koja su bila objavljena za vrijeme autorova života. Francuski nakladnik tvrdi da se sačuvala samo u rukopisu, da se njenoga latinskog teksta domogao neki *abbé* Vallemont i da ga je on onda dao Longueville-Hercourtu. Ovdje uopće nije važno da li je ovo djelo originalno ili nije, važno je da ono sjajno odražava smušeni duh četrnaestog stoljeća.

Postupak koji se opisuje u ovoj knjizi savršen je primjer skolastičke logike. Naime, zaključivanje je savršeno, svaki zaključak savršeno i nepobitno proizlazi iz onog koji mu prethodi, ali je temeljna misao od koje sve polazi – pogrešna. Ovo bi se djelo moglo usporediti s piramidom okrenutom naglavce, kojoj su kao građevni elementi poslužile zasade srednjovjekovne medicine.

Osnovna postavka i kamen-temeljac čitave ove teorije zapravo je posve jednostavna. Minerali, biljke i životinje sadrže snažne elemente, počela, što im služe za borbu protiv najrazličitijih bolesti, zapravo za borbu protiv svake bolesti. Iz toga logički proizlazi zaključak da je dovoljno proizvesti destilacijom bît (tj. aktivni sastojak, kako bismo danas rekli) najjačih lijekova da bi se tako dobila terapija koja bi mogla poslužiti onim pacijentima koji se žele pomladiti. Kako bi se to postiglo? Kako bi izgledala takva terapija? Ona bi se sastojala u tome što bi se pacijentu davala univerzalna panacea za sve bolesti, panacea u kojoj bi pojedini sastojci bili kako treba dozirani. Ako bi se onda pacijent ili pacijentica, odnosno njihov liječnik strogo pridržavali pravila ove terapije, konačni ishod mogao bi biti samo jedan: njihovo pomlađivanje.

Što treba uraditi? U prvom redu nabaviti stanovitu količinu orijentalnog šafrana, listova grma crvenih ruža, malo sandalovine, malo korijenja aloje i malo ambre. Sve se to mora samljeti ili zdrobiti u sitnu prašinu, a onda pomiješati s voskom i nekim eteričnim uljima. Tako će se dobiti jedna mast, koja se onda mora pomiješati sa sadrom. Konačni proizvod mora se svake večeri prije spavanja stavljati na grudni koš, i to točno iznad srca.

Mora se naravno držati i dijeta, a njeno trajanje ovisi o ćudi pacijenta. Ona iznosi najmanje šesnaest dana, a najviše trideset. Dijeta je jednostavna, ali se ne može reći da nije krepka: pacijent treba da svakog dana pojede po jednu kuhanu kokoš. Naravno, ne bilo kakvu i bilo koju kokoš nego posve određenu: takvu koja se dva mjeseca kljukala posebnom hranom.

Ta kokošja hrana bila je prilično čudna, što se svakako mora priznati. Naime, u ta dva mjeseca kokoš se morala hraniti samo viperama. (S tim u vezi moramo vas svakako podsjetiti na činjenicu da je u Evropi stoljećima vladala prava viperomanija). Otrovnim su se zmijama pridavale kojekakve čudesne moći u medicini a naročito veliku popularnost uživao je jedan melem zvan *terijak*, koji se dobivao baš od tih zmija i prodavao u obliku malih okruglih kolačića što su se zvali *trochisti*. Odatle potječe riječ *trochist* iz koje je onda nastala engleska riječ *druggist*, a znači »apotekar«.

Razumije se da kokoši nisu same hvatale i kljucale ljutice kao da su gliste. Trebalo je primijeniti stanovite postupke kako bi se kokoši natjerale da jedu zmije. Ljudi bi uhvatili zmiju, oderali joj kožu i odsjekli rep i glavu, onda bi ono što bi ostalo od njezina tijela isprali u kvasini, dobro posolili i sasjekli na sitne komadiće, koje bi zatim samljeli. Ovo vrlo »ukusno« mljeveno meso stavljalo bi se onda u jedan sud gdje bi mu se dodali u jednakim količinama ružmarin, anis i kopar. Svemu tome dodalo bi se i pola funte (četvrt kilograma) sjemenki kumina, a nakon toga trebalo je posudu napuniti do vrha čistom vodom i staviti na laganu vatru da sve dobro prokuha. Kad bi se sva voda isparila, onom što bi ostalo u posudi dodala bi se povećana količina čistog žita, a onda bi se to opet prelilo vodom. Sve se potom kuhalo i to dok zrnje žita ne bi potpuno upilo vrijedne sastojke sadržane u mesu vipera, jer upravo se to i htjelo postići. Hrana za kokoši tako je naposljetku bila spremna za upotrebu. Sada je još samo trebalo onu smjesu prstima uvaljati u male kuglice, koje bi se onda bacile kokošima da ih pozoblju.

Za vrijeme čitave kure pacijent je smio u toku jednog dana pojesti samo dva obroka kuhanog kokošnjeg mesa i malo kruha. Kad bi dijeta bila završena, onda bi morao neko vrijeme postiti da mu se isprazni želudac, a onda se morao, prazna želuca dvanaest puta zaredom okupati u vodi koja je bila namirisana određenim travama.

Ne može se tvrditi da ovoj koncepciji nedostaje logika i da je što se toga tiče nerazumna. Budući da pacijenta ne možete hraniti zmijama, uredite da ljekovito djelovanje njihova mesa prijeđe u zrnje žita i odatle u meso kokoši, koja se hrani tim žitom dva mjeseca, a tek poslije toga uđe u organizam pacijenta koji se želi pomladiti.

Dosad je sve išlo u redu. Ali mi još nismo spomenuli *pièce de résistance* (»glavni štos«) čitave kure, a to je bila čudesna esencija koja je imala zada-

ću da u valjano pripremljenom tijelu pacijenta (tj. pripremljenom pomoću one zmijske dijete i pomoću onog obloga što se stavljao iznad srca) zapodjene borbu protiv toksičnih procesa starenja, borba koja će završiti trijumfalnom pobjedom, odnosno vraćanjem mladosti. Kao nasljednici antičkih grčkih i arapskih liječnika, srednjovjekovni su liječnici neizmjereno cijenili kojekakva praznovjerja o tobožnjem djelovanju nekih fantastičnih i skupih supstancija. Oni su vjerovali u ljekovito djelovanje dragog kamenja, vjerovali su u ljekovito djelovanje bisera, koralja, hipopotomovih kljova, slonove kosti, srca jelena i tako dalje. Villanovanus je skupio one od tih supstancija koje su slovile da imaju najjače djelovanje, a onda je, polazeći od njih, stvorio recept kojem je djelovanje moralo biti neodoljivo. Ovdje neću spominjati omjere u kojima su morali biti zastupljeni pojedini sastojci, jer držim da nema velikih izgleda da bi bilo koji čitalac pokušao napraviti ovu smjesu i onda se pomoću nje pomladiti.

Evo što je sve ulazilo u sastav ovog »preparata«:

Zlato	Hijacinti	Crveni koralj
Korijenje aloje	Smaragdi	Strugotine slonove kosti
Sandalovina	Rubini	Srca jelena
Biseri	Topazi	Ambra
Safiri	Bijeli koralj	Mošus

Svi ti neobično vrijedni i često vrlo skupi sastojci morali su se samljjeti u sitnu prašinu, pomiješati s ružmarinovim uljem i sokom od limuna, a onda zasladiti s malo šećera. Nakon svake od onih dvanaest kupelji moralo se uzeti pola žlice ovog preparata.

Rezultati ove kure pomlađivanja pojavljivali su se veoma brzo, pa je tada smežurana zima starosti ustupila mjesto proljetnom pupanju mladosti. Ova se kura morala ponoviti svakih sedam godina, a svatko tko ju je uredno provodio, neprestano se pomlađivao i zapravo ostajao vječno mlad.

Možda će se među čitaocima naći nevjerovani Toma, koji će lukavo i podmuklo zapitati, zašto veliki alkemičar nije na sebi upotrijebio svoj eliksir mladosti i doživio naše stoljeće da nam služi kao živi dokaz veličine srednjovjekovne medicine. Odgovor na ovo pitanje posve je jednostavan. Naime, Arnaldus Villanovanus to bi zacijelo bio uradio da mu se pružila prilika za to, ali mu se ona, na žalost, nije pružila. Brod kojim je plovio sa Sicilije u Genovu potonuo je u oluji i naš se Arnaldus – utopio.

3

Sredinom XVII stoljeća čitav Pariz uzbudila je nova ideja o pomlađivanju.

Zašto da se traga za izvorom vječne mladosti u nekakvom Biminiju, otoku za koji se čak ne zna gdje se uopće nalazi, pa čak i da li uopće postoji, kad se taj izvor može naći usred Pariza?! Krv, ta tekućina koja živa bića održava na životu, može se naći svagdje. Ona je tu, nadohvat ruke, u žilama mladih, i odatle je možemo slobodno crpsti za dobrobit starih i ishlapjelih, i to bez ikakve grižnje savjesti, jer mladi je imaju tako mnogo da i ne osjete ako im se uzme stanovita količina.

Prvi čovjek kojem je pala na um pomisao da pomlađuje pomoću transfuzije krvi bio je Robert Desgabets. Doduše, on je tu ideju obradio samo teoretski, ali nakon samo nekoliko godina engleski liječnik i fiziolog Richard Lowers izvršio je prvu uspješnu transfuziju s jednog psa na drugog. Vijest o tome tako je ohrabrila Jean-Baptista Desnisa, dvorskog liječnika Ljudevita XIV, da je predložio da se taj smioni pokus izvrši i na ljudima.

U usporedbi sa sjajnim dostignućima današnje medicine bio je to udarac uslijepo. Naravno, konačni cilj bilo je pomlađivanje. Mislilo se da bi se to kod starih ljudi moglo postići tako da se ispusti njihova stara krv i nadomjesti mladom. Pariške dame koje nikako nisu htjele ostarjeti čekale su ovaj veliki pokus s izvanrednim uzbuđenjem.

Za pokusnog kunića ponudio se neki bolesni i slabokrvni radnik, rekavši da upravo ništa ne riskira jer ionako nema što izgubiti. Dr. Denis prvo je izvršio transfuziju krvi janjeta u njegov krvotok, i dogodilo se čudo: bilo je očito da je bolesnik ojačao. I druga transfuzija bila je vrlo uspješna. Ohrabren time, doktor Denis već se spremio uvelike da otvori kliniku u kojoj bi se »obnavljala krv«, kad se dogodilo nešto prilično nezgodno. Treći je pacijent umro, valjda zbog nepodudaranja krvnih grupa. Njegova se udovica obratila sudu tražeći visoku odštetu i dobila je parnicu. Ova sudska presuda imala je još jedno pravno značenje: njome su zapravo bili praktički zabranjeni svi takvi pokusi. Tako je neslavno propao još jedan san na javi.

Međutim, smrtnici koji su se tresli od studeni života, a pri tome se sjećali proljeća svoje mladosti, nisu se mogli pomiriti sa činjenicom da treba prirodi prepustiti da radi svoje. Zato su počeli rovati po Bibliji, pa su tako odatle iščeprkali jedan događaj iz života kralja Davida, što ga opisuje *Prva knjiga o Kraljevima*:

»Kralj David bijaše ostario i odmakao u godinama; premda ga pokrivaahu mnogim pokrivačima, nije se mogao ogrijati. Tada mu rekoše njegove sluge: 'Trebalo bi potražiti za gospodara mladu djevicu, koja bi dvorila kralja i služila mu: kad bude spavala na njegovu krilu, to će ugrijati kralja gospo-

dara.' Potražiše, dakle, lijepu djevojku po svoj zemlji izraelskoj; i nadoše Abišagu Šunamku te je dovedoše kralju.

Djevojka je bila izvanredno lijepa; njegovala je kralja i služila mu, ali je on ne upozna.«¹

U biblijskom tekstu ne spominje se pomlađivanje. Vjerojatno se njime htjelo reći da se kralj radovao pogledu na lijepu mladu djevojku koja je samo njega služila, a veoma je vjerojatno i to da je, u skladu s nekim prastarim medicinskim praznovjerjem, Abišaga služila starom kralju kao – termofor.

Međutim, ovaj zapravo bezazleni tekst – i to pogotovu riječi »ali je on ne upozna« – izazvao je velike nade u srcima starih, ishlapjelih i od mnogih godina onemoćalih, pa je tako biblijska legenda o Abišagi Šunamki izazvala rađanje jedne pomodarije koja se zvala »šunamatizam«.

Ta se pomodna ludorija našla na vrhuncu popularnosti u Parizu u XVIII stoljeću, dakle, upravo u vrijeme kad, je na vrhuncu bio i nemoral, odnosno kad se moral srozao do dna – u vrijeme kada su oronuli i onemoćali kavaliri bili spremni uraditi sve samo da bi ponovno stekli izgublenu muževnost.

Najpodrobniji opis ove pomodne ludosti dao je Rétif de la Bretonne, čovjek veoma neobičan, od kojega su bile čudnije samo knjige koje je napisao, knjige iz kojih saznajemo sve o geografiji, fiziologiji i etici tadašnjih pariških noći, pa ondje nalazimo i podatke o živim »termoforima«, kojima je Parižane opskrbljivala neka Madame Janus, koja je u svom »institutu« držala četrdeset iskusnih i dobro izučениh djevojaka. Cijena jedne kure iznosila je osamnaest franaka; od toga bi djevojka dobila šest franaka, a Madame Janus dvanaest. Kompletna terapija trajala je dvadeset i četiri dana – točnije, dvadeset i četiri noći. Svaku mušteriju grijale su u isto vrijeme po dvije djevojke, a takva se »ekipa« kod svake mušterije mijenjala svakih osam dana. Kao veoma savjesna žena, Madame Janus vodila je računa o svemu, pa čak i o tome da u svakoj ekipi jedna djevojka bude plavuša a druga crnomanjasta. Ovom poslovnom pothvatu nije mogao prigovoriti čak ni najzadrtiji moralist, jer su u njemu sudjelovale samo djevojke s potpuno čistom reputacijom i zajamčene djevice. Naime, »opća teorija« iz koje se sve to izvodilo zahtijevala je da služe samo djevice s potpuno čistom prošlošću, i to ne zbog nekih moralnih obzira nego zbog posve praktičnih okolnosti: one djevojke koje ne bi posjedovale te vrline mogle su mušteriji-pacijentu nanijeti više štete nego koristi. Da bi bilo sigurno da će se ponašati kako treba, pacijenti su morali prije početka kure položiti

1 Citirano iz Biblije u prijevodu dra Antuna Šovića

kao jamstvo veliku svotu novca. Onaj koji bi prekršio pravila, izgubio bi taj polog.

Koncepcija »šunamizma« dovela je do otkrića još jednog postupka kojim se pokušalo raspiriti bijedno, napola ugušeno ugljevlje života i pretvoriti u nov, snažan mladenački plamen. Tu se doslovce radilo o raspirivanju muževnosti i životne snage – i to pomoću ljudskog daha.

U svojoj knjizi *Syntagma inscriptionum antiquarum*, Thomas Reinesius (1587-1667) opisao je čudni spomen-kamen, što ga je blizu Bologne bio našao arheolog Gommarus.

Na tom kamenu bio je uklesan slijedeći natpis:

AESCULAPIO. ET. SANITATI,
L. CLODIUS. HERMIPPUS.
QUI. VIVIT. ANNOS. CXV. DIES. V.
PUELLARUM. ANHELITU.
QUOD. ETIAM. POST. MORTEM.
EIUS.
NON. PARUM. MIRANTUR. PHYSICI.
JAM. POSTERI. SIC. VITAM. DUCITE.

Drugim riječima, to je bio spomen-kamen što ga je u čast Eskulapa i Sanitas (boga zdravlja i zdravlja) bio podigao L. Clodius Hermippus, a on je, kako se barem tvrdilo na natpisu na tom kamenu, doživio 115 godina i 5 dana – i to zahvaljujući dahu mladih djevojaka.

Svakako je Hermippusova starost bila ljepša nego starost našeg znanca Cornara, koji je, kao što znamo, proveo starost jedući samo dva bjelanca na dan!

Tko je bio taj Hermippus? Gdje je živio? Kada? I, što je zapravo najvažnije, kako je izgledala, u čemu se sastojala terapija dahom mladih djevojaka?

Rješenje ove zagonetke slabo je zanimalo arheologe. Njih je zanimalo nešto drugo a to je dešifriranje onog natpisa, otkrivanje njegova pravog ali skrivenog značenja.

Tu je zagonetku riješio Heinrich Cohausen, liječnik iz Münstera, i objavio njeno rješenje u svojoj slavnoj knjizi *Hermippus redivivus*, koja je doživjela mnoga izdanja i bila prevedena na nekoliko jezika. Originalno izdanje izašlo je na latinskom jeziku u Frankfurtu 1742. godine. Najpopularnije izdanje na njemačkom jeziku nosilo je ovaj naslov:

Der wieder lebende Hermippus oder Curiöse Physicalisch-Medizinische Abhandlung von der seltenen Art sein Leben durch das Anchauen Junger Mädchen bis auf 115 Jahr verlängern, aus einer Römischen Denckmahl genommen, aber mit medizinischen Gründen befestiget etc. von Joh. Heinr.

Cohausen, ietzt aus d. Latein übersetzt. Gedruckt in der alten Knaben Buchdruckerey, Sorau, Hebold, 1753., (Oživljeni Hermippus ili čudnovati fizikalno-medicinski esej o neobičnome produženju života dahom djevojaka do 115 godina, uzet s jednog rimskog spomenika ali potkrijepljen medicinskim argumentima itd. od Johanna Heinricha Cohausena, sada preveden s latinskog.)

Cohausen je smatrao da je slučaj Hermippusa posve uvjerljiv. Riječ je o tome – a on je to dokazao čitavom bujicom citata – da nauka smatra kako je zrak koji izlazi iz ljudskih pluća prožet svakojakim emanacijama i atomima, što ih je bilo apsorbiralo tijelo onoga koji ispušta taj dah, i koji – te emanacije i ti atomi – stvaraju krv i druge tekućine u organizmu. Iskustvo nam govori da je dah bolesnika zarazan zato što u sebi nosi klice bolesti. Međutim, ako je to točno, točna je i suprotnost, to jest da dah zdrave osobe sadrži zdravlje, razne elemente životne krepkosti i snage – pa ako taj dah udahne neka druga osoba, svi će ti elementi doći u njezinu krv, osvježiti je i pojačati njen optok.

To pogotovu vrijedi kada se radi o dahu mladih i zdravih djevojaka. One se još nisu mnogo vremenski udaljile od časa kad su se rodile, što će reći od onoga časa kada su sa sobom donijele na svijet i jedan od najsnažnijih i najdjelotvornijih melema oživljavanja koji se uopće mogu zamisliti, melema koji se, tokom života, pomalo troši i gubi snagu. Nema nikakve sumnje da je njihov dah pun tih praiskonskih elemenata, tih životnih počela, i da ta počela, ušavši u krvotok kakvog starca moraju djelovati na njegovu sporu i tromu krv i ubrzati njegovo bilo.

Razumije se da se od pacijenata moralo zahtijevati da žive na određen način i da drže strogu dijetu, jer sam po sebi dah mladih djevojaka ne može održati na životu bilo čiji organizam – iako je, doduše, točno ono što pišu hermetici, to jest da zrak sadrži stanovite hranjive elemente. Tako je, na primjer, Plinije napisao da iza Indije živi jedna ljudska rasa pripadnici koje uopće nemaju usta i ništa ne jedu i ne piju nego se hrane kroz nos, i to tako da udišu mirise korijenja, cvijeća i divljih jabuka. Hermolaus Barbarus spomenuo je slučaj nekog Rimljanina koji je četrdeset godina živio samo od zraka. Veliki grčki neoplatonski filozof Olimpiodor naveo je slučaj nekog čovjeka koji je živio bez ikakva jela i pića, tako što je upijao ono što su mu pružali zrak i sunce. Osim toga, svaki prirodoznanac zna da nojevi, doduše, žive samo od zraka, ali se ipak mnogi i te kako ugoje. (Cohausen je zaboravio da spomene kameleona koji je također, kako su to bar vjerovali ljudi antike, živio samo od zraka.)

No, upozorava Cohausen, čovjek mora dobro paziti da ne odluta u krajnost, jer podaci nekih autora nisu baš posve pouzdani, Tvrdi se, naprimjer, da je čovjeka koji umire moguće spasiti tako da se ispod njegova tijela

stavi nekoliko kokoši. Njegovo će tijelo zdrobiti kokoš i ona će uginuti, ali će u tom trenutku iz nje izaći »duh života« (*Lebensgeist, Spiritus*), prijeći odmah u tijelo čovjeka na samrti i udahnuti mu život. Cohausen je isto tako smatrao da ne treba previše vjerovati u jednu tvrdnju o vrapcima koju iznose neki autori. Prema toj tvrdnji vrapci se, kad nadode zima, povuku u pećine kraj mora i ondje prezime i dočekaju živi i zdravi proljeće iako u tim pećinama nema ni hrane ni vode. Kako je to moguće? Vrapci jedan drugom zavuku kljunove pod krila i onda se uzajamno hrane »dahom života«. Treba s tim u vezi spomenuti još nešto. Čak ako je istina da u Španjolskoj ima ljudi koje ondje nazivaju *salutatores* i koji liječe rane tako da na njih pušu, to nema baš nikakve veze s medicinskom naukom nego je riječ o običnoj magiji.

Dvorski liječnik minsterskog biskupa utrpao je u svoju knjigu i mnoge druge navode. Citirao je, naprimjer, humanista Marsiliusa Ficinusa i velikog Bacona Verulamskog, sažeo je mišljenje i sudove *savanta*, a nakon svega toga lijepo zaključio da je Hermippus doista doživio 115 godina i 5 dana, i to zahvaljujući dahu posve mladih djevojaka.

Dr. Cohausen riješio je i veliku zagonetku kako je stari Rimljanin uspijevao da se toliko desetljeća opskrbljuje željenim dahom. Jer, ako ćemo pravo, djevojke su se udavale, starjele, a sigurno im se i inače svašta događalo, doduše ne svima, ali svakako nekima. Rješenje ove zagonetke, što ga je našao Cohausen, bilo je posve jednostavno: Hermippus je po svoj prilici bio upravitelj nekoga djevojačkog sirotišta. Kao dokaz da je njegova teorija točna, Cohausen je naveo nešto što je Bacon napisao u svojoj knjizi *Silva Silvarum* – to jest podatak da su svi retorici i sofisti koji su podučavali grčku omladinu doživjeli duboku starost. Gorgija, Isokrat, Pitagora – svi su podučavali mladež, čak i kao stogodišnjaci. Kako je to bilo moguće? Njihov je život produživao dah mladića koji su im bili povjereni.

Cohausenova knjiga nije postigla samo nakladnički uspjeh, o kojem smo već govorili. Kad je izašlo njeno englesko izdanje, priličan broj londonskih liječnika pokušao je primijeniti Hermippusovu metodu na svojim pacijentima. Jedan od njih, želeći da ništa ne prepusti slučaju, otvorio je ordinaciju u zgradi u kojoj se nalazila neka djevojačka škola, pa je tako bio stalno na izvoru djevojačkog daha za svoje pacijente.

Međutim, i ovaj se lijep mjehur od sapunice brzo rasprsnuo. To se dogodilo kada je dr. Cohausen odlučio priznati nekoliko važnih činjenica. Naprimjer to da mu nije ni na kraj pameti da pokuša dokazati djelovanje Hermippusove metode pomlađivanja. Naime (a to je bila druga činjenica), radilo se o običnoj šali, odnosno o podvali. On je to naprosto sve lijepo izmislio da podvali svijetu. A zašto? Možda su se ovome razboritome starom liječniku popela navrh glave bezbrojna medicinska praznovjerja koja su

njegove kolege nudile ljudima kao naučna otkrića i spoznaje, i izabrao je upravo ovaj postupak da se naruga tadašnjim liječnicima, tim razmetljivim šupljoglavcima s perikama. Možda Cohausen nije imao nikakvu određenu namjeru nego je ovu neslanu šalu izmislio za vlastitu zabavu.

Međutim, Bacon je imao potpuno pravo kad je napisao da mladost, ljepota i zdravlje, čak ako se shvati da ne prenose duh života, sadrže taj duh i njime sami sebe obnavljaju, pa tako ostaju mladi. Samo to nije ono isto pomlađivanje za kojim su tako revno i uporno tragali oni koji su sanjali o *eliksiru života*.

4

Ako je alkemičar sposoban da u svojim ambicijama i retortama stvara vječnu mladost – što naravno znači i da pobjeđuje smrt – zašto ne bi bio sposoban da postiže uspjehe i na drugoj strani životne lepeze, ondje gdje se suočavamo s vječnim problemom ljudskog postanka? Drugim riječima, zašto on ne bi mogao stvarati umjetan život, odnosno stvarati život na umjetan način? Otprilike tako rezonirali su neumorni snovači na javi.

Homunculus, ljudsko biće što ga stvara čovjek, započinje svoju povijest s Paracelsusom i otada njegova utvara luta po laboratorijama alkemičara, na ovaj ili onaj način uvijek ondje prisutna. Sve do Paracelsusa postojale su o tome samo mutne i maglovite predožbe. Tek je on dao prve detaljne upute kako se pravi *homunculus*. Ovaj čudnovat čovjek, koji stvara dojam kao da se u njegovoj glavi ujedinilo i istovremeno radilo deset umova (bio je uspješan liječnik obični nadriliječnik, blistavi pronalazač, smušeni pristava i pobornik okultnih nauka), sažeo je svoja znanja o *homunculusu* u studiji *De natura rerum*:

»Odavna se mnogo razglaba da li nam priroda i nauka daju mogućnost da stvaramo ljude bez posredstva žene. Ja držim da se prirodni zakoni tome ne protive i da je to potpuno moguće. Taj bismo zadatak mogli izvršiti tako da uzmemo veću količinu muškog sjemena, da je stavimo u alambik, zapečatimo i ostavimo četrdeset dana na temperaturi koja odgovara toploti u unutrašnjosti tijela konja.« (Drugim riječima, treba alambik zatrpati konjskim izmetom.) »Nakon četrdeset dana sjeme će proklijati, a onda će uskoro oživjeti i početi se čak i micati. U tom času ono će već imati ljudski lik, ali s tom razlikom što će biti prozirno. Idućih četrdeset dana treba ga pomno i redovito hraniti ljudskom krvlju i držati na onome istome toplom mjestu. Nakon tih četrdeset dana već ćemo imati pravo pravcato živo dijete, koje će biti slično djetetu što ga je rodila žena, ali će biti manje od njega. To biće ja nazivam *homunculusom*. Treba ga i dalje brižno i revno njegovati sve dok ne naraste u dovoljnoj mjeri (da mu to više ne treba) i ne počne pokazivati znakove razuma.«

Ono što se poslije navodi tipična je paracelsusovska magla, ali iz nje možemo ipak barem nešto izvući. Naprimjer, da *homunculusa* treba smatrati korisnim bićem, jer on, budući da duguje život nauci, zna sve i bez školovanja, posjeduje sposobnost da spoznae i najdublje tajne prirode i razotkriva ih. Zahvaljujući tome, on pomaže svom tvorcu i gospodararu, to jest učenjaku koji ga je napravio, da ostvaruje velike naučne uspjehe.

Imamo dojam da je naš veliki šarlatan bio posve zadovoljan znanjem koje je već imao, pa je zato smatrao kako mu nije potrebna pomoć takvog, umjetno stvorenoga ljudskog bića. To zaključujemo po tome što Paracelsusovi biografi nigdje ne spominju da bi bilo kakav *homunculus* bio član njegove obitelji, a ni alkemičari koji su došli poslije njega nisu napisali baš ništa o bilo kakvim pokusima kojima bi bila svrha stvaranje »djeteta iz retorte« i koji bi se vršili u Paracelsusovu laboratoriju.

Zapravo se zna za samo jedan takav slučaj, kada je u jednome alkemičarskom laboratoriju bio proizveden ne jedan nego čak deset *homuncula*.

Neki Kammerer, osobni tajnik grofa Francisa Josepha Kueffsteina (1752-1818), vodio je od 1773. godine neku vrstu dnevnika, u kojem je bilježio sve izdatke, sve prihode, sva putovanja i sve što je bilo kojeg dana uradio njegov gospodar. (Tekst ovog dnevnika prvi je put objavljen u francuskome okultističkom časopisu *Le Sphinx*, a poslije ga je pretiskao Jean Finot u svojoj knjizi *La philosophie de la longévité*. Spomenimo i to da je grof Kueffstein bio bogati veleposjednik i visoki službenik na bečkom dvoru.) U dnevniku se s posve jednakom mirnom objektivnošću spominju među sobom vrlo različiti podaci kao što su, uzimimo, svota koju je grof platio za noćenje u nekom svratištu, cijena rižina pudera za njegovu vlasulju – i kako je bilo napravljeno deset *homuncula*.

Putujući po Italiji – saznajemo iz ovog dnevnika – Kueffstein se upoznao s nekim *abbéom* Gelonijem, koji je bio isto tako strastven poklonik rozenkrojcerovskih misterija kao i plemeniti grof. Dva srodna duha zatvorila su se u sablasnu Gelonijeovu radionicu-laboratorij i onda su ondje pet tjedana bez stanke i odmora, danju i noću proučavali i istraživali »zagonetke života«. Ovaj golemi trud nije bio jalov. Jednog dana u alambicima počela su se micati bića koja je, eto, stvorila nauka. Zapanjeni tajnik Kammerer vidio je na svoje oči točno deset *homuncula*: kralja, kraljicu, arhitekta, redovnika, rudara, redovnicu, serafima, viteza, te jednoga plavog i jednoga crvenog »duha«.

Svaki se *homunculus* nalazio u staklenoj posudi od dvije litre koja je bila napunjena vodom i pažljivo zatvorena. Kad su u posudama nastali *homunculusi*, odnijeli su ih u vrt i zakopali u gnojištu. Četiri tjedna dvojica učenjaka zalijevala su to mjesto nekakvom tajanstvenom tekućinom od koje je gnoj počeo fermentirati. Po svemu sudeći, to je snažno djelovalo na mala

stvorenja u staklenkama, što se moglo zaključiti po tome što su cičala kao miševi. Dvadeset i devetog dana alambici su iskopani iz gnojišta i vraćeni u laboratorij, gdje se na njima nekoliko dana vršio nekakav tajanstveni »dodatni postupak«. Tada se pružila Kammereru ponovno prilika da vidi svoje nove znance.

Promjena koju je tada vidio zapanjila ga je. *Homunculi* su lijepo narasli i krasno su se razvili, tako da su se na njima jasno vidjele karakteristike njihova budućeg života, odnosno zvanja. Muškarcima su narasle brade, žene su se proljepšale i bile su pune draži. *Abbé* ih je opskrbio odjećom i opremom, pa je kralj dobio krunu i žezlo, vitez mač i koplje, a kraljica skupu ogrlicu.

No, kad su jednom *homunculi* narasli, počele su nevolje. U prvom redu trebalo ih je hraniti svaka tri dana nekom hranom koja se pripremala po tajnim receptima. To je značilo da je svaki put trebalo posude otvoriti i ponovno zapečatiti, a mali su zarobljenici počeli pokazivati sve jaču želju da pobjegnu. Neki su imali i prilično opaku ćud: na primjer, dok ga je *abbé* hranio, redovnik ga je žestoko ugrizao za prst! (Tko zna – možda se tu radilo o čistome profesionalnom antagonizmu?)

Sve do ovoga časa Kammererovi dnevnički zapisi zvuče poput jeftine imitacije fantastičnih priča E. T. A. Hoffmanna ili Edgara Alana Poea, ali odmah potom nailazimo u njima na jedan vrlo autentičan podatak ili barem podatak koji se tako doima. Grof se vratio u Beč i ondje predstavio svoje »kreature« članstvu bečke rozenkrojcerove lože. Kammerer nije zapisao kako je izgledala i kako je tekla ova predstava; zabilježio je samo da je grof izbacio nekog gledaoca zato što se drznuo nazvati njegove *homuncule* »odvratnim puževima«. Kammerer je ipak pribilježio još nešto. Spomenuo je nekog grofa Thuna, tvrdeći da je on, Thun, povjerovao u sve Kueffsteinove tvrdnje i poslije se i sam pridružio njegovim istraživanjima i pokusima. U to vrijeme grof Thun bio je vrlo poznata ličnost u Beču. Bio je jedan od »čudotvornih ozdravitelja«; naime, govorio je da izvanredno uspješno liječi bolesnike na taj način što ih samo dodiruje rukama. Njegova karijera naprasno je završila 1794. godine u Leipzigu, gdje se u njegovoj ordinaciji našlo odjednom toliko pacijenata da on nije imao vremena da se osobno pozabavi svakim, pa su im njegovi pomoćnici vezali oči da ne vide što će se s njima događati i onda su umjesto njega vršili sve one *hokus-pokuse* koji su bili sastavni dio čitave ove podvale. No ta se varka otkrila, pa grofu nije preostalo ništa drugo nego da nestane.

No, vratimo se radije Kueffsteinovim *homunculima*, odnosno točnije rečeno, Kammererovu dnevniku.

Što su *homunculi* više rasli, to su postajali neposlušniji i zajedljiviji. Oni su u početku ponekad rado obogaćivali duh svoga gospodara i tvorca

mudrim predavanjima i svakojakim korisnim savjetima, ali se onda odjednom sve promijenilo. Kralj više nije htio razglabati ni o čemu drugom osim o politici, kraljicu su zanimali samo problemi koji su se ticali dvorske etikete, a rudar je htio pričati samo o podzemnom svijetu. Kad su bili loše raspoloženi, pokazivali su to na taj način što su ljutili grofa kojekakvim podrugljivim i bezveznim izjavama, baš kao da taj jadnik nije imao i svu silu drugih problema! Jednoga dana on je htio zapitati minijturnog redovnika, gdje se nalazi jedan nestali Paracelsusov rukopis – i tada se dogodilo nešto strašno. Naime, grofu je slučajno ispao iz ruke alambik u kojem je redovnik bio zatvoren, razbio se i njegov je stanovnik bio teško ranjen. Svi pokušaji da mu se spasi život ostali su uzaludni. Nije mu pomogao čak ni grofov magnetizam, pa je umro. Napravili su mu lijes od crne ljepenke i pokopali ga u vrtu, a grof se zacenuo od plača i ridanja!

Ni to nije bilo sve. Jednog dana Kammerer je posve slučajno zavirio u laboratorij i vidio nešto strašno. Kralj je nekako uspio izaći iz svoje staklene tamnice, i sada je grozničavo pokušavao skinuti pečat s posude u kojoj je bila kraljica. Kammerer je, naravno, odmah digao uzbunu. Grof i on jurnuli su u laboratorij i stali goniti zaljubljenog *homuncula*, koji je mah-nito bježao, skačući s jednog komada namještaja na drugi i divlje kolutajući očima. Uspjeli su ga uhvatiti tek kad je pao od umora i iscrpljenosti, ali je čak i tada imao dovoljno snage da žestoko ugrize gospodara za nos.

Vlasnika obitelji *homuncula* dočekalo je još jedno bolno razočaranje. Budući da se nikako nije mogao pomiriti s tim da je izgubio redovnika i kako je htio da se barem nekako utješi, odlučio je izvršiti nov pokus. On i grof Thun pokušat će napraviti *homuncula* admirala. Stvorili su ga, ali se baš nije moglo tvrditi da je savršen. Bio je manji od kakvog krpelja, i već nekoliko trenutaka pošto je bio napravljen uhvatili su ga žestoki grčevi i njegov se kratki život ugasio.

Eto, iznijeli smo sve što je o *homunculima* napisao Kammerer u svom dnevniku. Na žalost, mi ne znamo što se poslije toga događalo s umjetnim stvaranjem ljudi jer on o tome nije ništa napisao. U *Le Sphinxu*, već spomenutome okultističkom almanahu tvrdi se da je grof Kueffstein na kraju popustio pred molbama svoje žene, koju su sva ta »svetogrđa« jako uznemirila, pa je zato »raspustio« čitavu ovu neprirodnu obitelj. Kako je to uradio i što se poslije toga dogodilo njenim članovima – to ne znamo.

Isto tako ne znamo ni odgovor na jedno mnogo važnije pitanje: jesu li postojali ikakvi stvarni temelji za ovu fantastičnu priču ili je sve to grofov tajnik Kammerer lijepo izmislio. Ako je izmislio, postavlja se pitanje, zašto je to uradio? Sljedbenici i poklonici Paracelsusa prihvatili su to kao istinu, pa su tvrdili da je Kueffstein zacijelo napravio svoje *homuncule* po uputama »velikog alkemičara«, to jest Paracelsusa. Drugi su se, doduše, divili Para-

celsusu, ali su ipak smatrali da je njegova teorija o *homunculima* nekako previše pustolovna jer je nemoguće tako kršiti zakone prirode. No, s druge strane – razglabali su oni – pokazuje da su ona minijaturna bića zapravo elementarni duhovi, isti oni duhovi koji i inače igraju tako krupnu ulogu u Paracelsusovu učenju. Što su *elementarni duhovi*? To su nadnaravna stvorenja takozvanog prijelaznog tipa, koja su na pola puta između ljudskih bića i duhova, ali podliježu zakonima prirode.

Ovo naučno objašnjenje dovodi čovjeka u napast da ga prihvati, ali ipak oklijeva zbog jednoga malog detalja. Zbog kravljeg mokračnog mjehura kojim su se zatvarale staklenke. Dobro se sjećam sajмова i proštenja po srednjoevropskim gradićima, na koje sam odlazio kao dječak, pa sam tako zapamtio i *Minimaxa*, đavolčića zatvorenog u staklenku, kojeg su ondje pokazivali za novac. »Minimax, izvrši svoju dužnost!«, zapovjedio bi njegov vlasnik i gospodar i minijaturni bi đavolčić poslušno zaronio do dna posude, a onda bi, pokorivši se novoj zapovijedi, isto tako poslušno izronio. Ova lukavo napravljena igračka mogla se vidjeti i na francuskim sajmovima, ali se ondje nije zvala *Minimax* nego *diable cartésien* (»kartuzijanski đavo«), iako se na temelju toga nipošto ne bi smjelo uzeti kao sigurno da ga je bio izumio baš Descartes. Bio je tu na djelu u biti posve jednostavan trik. Uzela bi se posuda napunjena do vrha vodom, a onda bi se u nju stavila spomenuta đavolja lutka, koja je u svojoj unutrašnjosti nosila balast. Težina tog balasta podešavala bi se sve dok lutka ne bi imala istu težinu kao količina vode koju je zapremala, a to znači da, u skladu s Arhimedovim zakonom, nije ni tonula niti se dizala prema površini. No, u unutrašnjosti lutke nalazila se i stanovita količina zraka. Kad bi sve bilo gotovo, posuda bi se pokrila i hermetički zatvorila pomoću mokračnog mjehura krave, a on bi se, služeći sada kao kakva opna, dobro i čvrsto napeo, zategnuo. Ako bi netko prstom pritisnuo tu membranu, ušla bi, kroz posebnu malu rupu u trbuhu *Minimaxa*, u njegovo tijelo mala količina vode, i to zato što se je povećao tlak. Težina *Minimaxa* tada bi se povećala i on bi, naravno, potonuo na dno. Međutim, kad bi se s opne maknuo prst, nestalo bi toga povećanog tlaka. Tada bi zrak u *Minimaxu* istisnuo onu dodatnu količinu vode iz njegova tijela – i poslušni mali đavo izronio bi i vratio se u prvobitni položaj.

U redu, mi doista smijemo pretpostaviti da je grof Kueffstein našao u Italiji tu igračku i donio je u Beč, i da je, želeći prevariti druge, odlučio da u prvom redu prevari vlastitog tajnika, ali tu pretpostavku obara ono što nalazimo u tajnikovom dnevniku. To nas nagoni da postavimo posve umjesno pitanje: kako se onda moglo dogoditi da je taj tobožnji *homunculus-Minimax* uspio uteći iz svoga vodenog zatvora i skakati po pokućstvu?

Mislim da nam odgovor nudi tragična povijest procesa protiv vještica. U lipnju 1603. godine pariški je sud osudio na smrt na lomači neku Mar-

gueritu Bouchey, koja je bila uhapšena pod optužbom da je u svojoj kući držala jedan primjerak vrlo poznate vrste »đavola«, *živu mandragoru*, i da ga je ne samo hranila nego čak dojila. Nesretnica je pod mukama priznala da je optužba protiv nje osnovana i da je tog *incubusa* bila dobila od njegova prijašnjeg gospodara. Bilo je to malo biće odvratna izgleda, vrlo slično malome ružnom majmunu...

Po svoj prilici Kueffsteinov zaljubljeni »kralj« bio je dresirani majmunčić kojega je bio kupio u Italiji od nekog Savojsca. *Abbé Geloni*, još jedan živi suvenir što ga je grof bio donio iz Italije, nije svom domaćinu davao poduku s područja okultnih nauka nego ga je naučio nekoliko cirkusnih trikova. I tako zapravo zapanjeni tajnik Kammerer nije ništa izmislio, nego je uradio ono što obično čine ljudi dok šire glasine o tajanstvenim događajima kojima su prisustvovali: u ono što je doista vidio on je unio vlastite izmišljotine, i naposljetku je samoga sebe uvjerio da je vidio *homuncula Don Huana*, a ne običnoga zločestog majmunčića...

No, jednu smo stvar ipak utvrdili: da je Paracelsus naučavao kako je moguće stvarati ljudska bića bez ikakva sudjelovanja žene. A ako je to točno, onda je točno i nešto drugo, to jest da žene mogu rađati djecu drukčije nego što im to nalaže priroda.

Da je tome tako, imamo siguran dokaz, a pruža nam ga spis jedne sudske presude! (Objavio ga je V. Warée u knjizi *Curiosités judiciaires*, koja je izašla u Parizu 1859. godine, ali se prije toga često navodio u njemačkim knjigama iz XVII stoljeća. Ja sam ga tako našao u slijedećim knjigama: *Der Grosse Schauplatz* od G. Ph. Harsdörffera, koja je izašla u Hamburgu 1649., *Relationes Curiosae* od E. G. Happela, koja je, također u Hamburgu, izašla 1691., *Metamorphosis telae judicariae*, Nürnberg, 1684. godine.)

U francuskom gradu Montpellieru plemić Aiguemere stupio je u službu kardinala Valettea i otišao s njim u Alzas. Nakon četiri godine izbivanja iz domovine Aiguemere je umro. Zbog mnogih okolnosti, koje ovdje nisu ni malo važne, Aiguemereova žena nije mogla s njim boraviti na kardinalovu dvoru i biti u njegovoj pratnji, pa je ostala doma, te je one četiri godine provela u časnoj kreposnoj samoći.

Zbog svega toga braća pokojnog plemića, gospoda De la Forge i De Bourg-le-Mont vraški su se iznenadila kada su, kratko vrijeme nakon bratove smrti saznala da je njihova obudovjela snaha, gospođa Madeleine, trudna. Njihovo iznenađenje preraslo je u pravu srdžbu kad su nakon nekog vremena saznali da se dogodio »sretni događaj« – to jest da je Madeleine rodila. Nije se njih ticao moral *madame* Madeleine nego ih je pogodilo i razbjesnilo nešto drugo – to da je dječak, koji se tako rodio, bio upisan u crkvene matične knjige kao zakoniti sin pokojnog *monsieura* Aiguemèrea, pa je tako postao zakoniti nasljednik čitava njegova imetka.

Oni to, dakako, nisu mogli prihvatiti, po su pokrenuli parnicu sa zahtjevom da njihov sinovac bude proglašen vanbračnim, nezakonitim djetetom. O ishodu parnice nije moglo biti nikakve sumnje. Budući da je na sudu dokazano da udovica nije vidjela svog muža one četiri godine koje su prethodile njegovoj smrti, sud je presudio da pokojni plemić nije nikako mogao biti otac tog djeteta. Zato je dječak proglašen nezakonitim i tako isključen iz nasljedstva.

No, udovici kao da nije bilo ni na kraj pameti da prihvati tu presudu, pa je podnijela žalbu višem sudu u Grenobleu. Svoju žalbu na presudu *madame Madeleine* zasnovala je na vlastitoj svečanoj izjavi da je za vrijeme muževljeve odsutnosti od kuće živjela čistim i kreposnim životom i da za sve to vrijeme ni jedan jedini muškarac nije prestupio prag njene kuće, pa ne dolazi u obzir da bi netko bio otac njena djeteta. Ono što se doista dogodilo zvuči, doduše, fantastično, ali je ipak istinito: kratko vrijeme prije svoje smrti muž ju je posjetio, doduše, ne u stvarnom, fizičkom smislu nego kao prikaza u snu, i to ne u jednom nego u nekoliko snova, a svaki je taj sastanak u snovima bio kao bračni sastanak u stvarnom životu, pa zato, naravno, nisu izostale ni posljedice. Čim se to dogodilo, ona je o tome pričala nekim osobama, koje će posvjedočiti. Na kraju svoje žalbe zatražila je da sud sasluša te svjedoke i čuje mišljenje nekih stručnjaka.

Tada se dogodilo nešto što je zaprepastilo sve razumne ljude: sud je prihvatio zahtjev da budu saslušani ti svjedoci i vještaci.

Kao svjedoci dale su svoj iskaz plemenite gospođe Elisabeth Delberiche, Louise Nacard, Marie des Salles i još neke. Sve su one pod prisegom izjavile da im je u prvim danima svoje trudnoće gospođa Madeleine doista pričala o svome čudesnom snu i da im se zaklela da nikada nije imala ništa s bilo kojim drugim muškarcem osim vlastitim mužem. Prema tome, dijete koje je rodila može biti samo plod onog njenoga izvanredno živog sna.

Ova zanimljiva svjedočanstva upotpunile su četiri babice: Guillemette Garnier, Louise Dartault, Perrette Chauffage i Marie Laimant. Četiri *femmes sages* dale su na dlaku istovjetan iskaz: da je tako nešto posve moguće i da one znaju za nekoliko sličnih slučajeva.

Sud je vodio ovaj proces vrlo savjesno, pa se nije zadovoljio samo iskazima četiriju babica nego je kao vještake pozvao četvoricu veoma uglednih liječnika i od njih zatražio da o tome daju svoj stručni sud. Nakon zrela razmišljanja doktori Denis Sardine, Pierre Méraud, Jacques Gaffié i Aliemor de Belleval zaključili su i iskazali pred sudom da ono što tvrdi *madame Madeleine* nipošto nije nemoguće. U prilog svom stavu iznijeli su i nekoliko jakih argumenata, od kojih je najjači potjecao iz turskih harema. Naime, kako tvrde stručnjaci, ondje se često događa da odaliske daruju svom gospodaru živi znak svoje ljubavi, to jest dijete, iako žive potpuno

odvojeno od svijeta i premda njihov gospodar još nije našao vremena da im pokloni pažnju. Za to postoji medicinsko objašnjenje, ali je ono »nezgodno za pristojne uši« (kako je to napisao u svojoj knjizi G. Ph. Harsdörffer).

Sud je pomno odvaguo sva ta svjedočanstva i naposljetku je donio presudu – i to u korist madame Madeleine. Evo kako je glasila ta zaista jedinstvena presuda:

»Uzevši u obzir iskaze svjedoka, te mišljenja i stručne sudove velikog broja liječnika, babica i drugih uglednih osoba, koje su sve stanovnici Montpelliera, o vjerojatnosti činjenice koja je predmet spora, ovaj sud donosi presudu kojom se dotično dijete proglašava zakonitim sinom i nasljednikom *sieura* d'Aiguemčrea. Sud istovremeno naređuje *sierurima* De la Forgeu i De Bourg-le-Montu, podnositeljima prvobitne tužbe, da dadu izjave kako je gorepomenuta gospođa d'Aiguemere čestita i kreposna žena, vrijedna svakog poštovanja, i da po pravomoćnosti ove presude o tome podnesu pismenu izjavu. 13. veljače 1637....«

To je ipak bilo previše! Dva brata pokojnog d'Aiguemèrea možda bi nekako bila podnijela da ono malo kopile preseže na plemićku titulu njihova pokojnog brata i domogne se njegova imetka, ali ako bi izdali pismenu potvrdu o dobrom moralu svoje nevjerne snahe, izložili bi se općem ruglu... Jedna im je stvar bila posve jasna: da se čitav grad urotio da pomogne preljubnici. »Otac iz snova« bio je mrtav i nije mogao ništa poduzeti, a *pravi* otac zacijelo je neki visoki gradski funkcioner, koji je sve to izmislio i upotrebljavao druge kao svoje marionete.

Bijesna braća podnijela su žalbu najvišem naučnom autoritetu, pariškom sveučilištu Sorboni, znajući dobro da su ondje monpelijerski zavjerenici nemoćni. Sorbona je opovrgla opravdanost presude u Grenobleu i proglasila je »pogrešnom u najvećoj mogućoj mjeri«. »Dijete snova« opet je proglašeno nezakonitim i oduzeto mu je pravo na nasljedstvo.

Što da sudimo o »stručnom mišljenju« one četvorice liječnika iz Montpelliera? Nisu oni bili tako krivi, kao što se možda nama čini, jer je u XVII stoljeću bilo još vrlo rasprostranjeno vjerovanje da *vjetar* ima moć da u utrobama ženki stvara život.

Kao mnoga druga slična vjerovanja tako je i ova čudna biološka teorija zapravo potekla iz klasične literature. U svojim *Georgicama* (III, 271) Vergilije pjeva o Zefiru, zapadnom vjetru, koji ponekad preuzme ulogu pastuha, pa oplodi ždrebicu. Plinije je naučno formulirao ovo čudo prirode i opisao ga isto onako sažeto kao što je sve opisivao:

»Poznato je da u Portugalu, i to u kraju oko Lisabona i rijeke Tajo, kobile okreću leđa zapadnom vjetru i tako bivaju od njega oplodene. Ždrebac iz takve veze izvanredno je brza, ali ne živi više od tri godine.« (Lib, VIII, c. 42.)

U bilješkama kojima je popratio svoj esej *Hippomanes* Pierre Bayle drži da ovaj mit potpuno zaslužuje da se o njemu raspravlja. Bilo je veoma mnogo latinskih pisaca (Varro, Solinus, Columella itd.) koji su uzimali sasvim ozbiljno ljubavne nestašluke vjetrova. U redu, kazat će netko, ti su pisci živjeli veoma davno, pa njihovo mišljenje nije više nimalo važno, ali je neprilika u tome da su ovi razbludni vjetrovi puhali još i potkraj XVIII stoljeća. Među mnogim pristašama ove teorije Bayle spominje Louisa Carriona, profesora na Sveučilištu u Louvainu, i kaže da je on u to čvrsto vjerovao. Takvo prihvaćanje kojekakvih brbljarija iz prošlosti, koje su tokom vremena stekle snagu tradicije, tipično je za kabinetske učenjake koji nikad ne izlaze iz svoga bjelokosnog tornja, nikad ne napuštaju svoj pisaći stol i u ovakvoj situaciji radije vjeruju u ono što piše u nekoj knjizi nego, uzmimo izjavama putnika koji su bili u Portugalu i koji su ondje uzalud tražili da im se pokažu kobile koje je oplodio vjetar. Takvih kobila nije ondje nitko nikada vidio, i svi su domoroci uporno tvrdili da se njihova ždrebada oždrebila kao plod zakonite rekli bismo bračne veze s posve običnim pastusima.

Malo-pomalo otkriveno je porijeklo ove legende. U davna vremena feničanski pomorci istraživali su tada još nepoznatu zapadnu obalu Iberije, i odande su se vratili s viješću da ondje blagi oceanski povjetarac oploduje tlo, pa se zato na tamošnjim bujnim i sočnim pašnjacima i livadama uzgajaju konji koji su brzi poput vjetra – tako brzi kao da im je upravo vjetar otac. Netko je pobrkao te podatke, umočio ih u malo ili mnogo naučnog umaka i onda ih odaslao u svijet.

Sud u Grenobleu ne bi se bio usudio donijeti svoju slavnu presudu da se u to vrijeme ovakve legende nisu prihvaćale kao stvarnost. A ako se prihvati tvrdnja da portugalske kobile prkose prirodi, zašto se ne bi prihvatila ona da je francuska dama zanjela u snu?!

Otprilike sto godina kasnije, sredinom XVIII stoljeća, londonska *Royal Society* pozabavila se sličnim slučajem. O raspri koja se o tome vodila i o njenome konačnom ishodu ima malo podataka, ali je ovdje važno da se ona vodila. To nam dokazuje jetka satira koju je o tome pod pseudonimom Abraham Johnson napisao zakleti neprijatelj *Royal Society* sir John Hill. Njegova satira, izdana u obliku knjige, doživjela je veliku popularnost i našla se čak u knjižnici Marije Antoanete. Njen je naslov glasio: *Lucina sine concubitu*.

Sir John pošao je od suvremenoga naučnog shvaćanja da je zrak doslovce sav prožet bezbrojnim sitnim životinjicama koje se zovu *animalculae*, a tako su sitne da se ne vide samim okom. Ako uđu u žensko tijelo, to im daje snagu i krepkost, pa u tako povoljnim okolnostima izrastu u prava ljudska bića. To ujedno služi i kao objašnjenje vjetrovitog porijekla portu-

galske ždrebadi, jer je zapadni vjetar pun *animalcula*. Autor knjige, potpisani kao Abraham Johnson, tvrdio je da je izradio napravu nazvanu *cilindrico-catoprico-rotundo-concavo-convex*, pomoću koje je onda izvukao iz zapadnog vjetra stanoviti broj *animalcula* i poslagao ih na komad papira kao ličinke svilene bube. Kad ih je stavio pod sitnozor, vidio je da su to zapravo potpuno razvijeni, ali sićušni muškarci i žene. U interesu nauke odlučio je da nastavi pokuse. Pozvao je svoju mladu služavku, nagovorio je da proguta nekoliko *animalcula* u alkoholu i ona je odmah zatrudnjela.

Ova je opaka mala satira zauvijek otela Zefiru, bogu zapadnog vjetra, slavu da može praviti djecu. Francuzi su objeručke prihvatili ovu temu, pa je već godinu dana poslije toga izašla »satira satire« s izazovnim naslovom *Concubitus sine Lucina ou Plasir sans peine*. (Ova francuska satira tiskana je u Londonu 1752. godine.)

Jedna od najzabavnijih posljedica ovoga velikog izdavačkog pothvata bilo je da je veliki njemački učenjak Albrecht von Haller sve najozbiljnije shvatio i uvrstio to djelo u svoju bibliografiju *Bibliotheca anatomica*!

Slučaj portugalskih kobila razbudio je bujnu maštu nekih pripovjedača, ali s jednom razlikom. Naime, oni nisu tvrdili da može oploditi vjetar nego – snijeg. U zbirci *Cent nouvelles nouvelles* (koja je prvi put izašla 1432. g.) nalazi se i priča o nekom trgovcu koji je, vrativši se kući s putovanja što je potrajalo deset godina, našao doma dijete kojega nije bilo u vrijeme kad je odlazio. Njegova je žena bila spremna s objašnjenjem: »Ja ti se kunem da si jedini muškarac kojega sam poznala, ali evo što se dogodilo dok te nije bilo. Jednog jutra otišla sam u vrt da nabere malo kiselice za ručak. Odjednom mi se prohtjelo da pojedem malo kiselice, pa sam uzela jedan list i odmah ga pojela. Dobro se sjećam da se na njemu zadržalo malo snijega, koji je bio padao prethodne noći. Čim sam progutala list, osjetila sam se upravo onako kao što sam se prije osjećala kada sam zaniijela. A to znači da ovaj krasni dječak nije samo moje nego i tvoje dijete.« Muž je bio oprezan i trijezan čovjek, pa se pretvarao da vjeruje ženi. Čekao je nekoliko godina da dječak odraste, a onda ga je poveo na jedno svoje poslovno putovanje u Afriku i ondje ga je prodao kao roba. Kad se vratio kući, žena ga je, dakako, zapitala gdje je njihov sin, a on joj je odgovorio tužno uzdahnuvši: »Draga moja, dogodilo se nešto strašno. Kad smo se iskrcali u Africi, vladala je strašna vrućina i naš se dječak rastopio jer je, kao što sama znaš, bio dijete snijega. Sve se tako brzo dogodilo da mu nisam mogao pomoći. Nemoćno sam gledao kako se on topi pred mojim očima...«

Ova je priča preživjela nekoliko stoljeća i uvijek se ponovno pričala. Bila je to, naravno, šala, ali je samo njeno postojanje za nas dovoljno čvrst dokaz da se u vrijeme kada je nastala ovakvi događaji nisu smatrali baš posve nemogućim. Poslije je Grécourt upotrijebio ovaj motiv u svojoj poemi

D'enfant de neige, a mađarski pisac Samuel Andrad u svojoj varijanti upotrijebio je umjesto snijega ledenu sigu.

Jedan od najslikovitijih primjera »očinstva na daljinu« dao je slavni mađarski romanopisac Mór Jókai u svom romanu *Doživljaji zloglasnog pustolova iz sedamnaestog stoljeća*. Jókai je, naravno, proširio i obogatio izvornu priču, koja se, zapravo, sastojala od samo nekoliko rečenica koje su izašle u knjizi *Rheinischer Antiquarius*. Nekog pustolova koji se u Nizozemskoj bogato oženio nagovarala je žena da otputuje u Istočnu Indiju i stekne ne samo bogatstvo nego i slavu. On je ondje ostao nekoliko godina i za to je vrijeme stekao oficirski čin, a onda se vratio doma, gdje je zatekao dijete kojega nije bilo kad je otišao, jer se rodilo u njegovoj odsutnosti. Žena je i u ovom slučaju imala spremno objašnjenje. Jedne je noći čeznutljivo sanjerala o njemu, tj. o svom mužu, i dogodilo se nešto, u najmanju ruku, neobično: zaspala je i onda u snu odletjela na čudesni način u Istočnu Indiju, gdje se s njim, svojim suprugom, upustila u ono što obično nazivamo bračnim odnosom. Muž je mudro postupio. Pravio se kao da u sve vjeruje, ali je nakon nekog vremena poveo ženu na neki izlet u prirodu i ondje je gurnuo u živi pijesak u kojem je jadno zaglavila.

Moglo bi se reći da je Jókaijev randevu u snu zatvorio krug i da smo se tako vratili na početak, to jest na san što ga je bila usnula udovica iz Montpelliera. Ova nizozemska priča uvrštena je u slavnu knjigu koju je učeni Martin Zeiler objavio pod naslovom *Miscellanea oder Allerley zusammen getragene politische, historische und andere Denckwürdige Sachen* (Nürnberg, 1661). Zeiler, inače profesor Sveučilišta u Ulmu, tvrdio je da ima sigurne i nepobitne dokaze da se tako doista dogodilo, i to u nizozemskom gradu Vlissingenu, samo četiri godine prije izlaska njegove knjige, a njegovu junakinju, našu slamnatu udovicu, prenijeli su u Istočnu Indiju »dobrostivi duhovi«.

Nakon svega ovoga, putovanje supruge Samuela Guppyja doima se gotovo poput antiklimaksa. Ta dobra i plemenita gospođa završila je, navodno, svoje putovanje 1871. godine, i to samo iz jednog dijela Londona u drugi. Duhovi su je »u tren oka prenijeli« iz njene kuće u Highburyju u jednu kuću u Lamb's Conduit Streetu a ta je bila udaljena otprilike tri milje. Ona se jednostavno »stvorila«, baš kao da je s neba pala, usred jedne spiritističke seanse što se ondje održavala. U svojoj knjizi *Poltergeists Over England* Harry Price kaže: »Tu se, naravno, radilo o običnoj podvali, ali s druge strane mora priznati da nikome nije pošlo za rukom dokazati da je ovo suvremeno 'Venerino putovanje' prijevara.« (Inače je »moderna Venera« stigla na onu seansu samo u donjem rublju, a imala je točno 102 kilograma.) Možda se kao sretna okolnost može navesti činjenica da je ovo noćno putovanje ostalo bez posljedica, jer se obitelj Guppy nije povećala.

5

Nauka je oduvijek tvrdoglavo i neumorno nastojala razmrsiti zakučastu tajnu ljudskog života. S jedne strane trudila se da umjetno stvori život; s druge strane pokušavala je natjerati samu smrt da se pretvori u izvor života.

Postupak kojim se to htjelo postići zvao se palingeneza.

Da bismo se razumjeli, moramo se u prvom redu upoznati s nekim neobičnim pojedinostima koje se tiču preporođanja *feniksa*.

U antičkom svijetu *feniks* je bio simbol besmrtnosti, simbol vječnosti. U tom su ga značenju držali bizantski carevi, prikazujući njegov lik na kovanom novcu i medaljama. Evropski vladari stoljećima su stavljali lik ove besmrtne ptice na svoj kovani novac, a onda su se vjerovanju u preporođanje feniksa pridružili ideali bezgrešnog začeca, savršenstva i čistoće. Godine 1665. švedska kraljica Kristina naredila je da se iskuje medalja s likom feniksa s natpisom *Makellos*, ali se, na žalost, ta zagonetna riječ nije mogla pronaći ni u jednom tadašnjem rječniku grčkog jezika, a filozofi su sebi uzalud razbijali glavu upinjući se da otkriju njezino pravo značenje. Kristina je sve to neko vrijeme mirno gledala, a onda je, bez zloradosti, razotkrila tajnu. *Makellos* nije nipošto grčka nego njemačka riječ, a znači »bezgrešan«.

Ako vas zanima izgled feniksa, možemo vam kazati da su se svi njegovi opisi poklapali u jednoj tvrdnji: da je to vrlo lijepa ptica, po obliku nalik na rajsku pticu ali od nje mnogo veća – otprilike kao odrasli orao. Na glavi i vratu ima zlačano perje, na grudima žarkomodro. Ostali dio obrastao je crvenim, žutim i zelenim perjem. Na repu se smjestila prava paleta boja, od nježnoružičaste do grimizne. Ta univerzalna istovjetnost opisa feniksa morala je pobuditi dubok dojam već i zato što se nikada i nigdje nije pojavio čovjek koji bi tvrdio da je tu pticu vidio na svoje oči. Vjerojatno je netko, tko je živio u dalekoj magli prošlosti, zamislio da ova slavna ptica naprosto mora izgledati upravo ovako i nikako drukčije, a onda se ta tlapnja pretvorila u činjenicu i skakala iz knjige u knjigu poput neke lepršave ptice.

Čudo ponovnog rađanja feniksa uvijek se događalo u Egiptu, i to u hramu boga Sunca u Heliopolisu. Kad bi feniks osjetio da mu se približava smrt, doletio bi s istoka u Heliopolis mlatarajući krilima. Ondje bi na oltaru boga Sunca napravio gnijezdo od raznih mirisnih trava i sjeo u nj. Od njegova sjajnog perja odbijale su se sunčeve zrake, pa je sav blistao, ali bi one zapalile gnijezdo, pa bi feniks izgorio do pepela. Sutradan bi iz toga pepela izašao mali crv, koji bi odmah počeo rasti i to veoma brzo, tako da bi samo nakon nekoliko dana izrastao u odraslog feniksa, koji bi zamahnuo krilima

i odletio, započevši tako svoj novi život. Drugim riječima, feniks je bio besmrtan.

Grčki i latinski autori uvjeravali su da svaki takav »životni ciklus« feniksa traje oko 500 do 550 godina. Egipatski izvori bili su što se toga tiče još točniji. U njima se, naime, tvrdilo da se feniks vraća u hram boga Sunca svake 652. godine da bi ondje izgorio u pepeo. U egipatskim hramovima čuvali su se zapisi u kojima se tvrdilo da je feniks bio viđen u doba vladavine faraona Sesostrisa (godine 2555. prije naše ere), da se opet pojavio za vladavine faraona Amosa, godine 1904. prije naše ere, i tako dalje. Polazeći od tih dokumenata, današnji su astronomi izračunali da je feniksov život od 652 godine, to jest takozvano feniksovo razdoblje, bio po svom trajanju istovjetan vremenu koje prođe između dvaju prijelaza Merkura preko Sunčeve orbite. Drugim riječima, feniks zapravo nije bio ništa drugo nego jedan od astronomskih simbola, znakova, to jest hijeroglif kojim se označavao spomenuti prijelaz Merkura kroz Sunčevu putanju.

A onaj »crv«? On nije bio ništa drugo nego kratica za taj hijeroglif. Izašao je iz prašine koja je prekrivala prastare knjige i onda se u mašti pjesnika i tvoraca mitova pretvorio u sjajnu pticu. Nešto se nekadašnjim učenicima ipak mora priznati, a to je da nisu baš svi prihvaćali predaju o feniksu kao istinu. Bilo je, naravno, skeptika. Njima, doduše, nije pošlo za rukom razotkriti i protumačiti postanak i porijeklo ovog mita, ali su navodili snažne argumente kojima su dokazivali da ta čudesna ptica nikada nije postojala. Njihov glavni argument odlikovao se silnom jednostavnošću. Biblija, naime, tvrdi da je Noa primio u svoju arku po jednog mužjaka i jednu ženku od svake životinjske vrste, a to je značilo da su se one životinje koje su preživjele opći potop mogle razmnožavati samo prirodnim parenjem, a to je onda bila u potpunoj suprotnosti s bilo kakvim mitom o postojanju ptice koja se preporada iz vlastitog pepela.

Ovo nije mjesto da raščlanjujemo ovo naučno ili pseudonaučno objašnjenje, ali nešto možemo ipak reći. Ako vam se ikada pružila prilika da s kakve uzvisine gledate egipatske piramide i zalazak sunca nad tamošnjom pustinjom, neće vam se biti teško dosjetiti kako je, zapravo, nastao mit o feniksu, jer je ovaj svakodnevni prizor jedan od najdivnijih i najveličanstvenijih vatrometa koje je stvorila priroda. Sunce koje zalazi pobuđuje dojam kao da je u pravom smislu zapalilo pustinju i kao da se plamenovi tog požara dižu prema nebu koje postaje crveno poput krvi. Nije teško zamisliti kako je na to reagirala mašta primitivnih ljudi koji su ondje živjeli u onoj dalekoj, drevnoj prošlosti, nije teško dokučiti što su o tome mislili, kako su sebi tumačili taj nebeski spektakl. Bilo im je jasno da je Sunce izgorjelo u vlastitom plamenu, ali su znali da će ono sutradan, baš kao svakog drugog dana, opet uskrsnuti...

No, treba znati da učeni ljudi prošlih stoljeća nisu gotovo nikad izlazili iz svojih kabineta. Prastare knjižurine, uvezane u teleću ili svinjsku kožu, stajale su pred nosom lijepo poredane poput vojnika, a oni su dobro znali da su u njima svjedočanstva njihovih velikih i slavnih prethodnika. Jednom je netko opisao feniksa, onda je to netko od njega prepisao, netko je tome nešto dodao i tako dalje. Broj se »svjedoka« povećavao, na tucete, stotine; a kada jednom dvadeset ili sto dvadeset uvaženih stručnjaka nešto tvrdi, onda je to zacijelo točno i istinito...

Upravo je feniks odveo tadašnje učenjake do teorije palingeneze.

U početku oni nisu pokušavali podići čovjeka iz prašine ili pepela, nego su se u svojim prvim pokusima zadovoljili cvjetovima. Naime, ova naučna maštanja polazila su od postavke da u prirodi ništa ne nastaje, da se u njoj ništa ne gubi. Ako se kraljica cvijeća, predivna ruža, osuši, a onda posebnim, za to prikladnim postupkom pretvori u prašinu, ta će prašina imati u sebi sve one soli koje su se nalazile u ruži dok je bila živa, a u svakom zrcnu tih soli bit će sva ona počela od kojih je bila sazdana biljka – baš kao što se nalaze u njenom sjemenu. Te soli treba onda kakvim prikladnim kemijskim postupkom izvući iz pepela, odnosno iz prašine, zatvoriti ih u *alambik* i staviti na vatru. Zbog djelovanja topline ona počela života izaći će iz soli i spojiti se, odnosno sjediniti u skladu s tzv. »zakonima simpatije«. A što će se tada dogoditi? Pred našim će očima izrasti iz te smjese prava pravcata živa ruža u svoj svojoj ljepoti. Samo to neće biti prava ruža nego obični fantom, to jest duh one ruže od koje je sve to nastalo. Ako *alambik* maknemo s vatre, taj umjetno stvoren cvijet odmah će uvenuti, a potom nestati.

Ovo je sve bila teorija, a kako je bilo s praksom? Je li doista nekom pošlo za rukom otkriti onaj »prikladni postupak« o kojem se govorilo u teoriji i onda pomoću njega oživiti mrtvi cvijet?

Da, to se doista dogodilo, a svjedok je bio sir Kenelm Digby, engleski pisac, kapetan ratne mornarice i diplomat, čovjek koji je služio Karla I, Cromwella i Karla II, koji je bio prijatelj Decartesa i autor knjiga i brošura kojima se ne zna broja.

Sir Kenelm, doduše, nije tvrdio da je sve to vidio na svoje oči, pa je njegovo svjedočanstvo o tome zapravo svjedočanstvo iz druge ruke. Taj drugi, pravi svjedok, odnosno očevidac svega toga, bio je André Duchesne, poznatiji u nauci kao Andreas Quercetanus i kao »otac francuske historiografije«. On je na svoje oči vidio u laboratoriju nekoga poljskog alkemičara dvanaest začepljenih i zapečaćenih staklenki: u jednoj je bio ružin pepeo, u drugoj pepeo tulipana i tako dalje. Taj Poljak stavio je staklenke na umjerenu vatru i već za nekoliko minuta u njima su se pojavili čudesni cvjetovi – feniksi, a kad ih je skinuo s vatre, cvjetovi su se opet pretvorili u pepeo.

Tko je bio taj poljski alkemičar i gdje se bavio magijom? Odgovor na to pitanje nisu dali ni Digby ni Quercetanus-Duchesne, ali to ipak nije ni najmanje smetalo onima koji će poslije pisati o palingenezi: oni su se svi pozivali na ovo englesko, odnosno francusko svjedočanstvo i tako dokazivali veliki uspjeh tajanstvenog Poljaka.

Sva je sila knjiga što obrađuju teoriju i povijest palingeneze – od knjige abbéa de Vellemona *Curiosités de la nature* (Pariz, 1753) do knjige Pierrea Lebruna *Histoire critique des pratiques superstitieuses* (Pariz, 1702), od Karl von Eckartshausenova djela *Aufschlüsse zur Magie* (München, 1806) do knjige Louisa Figuiera *L'alchimie et les alchimistes* (Pariz, 1860). Od svih tih pisaca rijetko se koji potrudio da se vrati čak do Quercetanusa; većini je bilo dovoljno što su mogli citirati knjigu sir Kenelma koju su autori s Kontinenta upoznali u njenome francuskom izdanju, što je nosilo naslov *Discours sur la végétation des plantes* (Pariz, 1661).

Često citirani svjedok bio je i Athanasius Kircher, učeni jezuit. Za njega se tvrdilo da je mogao preporučati cvjetove iz njihova pepela. On je taj postupak bio pokazao švedskoj kraljici Kristini, a onda je, jedno večer, zaboravio staklenku s pepelom od ruže u prozoru i od iznenadno nadošle hladnoće ona se rasprsnula. Sir Kenelm Digby u svojoj knjizi jamčio je da je ova priča istinita. »Kircher mi je odao tajnu svog postupka«, napisao je, »ali u to sam vrijeme bio zauzet mnogo važnijim stvarima, pa zato nisam ponovio njegov pokus.«

Doista je prava šteta što ga nije ponovio, a još veća što nije bio tako blagoglagoljiv kao što je to, prema njegovim riječima, bio otac Kircher, pa tako nije objavio jednu neusporedivo važniju tajnu: kako se iz pepela mogu ponovno stvarati životinje – i to prave, žive i jestive životinje.

Mi kažemo da je to prava šteta zato što je Digby tvrdio da mu je baš to bilo pošlo za rukom. On je izabrao pet krasnih jastoga, a onda ih je, po nekome svome tajnom postupku, kuhao, pekao, uranjao u razne tekućine i držao u nekakvom rasolu, da bi ih onda osušio i pekao na jakoj vatri sve dok se nisu – još govorimo o jastozima – pretvorili u »pepeo od jastoga«. Taj pepeo bio je pun onih soli koje će poslužiti kao polazna točka jastogova ponovnog rađanja. Tim se pepelom Digby bavio sve do konačna uspjeha, dok nisu iz toga pepela izašli živi sitni jastozi, koji su odmah počeli rasti i gojiti se, pa ih je on poslije nekog vremena slasno pojeo.

Sir Kenelm postupio je zaista sebično kad je odlučio da ovu veliku tajnu zadrži za sebe! Ništa drugo ne možemo kazati, pogotovu kad uzmemo u obzir današnje cijene jastoga!

No, drugi učenjaci vodili su više računa o probitku čovječanstva, pa su objavljivali rezultate svojih istraživanja. U drugom dijelu Eckartshausenove knjige ima ništa manje od trideset recepata koji govore o tome kako se

mogu »rekreirati« razne životinje i biljke iz njihova pepela. Međutim, to što je Eckartshausen iznio ima ipak jedan prilično nezgodan nedostatak: nijedan od tih recepata ne govori o obnavljanju takvih životinja koje bi mogle obogatiti smočnicu i ishranu kakve obične ljudske obitelji. Tu se, naime, govori o preporadanju škorpiona, komaraca, zmija i glista. (Što se tiče glista, one su u početku vrlo male, sitne, ali ako ih dobro hranite masnom zemljom, narastu do divovskih razmjera.)

Ako vas zanima »rekreiranje« glista i škorpiona, pokušajte izvršiti slijedeći pokus. Uzmite pile koje se tek izleglo, stavite u *alambik*, držite ga na jakoj vatri sve dok se ne pretvori u pepeo, hermetički zatvorite *alambik* i zakopajte ga u zemlju. Poslije nekoliko dana u alambiku će se pojaviti gusta i žitka tekućina, koja će nastati od vrenja, fermentacije. Tu tekućinu tada ulijte kroz mali otvor, ali inače neoštećenu ljusku od jajeta, začepite, odnosno zapečatite rupu kroz koju ste je ulili, a onda na jaje nasadite koš. Nakon nekog vremena izleći će se iz njega pravo živo pile.

Blesava fatamorgana palingeneze temeljila se barem donekle na stvarnim činjenicama, točnije na jednoj. Kao što smo već spomenuli, pepeo od biljaka doista sadrži biljne soli, a ako se posuda u kojoj je taj pepeo naglo zagrije, na unutrašnjoj strani stakla stvori se tanak sloj tih soli – uzmi-mo otprilike onako kao što na prozorskom staklu nastaju svakojake šare koje stvara led. Za ostatak priče pobrinuli su se bujna mašta i rekla-kazala.

U knjizi *abbéa* de Vallemonta nalazi se bakrorez koji prikazuje vrapca zatvorenog u staklenu posudu, a tvrdi se da je toga vrapca »umjetno stvorio« francuski kemičar Claves. Vrabac se ponašao veoma čudno. Naime, već prema tome da li se posuda nalazila na vatri ili se hladila, on se rađao iz svog pepela ili se pretvarao u pepeo. To što se ovakav »fantomski život« smatrao mogućim potaklo je nekadašnju nauku da donese svoj konačni zaključak. Prema ovom učenju, valja osjećati strahopoštovanje koje ono potpuno zaslužuje i u prvom redu treba, naravno, imati neprestano na umu to da su ga prihvatili ozbiljni i učeni ljudi.

Postojala je tu još jedna činjenica o kojoj se moralo voditi računa, to jest da se na grobljima često viđaju duhovi mrtvih ljudi. Običan praznovjerni puk vjeruje da su te prikaze mrtvaci; drugi isto tako neuki ljudi šire pogrešno praznovjerje da to nisu mrtvi nego da neki demoni uzimaju njihov sablasni lik da bi plašili žive. Međutim, palingeneza daje nauci ključ za rješenje i ove zagonetke. One soli koje se nalaze u svakome ljudskom tijelu oslobađa proces fermentacije leša u grobu. Te se soli onda dižu na površinu zemlje i ondje se onda, u skladu sa »zakonom simpatije«, zgrušnjavaju u vidljivu prikazu, sablast. Zato takozvani duhovi nisu ništa drugo nego fantomi – to jest, sa stajališta nauke, posve obične svakodnevnice pojave.

Ova je teorija doista zaslužila da je pohvalimo, jer je zadala smrtni udarac praznovjerju i upropastila – ili se barem nadala da će upropastiti – biznis medija i varalica koje, samo, tobože, zazivaju duhove umrlih, a upravo varaju lakovjerne ljude. Ovo objašnjenje jasno pokazuje da se tu uopće ne radi o pravim nego o lažnim sablastima – umjetno nastalim prikazama koje stvaraju soli iz ljudskog tijela.

Prava je šteta što je ova naučna teorija bila isto tako glupa kao praznovjerja protiv kojih se željela boriti!

IX

Ludosti erotike

1

Otkako je svijeta i vijeka bilo je i uglednih i samo donekle mizantrop-ski raspoloženih mislilaca koji su najozbiljnije tvrdili kako ljubav nije ništa drugo nego bolest, da je ona, najblaže rečeno, privremen oblik ludosti – i da zato ljude koji obole od ove bolesti valja liječiti.

Ljubav je oduvijek predmet šala i dosjetki; ona je vječna tema književnika i humorista, vodviljskih lakrdijaša i donekle frivolnih psihoanalitičara.

Što se tiče zaljubljenih, oni se nikada na to nisu obazirali – imali su, naravno, pravo što su tako postupali. Međutim, ona plemenita strast koju rađa ljubav, onaj moćni nagon što ga ona stvara, ona nadahnutost i uzvišenost ljubavnog osjećaja često se miješaju sa smiješnim, odnosno lako postanu smiješni. U jednoj stvari nema sumnje: otkako postoji ljubav, a to znači otkako postoje ljudi, glupost je u ljubavnim odnosima igrala i još igra veliku ulogu. Nas ovdje ne zanima ljubavno ludilo, ona mahnitost koja je tjerala Orlanda, ne zanima nas ni praiskonski Trieb germanskih naroda. Nas zanimaju lakše ljubavne budalaštine, ono čemu su Francuzi dali naziv *la folie erotique*.

2

Nema nikakve potrebe da se vraćamo u antički svijet i da posežemo za grčkim ili rimskim zapisima koji o tome govore. Naime, radi se o tome da je ljubav u današnjem smislu riječi bila u pretkršćanskom razdoblju nepoznata. Žena je kao majka obitelji uživala veliko strahopoštovanje: dignuta je na pijedestal i onda je ondje lijepo ostavljena. U tadašnjem braku o ljubavi se malo govorilo. Kad je muškarcu bilo do zabave i uzbuđenja, obraćao se heterama, a u njihovu društvu nije ni tražio niti je nalazio bilo

kakvo duševno zadovoljstvo, osim kad se radilo o blistavim i vrlo rijetkim iznimkama kao što je bila Aspazija.

Ljubav kakvu mi danas shvaćamo (ako je uopće shvaćamo) nastala je u doba viteštva, i to jednim dijelom pod njemačkim utjecajem, jer su na sjeveru žene imale veću slobodu, a dijelom pod utjecajem kulta Bogorodice, koji je muškarcima otvorio oči pokazavši im kako žena krije u sebi i neke druge mogućnosti a ne samo da služi muškarcu kao kobila ili bludnica.

U prvom redu moramo protumačiti u čemu se sastojala bît ljubavi u doba viteštva. Mislim da će biti najpametnije da citiramo ono što je o tome napisao Karl Weinhold autor knjige *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter* («Njemačke žene u srednjem vijeku»). Ta knjiga izašla je, doduše, još prije gotovo sto godina, ali se i danas smatra standardnim djelom o ovom predmetu:

»Doba viteštva stvorilo je instituciju *Frauendiensta* (to jest služenja ženama, njihova obožavanja). Život vitezova bio je propisan pravilima koja su se razlikovala od onih što ravnaju normalnim životom ljudske zajednice. Viteški kodeksi časti, njihove tradicije, njihovi običaji bili su drukčiji. Jedina svrha vitezova života bila je da raznim junačkim pothvatima dokaže svoju hrabrost i muževnost. Zato se u vitezova razvio pustolovan duh, a to je ujedno imalo za posljedicu i stvaranje jednog od vrhovnih zakona viteškog života, koji je glasio: štiti slabe, a u prvom redu žene. Poslije nekog vremena to se pretvorilo u služenje jednoj jedinoj ženi... a onda izrodilo u puku konvenciju, kojoj je u pravilu nedostajao svaki iskreni osjećaj. Potom se pretvorilo i u površnu superficijelnu tradiciju, koja je ipak zadirala u sve pore vitezova života... Ova viteška služba bila je uvijek namijenjena udatim ženama, i to zato što su upravo one bile na samom vrhu tadašnjega plemenitog društva. Smisao svega toga bila je puka igra, izigravanje duhovne i ljubavne strasti. Vitez bi izabrao neku ženu (*frouwe*) i zamolio je da mu dopusti da joj služi. Njemu je bilo upravo nasušno potrebno da pronađe takvu gospu i da postane njen vitez (*frouwenritter*). Ako bi ona prihvatila njegovu ponudu, on bi otada sve svoje pothvate vršio u njeno ime. S druge strane zakoni viteštva nalagali su da ta žena ne smije prihvatiti službu bilo kojega drugog viteza. Kao znak da prihvaća njegovu ponudu da joj služi, morala mu je pokloniti kakvu vrpcu, veo ili vijenac za kosu, a on je to onda morao nositi na vršku svog koplja ili na svojoj kacigi – i to zato da sjećanje na gospu bude uvijek prisutno u svim njegovim viteškim pustolovinama i da mu neprestano služi kao nadahnuće za još čvršće i još slavnije pothvate.«

(Poslije ćemo govoriti o čudnoj ulozi koju su u tome igrali muževi.)

Tradicije francuskog viteštva također zavređuju da o njima govorimo. Iz djela provansalskih trubadura možemo saznati da je viteška služba imala nekoliko stupnjeva. U prvom stupnju vitez je skrivao svoje osjećaje u srcu i nije imao hrabrosti da bilo kome prizna svoju tajnu ljubav (*feignaire*). Odavši naposljetku tu tajnu svojoj gospi, vitez bi prešao u drugi stu-

panj, pa bi tako postao molitelj (*pregaire*). Ako bi ona prihvatila njegovu vitešku službu, on bi postao »onaj koji se čuo« (*entendaire*). No, prije nego što će prijeći u taj stupanj, morao je proći kroz pokusno razdoblje, a ono je trajalo vrlo dugo – ponekad pet godina. Kad bi ono napokon završilo, žena bi ga prihvatila kao onog koji služi (*serviteur*). Ali to prihvaćanje nije bio intiman čin u četiri oka nego se obznanjivao javnom ceremonijom, koja se morala održavati u skladu s posebnim propisima koji su bili istovjetni onima što su vrijedili kad se utvrđivala veza podložnosti između feudalnih gospodara i njihovih vazala. Žena bi sjedila u naslonjaču, a vitez bi gologlav kleknuo pred nju i zavjetovao se sklopljenih ruku, kao da moli, da će joj služiti. Da svima prisutnima pokaže da prihvaća njegov viteški zavjet, žena bi tada svojim rukama uhvatila njegove, a onda sve to simbolički zapečatila feudalnim poljupcem. Treba spomenuti da se vitez zavjetovao da će služiti gospi, ali da ona nije preuzela baš nikakve obaveze prema njemu!

»Sve što je od tog trenutka vitez činio i poduzimao, bez obzira na to da li se radilo o sudjelovanju u viteškim turnirima ili odlasku u kakvu križarsku vojnu, vršilo se u ime gospe, u njenu slavu, po njenoj zapovijedi. Polazeći u rat protiv Saracena Hartmann von Aue pjevao je: »Neka me nitko ne zapita zašto idem u rat, ta ja sâm kažem da to činim jer mi tako zapovijeda ljubav. Tako je to i ne može se izmijeniti, jer čovjek ne može prekršiti zavjet i preuzetu obavezu. Mnogi se diče i hvalešu onim što čine iz ljubavi, ali sve su to prazna naklapanja. Neka mi pokažu svoja djela! Da vidim što su uradili! Prava je ljubav samo ona radi koje je čovjek voljan otići iz vlastite domovine u daleke strane zemlje, u tuđinu. Mene je upravo ljubav natjerala da napustim svoju domovinu, svoju Frankoniju, a to ne bi mogle uraditi sve Saladinove vojske...«

Doduše, vitez se uvijek nadao da će biti nagrađen za svoje čine i pothvate. Kakvoj se nagradi nadao? Ona je mogla imati različite oblike. Naprimjer, smatralo se dovoljnom nagradom, koja je sama po sebi vrijedila, to što se putem *Frauendiensta* vitez uzdigao iznad običnoga, svakodnevnog života u egzaltirano duševno stanje (*hōchgemout sîn*).

Albrecht von Johansdorf, njemački *Minnesänger* iz dvanaestog stoljeća, u jednoj je pjesmi opisao što se dogodilo kad je od svoje gospe zatražio da ga nagradi.

»Zar pjesme koje vam posvećujem i djela koja sam za vas učinio ne zaslužuju da budu nagrađeni?«

»Ja vam jamčim da ćete dobiti nagradu i da ćete tada biti sretni«, odgovorila je gospa.

»Ali kako ćete me nagraditi, plemenita gospo?«

»Slava koju ćete steći i uzvišeno stanje duha bit će za vas dovoljna nagrada!«

Točka!

Eto, tako su gospe otpravljale svoje vitezove, ali oni ipak nekoliko stoljeća nisu shvatili da je ovo »uzvišenije stanje duha« zapravo dokaz da je ovdje posrijedi prilično *jednostran osjećaj*. Muškarac bi se zavjetovao ženi, podnosio zbog toga svakojake tegobe, krvario na turnirima, išao na ratnička hodočašća u Svetu zemlju – a za ženu se smatralo da je dovoljno da sve to milostivo prihvaća, ali da sama ništa ne daje za uzvrat. Njemački povjesničari strpali su sve te jednostrane ljubavi pod pojam »romantične ljubavi«, i naročito su rado upotrebljavali riječ *Minne*, koja je služila kao izvrsna etiketa za ovaj bezazleni i divni osjećaj. Međutim, oni su zaboravljali na nešto što je ovdje bilo bitno, to jest da je »romantična ljubav« cvala samo na muškoj strani, a da je uloga žene u svemu tome bila potpuno bezbojna i lišena svakog začina – pasivna u svakom smislu riječi.

Što je to trebalo ženama? Što su one time htjele postići i što su imale od toga? Da možda nisu bile obične bešćutne kokete i namiguše?

Baš kao što je vitezovima bila potrebna gospa, tako je i on bio potreban njoj. Bili su joj nasušno potrebni verbalni izljevi njegove ljubavi i njegovih čula zato što je to unosilo barem malo vedrine i boje u svakodnevno sivilo njena života. Mi znamo da u golemoj većini slučajeva temelj srednjovjekovnog braka nije bila ljubav nego obiteljski probitak. Roditelji nisu pitali svoje kćeri kad bi im birali muža. U takvom braku bez ljubavi žena bi ponekad našla barem mir i spokojstvo, ali se najčešće događalo da bi se u njemu ubitačno dosađivala, a kad već govorimo o »miru i spokojstvu«, spomenimo i to da oni ženi nisu bili zajamčeni, jer su se srednjovjekovni muževi ponašali u svojoj obitelji prilično neugodno.

Uzmimo kao primjer plemenitu strast koju je, kako se to tvrdi u *Niebelungenliedu*, Siegfried osjećao i gajio prema Kriemhildi. On je, dakle, plemenito ljubio svoju Kriemhildu. No, pročitajte što se dogodilo nakon slavne nezgode kad je Kriemhilda uvrijedila Brunhildu i tako narušila onaj blaženi mir koji je do toga časa vladao na dvoru u Wormsu! Što se dogodilo, ispričala je Hagenu sama Kriemhilda:

»Zbog toga sam se jako loše provela!« reče kraljevska gospa.

»Za kaznu me tako izbio da mi je ostalo plavo čitavo tijelo.«

Tjelesne kazne nisu bile ništa neobično u tadašnjim »najvišim krugovima«. Čak ni kneginje nisu mogle biti sigurne da ih muž neće ispljuskati: zapise o tome možemo naći u ljetopisima što potječu iz nekoliko stoljeća. Schweinichen, jedan »doista plemeniti vitez«, opisao je u svom papreno pisanom dnevniku jedan vrlo poučan događaj iz bračnog života vojvode i vojvotkinje od Legnitza. Vojvoda je bio priredio veliku gozbu i na nju pozvao sta-

novitu Madame K., koju vojvotkinja nije mogla podnijeti, pa je zato odbila da prisustvuje gozbi. Vojvoda se »strašno naljutio«, tako da mu je na usta »navrla pjena«, a onda je odjurio u vojvotkine odaje da se s njom »porazgovara«, Schweinichgen, koji je inače bio vojvodin komornik, opisuje taj događaj sa stanovitom mjerom suzdržljivosti:

»Njegova se milost udostojila da upotrijebi nekoliko vrlo oštarih riječi na račun vojvotkinje. Budući da je Njegova milost pozvala tako velik broj dvorjana za trpezu svoje milosti, Njegova je milost zahtijevala da Njezina milost odmah tamo ode. Pošto je navela mnoge izlike, Njena je milost naposljetku otvoreno kazala kako ne želi sjediti kraj takve kučke kao što je Madame K. Njegovu je milost to strašno naljutilo, pa je počeo 'tikati' Njenu milost (*tutoyer*) i rekao joj je: 'Ti dobro znaš da Madame K. nije kučka!' Rekavši to, tako je snažno pljusnuo Njenu milost da je ona zateturala i bila bi pala na pod da je nisam prihvatio. Vidjevši da Njegova milost hoće da još jače izbije Njenu milost, ja sam brže-bolje zalupio Njegovoj milosti vrata pred nosom. To je Njegovu milost jako naljutilo i dobacio mi je da se nitko nema pravo miješati kad muž kažnjava vlastitu ženu.«

U vezi s onim što se poslije toga dogodilo bit će dovoljno ako kažemo da je nakon dugih pregovora i postavljanja raznih uvjeta vojvotkinja naposljetku ipak pristala da oprostí mužu i da prisustvuje gozbi, »i to iako je Njena milost imala veliku plavu masnicu na oku koja je bila nastala od pljuske«. Nema sumnje da se radilo o »vraški snažnom udarcu«, ali i taj nije bio ništa prema udarcu nogom što ga *Chevalier La Tour-Landry* spominje u didaktičnoj poemi koju je namijenio svojim kćerkama.

La Tour-Landryjeva poema nastala je u XIV stoljeću, a sastoji se od devedeset i osam poglavlja u kojima se iznose i opisuju pravila ćudorednog i civiliziranog ponašanja. Svako je pravilo uglađenog ponašanja ilustrirano primjerima i kratkim anegdotama. Ovaj je francuski vitez pridavao veliku važnost poslušnosti, pa je opisao i što se dogodilo nekoj ženi koja je neprestano proturječila mužu. Njemu je napokon prekipjelo, i to tako da je doslovce podivljao od bijesa, pa je ženu srušio udarcem pesnice na pod, a onda je nogom odalamio po licu tako snažno da joj je pukla nosna hrskavica. Evo sada pouke koju je blagi i plemeniti vitez izvukao iz ove priče: »Tako je žena ostala do smrti iznakažena samo zbog svoje opake ćudi. Bilo bi za nju bolje da je lijepo šutjela i slušala muža, jer muž, treba da zapovijeda u kući, a ženina je vrlina da ga sluša i da šuti.« La Tour-Landry ništa nije prigovorio mužu-vitezu.

Možda je ovo posve dovoljno da bismo dobili vjernu predodžbu o tome kako je izgledao obiteljski život u doba viteštva. Ženama, koje su bile nerazdvojno vezane za svoje okrutne i uvijek pijane muževe, laknulo bi kad bi njihovi gospodari odjahali u lov, pošli u rat ili otišli na kraljevski dvor.

Doduše, čak ni tada, dok su muževi bili daleko, ženama nije bilo lako, jer su bile sputane ograničenjima koja im je nametao život u njihovim zamkovima i dvorcima, a taj je bio ubitačno dosadan. Upuštati se u bilo kakvu ljubavnu idilu bilo je vrlo opasno, pa je zato bezazleni *Frauendienst* bio kao stvoren da služi kao kakva-takva zabava. Upravo zato su plemenite gospe tako rado popularizirale onu čudnu društvenu instituciju, koja je za njih značila puko poigravanje s ljubavlju – to jest bezazlen iako dugotrajan *flirt*.

Vitez, kojega bi prihvatila neka gospa da joj služi, imao je golem i širok izbor pothvata i čina kojima će slaviti svoju izabranicu i kojima će je zabavljati!

Ako je umio sricati stihove, slavio je u njima neodoljivu privlačnost i vrline svog ideala – uzdižući ih do neba, pa čak i više. Evo male zbirke dražesnih poredaba kojima su vitezovi *Minne* veličali svoje gospe:

»Jutarnja zvijezda, Svibanjski pupoljak, Ljiljanova rosica, Rajski busen, Jesenji grozd, Vrt začina, Ljetni užitak, Izvor mladosti, Cvjetni gaj, Ljubavno gnjezdašće srca, Dolina užitka, Izvor ljubavi od kojega sve iscjeljuje, Slavujev pjev, Harfa duše, Uskršnji cvijet, Miris meda, Vječna utjeha, Blaženo breme, Cvjetna tratina, Slatki badem, Nebo za oči... i tako dalje...«

Arnauta de Marueila, provansalskog trubadura, ljubav je tako opila da je, utuvivši sebi u glavu da mora izmisliti nove oblike tepanja, ovako veličao svoju gospodaricu: »Oh, ogledalo ljubavi, ključu slave, ožujsko sunce, travanjska kišo, svibanjska ružo, ljetna hladovino...«

Mi danas možemo misliti o ovom laskanju što hoćemo, ali oni koji su ga izmišljali uzimali su ga vrlo ozbiljno. Rambaut, grof d'Orange, pjevao je ovako: »Smiješak moje milostive gospe usrećuje me više nego da mi se s neba smije četiri stotine anđela. U meni se nakupilo toliko veselja da bih njime mogao obradovati tisuću tužnih ljudi, a svi bi moji rođaci mogli živjeti samo od radosti, bez bilo kakve druge hrane...«

Ovo su, doduše, krupne riječi, ali nisu bile isprazne, jer su trubaduri doista zapadali u takva nadzemaljska oduševljenja. Vrlo je poznat i često se priča slučaj Jaufrea Rudela i grofice od Tripolisa. Ta priča bila je korištena kao motiv u tako mnogo romantičnih varijanti (među kojima je zacijelo najbolja Heinova sablasna poema) da skeptičnom i trijeznom čitaocu nije ni na kraj pameti da u nju povjeruje. Međutim, srž ove priče bila je potpuno istinita, to jest riječ je o nečem što se doista bilo dogodilo. Izvor ove priče pronašao je Friedrich Diez, a tako je napisana da se čita kao kakva trijezna i sažeta drevna kronika:

»Jaufre Rudel, vojvoda Baye, zaljubio se u groficu od Tripolisa, iako je nikada vidio nije. On se u nju zaljubio jer je čuo priče o njenom milosrđu i drugim njenim vrlinama, a njih su prenosili hodočasnici koji su se vraćali iz Antiohije. I tako se Rudel u nju zaljubio i počeo pisati pjesme njoj u čast.

Naposljetku ga je čežnja za njom tako obuzela da je uzeo križ (tj. postao križar) i popeo se na brod koji je plovio na Istok, ali ga je putem shrvala neka teška bolest. Kad je, tako teško bolestan, stigao u Tripolis, pomislili su njegovi prijatelji da je umro, pa su njegovo tijelo odnijeli u neku siromašnu kuću. Grofica je za to nekako saznala i odmah je onamo pohitala, onda je sjela na njegov krevet i zagrlila ga. Plemeniti vitez odjednom je oživio. Otvorivši oči, ugledao je groficu, svoju čežnju. Zahvalio je Bogu što mu je produžio vijek do ovoga sretnog trenutka, a onda je umro u njenom naručju. Grofica ga je pokopala s najvećim počastima u jednoj crkvi u Tripolisu, a onda je i ona shrvana bolom i tugom još istog dana otišla u samostan, gdje je ostala do kraja života.«

Diez je skupio i druge suvremene podatke o vojvodi od Blaye, usporedio ono što je našao u tim kronikama s onim što se tvrdilo u onim Blayevim pjesmama koje su se sačuvale – i zaključio da je sve to istina.

Ova ekstatična strast objašnjava nam mnoge ludorije koje su bile značajka viteške ljubavi, ali treba odmah kazati kako ništa od svega toga nije bilo posljedica ludila ili donkihotskog poimanja ljubavi. Sve su to stvarale ozbiljne i iskrene, istinske emocije, a tadašnji ljudi nisu se smijali danas grotesknim pothvatima, nego su ih ozbiljno uzimali.

U većini slučajeva gospe su se u početku ponašale prilično suzdržljivo. Vitezovi su im morali udvarati i neprestano ih opsjedati, i to u skladu s posve određenim i izričitim pravilima igre, a to bi tako trajalo u svakom pojedinom slučaju sve dok gospa napokon ne bi pristala da udvarača prihvati za svog viteza i da mu dopusti da joj djelima dokaže svoju ljubav. Međutim, ponekad bi se događalo, i to ne baš rijetko, da su gospe, potaknute čistom sadističkom okrutnošću, postavljale svojim vitezovima veoma stroge i grube uvjete i zahtjeve na koje su oni morali pristati bez ikakva pogo- vora.

Antoine Méray ispričao je priču o tri viteza i »kušnji potkošuljom«. Za milost i naklonost jedne divne i plemenite gospe natjecala su se tri plemeni- nita viteza. Ona je naposljetku odlučila da će svoju milost pokloniti onom koji pristane da na slijedećem turniru nosi njenu potkošulju. Na prvi pogled reklo bi se da se tu radi o laganom pothvatu, ali bit zadatka bila je u tome da kandidat nije smio nositi gospinu potkošulju ni ispod ni iznad oklopa nego na *golom tijelu*, a to je, naravno, značilo da će sigurno poginuti ili da će u najboljem slučaju zadobiti strašne rane od koplja i mača. Dvojica od trojice suparnika bila su dovoljno pametna da od toga odustanu i da se povuku iz daljnjeg natjecanja, ali je treći, kojemu se od silne ljubavi i vatrenih viteških osjećaja pomutio razum, pristao na taj uvjet. Naravno, dogodilo se ono što se moralo dogoditi: nakon završetka turnira odnesen je napola mrtav i potpuno isječen svojoj gospi. Iako je bio više mrtav nego živ, oči su mu još blistale od silne ljubavi. Gospa je navukla svoju krvavu

potkošulju preko haljine i onda je, u toj čudnoj odjeći, izvršila ceremoniju kojom ga je uzela za svog viteza.

Sudionici viteških turnira često su nosili potkošulje svojih gospa, ali najčešće preko oklopa. Potkošulja se smatrala nekom vrstom talismana: vjerovalo se da štiti viteza od smrti i da mu daje nove snage. Wolfram von Eschenbach spominje junačinu Gamureta i kaže da je on nosio potkošulju svoju ljubljene gospe ne samo na turnirima nego i u pravim bitkama. Neki vitez iz obitelji De Courcy poslao je ljubljenoj gospi *svoju* košulju i zamolio je da spava u njoj. Mnogo kasnije Brantôme je opisao jedan dosta čudan običaj u poglavlju knjige koje je posvetio razmatranju ljepote ženskih nogu. On je tu tvrdio da je poznavao plemiće koji bi svaki novi par čarapa prvo poslali svojim damama i zamolili ih da ih nose osam do deset dana, i tek bi ih onda sami obukli. Brantôme, možda najslavniji ogovarač koji je ikada živio, završava ovim riječima: »Onda bi ih počeli sami nositi i to je pričinjalo veliki užitak njihovoj duši i njihovu tijelu.«

Igra viteške ljubavi imala je mnoge varijante. Uzmimo kao primjer za to priču o *sieuru* Guillemu de Balaunu, koji je bio izabrao plemenitu gospu de Joviac da mu bude gospodarica. Ona je milostivo uslišala njegove uporne molbe i zaklinjanja i pristala da ga uzme za svoga stalnog slugu. Ova platonska ljubav, baš kao sve druge potrajala je neko vrijeme, a to znači da se nije ništa posebno dogodilo. No, *sieur* de Balaun slučajno je čuo priču o nekome zaljubljenom paru koji se posvađao, a onda opet pomirio. Intimne pojedinosti u vezi s tim opisao mu je sam junak te priče – pa mu je tako ispričao i kako je krasno pomiriti se s gospom nakon »ljubavnog rata«.

Siuru de Balaunu ta se zamisao tako svidjela da je odmah poželio s vlastitom gospom okušati slatku gorčinu svade i pomirenja. No, najprije je trebalo da se posvađaju. Balaun je to postigao na dosta grub i nespretan način – tako da je naglavce iz svoje kuće izbacio glasnika koji mu je bio donio još jedno njeno pismo. Kad je plemenita gospa, koja se zvala de Joviac, saznala što se dogodilo, obukla se i otišla de Balaunu da sazna što ga to muči i koji ga je đavo spopao. On je i dalje igrao, i to izvanredno uvjerljivo, ulogu uvređenog muškarca, pa je za to i nju potjerao. Mislio je da će tako završiti prvi čin ove ljubavne igre i da će se oni u drugom činu pomiriti. Međutim, sad se komedija odjednom pretvorila u tragediju. Uvrijeđenoj gospi nije naravno, bilo ni na kraj pameti da oprostí svom ljubavniku njegovo grubo i prostačko ponašanje. I što se dogodilo? Nakon nekog vremena on je skrušeno i pokajnički došao pred njen zamak i ondje moljakao da mu oprostí, ali je ona tada naredila svojim slugama da ga bace u zaštitni jarak ispod bedema, gdje se on lijepo okupao i malo je nedostajalo da se utopi.

Nakon ovog prilično neugodnog neuspjeha, jadni je Balaun odlučio pokušati s posrednikom, pa je zamolio jednog od svojih prijatelja da objasni

srditoj gospi zašto se zapravo on, Balaun, tako ponio, i da ih pokuša pomiriti. Posrednik se vratio s ovim odgovorom: »Dakle, plemenita gospa de Joviac odlučila je da ti ipak oprost, ali pod jednim uvjetom. Moraš iščupati nokat s malog prsta na ruci i poslati joj ga skupa s pjesmom u kojoj ćeš osuditi svoju ludoriju.« Mislim da bi bilo teško pronaći nešto što tako potpuno razotkriva glupi romanticizam viteškog doba kao što je to nastavak ove priče. *Sieur de Balaun* odmah je naredio da mu dovedu ranarnika, dopustio da mu ovaj kliještima iščupa nokat, a onda je vrišteći od bola i prolijevajući gorke suze (koje su u isti mah bile suze bola i radosti) sklepao stihove koji su se od njega tražili. Kad ih je naposljetku sročio, sjeo je na konja i odjahao do gospina zamka zajedno s onim prijateljem koji mu je bio poslužio kao posrednik. Plemenita gospa dočekala ih je na samoj kapiji zamka, a on se pred njom bacio na koljena i predao joj i svoj nokat i svoju pjesmu. Ona je te poklone uzela i usput prolila nekoliko suza, a onda ga je nagradila poljupcem da tako svima pokaže da mu je oprostila.

Nakon svega ovog možda ćete lakše razumjeti slavnu Schillerovu baladu o rukavici. Neka gospa bacila je tu rukavicu među gladne lavove i onda zatražila od svog viteza da ode po nju. On je to uradio, ali je onda rukavicom pljusnuo gospu po licu. Ovu je anegdotu prvi zabilježio upravo Brantôme, i to kao istinit događaj, a kao dokaz iznio je ono što je sam vidio. Neka plemenita gospa bila je zatražila od svog viteza da joj dokaže ljubav na taj način da bodežom probode vlastitu ruku. Vitez je bio voljan da to uradi, pa ga je Brantôme morao zgrabiti i držati što je jače mogao kako bi ga spriječio da se unakazi.

(Tip *belle dame sans merci* – to jest okrutne ljepotice – održao se do dana današnjega. Na suđenju grofici Tarnowskoj održanom u Veneciji, na kojem je ona bila optužena da je ubila svoga muža, državni se tužilac veoma uspješno poslužio iskazom svjedoka o njenim prijašnjim ljubavnim idilama, pa se tako na primjer saznalo da je jedan od njenih bivših obožavalaca bio i neki grof Bergowski. Ona je od njega zatražila da joj dokaže svoju ljubav tako da u njenoj prisutnosti samom sebi prostrijele ruku metkom iz revolvera. Zaljubljeni je luđak odmah, bez ikakva oklijevanja, izvukao iz džepa revolver i uradio ono što se od njega tražilo.

Brantôme navodi i slučaj *chevatiera de Genlisa*. Jednog dana Genlis i njegova gospa bili su pošli u šetnju pa su se tako našli na jednom od mostova preko Seine u Parizu. U tom času Genlisovu gospu uhvatio je đavo sadiističkog udvaranja: bacila je u rijeku svoj skupi i čipkama ukrašen rupčić i zatražila od Genlisa da odmah skoči za njim u rijeku. On se uzalud branio govoreći da ne zna plivati. Plemenitoj gospi nije bilo ni na kraj pameti da prihvati tu ispriku, pa mu je skresala u brk da je obična kukavica. Kad je vidio da je vrag odnio šalu, Genlis je skočio u rijeku. Na njegovu sreću

to su vidjeli neki lađari, koji su mu priskočili u pomoć i izvukli ga iz vode kad se već onesvijestio. Brantôme nam ne kaže da li se u hladnoj rijeci ohladio i njegov ljubavni žar.

Trubaduri su u svojim pjesmama smjeli pjevati o svojoj ljubavi sve što su htjeli. Jedino nisu smjeli spomenuti ime gospe kojoj je bila namijenjena njihova tajna ljubav, jer je to zabranjivala tadašnja etiketa. Oni su mogli gospu *opisati* tako da ju je po tom opisu moglo prepoznati svako dijete, ali njeno ime nisu smjeli ni izreći, ni napisati. To se pravilo igre moralo uvijek poštovati.

Međutim, ovo je vrijedilo samo do trenutka kad bi plemenita gospa prihvatila viteza i kad bi se on onda mogao u njenu čast boriti na turniru.

Danas je teško shvatiti instituciju turnira – odnosno, u najmanju je ruku teško shvatiti ovaj njen oblik. Naime, žena bi sjedila s mužem na tribini i oni bi oboje svečano i dostojanstveno gledali kako vitez ide u borbu u njenu čast, iako je ona bila otmjena i poštovana *udata* žena. Treba spomenuti da ona nije baš uvijek sjedila s mužem, odnosno on s njom. Često se događalo da se i muž bori na turniru – ali ne za slavu i čast svoje žene nego neke druge gospe, a to je ponekad bila supruga onog istog viteza koji se borio za njegovu ženu. (Ako vam je ovo previše zakučasto snađite se kako znate, jer vam ja tu ne mogu ništa pomoći.) Ovu glupariju možemo shvatiti samo ako poznajemo elemente *Frauendiensta*, pa zahvaljujući tome znamo da su se gotovo svi turniri održavali u čast plemenitih gospa i da se svaki pravi vitez više ponosio time što se mogao pohvaliti da je *serviteur d'amour* neke gospe nego najjunakijim ratnim pothvatima.

Vitezovi su svoju službu uzimali tako ozbiljno da se često događalo da je plemenita dama sama vodila svog viteza u borilište vezanog kakvim prekrasno izrađenim lancem ili kakvom lijepom vrpcom – što se smatralo simbolom njegova robovanja.

Godine 1468. održao se na burgundskom dvoru veliki turnir u čast supruge Karla Smjelog. Sudionici turnira prvo su jedan za drugim paradirali pred publikom, a onda se odjednom pojavila jedna vrlo čudna povorka. Na čelu je išao dvorski patuljak, jašući na patuljastome bijelom konju, dok su iza njega sluge vukle golemi lažni zamak-tvrđavu na kotačima. Ovo drevno čudovište imalo je četiri tornja i visoke i debele bedeme. Patuljak se zaustavio ispred tribine na kojoj su bile plemenite gospe, a onda je pročitao sljedeći proglas:

»Velike i milostive princeze i druge plemenite gospe! Sve vas ponizno pozdravlja vitez koji čami kao zatočenik u ovom zamku! Jedino ga može osloboditi milosrđe i plemenitost njegove gospe. Zato se u njegovo ime obraćam vama, najplemenitijim princezama i drugim plemenitim gospođama i zaklinjem vas da odmah vijećate i tako odlučite da li zatočeni vitez zaslužuje

da bude oslobođen. Možda će i ona kojoj on ponizno služi sudjelovati u tome i možda se neće usprotiviti njegovu oslobođenju. Vitez se smjerno i ponizno nada da će ga vaša odluka osloboditi iz mučnog zatočeništva i da će, zahvaljujući tome, moći sudjelovati na turniru...«

Princeze i plemenite gospe sastale su se i odlučile da se vitezovima vrati sloboda. Kad je čuo njihovu plemenitu odluku, patuljak je golemim ključem otvorio vrata lažne tvrđave. Na veliko iznenađenje i radost svih prisutnih iz nje je tada izjahao vitez Roussy na prekrasnom konju i sav u oklopu.

Na svakom turniru vitezovi su morali nositi »zalog« svojih gospa, i to tako da ga svi vide, a to znači na kacigi ili na konju. Zalog je obično bio kakav predmet koji pripada ženskoj odjeći: kakva vrpca veo, pero, rukavica, narukvica ili nešto tome slično. To su bili oni slavni talismani koji su u doba viteštva nosili nazive *faveur d'amour* ili *emprise d'amour*. Ponekad bi se dogodilo da bi u toku borbe takav »zalog« pao na zemlju. U tom bi slučaju gospa morala odmah baciti s tribine novi »zalog«, iz viteške romance *Perceforest* saznajemo da su se vitezovi tako žestoko borili da su »zalozi« padali »kao kiša«. Žene, obuzete silnim uzbuđenjem, bacale su tada sve što bi im prvo palo u ruke, odnosno sve što bi prvo dohvatile, a to je značilo da su prije ili poslije počele sa sebe svlačiti i samu odjeću. Tek kad bi turnir završio, one bi opazile da su se tako svukle gotovo do gola i time izložile gromkom smijehu svih prisutnih.

Mužu je bila dužnost da se raduje svakoj pobjedi ženina viteza – pa čak i onda kad bi ovaj njega zbacio s konja. To je nalagao običaj i muž se tome morao pokoriti. Zapravo, to je bilo nešto mnogo jače od pukog običaja: bila je to *moda*, a mi dobro znamo da je ona jedan od najvećih tiranina koje je izmislila ljudska glupost. Dok se pokoravaju tiranskim zahtjevima i zapovijedima mode, žene su spremne produljivati suknju, sve dok se ona ne pretvori u dvadeset metara dugu povlaku, a isto su je tako spremne proširiti sve dok se ne pretvori u apsurdnu krinolinu.

Upravo je tako i moda *Frauendiensta*, baš zato što se pokorila zakonima koji upravljaju razvojem mode, otišla nakon nekog vremena u krajnost. Bilo je lijepo i za svaku pohvalu kad se kakav vitez zavjetovao da će štiti i braniti žene. Isto je tako lijepa bila i institucija tzv. vitezova-hodočasnika, koji bi položili zavjet da će braniti siročad i udovice. Drugim riječima, sve to započelo je vrlo lijepo, ali se onda pod utjecajem mode i njenih diktata izrodilo. Odnosno, izrodilo se zbog diktature mode, njene tiranije. Jednolična jednoličnost turnira nije mogla zadovoljiti nemirnije duhove, i trebalo je, odnosno moralo se neprestano izmišljati nešto novo kako bi se osvajala naklonost plemenitih gospa.

Prva se takva novotarija pojavila kad je nekim vitezovima palo na pamet kako bi bilo zgodno da pravila turnira učine što težim i za sebe nepo-

voljnijim, a sve to, naravno, za slavu i diku njihovih plemenitih gospodarica. Tako su neki vitezovi prestali nositi oklop koji im je štitio ruke i noge, a odbacili su i zaštitne željezne rukavice, da tako pokažu kako ih njihov anđeo čuvar – to jest njihova plemenita gospodarica – štiti bolje nego najbolje željezo ili čelik.

Vojvoda de Santré opisao je u svom dnevniku kako je na jedan pariški turnir došao neki inozemni vitez koji je umjesto oklopa nosio na rukama i nogama narukvice, i to jednu na laktu a drugu na nožnom zglobu. One su bile spojene zlatnim lancem, a to je, naravno, u priličnoj mjeri otežavalo njegove pokrete. U takve i slične ludorije vitezovi se nisu upuštali samo na turnirima nego i u pravim ratnim bitkama. U Froissartovim *Kronikama* opisuje se neobičan postupak engleskih vitezova koji su se godine 1336. iskrcali u Francuskoj da ratuju za svoga kralja. Svaki je nosio na jednom oku neprozirni povež, jer su se svojim plemenitim gospodaricama bili zakleli da će ratovati samo s jednim okom sve dok ne dokažu svoju veliku hrabrost u kakvoj junačkoj borbi.

Kad bi jednom neki vitez stavio na sebe svoj zeleni oklop i onda odmah odjahao u svijet u potragu za pustolovinama – bio bi spreman uraditi svakakve gluposti i ludorije, upustiti se u luđački smione pothvate, koje je Cervantes karikirao u svom *Don Qijoteu*. Ova najsjajna satira koju je itko ikada napisao ima zapravo samo jedan nedostatak, barem što se tiče čitalaca. Naime, dok to oni čitaju, lako zaboravljaju da se sve što piše doista događalo i da se uzimalo posve ozbiljno.

Nakon nekog vremena obaveza pružanja zaštite nezaštićenim ženama bila je gurnuta u drugi plan. U toj drugoj fazi vitezovima više nije bilo do toga da brane i čuvaju nezaštićene žene. Jedino im je bilo stalo da što više povećaju slavu ljubljene žene. I zato, kad god bi neki vitez stigao u kakav feudalni dvorac, uputio bi odmah izazov svim tamošnjim vitezovima da mu izađu na megdan *pour l'amour de sa dame*. Ovi su se izazovi izricali najuljudnijim riječima. Izazivač bi zamolio svoga budućeg protivnika da ga preporuči milosti svoje gospe, ali bi gotovo u istom dahu dodao kako mu je zapravo jedina želja da uživa u ljubavnoj naklonosti koju će mu pružiti njegova gospa. Nakon toga vitezovi bi jurnuli jedan na drugog tjerani živom željom da jedan drugog ubiju, a svaki se borio *pour l'amour de sa dame*.

Pobjedniku nije bila dovoljna samo slava, koju bi tako osvojio za svoju gospu. Viteški kodeks nalagao je svojim pristašama da poštuju jedan zaista čudan običaj. Naime, poraženi vitez morao je samoga sebe ponuditi kao roba pobjednikovoj gospi. Onaj tko bi prekršio ovu konvenciju izložio bi samoga sebe izopćenju iz društva, isključenju iz viteških redova, a to je bilo ravno društvenom samoubojstvu. Napuljska kraljica Ivana počastila je nekog plemića iz Mantove na taj način što je s njim otplesala jedan ples

na nekom dvorskom balu. Njega je ta čast tako omamila da se smjesta zakleo da će odmah odjahati u tuđinu i da se neće vratiti u domovinu sve dok ne bude mogao dovesti dva poražena viteza da služe kraljici kao robovi. To mu je pošlo za rukom, ali je kraljica Ivana – u skladu s tadašnjim običajem – primila svoje »robove« vrlo ljubazno i odmah im vratila slobodu.

Vulson de la Colombière ispričao je još neobičniji događaj. Neki se vitez bio zavjetovao da će za svoju gospu sakupiti portrete trideset drugih gospa – i to samo takvih kojih će *serviteure* pobijediti. Hvalevrijedni prethodnik Don Qijotea naredio je da mu na štitu naslikaju portret njegove gospe. Čim je to bilo urađeno, odmah je krenuo da izvrši preuzeti zadatak. Kad god bi negdje sreo nekog viteza koji nije htio priznati da je lice gospe na štitu našeg viteza ljepše od lica namjernikove gospe, naš bi ga vitez pozvao na megdan i poraženi bi protivnik morao dopustiti da se na pobjednikovu štitu naslika portret njegove gospe, ispod portreta pobjednikove gospe. U de la Colombiérovj kronici tvrdi se da je našem junačkom vitez u pošlo za rukom da svoju zbirku od trideset portreta sakupi u manje od godinu dana.

Za ove sitne gluposti ne smijemo okrivljavati samo vitezove. Bez obzira na to u kojoj su mjeri bili opijeni svojom romantikom, za naše pojmove teško shvatljivom, jedna je stvar sigurna, a to je da su im za to poticaj davale i njihove plemenite gospe. Tadašnjim se ženama sviđalo da ih netko obožava, jer je to obožavanje barem donekle ublažavalo silnu dosadu njihova života. Radilo se tu o još nečem što se samo po sebi razumije, naime sve je to jako godilo njihovoj ženskoj taštini. No, ni to nije bilo sve, jer je u igri bilo još nešto što se smatralo neobično važnim. Gospodarica susjednog ili obližnjeg dvorca mogla je, uzimimo, imati viši rang, ali njen vitez nije mogao skupiti toliko portreta, da pronese njenu slavu u tako mnogo zemalja i pokrajina i počini toliko ludorija!

Samo se po sebi razumije da tu nije mogla biti posrijedi prava ljubav, barem ne na ženinoj strani. Jer, žena koja bi bila zaista zaljubljena u svog viteza ne bi baš lako podnijela da on za nju stavlja život na kocku. Nijedna zaista zaljubljena žena ne bi tjerala voljenog muškarca u kojekakve glupe i suviše opasnosti. Prema tome, ovdje nisu bili posrijedi iskreni i istinski osjećaji nego je tu carevala taština pomiješana s glupošću.

U jednom zaista jedinstvenom rukopisu, koji potječe iz XVIII stoljeća, nalazi se čudan životopis viteza Ulricha von Lichtensteina. Nije ga napisao on, iako je inače sastavljao krasne pjesme i bio jedan od najistaknutijih *Minnesängera* vremena u kojem je živio. Nije ga napisao zato što je do kraja života ostao nepismen. Priču o svom životu von Lichtenstein je diktirao svom pisaru baš kao što mu je diktirao i svoje stihove.

Takozvana službena povijest odnosi se s priličnim omalovažavanjem prema memoarima plemenitog Ulricha i ne uzima previše ozbiljno ono što

u njima piše. To nije teško razumjeti, jer je von Lichtenstein svakako jedna od najvećih budala koje su se ikada zaljubile u neku ženu i onda joj služile. Bio je živa slika i prilika Don Qijotea, ali s tom razlikom što je postojao, a Don Qijote nije. Razumije se da bi svakom imalo ozbiljnijem povjesničaru bilo neugodno da se bavi benavim junakom tako glupih pustolovina, ali ja ipak mislim da povjesničari griješe, jer bez obzira na to u kakve se Lichtenstein upuštao krajnosti, jedna stvar ostaje, a to je da je te krajnosti stvorila moda njegova doba i da zato ne možemo šutke prelaziti preko njih ako želimo dati vjernu sliku epohe u kojoj se to zbivalo.

Izvorni rukopis ovog djela čuvao se prije rata u Bavarskoj nacionalnoj knjižnici u Münchenu, ali vam ne mogu reći da li je preživio rat. Njegov je naslov *Frauendienst*, a ja se ovdje služim Tieckovim izdanjem, koje je 1812. godine izašlo u Stuttgartu pod naslovom *Frauendienst oder Geschichte und Liebe des Ritters und Sängers Ulrich von Lichtenstein, von ihm selbst beschrieben* («Služenje ženama ili povijest života i ljubavi viteza Ulricha von Lichtenstein kako ju je sam opisao»).

Ulrich von Lichtenstein bio je bogati štajerski plemić a umro je 1276. godine. Njegov nadgrobni spomenik sačuvao se do dana današnjega i važan je zbog toga što se na njemu nalazi najstariji sačuvani njemački natpis.

Biografi se često posluže klišeom dok započinju opis karaktera svojih junaka, pa na primjer kažu: »On je već u najranijoj mladosti pokazivao kako će se dalje razviti njegov karakter...« Ova je otrcana fraza ipak kao stvorena kad se radi o Ulrichu, jer se on još kao dječčić zaljubio u neku plemenitu damu i već tada nastojao da bude stalno u njenoj blizini. Budući da je bio paž, smio je zalaziti u ženske odaje, i ondje je onda pokazivao svoju ljubav i na taj način što je pio vodu u kojoj bi njegova ljubljena oprala ruke.

Teško je saznati tko je bila ta žena, ali je jedna stvar posve sigurna, jer taj podatak jasno proizlazi iz Ulrichove autobiografije. Ta je žena bila plemkinja veoma visokog ranga. Iz nekih maglovitih nagovještaja možemo zaključiti da je možda bila supruga austrijskog princa Leopolda.

Kad je mladi Ulrich bio u Beču proglašen za viteza, zaključio je kako je nastupio čas da ponudi svoju službu gospođi koju je ljubio. Razumije se da on sada više nije bio paž nego odrasli vitez, a to je značilo da mu je sada bilo mnogo teže doprijeti do nje, pa je zaključio kako mu zapravo ne preostaje ništa drugo nego da se posluži posrednikom. Umjesto njega našao je posrednicu. Naime, toga se zadatka prihvatila jedna od njegovih ujni, koja je inače bila prisna prijateljica Ulrichove izabranice.

Nakon toga došlo je do razmjene mišljenja. Ulrich je poslao svojoj izabranici nekoliko svojih pjesama ona ih je prihvatila, i čak ih je pohvalila, ali je odgovorila da joj nikakav vitez nije potreban, pa zato Ulrich ne može čak

ni sanjati o tome da bude prihvaćena njegova ponuda da joj služi. Naravno, postupivši tako plemenita se gospa pridržavala tisućgodišnjeg pravila o tome kako se koketira. Ona je, naime, vješto spajala odbijanje s poticanjem i na taj način držala nesretnog zaljubljenika u stanju neprestanih muka i patnji koje izazivaju sumnju i nedoumicu.

Jednom zgodom gospa je rekla Ulrichovoj ujni: »Čak i kad bi vaš nećak nekim slučajem bio u istom rangu sa mnom, ja ga ne bih prihvatila, i to zato što mu gornja usna prilično ružno strši.« Iz ove opaske možemo zaključiti da je naš zaljubljeni vitez imao karakteristična habsburgovska usta – ali s tom razlikom što mu nije stršila donja nego gornja usna.

Čim mu je ujna prenijela ovu poruku, Ulrich je skočio na konja i odjahao u Graz, gdje je otišao najboljem i najvještijem kirurgu i obećao mu veliku nagradu ako mu odmah operira usta. Kirurg se dao na posao i obavio ga je s uspjehom. Po svoj prilici, to je bila prva plastična, kozmetička operacija za koju se zna. U to vrijeme, dakako, nije bilo anestezika, pa je kirurg prije početka operacije predložio pacijentu da dopusti da ga svežu: bojao se da će se on od boli iznenada trgnuti i tako upropastiti čitavu operaciju. Posve je očito da ovaj kirurg nije poznavao viteške vrline i bît *Frauendiensta* i stoga nije imao pojma da nijednom pravom vitezom ne bi moglo pasti na pamet da propusti ovako sjajnu priliku i pokaže kako za ljubav svoje gospe može bez cviljenja i dreke podnijeti i najteže boli. Upravo zato Ulrich je odbio da ga svežu. Jednostavno je sjeo na običnu drvenu klupu i nije ni trepnuo ni pisnuo dok su mu sjekli gornju usnu da bi joj dali normalniji i ljepši izgled.

Operacija je doduše, uspjela, ali je nesretni pacijent odležao šest mjeseci u krevetu čekajući da mu rana zacijeli. Jadni je vitez za to vrijeme tako smršavio da je izgledao kao živi kostur, sama kost i koža. Svih tih šest mjeseci nije mogao jesti ni piti. Usne su mu neprestano mazali nekakvim groznim melemom, a gotovo sve što bi teškom mukom i progutao povratio bi već u idućem trenutku. »Moje je tijelo, doduše, patilo, ali je moje srce bilo sretno!« napisao je poslije ovaj neizlječivi zaljubljenik.

Vijest o plastičnoj operaciji u Grazu stigla je i plemenitoj gospi, koja je odmah sjela za stol i napisala pismo Ulrichovoj ujni. Kazala je da odlazi iz svoje stalne rezidencije u taj i taj grad i da će joj biti drago ako i ona ona mođe. »Možete povesti svog nećaka, ali samo zato što bih rado vidjela kako su mu popravili usnu. Želim to samo zato i ni zbog čega drugog!«

I tako je došao veliki trenutak kad se plemenitom vitezom napokon pružila prilika da neposredno, licem o lice, izrazi svoje osjećaje obožavanoj ljepotici (koju je u svim svojim pjesmama nazivao "čistom«, "slatkom«, »dobrom«). Sastanak je bio unaprijed dogovoren. Napokon je došao i taj čas. Došla je ljubljena gospa. Došla je našem vitezom posve sama, ostavivši prat-

nju negdje daleko iza sebe. Ulrich je podbo konja ostrugama, dogalopirao do nje, a onda se kraj nje zaustavio, ali je ona u tom času okrenula svog konja – i svoje lice – kao da se ipak ne želi s njim sastati. Nesretni mladić, naravno, nije ni slutio da je to sve obična igra, da se gospa tako ponaša u skladu s tadašnjim pravilima ljubavne igre. I kako, dakle, to nije znao, tako se zbunio da mu se jezik zalijepio za nepce, pa nije mogao izustiti ni jednu jedinu riječ. Misleći da će od stida propasti u zemlju, kaskao je za njom, a onda joj je ponovo pokušao prići. I to je uradio uzalud jer je u najodlučnijem trenutku opet zanijemio. Ovaj složeni manevar ponovio je pet puta, i to svaki put bez ikakva uspjeha, a onda je vrijeme gospine šetnje završilo, što je značilo da su propali i svi njegovi pokušaji da joj priđe i da s njom razgovara. Ulrich je ipak u posljednjem trenutku smogao nešto malo hrabrosti: vješto je skočio s konja i prišao gospinu konju kako bi joj pomogao da sjaše.

Tada se dogodilo nešto zaista neočekivano, nešto čemu se on ne bi bio ni u snu nadao. Ta »čista«, »slatka« i »dobra« gospa dopustila je da joj on pomogne i vješto je sjahala dok joj je on ponizno držao stremen, ali prije nego što se potpuno spustila na zemlju, dakle, dok je još bila u zraku, uhvatila ga je rukom za kosu iščupala veliki čuperak njegovih vlasi, a onda mu je šapnula u uho: »Evo, to vam je nagrada za vaš kukavičluk, mladi gospodine!«

Češući se po tjemenu koje ga je vraški boljelo naš je neiskusni ljubavnik stao duboko razmišljati o tajanstvenoj (!) opaski plemenite gospe. Unatoč velikom trudu nije je uspio protumačiti. A kako je svakako htio saznati što je značila i pošto je izgubio svako pouzdanje u izgovorenu riječ, uradio je ono što mu je jedino preostalo: ponovno je pozvao svog pisara. (Valjda niste zaboravili da je bio nepismen.) Brže-bolje sastavio je podugačku pjesmu u kojoj je vjerno opisao svoje osjećaje, a uslužna ju je ujna dohvatila plemenitoj gospi. Ulrich je brzo primio njen odgovor, ali ga je nesreća i dalje pratila. Naime, upravo tada njegov je pisar bio nekamo otišao, a on, Ulrich, nije znao čitati. Deset je dana grijao nepročitano pismo »na njedrima«, deset dana mučila ga je neizvjesnost prožeta nadom (o kojoj se nije usudio ni sanjati). Prošlo je deset dana prije nego što se vratio njegov pisar, jedini čovjek kojem se moglo vjerovati da će čuvati tajnu o ovoj prepiski. I tako se Ulrichu ipak pružila prilika da sazna što mu je odgovorila plemenita gospa – da sazna da se opet loše proveo. Njeno se pismo sastojalo od jedne jedine pjesme, koja je, doduše, bila posve kratka, ali u kojoj je ne samo iz svake riječi nego čak iz svakog sloga kapao čisti otrov. Bilo je očito da je te stihove sastavila plemenita dama sama a izražavali su jednu jedinu misao: da onaj tko poželi nešto zabranjeno samoga sebe osudi da mu to bude uskraćeno:

*Wer wünscht, was er nicht soll,
Der hat sich selbst versaget wohl.*

Da bi ovu misao dobro utivila našem vitezu, plemenita i visokorođena pjesnikinja napisala je ova dva stiha tri puta.

Varate se ako mislite da je to obeshrabrilo našega upornog i tvrdoglavog zaljubljenika. Ludost koja ga je obuzela nalagala mu je da sve što dođe od čiste, ljubljene, slatke i dobre gospe mora primiti ponizno i pokorno, pa je tako i ovo primio. Ova otrovna »košarica« nije njegovu ljubav nimalo pokolebala. Jedini zaključak koji je iz toga izvukao bio je: mora djelima dokazati da je vrijedan njene ljubavi kad to već nije uspio riječima.

Kad god bi se bilo gdje u njegovoj zemlji održao kakav viteški turnir, Ulrich bi se na njemu borio, i to svaki put za čast i slavu svoje gospodarice. U dvobojima sa svojim protivnicima slomio je stotinjak kopalja, ali je iz svakog susreta izlazio kao pobjednik. Stekao je slavu jednog od najboljih vitezova, ali ga je »smola« i dalje pratila. Jedanga je protivnik tako odalamio po ruci da mu je odsjekao mali prst. Ulrich je prekinuo borbu odjahao u grad i otišao mjesnom ranarniku (preteći današnjih kirurga). Ovaj je ustanovio da prst nije potpuno odsječen nego se još drži komadićem kože, a to drugim riječima znači da bi ga možda mogao spasiti. Nakon nekoliko mjeseci prst je doista zarastao, ali je ostao iskrivljen.

Tako je započela drama s Ulrichovim malim prstom.

U to je vrijeme von Lichtenstein našao zamjenu za svoju očito neuspješnu ujnu-posrednicu. Jedan od njegovih viteških drugova smio je odlaziti u kneževski dvor, i pristao je da služi Ulrichu kao ljubavni glasnik. Odmah je obavijestio plemenitu gospu o Ulrichovim novijim junačkim pothvatima, koje je ovaj bio izvršio da joj dokaže svoju ljubav, a njoj se tako pružila sjajna prilika da ponovno pokaže svoju zloću: »Sve su to obične laži. Ja sam, naime, iz pouzdana izvora čula da vitez Ulrich uopće nije ostao bez prsta, nego da ga još ima.«

Ova primjedba, puna zlobe i prijezira, silno je rastužila Ulricha von Lichteinsteina. Skočio je na konja i odjahao u posjet – ali ne onom ranarniku nego jednome dobrom i vjernom prijatelju. Došavši k njemu odmah je zatražio, pozivajući se na njihovo staro prijateljstvo, da mu odsiječe taj nesretni prst! Vitez je to u početku odlučno odbijao i odolijevao Ulrichovim molbama, ali samo do trenutka kada je ovaj zgrabio nož, prslonio na »žrtveni« prst i rekao da će ga sâm odsjeći. Tek je tada njegov prijatelj dohvatio bat, tresnuo svom snagom po nožu, pa je prst daleko odletio. Oni koji su tome prisustvovali zavili su mu ranu, a on se onda odmah dao na posao – to jest sastavio je novu pjesmu, podugačko remek-djelo. Kad je pjesma bila ispjevana, naredio je svom pisaru da je prepíše učisto, a onda je papir

na kojem je bila pjesma umotao u komad zelenog baršuna i odjahao nekom vještom zlataru, koji mu je napravio zlatnu kopču u obliku prsta. Na prvi pogled u tome nije bilo ničega neobičnog. Ali, kopča je bila tako napravljena da je Ulrich mogao u nju ugurati svoj odsječeni prst!

Ljubavni glasnik odnio je to plemenitoj gospi, a onda je sačekao da vidi kako će ona reagirati. Nije čekao uzalud. Kad je vidjela taj grozomorni dar, plemenita je gospa kriknula: »Mili bože, pa ja nisam mogla ni sanjati o tome da razuman čovjek može počinuti takvu ludoriju!«

No, ipak je odgovorila Ulrichu poslavši mu ovu poruku: »Recite plemenitom vitezcu Ulrichu da ću staviti njegovu knjigu s pjesmom u jedan pre-tinac svoga pisaćeg stola i da ću svakog dana gledati njegov mali prst. Ali, recite mu još nešto. Neka ne misli da se makar samo za dlaku približio svom cilju. Čak ako mi bude služio tisuću godina, služiti će uzalud!«

Unatoč tome, uporni vitez samo što se nije onesvijestio od sreće i radosti kad je saznao da se njegov prst sada nalazi na mjestu koje je neusporedivo vrednije od onog gdje se prije nalazio, to jest u pisaćem stolu plemenite dame, a ne na njegovoj ruci. I kako ga je obuzelo neograničeno i neobuzdano oduševljenje, smislio je nov pothvat, koji će biti kruna svih pothvata koje je izvršio za slavu i diku plemenite gospe.

Taj pothvat zacijelo je najveća ludorija viteškog doba za koju se danas zna. Bila je plod tako izopačenog poimanja viteštva i viteških pravila i dužnosti da je mi, ljudi XX stoljeća, naprosto ne možemo shvatiti. Ovdje treba imati na umu dvije činjenice. Ulrich von Lichtenstein nije bio lud i on nije bio bolestan mazohist. On je samo bolovao od jednoga akutnog oblika gluposti.

Jednog dana odjahao je iz svog dvorca u Štajerskoj kazavši da ide na hodočašće u Rim, ali se zaustavio u Veneciji i ondje prezimio. Živio je povučeno, upravo skriveno, a provodio je dane posjećujući tamošnje krojače i naručujući kod njih odjeću. Ne, nije naručivao vitešku odjeću, čak ni običnu mušku – nego ženske haljine i razne druge dijelove ženske odjeće. A nije se to šilo za njegovu ljubljenu nego za njega, Ulricha von Lichtensteina. Mletački su mu krojači sašili kompletnu žensku odjeću: dvanaest sukanja, trideset košulja, tri plašta od bijelog baršuna, a osim toga bezbroj kojekakvih drugih ženskih odjevnih predmeta i »akcesorija«. Na kraju je naručio dvije duge pletenice (kečke), ispletene od ženske kose i ukrašene biserima.

Kad je naposljetku čitava ta odjeća bila gotova – a tada je već granulo proljeće – Ulrich je sastavio točan i do najsitnijih pojedinosti utanačen plan svog putovanja. Prvo će iz Venecije otputovati u Mestre, a onda preko sjeverne Italije, Koruške i Štajerske u Moravsku. Putovanje će trajati točno dvadeset i devet dana, a njegov je itinerarij bio tako pomno sastavljen da se unaprijed znalo kojega će Ulrich dana stići u pojedini grad na svom putu

i čak u kojem će svratištu prenoćiti. Ovaj je plan morao biti tako pomno sastavljen, a evo zašto. Ispred Ulricha išao je kao prethodnica glasnik na konju, koji je u svakom gradu pročitao njegov proglas građanima, gdje se tvrdilo kako jedan plemeniti vitez putuje *incognito* i želi da u svakom gradu na svom putu, pa tako i ovom, održi viteški megdan, pa, zato poziva vitezove koji ovdje žive da prihvate njegov izazov. Dotični vitez ne putuje kao Ulrich von Lichtenstein, a ni kao bezimen vitez – nego odjeven kao »žena«, dolazi kao Venera, božica ljubavi. Proglas je glasio ovako:

»Venera, božica ljubavi, pozdravlja sve vitezove i ovim ih obavještava da osobno stiže u njihov grad zato da svakog od njih poduči kako se služi plemenitim gospama i kako se osvaja njihova ljubav. On kreće iz Mestra u Moravsku na Dan sv. Jurja. Svakog viteza koji s njom ukrsti koplja, ona će nagraditi zlatnim prstenom, a on, taj vitez, onda će poslati spomenuti zlatni prsten plemenitoj dami, koja je njegova izabranica. Svaki od ovih prstenova ima čarobnu moć da u srcu one koja ga dobije zapali ljubavni osjećaj prema onom koji ga je poslao. No, ako božica Venera pobijedi svog protivnika u viteškoj borbi, ovaj će se morati pokloniti na sve četiri strane svijeta da bi tako počastio jednu plemenitu gospu, kojoj ne želimo odati ime. Lice božice bit će na cijelom putu skriveno gustim velom. Svaki vitez koji joj, iako obaviješten o njenom dolasku, ne bude htio izaći na megdan, bit će od nje, Venera, smatran nedostojnim da bude ljubljen i izvrgnut će se prijeziru svih plemenitih gospa, pa tako i njegove vlastite.«

Jedna od značajki vremena u kojem se sve to događalo bila je i da jadnom Ulrichu nisu navukli luđačku košulju i odmah ga poslali u najbližu ludnicu. Baš naprotiv, ova pustolovna novotarija naišla je na sveopće odobravanje. Dok čitamo opise ovoga »Venerina putovanja«, ne nalazimo u njima ni riječi osude nego samo povlađivanja. U svakom gradu »Veneru« bi najsvetčanije dočekali. Ni jedan jedini vitez nije odbio izazov i konačni je uspjeh bio blistav. Odjeven kao žena, s velom na licu, Ulrich je »slomio« tri stotine i sedam kopalja, to jest imao je upravo toliko dvoboja; podijelio je protivnicima dvije stotine i sedamdeset zlatnih prstenova. Jednog dana na samo jednom turniru zbacio je s konja četiri protivnika.

Iako se uputio u ovaj čudni pothvat, Lichtenstein nije postao smiješan. Najstarija zbirka pjesama njemačkih *Minnesängera* glasoviti je *Massaseov kodeks*, koji se danas čuva u jednom muzeju u Zürichu, a nastao je u XIII stoljeću. Tu nisu samo pjesme nego i krasni minijturni portreti njihovih autora, a među njima možemo vidjeti i Ulricha, i to u vrlo dobrom društvu i na vrlo dobrom mjestu: smjestio se, naime, između Hartmanna von Auea i Wolframa von Eschbenbacha, dvaju istaknutih pjesnika. Slika ga prikazuje kako, u oklopu od glave da pete, jaše na konju koji je, također, sav oklopljen. Vizir je Ulrichove kacige spušten, pa mu ne vidimo lice, ali vidimo

malu sliku Venere koja kleči. Dakle, prema tadašnjim shvaćanjima i po tadašnjim mjerilima ovaj čudni pothvat nije bio ni najmanje smiješan.

Ako vas zanima pompa koja je okružila ovo putovanje, pročitajte kako je naprimjer izgledao Ulrichov dolazak u Mestre:

Na čelu povorke jahalo je pet plemića, a za njima barjaktar, koji je nosio zastavu bijelu poput snijega. Sa svake strane barjaktara jahao je po jedan trubač. Iza njih su kaskala tri konja bez jahača, u punome konjskom oklopu, i tri rezervna konja. Iza njih su koračali Ulrichovi paževi koji su nosili njegovu srebrnu kacigu i štit, pa još jedan trubač, sa četvoricom vitezovih pratilaca, a ti su nosili čitave svežnjeve kopalja. Iza njih dolazile su dvije djevojke u bijelom, jašući na konjima, i dva guslača, također na konjima. Na kraju ove povorke jahala je božica Venera, ogrnuta bijelim plaštem od baršuna koji joj je pokrivao oči, a ispod njega nazirala se bijela ženska haljina od svile i batista. Na njenoj (njegovoj) glavi bila je ženska kapa ukrašena biserima, a ispod nje su visjele duge pletenice, također ukrašene biserjem.

Eto, ovako je putovala Venera, i to unaprijed određenim putem, a svagdje gdje bi se zaustavila vitezovi su se doslovce otimali za čast da se s »njom« bore.

Za te megdane Venera se oblačila donekle drukčije, to jest ispod haljine bi navukla oklop, a na glavu bi nabila kacigu umjesto one ženske kape. No, pletenice su ostajale na svom mjestu. Nema nikakva smisla da ovdje opisujemo kako su izgledali ti turniri, iako se Ulrich potrudio da nam ih potanko opiše. Jednom zgodom namjerio se na viteza koji mu je bio očito ravan što se tiče gluposti, a to zaključujemo po tome što je također bio odjeven kao žena. Ove dvije prerusene budale tako su žestoko jedna na drugu nasrtale da su im se od silnih udaraca štitovi razbili u komadiće.

Na čitavom putu žene su oduševljeno dočekivale našeg »zaštitnika ljubavi«. U Tržiču se rano ujutru okupilo ispred njegove gostionice dvije stotine žena da ga otprate u crkvu. Možda nećemo pretjerati ako kažemo da su ove ženske povorke i masovno odlaženje u crkvu bile na neki način najkarakterističnija pojedinost ovog putešestvija. Naime, mi bismo to smatrali čistim svetogrđem, ali tada nikome nije smetalo što jedan muškarac, prerusen u ženu i predstavljajući jednu pogansku božicu, ulazi u crkvu na čelu prave povorke žena, ondje sjeda u klupe koje su namijenjene ženama i čak uzima svetu pričest.

Naš pustolov ljubavi jako je uzbudio ženska srca, ali je ostao vjeran svojoj izabranici, iako se razumije samo po sebi da je bio izvrgnut golemim iskušenjima. Jednog dana u sobu u kojoj je spavao provalile su služavke neke nepoznate plemenite gospe, obasule ga ružama i ružinim laticama i predale mu veoma skup prsten s rubinom što mu ga je poslala na dar njihova plemenita gospodarica, koja je inače odlučila da ostane anonimna.

No, najčudnija epizoda na ovome čudnom putovanju tako je čudna da će možda biti najbolje da pustimo samog Ulricha von Lichtenstaina da nam je ispriča. U nekom štajerskom selu, koje se nalazilo blizu njegova zamka, on se poslije turnira zaključao u sobu, ali je kratko vrijeme nakon toga šmugnuo kroz druga vrata, koja su bila nezaključana. Što se dogodilo? Božica Venera pretvorila se u muškarca. Evo što je Ulrich o tome napisao:

»A onda sam, u pratnji jednoga vjernog sluge, u kojega sam se mogao pouzdati, posjetio svoju dragu suprugu. Ona me vrlo lijepo primila i mojem se posjetu silno obradovala. S njom sam proveo dva divna dana, a trećeg dana sam otišao na misu i ondje molio Boga da i dalje čuva moju čast kao što je do sada čuvao. Onda sam se nježno oprostio od žene i odjahao natrag svojim dragim suputnicima i drugovima.«

Iz ovih nekoliko redaka saznali smo da se Ulrich bio oženio, a iz njihova životopisa saznajemo i to da je postao sretan otac četvoro djece. Posve je očito da ova krasna obitelj nije stajala na putu njegovim ljubavnim potхватima. Od vremena na vrijeme, a pogotovu zimi, Ulrich bi se vraćao u svoj zamac i onda ondje živio normalnim bračnim životom, ali čim bi granulo proljeće, on bi naredio da mu se osedla konj i odjahao bi iz svoga toploga obiteljskog gnijezda u nove romantične tlapnje. Njegova se žena nije tome ni najmanje protivila, uzimajući to kao nešto što je potpuno normalno, a možda joj je čak laskala slava koju je njen muž stekao u *Frauendienstu*. Tko zna, možda je i ona imala *svog serviteura*?!

Razumije se da je to što je Ulrich putovao *incognito* bila puka formalnost, lišena svakog sadržaja, jer nije bilo čovjeka koji ne bi znao da ispod svilene ženske haljine kuca junačko muško srce Ulricha von Lichtensteina. To je znala i njegova »gospodarica«, njegova plemenita gospa, pa je tako jednog dana dojahao Ulrichu onaj njegov povjerljivi glasnik, noseći poruku kojoj se Ulrich uopće nije nadao. »Ona dijeli radost tvoje slave, pa je odlučila prihvatiti tvoju službu kao zalog ti šalje prsten!«, glasila je poruka. Rekavši to, glasnik je izvukao prsten i predao ga Ulrichu, koji se prije toga brzo bacio na koljena da ga tako primi.

Jadni Ulrich! Da je poznavao nepisana pravila srednjovjekovne ljubavne igre bio si s matematskom točnošću pogodio idući potez svoje izabranice. A taj je bio brzo povučen. Već nakon samo nekoliko dana opet se pojavio posrednik, ali sada su tužnim licem. »Tvoja je gospodarica saznala da si se zabavljao s drugim ženama. Zato se veoma naljutila na tebe i zahtijeva da joj vratiš prsten. Ona smatra da nisi vrijedan da ga nosiš.«

Kad je čuo te strašne riječi, Ulrich von Lichtenstein, vitez bez mane i straha, zaplakao je kao malo dijete. Cvilio je, čupao sebi kosu i urlao da želi

umrijeti. Upravitelj dvorca, postariji bradonja, koji je inače i sam bio vitez, čuo je Ulrichove krikove i jecaje i pohitao u njegovu sobu, gdje ga je uhvatilo »tako golemo sažaljenje da su se njegove suze pomiješale sa suzama plemenitog viteza«. Dvojica okorjelih megdandžija tako su cviljela i tulila da je Ulrichov šurjak provalio u sobu i stao ih koriti zbog njihova nemuževnog ponašanja, ali mu je trebalo mnogo vremena da ih umiri barem toliko da su prestali plakati.

Za našega upornog zaljubljenika tada su nastupila teška vremena. Shrvan tugom potražio je utjehu u pjesništvu. Stao je mahnito sastavljati stihove, koje je, čim bi bili gotovi, slao »okrutnoj ljepotici«. No, evo što se tada dogodilo, kako nam je to on sam ispričao: »Tužna srca oprostio sam se od svog glasnika, a onda sam otišao da posjetim svoju dragu ženu, koju volim više nego bilo koga drugog, iako sam drugu ženu izabrao da mi bude gospodarica. Sa ženom sam proveo deset sretnih dana, i tek poslije toga nastavio sam putovanje, noseći teško breme žalosti.«

Možda je nakon sedam stoljeća teško shvatiti ovaj »sustav rotacije«, ali je on bio važan sastojak onog što nazivamo viteško doba.

Ulrichova romantična ljubav naposljetku je stigla nadomak svom klimaksu. Njegove su pjesme smekšale tvrdo srce okrutne ljepotice – i jednog je dana dobio od nje poruku iz koje je saznao da mu je ona ne samo sve oprostila nego ga čak poziva da se sastanu. No, nije taj poziv na sastanak bio tako jednostavan kao što možda mislite. Da bi se izbjegla nepoželjna razglašenost, Ulrich treba da se preruši u prosjaka i da se onda pridruži gubavcima koji svakoga dana stoje na kapiji njena zamka čekajući milostinju. Ondje će dobiti tajni znak i tako saznati gdje će se sastati s gospom. Naš Don Qijote viteške ljubavi nije čak ni u tom času prozreo okrutnu igru svoje gospodarice. Prerušio se u prosjaka odjenuvši nekakve prljave krpe-tine, a onda je dane i dane stajao pred njenom kapijom, zajedno sa strašnim gubavcima. Neprestano mu se činilo da će se onesvijestiti od silnoga smrada. Nekoliko puta pokisao je do kože, a kako je ondje morao i noću čekati, nije bio siguran da se neće smrznuti i zaglaviti od studeni. Napokon, nakon mnogo dana, stigla je jedna služavka plemenite gospe noseći tako željno očekivanu poruku. Noću, u taj i taj sat, on treba da čeka uza samo podnožje zamka, i to točno ispod jednog prozora koji će jedini biti osvjetljen. Ulrich je, naravno, otišao na mjesto sastanka. Skinuo je prosjačku odjeću i ostao samo u košulji, a to je, naravno, značilo da ga je vraški prožimala hladnoća. U ugovoreni sat spustilo se s onog prozora nekakvo dizalo napravljeno od ponjava. Ulrich je stao na nj i odmah su ga nježne a ipak snažne ženske ruke podigle do onog prozora. Čim je ušao kroza nj u sobu, umotali su ga u svileni plašt protkan zlatnim nitima, a onda su ga odveli njegovoj gospodarici.

Nakon mnogo godina on se tako napokon našao na samom pragu blaženstva.

Plemenita gospa primila ga je prijazno. Pohvalila je njegovu vjernost, te dala mu i mnoge druge komplimente. On se u početku svladavao, ali su onda nagomilana čuvstva provalila iz njega i počeo je odlučno tražiti da mu pruži opipljive dokaze svoje ljubavi. O tome, naravno, nije moglo biti ni govora, jer plemenita gospa nije bila sama nego u društvu osam pratilica. No, Ulrich kao da je na sve to zaboravio, pa je postajao sve smioniji i čak sve bezobrazniji. Čak se zakleo da se odande neće maknuti prije nego što dobije nagradu koja se zvala *Beiliegen*.

Beiliegen bijaše još jedna neobična, upravo čudna institucija viteškog doba. Zapravo je potpun naziv glasio *Beiliegen auf Glauben*, a radilo se o tome da se vitezu dopuštalo da ostane čitavu jednu noć u istom krevetu sa svojom plemenitom gospom – ali za to vrijeme nisu smjeli prekoračiti »granice časti i kreposti«. Vitezovi su se morali prije toga zakleti da neće navaliti na krepost plemenitih gospa, i te bi se zakletve, mora se priznati, obično održale. Možda nećemo pretjerati ako ustvrdimo kako je ovo bio najopakiji oblik udvaranja.

Ulrichova plemenita dama i njene pratilice shvatile su kako ima samo jedan način da umire pomahnitalog viteza. Obećale su mu da će dobiti zasluženu nagradu – ali pod jednim uvjetom: plemenita će gospa pristati na ono što on od nje traži, ali joj on prije toga mora dokazati svoju vjernost, i to tako da ponovno uđe u ono dizalo i dopusti da ga njime pratilice malko spuste prema zemlji. One ga, naravno neće spustiti do kraja, nego će on samo neko vrijeme ostati u zraku, viseći između neba i zemlje.

Tako će dokazati svoju vjernost, a kada je tako dokaže, bit će mu dopušteno da se vrati u gospinu ložnicu, gdje će dobiti *Beiliegen*.

Ovaj je put Ulrich čvrsto odlučio da ne dopusti da ga ponovo nasamarre. Pristao je da se podvrgne ovoj kušnji, ali je zato postavio svoj uvjet: on će sve to uraditi ako bude za čitavo to vrijeme mogao držati ruku plemenite gospe. Ona je na to odmah pristala i on je ušao u »lift« koji ga je čekao ispod prozora. Ženske ruke počele su ga polagano spuštati prema zemlji, dok je on grčevito držao ruku svoje gospodarice. U početku je išlo sve u najboljem redu, a onda mu je slatka, čista, kreposna i blaga gospodarica njegova srca rekla: »Vidim da ste zaslužili da od mene dobijete poljubac...«

Pomislivši da će se onesvijestiti od sreće i blaženstva, Ulrich je pružio svoje žedne usne prema usnama plemenite gospe i to ga je tako zanijelo da je ispustio njenu nježnu ruku. U istom trenutku lift« je poletio u dubinu, zajedno sa svojim nesretnim putnikom, koji se dolje, pod bedemima grdno ugruhao. Bilo je jasno da su ga nasamarili i izigrali. Kad se sav ugruhan

podigao sa zemlje i pogledao prema prozoru plemenite gospe one ponjave više nije bilo. Mogao je samo čuti kako odozgo odjekuje bučni smijeh.

Vi nama možda nećete vjerovati, ali povijesna je činjenica da čak ni ovaj neuspjeh nije opametio našega viteza! Poslije nekoliko dana plemenita gospa izmislila je nekakvu smiješnu ispriku, koju je on spremno prihvatio, a onda joj odmah nastavio pisati pjesme. To je tako potrajalo sve do konačnog sloma. Iz Ulrichova dnevnika ne možemo saznati kakvu je psinu na kraju izmislila ova žena koja je očito bila pravi majstor ljubavne okrutnosti, ali je jasno da se tu radilo o nečemu groznome. Naime, ne opisujući što se, zapravo, dogodilo, Ulrich je u svom dnevniku zabilježio da je to bilo nešto »naprosto neoprostivo«. Tek je tada dovršio svoj *Frauendienst*, i tu je odluku ovako objasnio: »Samo bi budalast čovjek služio vječno ženi od koje se ne bi mogao nadati baš nikakvoj nagradi!«

Ako ništa ovaj nam zaključak pokazuje da je ovaj glupan ljubavi samoga sebe smatrao pametnjakovićem.

3

Izvanzemaljsko, netjelesno obožavanje žena u doba viteštva svakako je u svojoj biti bilo nešto krasno i plemenito, ali je s druge strane nevolja bila u tome što su pošasavjeli zaljubljenici podvrgli tkivo romantike prevelikom naprezanju, pa se čitava ova lijepa tvorevina srušila kao kuća od karata. Bradati oklopljeni mladići s lutnjom u rukama napokon su odrasli, odnosno sazreli, a to je značilo da su shvatili kako žene, koje su bili stavili na tako visoki pijedestal, zapravo ipak nisu nisu ništa drugo nego žene, što je značilo da neke od njih jednostavno ne zavređuju da se muškarac toliko muči da bi ih osvojio.

Tannhäuser – i to ne onaj legendarni nego pravi Tannhäuser, koji je živio od 1240. do 1270. godine – pobunio se protiv »ženskog jarma« i u svojim se pjesmama smiono rugao idealima viteštva.

*»Treuer Dienst der gut ist,
Dan man schönen Frauen thut...«*

Tako je pjevao Tannhäuser. Lijepo je služiti vjerno lijepim ženama, ali se ne smiju zaboraviti zahtjevi kojima obožavana uvjetuje svoju nagradu. A evo o kakvim se sve zahtjevima radilo: neka joj ljubavnik sagradi palaču od slonove kosti; ili joj iz Galileje prenese brdo na kojem je živio Adam; ili neka joj donese jabuku koju je Paris dao Heleni. Tek kad sve to bude uradio i kada bude ispunio sve njene želje, dobit će najslađu nagradu koja se može zamisliti. Neka plemenita dama rekla je svom vitezu da s njim neće progovoriti ni riječi sve dok joj ne donese Noinu arku. U Tannhäuserovim

očima čiste, slatke i blage gospodarice izgledale su drukčije nego uzmimo u očima Ulricha von Lichtensteina:

*Ja Dank sei ihr, ihr Nam' ist Gute.
Hei, hei! es blieb zu fern ihr einst die scharfe Rute.*

Drugim riječima, plemenite su gospe bile razmažene, i to zato što su njihovi roditelji suviše štedjeli šibu dok su bile male.

Tannhäuser je bio jedini tadašnji pjesnik koji je točno vidio što se zapravo događa, a svi su se drugi pjesnici ponašali kao da su slijepi. On je shvatio da je ono što vitez smatra nadasve ozbiljnom strašću za njegovu damu obični *flirt*.

*Sprech Ich ein Ja, sie saget nein,
So stimmen stets wir überein.
(Ja kažem da, a ona kaže ne,
I tako se uvijek slažemo.)*

Malo-pomalo i doba *Minne* je završilo, jer se tako moralo dogoditi. Ljudi renesanse raskalašeniji od svojih predaka, smijali su se njihovu beskrvnom cviljenju a od ljubavi su tražili opipljivije slasti. Tada je već i sama riječ *Minne* izgubila svoje nekadašnje značenje. U jednoj učenoj njemačkoj knjizi tužno se tvrdi: »Od petnaestog stoljeća naovamo nekada plemenito značenje riječi *Minne* sve se više vulgariziralo, i na kraju je služilo čak i za označavanje nekih sramotnih tjelesnih užitaka.«

Koliko su ti užici bili »sramotni«, ostaje otvoreno pitanje, ali je jedna stvar ipak sigurna: srušili su bedeme srednjovjekovne *folie erotique*. Ljudi renesanse bili su praktični u svakom pogledu, pa tako i kad se radilo o ljubavi. Doduše, na drugim je područjima i dalje carevala glupost, ali se broj ljubavnih luda tako smanjio da su postale prava rijetkost. One, naravno, nisu posve iščezle: dokle god bude na ovom svijetu žena koje su nesposobne da osjete istinsku i iskrenu strast i koje se ne mogu nesebično predati ljubavi, bit će i muškaraca koje će mučiti kojekakve neodgovorne namiguše, igrat će se okrutna igra seksualnog pogađanja i cjenkanja. Neke sam podatke o tome već naveo dok sam citirao Brantôma, čovjeka koji je živio u XVI stoljeću, ali to su ipak bili, zapravo, samo kasni zaostaci viteškog doba.

Ono što nas ovdje zanima pojavilo se u XVII stoljeću. Tada se *Minne* »pofrancuzila« i promijenila ime, pa se sada zvala *galanterie*. Bila je to pojava koju je Montesquieu definirao kao lagano i istančano ljubavno prenemaganje.

Možda je palača Rambouillet u Parizu najprikladnija da posluži kao pozornica za posmatranje ove pojave. Likovi ove vrlo zakučaste i prpošne predstave bile su takozvane *précieuses* (kaćiperke). Klanjanje ženi kao

idealu, koje je umrlo skupa s viteštvom, oživjelo je sada u namirisanoj atmosferi velikih salona. Žena se opet nalazila na pijedestalu, no s tom razlikom što se od nje tražilo da se na nj popne sama, bez muškarčeve pomoći, ali čim bi se jednom tamo uzverala, tražila bi od svojih obožavatelja da joj služe isto onako vjerno i ponizno kao što su njenim dalekim pretkinjama služili njihovi obožavatelji. Razumije se da sada nije moglo biti ni govora o tome da se obožavatelji bore na nekakvim turnirima, i da ondje mlata-rajaju kopljima i štitovima. Oružja koja su se sada upotrebljavala bila su duhovna, oružja *esprit*. Duhovita konverzacija, vješto sročeni komplimenti, do najsitnijih detalja ugladeni stihovi – to je bilo oružje kojim se sada osvajala naklonost žena. I ne samo naklonost.

Literarna prenemaganja i ekscese *précieuses* potpuno je razotkrio Molière u svojoj blistavoj i ubitačnoj satiri. U ekskluzivnim pariškim salonima, *galanterie* nije bila ništa drugo nego udvaranje kojemu nije bilo kraja ni konca, koje je bilo dovedeno do apsurdna, u kojem je carevala glupost, koje je bilo okićeno pomodnim zahtjevima toga vremena.

Précieuses su posve ozbiljno tvrdile da je žena »ukras prirode, rođena za to da bude obožavana, da bude uvijek okružena velikim osjećajima – i da zauzvrat daje muškarcima prijateljstvo i poštovanje«. Što se tiče kavalira, njima je – barem u salonima Rambouilleta – bila posve dovoljna ta mršava ljubavna hrana. Njihove dame bile su tako krhke, one su bile tako osjećajne, tako osjetljive i tako tankočutne, da je naprimjer jedna od njih, Julie d'Angennes, doslovce padala u nesvijest kad god bi netko u njenoj nazočnosti izrekao bilo koju »prostu« riječ. Iz konverzacije kaćiperki i iz njihova rječnika bijahu izbačene sve svakodnevne, obične riječi i izrazi. Njih su zamijenili novi, rafiniraniji, profinjeniji. U tome se otišlo tako daleko da *outsideri* naprosto nisu mogli razumjeti o čemu kaćiperke razgovaraju, pa je to potaklo jednoga tadašnjeg istraživača francuske klasične književnosti i jezika da sastavi poseban rječnik s riječima koje su upotrebljavale kaćiperke i da ga objavi pod naslovom *Dictionnaire des Précieuses*. Kaćiperke su naprimjer smatrale riječ »ruka« naročito prostom, prostačkom, i to zato što se njome, to jest rukom služio običan puk dok bi radio, a rad je bio nešto vrlo prosto. Zato je »ruka« postala *la belle mouvante* (lijepa pokretljivica). Riječ ogledalo zamijenjena je mnogo dražesnijom riječi *le conseiller des Graces* (savjetnik Gracija). Riječ *fauteuil* (fotelja, naslonjač) imala je jedan veliki nedostatak: upotrebljavali su je i obični ljudi, pa je zato *fauteuil* prekršten u *commodité de conversation*.

O čemu se razgovaralo u ovim salonima? Jedino i isključivo o ljepoti i krasoti dama, o njihovim naprosto veličanstvenim vrlinama i krepostima, o njihovom savršenstvu. Razgovaralo se i o sveopćoj i posvemašnoj sreći i blaženstvu što prožimaju muškarca kad se divi i klanja svojoj dami. Evo

pisma što ga je Guez de Balzac, jedan od najuglednijih pisaca toga vremena, poslao gospođi Rambouillet, i to nakon jednog za njega ugodnog i krasnog doživljaja koji se sastojao u tome što je od nje primio na poklon nekakve miomirise:

»Rimski pjesnici pjevali su o mirisima Venere, ali dar što sam ga primio poslala mi je ruka uzvišenija od one koju ima ta ipak obična božica. Dobio sam ga od nebeske božice ljubavi, poslala mi ga je utjelovljena krepost, koja se, eto, tako pokazala ljudima pošto je sišla sa samoga neba. Ja se sada ne mogu odhrvati sili koja me tjera da se pred svima time hvalim i čak hvališem. Sve što su ikada stvorili ljudi, sva zemaljska blaga – sve to nije ništa prema ovome. I baš kao što nema slave koja bi bila veća od one koju je meni donio vaš poklon, tako nema ni zahvalnosti koja bi se mogla usporediti s onom koju ja sada ćutim. A ipak, riječima se može izraziti samo djelić onog što osjećam, jer je najveći dio mojih osjećaja ostao u mom srcu.«

Dame koje su nastavale salone kaćiperki igrale su jednu potpuno beskrvnu ljubavnu igru – igru koja je bila sladunjavo sentimentalna, vilinska kao iz bajke, koja je u sebi imala malu primjesu platonske ljubavi. Sve se to još više razvodnjavalo literarnim prenemaganjem i uživanjem u upotrebi eufemističkih i praznih hiperbola. Pa ipak, ove su dame postizale da mnogi neiskusni i romantično nastrojeni mladići prihvaćaju čak i ta pravila igre. Bussy-Rabutin, koji će, postavši zreo muškarac, moći za sebe kazati da je prevalio golem put od svojih mladenačkih platonskih besmislica i gluparija, ovako je opisao svoju mladenačku ljubav prema nekoj ljepuškastoj udovici:

»U to sam vrijeme imao tako smiješnu predodžbu o poštovanju koje dugujemo ženama da bi se mojoj lijepoj udovici bilo kraj mene slomilo srce da na svoju sreću nije shvatila da sam lud i da me nije sama gurala da idem dalje. Pa ipak, čak i u takvim okolnostima meni je trebalo dugo vremena da se usudim samome sebi priznati da me ona zapravo nuka, da me vuče. Ja sam, naime, čvrsto vjerovao kako je, tobože, nemoguće osvojiti ljubav neke dame ako niste dugo vremena za njom samo uzdisali, ako niste plakali i cviljeli, ako niste pisali bezbrojna ljubavna pisma. Zato sam mislio da nemam baš nikakvo pravo od nje primiti makar samo najmanju nagradu prije nego što izvršim sve te svete dužnosti.«

Iz nastavka pisma saznajemo da lijepa udovica nije uskratila Bussy-Rabutinu stanovite milosti, koje se baš nisu slagale s tadašnjim predodžbama o ženama kao »osjećajnim« nadzemaljskim bićima, koja su »na zemlju došla s neba.«

Zbog maurskog utjecaja, koji je trajao stoljećima, španjolske su žene živjele u gotovo haremskom okruženju. Nije ih samo javno mnijenje sprečavalo da se upoznaju s muškarcima i da se s njima sastaju, jer njihovi su muževi bili tako bijesno ljubomorni da se nije moglo ni zamisliti da im se netko makar samo približi kao ljubavnički kandidat. Kad poslovi nisu dopuštali mužu da sâm nadzire ženu prepuštao je taj posao *duenni*, a ona je svoju šticevicu motrila Argusovim pogledom. Doduše, ženska lukavost može izigrati i najstrože čuvare, ali takvi slučajevi nemaju nikakve veze s poviješću gluposti. Baš naprotiv, oni su u vezi s poviješću pameti.

A ipak, u toj istoj Španjolskoj, gdje društvenog života praktički nije bilo, postojala je nešto pitomija varijanta one ljubavne igre koja se u drugim evropskim zemljama tako strasno igrala u doba viteštva. Nalazimo je ondje gdje bismo se tome mogli najmanje nadati, to jest na kraljevskom dvoru. Društveni život španjolskog dvora naprosto se zaledio zbog djelovanja jedne od najneobičnijih izmišljotina ljudskog mozga. Bila je to španjolska dvorska etiketa. Čudo koje je izmislio Filip II, i onda predao svojim nasljednicima skupa sa carstvom, koje se već u to vrijeme počelo raspadati.

Španjolska dvorska etiketa pretvorila je kralja i kraljicu u prava božanstva, a kako se bogovi ne smješaju, s dvora je bio protjeran smijeh, a skupa s njim i svaka zabava. O kralju Filipu IV, povijest je zapisala i podatak da se u čitavome svom životu nasmijao točno tri puta.

Jedna od visokih dvorskih službenica bila je takozvana *camerara mayor*, to jest »glavna komornica.« U pravilu je taj posao vršila jedna od starijih dvorskih dama, a dužnost joj je bila da neprestano, od zore do mraka, bude uz kraljicu i da s golemom, silnom, upravo željeznom strogošću bdije poštuju li se i izvršavaju propisi etikete. »Kraljica Španjolske ne smije se smijati!« opomenula je jednom neka *camerara mayor* jednu kraljicu kad je ova prasnula u smijeh gledajući što »izvodi« dvorska luda. »Kraljica Španjolske ne smije gledati kroz prozor!«, glasilo je još jedno pravilo, i zato kraljica nije smjela gledati kroz prozor čak ni kada se kroza nj mogao vidjeti samo prazan vrt nekog samostana. Jednom zgodom *camerara mayor* opazila je da se kraljica previše zabavlja sa svojim papigama i da previše uživa u njihovom blebetanju, pa je dohvatila jadne ptice i zavrнула im vratom.

Camerara mayor koja je to uradila bila je inače stara usidjelica, a zvala se vojvotkinja od Terranove. Ona je imala apsolutnu vlast u svemu što se ticalo etikete i njenog provođenja. No, jednom se i sama loše provela. Kraljica je bila zatrudnjela, a po španjolskim običajima imale su mlade trudnice pravo da im se u prvim mjesecima trudnoće ispunjuje svaki hir, svaka mušica. Kraljica je dobro iskoristila taj običaj. Jedne večeri kada je stara »neman«, tj. *camerara mayor* prišla da joj poljubi ruku prije spavanja, ova

joj je opalila dvije vruće pljuske, a onda rekla: »Žao mi je, ali eto, nisam mogla odoljeti!« *Camerari mayor* nije preostajalo ništa drugo nego da se bez riječi pomiri s tim objašnjenjem.

Samo se po sebi razumije da su dvorske dame u takvoj atmosferi umirale od dosade. Međutim, i one su bile pod paskom. Nad njihovim ponašanjem bdjela je *guardadama* pomno pazeći na njihov moral, a nije to radila sama, nego s pravom vojskom pomoćnica. Etiketa nije dopuštala da kraljici služe udate žene nego samo djevice ili udovice. Sve one morale su živjeti i stanovati u kraljevskoj palači, ali, da im život bude barem kako-tako podnošljiv, etiketa im je davala pravo da imaju po jednog ili više »službenih obožavalaca«. Ti su ljudi nosili čak posebnu titulu, odnosno naziv. Zvali su se *galanteos de palacio*. Mogli su biti oženjeni ili neženje, mogli su biti stari ili mladi; naime, to je ionako bilo potpuno svejedno jer nisu postojali ni najmanji izgledi da će ikada dobiti bilo kakvu opipljivu nagradu za svoj trud. Jedino su imali pravo da obožavaju svoju damu i da joj služe.

Cervantesova satira nije ostavljala nekakav dojam u Escorialu: njegovi su stanovnici ostali mrtvi-hladni na pišćeve optužbe. Španjolski dvorski kavalir bio je u prisnome duhovnom srodstvu s Dom Quijoteom i njegovim prethodnicima. Evo kako je izgledalo njegovo udvaranje. U toku čitave godine on je smio samo nekoliko dana uživati u društvu svoje *adornate*. Dvorske dame smjele su se samo u posve rijetkim i posve iznimnim prilikama pojavljivati u javnosti: na velikim dvorskim primanjima i svečanostima, u vjerskim procesijama te sudjelovati u nekim drugim svečanostima i proslavama, a ponekad i prisustvovati kakvu *autodaféu* – i tada bi njihove oči i uši osvježio plamen i krikovi heretika i vještica što su gorjeli na lomači. U takvim prilikama dvorski kavalir smio je stajati kraj svoje dame, i smio joj je udvarati, dakako, samo u granicama tadašnjih konvencija. Ovom udvaranju zasebno službeno obilježje davala je jedna posebna povlastica koju su imali *galantei*. Bilo je to njihovo pravo da i u nazočnosti kralja i članova njegove obitelji imaju šešir na glavi, a tu su čast inače imali samo *grandi*. Zanimljivo je objašnjenje ove povlastice. Tvrđilo se, naime, da su je *galantei* morali dobiti zato što bi se, prema tadašnjoj službenoj teoriji, tako osupnuli i zbunili kad god bi se našli u društvu svoje »ljubljenice«, da su od silne ljubavi i opčinjenosti njome gubili vlast nad sobom i svojim ponašanjem pa bi ostavljali šešir na glavi. A zašto? Jer da su ga držali u ruci, zacijelo bi im pao na zemlju.

U toku ostalih dana u godini, a ti su bili u golemoj većini, *galanteo* se smio šunjati oko kraljevske palače i strpljivo čekati trenutak kad će se njegova »ljubljenica« pojaviti na kakvom prozoru. On bi joj tada smio možda postoti put izjaviti ljubav – ali ne samo riječima nego posebnim znacima, odnosno gestama. U skladu sa španjolskom tradicijom, ovaj se govor ges-

tama zapravo sastojao od jedne jedine kretnje: zaljubljeni *galanteo* izvukao bi iz džepa rupčić, pritisnuo ga na usne, na čelo, pa onda na srce. Francuska grofica d'Aulnoy napisala je u svojim memoarima da su ljubavljivi obuzeti španjolski kavaliri uzdisali i stenjali tako bučno da se to moglo čuti »iz prilično velike daljine«. Da bi ipak došli do kakvog-takvog fizičkog, tjelesnog užitka, kavaliri su potplaćivali dvorske ranarnike, koji su redovito puštali krv njihovim damama, da bi im ovi prokrijumčarili iz palače krpe natopljene krvlju njihovih ljubljenih. Za dvorske kavalire takva krpa bila je nešto predivno.

Inače se ovakvo službeno udvaranje smatralo velikom čašću i donosilo je udvaračima velik ugled, pa su i mladi i stari marljivo pleli spletke i borili se da steknu tu povlasticu. Oni koji bi u tome pobijedili obasipali su svoje dame skupocjenim poklonima. Grofica d'Aulnoy tvrdi da se za vrijeme njena boravka u Španjolskoj nekoliko *galantea* potpuno financijski upro-pastilo zbog ove manije davanja poklona.

5

U početku XVIII stoljeća nastala je u Genovi institucija takozvanih *cicisbea*, a sastojala se u pravu plemkinja da imaju ne jednog nego i po nekoliko udvarača koji će skakati oko njih i udvarati im. Kad bi neka dama imala nekoliko takvih udvarača – a zvali su se *cicisbei* – oni bi lijepo podijelili dužnosti, pa bi joj jedan pomagao za vrijeme jutarnjeg spremanja, drugi bi je pratio u crkvu, treći vodio u šetnju, četvrti bi s njom odlazio na razna društvena sijela, peti bi joj pravio društvo dok bi jela, šesti bi se brinuo o njenim financijskim poslovima i vodio ih. Svaka od ovih dužnosti smatrala se najslađom povlasticom koja se uopće može zamisliti. Ova se moda tako proširila da se nakon nekog vremena smatralo sramotom kad neka žena ne bi imala barem jednog *cicisbea*, a isto tako je bila prava sramota za muškarca ako nije tratio vrijeme služeći na taj način kakvoj dami.

Položaj muža bio je dosta sličan onome što su ga imali muževi u doba viteštva: on je morao dopustiti ženi da ima udvarače – koje je ona, uzgred rečeno, stjecala po strogo propisanim pravilima. Ipak je postojala razlika, a sastojala se u ovom: dok su srednjovjekovni vitezovi vrlo rijetko sretali svoje izabranice, tipični *cicisbeo* nije se gotovo od zore do mraka odvajao od svoje dame. U običnim prilikama muževi nisu imali ništa protiv toga, pa su se prema tome odnosili mrtvo-hladno, što nije ni teško za razumjeti. Stvar je bila u tome što su *cicisbei* bili ljubomorniji jedan na drugog negoli su to bili muževi, pa su zato uspješno čuvali krepost i vjernost svojih dama. Razne nezgode i neprilike mogle su se dogoditi jedino onda kad bi žena

imala samo jednog *cicisbea*, ali, ako ćemo pravo, ta bi se opasnost javila kad god bi obični flert prerastao u nešto ozbiljnije. Inače treba se spomenuti još jedne zajedničke značajke institucije *cicisbea* i srednjovjekovnog *Frauendiensta*: muževi su često bili *cicisbei* drugim udatim ženama.

Institucija *cicisbea* razlikovala se od običnih više ili manje javnih, toleriranih, dopuštenih ljubavnih veza po tome što je bila organizirana i legalizirana. Naprimjer, kada bi se sklapao bračni ugovor, unosila bi se u nj i klauzula o tome koliko će *cicisbea* smjeti imati buduća supruga. Kršenje ove tradicije moglo je imati kobne posljedice za muža – to jest one posljedice koje snađu čovjeka koji se suprotstavi modi i njenim diktatima. U čitavoj povijesti Genove zabilježen je samo jedan slučaj da se neki muž suprotstavio ovom običaju. To je bio markiz Spinola, čovjek koji je prema svojoj budućoj ženi osjećao tako nisku strast da je zatražio da se u bračni ugovor unese posebna klauzula kojom će se njegova žena odreći prava što joj ga je davala ova tradicija koju je »potvrdilo vrijeme«. Spinola je otvoreno i besramno zahtijevao da njegova buduća dadne pisano obećanje da neće prihvatiti službu ni jednoga jedinog *cicisbea* dokle god bude u braku, a sâm se obavezao da neće postati ničiji *cicisbeo*.

Iz Genove je ova budalasta moda prešla i u druge talijanske gradove. Tadašnje je pisce prilično zbunilo širenje ove manije, pa su je pokušali nekako objasniti, ali jedino objašnjenje koje im je padalo na pamet bilo je ono da je ova institucija, zapravo, znak općeg podizanja morala i da njemu služi, jer kad jednom postane *cicisbeo*, mladi plemić više ne pada u iskušenje da se odaje užicima i rasonodama koji su veći grijeh.

6

Najmračnija su poglavlja *folie érotique* ona u kojima se opisuju posljedice miješanja požude i religije. Ovo nije ni mjesto, a ni prilika da pišemo o povijesti kojekakvih čudnih sekta i otpadničkih religija, od »skakača« do »anabaptista«, od »konvulzionista« do »trembleura« (»grčevitelja«, »drhtavaca«). Ne bi imalo smisla ni da izaberemo samo jednu od tih sekta, naprimjer onu koja je polazila od načela da se »Bogu služi plesanjem«, što su činili njeni članovi, takozvani »blaženi plesači«. Kad god bi se *folie érotique* udružila s vjerskom manijom, posljedice su bile dvojake, i to već prema prilikama: ili bi to izazvalo pobunu protiv vjerskog asketizma, ili bi ta ista asketska načela bila otjerana u idiotsku krajnost.

Otvoreni prosvjedi i pobune protiv asketskih dogmi objašnjavaju se na različite načine. Motivi tih dogmi, pobude za njihovo nastajanje često se nalaze u kakvom sofizmu, ali ovdje je važnije nešto drugo, a to je činjenica da se, osim rijetkih iznimaka, sve te dogme slažu u jednom, to jest, pridaju

veliku važnost spolnom užitku. Tu onda nije uvijek isključeno i shvaćanje da su spol i grijeh jedno te isto, pa su pripadnici nekih sekti išli i dalje, tvrdeći da grijeh nije samo dopušten nego je i nužan – i to u *interesu spasenja*.

Osnivač takozvanih *čislenika*, jedne od najužasnijih ruskih sekti, propovijedao je: »Ljude treba spasiti od grijeha. Ali, ako oni ne griješe, ne mogu biti ni spašeni, pa je zato grijeh prvi korak na putu do spasenja.« Maksim Taksas, ruski mužik iz okolice grada Šemenova, koji je izložio ovo čudno načelo, dao mu je čak status glavne teološke dogme svoje sekte. Serafim, jedan drugi ruski apostol, izjavio je 1872. godine: »Samo u grijehu može ljudska duša naći pravo spasenje. Što više griješimo, to slavnija postaje zasluga našeg Spasitelja.« S iskrenošću koja je bila, zapravo, cinična, članovi ove sekte nazivali su grijeh »vratima kroz koja se stiže u slavu Onoga svijeta«.

Druge sekte bile su manje radikalne, ali su se ipak pridržavale ovih temeljnih načela. Tako je naprimjer u Rusiji postojala sekta »ruskih lutalica«, sljedbenici koje su tvrdili kako je Đavo već ionako osvojio svijet i zavladao njime, pa zato više nema smisla čuvati se grijeha. Naprotiv, dopušten je svaki grijeh, baš svaki, bez obzira na težinu; dopušten je čak zločin, pa i samo ubojstvo. Jedna od ranih kršćanskih sekti, koju je bio osnovao Karpokrat Aleksandrijski, tvrdila je da su ljudi, dokle god žive na ovom svijetu, ionako prepušteni na milost i nemilost kojekakvim opakim demonima i pod njihovom vlašću, te je za čovjeka najpametnije da im se, tim demonima, dodvori i da ih umiri svojim grešnim i razbludnim životom. Zbog toga žene moraju bez oklijevanja popuštati pred zahtjevima muškaraca. Karpokratova je sekta bila jedna od prvih koje su ukinule instituciju braka, pa su u karpokratskim zajednicama svaku ženu dijelili podjednako svi muškarci.

U idućim stoljećima nisu nedostajali razni imitatori koji su vjerovali u ta načela i koji su to isto činili. Takozvani *paterniani* ili *venustiani* tvrdili su naprimjer da su Bog i Sotona ravnomjerno sudjelovali u stvaranju čovjeka: Bog je stvorio gornji dio njegova tijela (a tako i tijela svih potonjih ljudi), a Sotona donji. Iz toga je onda naravno proizlazio zaključak da čovjek mora svoje »sotonske organe« upotrebljavati da bi pomoću njih vršio »đavolske radnje«.

Lothardi su, u XIV stoljeću, izmislili jednu još čudniju dogmu. Oni su tvrdili da ljudi moraju živjeti moralno – ali ne uvijek nego samo dok su iznad razine tla, ali čim se nađu tri *ellea* (*elle* je bila tadašnja mjera za dužinu, a iznosila je otprilike 65 centimetara) ispod zemlje, za njih prestaju vrijediti moralni zakoni. Zato su sljedbenici ove sekte održavali sastanke u podzemnim skrovištima, gdje su se onda upuštali u strašne orgije. Sve

seksualne nastranosti, koje se mogu zamisliti, bičevanje, ubojstva i samoubojstva bili su gotovo redovito na »programu« takvih sastanaka.

Po krajnostima svojih stanovišta i po svom naglavce okrenutom rezoniranju, *lothardi*, doduše, predstavljaju jedinstven slučaj. Mnoge su druge sekte prihvaćale porok nastranosti jer su bile potaknute drugim razlozima. Tako su neke od tih sekti naprimjer propovijedale da čovjeku koji je posvećen vjerom nikakvo zlo ne može nauditi: nikakav porok puti ne može uprljati dušu koju je prethodno očistilo iskreno i pravo vjerovanje. Upravo su tako, prije sedam stoljeća, naučavali u Njemačkoj pripadnici jedne sekte *beghardijanaca*. U našem stoljeću u to su u Rusiji vjerovali *šakuri* i *priguni*.

Dulcinius, jedan od proroka bluda i poroka, koji je inače živio u XIV stoljeću, podijelio je svjetsku povijest u tri razdoblja. U prvom razdoblju, od postanka svijeta do Kristova rođenja, svijetom je vladao Bog. U drugom razdoblju – od Kristova rođenja do 1300. godine – duhovni gospodar i vođa čovječanstva bio je Isus Krist. U trećem razdoblju svijetom je zavladao Duh Sveti – a njegovo ovozemaljsko otjelovljenje nije nitko drugi nego Dulcinius. On je uspio pridobiti šest tisuća sljedbenika, ali je jadno završio. Prvo ga je papa Klement IV izopćio, a onda ga je, zajedno sa ženom, svjetovni sud osudio na smrt. Pogubljeni su na taj način što su im bili prvo na »kotaču« slomljeni i smrvljeni udovi, a onda su živi spaljeni.

Neke sekte – kao naprimjer *euchiti* – učinile su spolni čin sastavnim dijelom svog bogoslužja. *Euchiti* su ubijali djecu koja su se rađala kao plod tih orgija i njihove su leševe spaljivali na velikim lomačama. Kad bi leševi izgorjeli, *euchiti* bi njihov pepeo pomiješali s njihovom krvlju i onda bi pili taj strašni napitak.

Bogumili, koji su bili najaktivniji u Francuskoj, također su dopuštali promiskuitetne spolne odnošaje. Navodno su se u slična orgijanja upuštali i takozvani *fraticelli*, o kojima je Bozovius napisao: »Djecu koja se rode iz takvih odnosa oni ubijaju na ovaj način: članovi sekte rasporede se u krug i onda jedni drugima dobacuju djecu sve dok ona ne umru od tog bacanja.«

Godine 1723. policija francuskog grada Montpelliera provalila je u sastajalište jedne sekte koja se nije bavila gotovo ničim drugim nego spolnim izživljavanjem. Njeni su članovi sami sebe nazivali *multiplikantima*, a njihove su orgije obično započinjale u subotu uveče i onda trajale sve do ponedjeljka ujutro. Ovoj sekti može se priznati barem to da je priznavala instituciju braka – iako, doduše, na pomalo poseban način. Naime, brakovi njihovih članova, koje je sklapao i blagosiljao njihov »prorok«, trajali su samo dvadeset i četiri sata, a morali su se »konzimirati« na posebnome »obrednom krevetu« u prisutnosti i pred očima triju svjedoka. Vlast se i s *multiplikantima* okrutno obračunala. Vođe su obješene, obični vjernici

osuđeni na doživotno robijanje a ženama su obrijane glave pa su poslana na doživotni zatvor u razne samostane.

Proroci i proročice ovih čudnih sekti imali su bezbroj prethodnika i nasljednika. Dvadeset godina prije nego što je bila iskorijenjena sekta *multiplikanata* postojala je sekta zvana *Buttlarsche Rotte* (Butlaričina banda), koju je vodila jedna žena, Eve Margaret von Buttlar. Rodila se u uglednoj obitelji, a sa petnaest godina udala se za Jeana de Vesiasa, koji je bio predstojnik paževa na dvoru saskih vojvoda. Skupa s jednim zaguljenim i pošavjelim teologom, nekim Jastusom Gottfriedom Winterom, i s mladim studentom medicine i samozvanim pjesnikom Appenzeller-Leanderom, Eve von Buttlar izmislila je novu religiju, kojoj je svrha bila stvaranje (odnosno ponovno stvaranje) dvospolnoga praiskonskog bića. Oni su, naime, vjerovali da od njega sve potječe. No, zapravo je ova sekta imala samo jednu pravu, istinsku svrhu – a to je zadovoljiti pohotu svojih osnivača. Upravo je to bila otvorena ili skrivena želja raznih čudnih »mesija« ove sekte, kao što je to naprimjer bio Rosenfeld iz Berlina (1718-1781), čovjek koji je držao pravi harem od sedam djevojaka, i to, tobože, zato da bi tako mogao »slomiti sedam pečata Knjige života«. Englezi, Henry James Prince i Pigott osnovali su u okviru ove, vlastite sekte, koje su se zvale »Sekta ljubavi« i »Nebo ljubavi«, a imale su istu namjenu. U Poljskoj se pojavila sekta *mariawita*, koju je vodio »nadbiskup« Kowalski i koja je ondje bujala sve do 1928. godine, kada su vlasti naposljetku strpale Kowalskog iza rešetaka. Bilo je još mnogo drugih sekti što su sve bile potekle od one koju je osnovala Eve von Buttlar. Neke su se održale do današnjih dana. Njihova *folie érotique* našla je spremnu podršku u dubokoj gluposti njihovih muških i ženskih sljedbenika i žrtava.

Vrlo su se dugo održali takozvani *adamiti*. Njihovu prvobitnu sektu bio je osnovao neki Prodicus. Njeni članovi prisustvovali su bogoslužju goli golcati, a to su objašnjavali tvrdnjom da je krepost prava i stvarna, istinska samo onda kad je izložena iskušenju. Inače su članovi ove sekte tvrdili da su protivnici svih čulnih užitaka, i ta je tvrdnja bila jedna od njihovih dogmi, ali s tim u vezi treba odmah spomenuti da je, kako se čini, ovo učenje imalo samo teoretsko značenje, dok se u praksi popuštalo iskušenju. U knjizi *Uloga i položaj žene u religijama raznih naroda* Rudolf Quanter tvrdi da su obredi ove sekte bili »samo za dlaku bolji od orgija što su se u davnini održavale u hramovima Astarte«. Sama sekta brzo je nestala, ali su se njena načela održala nekoliko stoljeća i bila oživljavana, prerusena na razne načine, u drugim razdobljima i u drugim krajevima svijeta. Sekte koje su tako nastajale nosile su kojekakve nazive kao naprimjer: braća i sestre slobodnog duha; pikardi; marokani; tirelupini; nikolaiti (*Picards, Marocanes, Tirelupins, Nicolaites*). Sredinom prošlog stoljeća vlast je mo-

rala u okolici Chrudima u Češkoj upotrijebiti vojsku da razbije jednu tamošnju adamitsku sektu, koju je vodio odlučni i neustrašivi tkač Pelzmann. U prvom desetljeću našega stoljeća pojavili su se u Americi izvjesni g. i gđa Sharp tvrdeći da su Adam i Eva i da su došli da ponovno stvore zemaljski raj.

Kult golotinje ponekad se pojavljivao u istančanijim i lukavijim oblicima. U Königsbergu su u početku prošlog stoljeća dva čovjeka, Ebels i Diestel, osnovala sektu takozvanih *muckera*. Ova čudna sekta postigla je velike uspjehe među aristokracijom u sjeveroistočnoj Njemačkoj. Teoretski temelj njene glavne dogme bio je preuzet iz djela mističnog pjesnika Johanna Heinricha Schönherra, ali treba napomenuti kako se tu, naravno, nije radilo ni o čemu drugom nego o glupoj mješavini kojekakvih budalaština koje su se prikazivale kao duboke mudrosti (*Tiefsinn*). Činjenica da su te postavke bile neobično glupe nije igrala nikakvu ulogu. Ebels je bio veoma naočit i tjelesno privlačan muškarac; što se tiče same forme njegove religije, ona je bila tako privlačna i tako zavodljiva da je djelovala izvanredno sugestivno na sve mozgove sklone pospanoj pobožnosti, a osim toga većina njegovih sljedbenika potajno se borila protiv snažnih ali potisnutih seksualnih želja. Sam Ebels, kojega su članovi njegove sekte smatrali »Sinom Čovjeka« (tj. reinkarnacijom Isusa Krista), imao je tri ljubavnice. Prva ljubavnica – koja je uživala najmanje poštovanje i imala najniži rang – bila mu je zakonita žena. U složenoj nomenklaturi ove sekte ona je nosila naziv »Obuhvaćanje«. Slijedeća po rang, ako idemo odozdo prema gore, bila je Emilie von Schrötter, nazvana »Priroda tmine«, a najviše je mjesto u ovoj hijerarhiji ljubavnica imala Ebelsova »prva žena po duhu« Ida von Groeben, koja je nosila krasnu titulu »Priroda svjetlosti«. Svaki član sekte morao je u redovnim vremenskim razmacima ispovijedati ovim ženama svoje grijeh, i to ponizno klečeći pred njihovim nogama. Kakve su sve grijeh morali ispovijedati vjernici? Najčešće kojekakve seksualne prijestupe i zastranjivanja.

»Što ste više mogli pričati o tome i što ste se prostijim riječima pri tome služili, to su vas vaše ispovjednice više hvalile i to je bio veći napredak koji ste učinili na putu do posvećenja«, napisao je kenigsberški liječnik dr. Sachs, koji je isprva pripadao najintimnijem društvu Ebelsovih sljedbenika, ali je poslije napustio sektu i bio svjedok optužbe na velikom suđenju protiv *muckera*. »No, ako ste ispovijedali sitne i nevažne grijeh, odnosno ako vaši grijesi nisu bili dovoljno teški, ispovjednice su vas korile i optuživale da ustrajava u grijehu, da se pogađate s Đavlom, da niste ni hladni ni vrući...«

Još važnije od ispovijedi bile su tzv. »vježbe svetosti«. Bilo ih je nekoliko. Prva se zvala »serafimski poljubac« i zapravo je bila razmjerno bezazlena: vjernici i vjernice pozdravljali bi se vršcima jezika. Posljednja faza

ritualnog posvećivanja bio je dobro smišljen sistematski test kojemu je bila zadaća da pokaže je li vjernik doista ravnodušan prema lijepim i posve go-
lim ženama. Postupak koji se tu primjenjivao bio je očito dovitljiv. Tako se,
naprimjer, nije odmah razgolićavalo čitavo tijelo nego su one vjernice koje
su bile smatrane »dostojnim« da se tako pokazuju morale otkrivati jedan
po jedan dio svog tijela, i to, naravno, one koje inače ne vidi muško oko.
Ovaj rani oblik striptiza najčešće se obavljao za vrijeme samog »bogosluž-
ja«, pa je ono tako zapravo uvijek donosilo vjernicima nove čulne izazove i
užitke – što je svakako i bila prava svrha osnivača sekte. Po svoj se prilici
ovo otkrivanje puti vršilo do kraja, i uključivalo i sam spolni čin, s tim da
se on morao prekinuti neposredno prije nego što bi moglo doći do začeca.
Postarije vjernice u tome nisu nikad sudjelovale jer nisu smjele. One čak
nisu znale što se događa, jer se pred njima tajilo, i to s obrazloženjem da
one »ionako ne bi to mogle shvatiti«.

»Vježbe posvećenja« koje su izmislili i usavršili *muckeri* poslije su opo-
našale mnoge druge sekte. Među te imitacije ubrajala su se *bdenja* (»bdi-
jenja«), koja je bio utemeljio glasoviti Rasputin, a u ovu kategoriju spada-
ju i takozvana *suđenja*, koja je bila izmislila Darja Smirnova, osnivačica
jedne slične sekte u Petrogradu. Ova »svetica« ili »božja majka« svlačila se
do gola pred svojim muškim vjernicima da tako »iskuša snagu njihove vje-
re«. No, te su se kušnje vršile na tako sablažnjiv način da se suđenje Smir-
novoj, koje je održano 1914. godine, moralo obaviti iza zatvorenih vrata.

Häusser je bio jedan od posljednjih »velikih spasitelja« koji su uznemi-
rili njemačke duhove. On ih je uznemiravao deset godina, a umro je 1927.
Ovaj neobični prorok bio je postao impotentan nakon veoma raskalašna
života, i od toga je dana propovijedao potpunu spolnu uzdržljivost. Narav-
no, on je to propovijedao *drugima* i tražio od njih da tako žive, a samom
sebi namijenio je stanovite, pomalo sumnjive užitke i naslade do kojih je
dolazio na taj način što je oživio šunamitske obrede. Njegovi sljedbenici
čvrsto su vjerovali da je on – a zvali su ga »veliki Lou« – uspio postići »te-
leoplodnju«, tj. »oplodnju na daljinu«, a njegova je pastva najozbiljnije i naj-
svečanije razglabala o ovom apsurd.

Glupost je u području seksa i religije izmislila i mnoge druge sekte i izo-
pačene dogme. Tako je nastala naprimjer sekta »čistitelja«, koja je osnova-
na u Sibiru, ali se odatle proširila u južnu Rusiju i Finsku. Njeni su pri-
padnici, polazeći od postavke da je grijeh donijela ljudima Eva, vjerovali da
zato upravo njeni potomci mogu i moraju donijeti svijetu spasenje. Učenja
i obredi ove sekte imali su jaku sadomazohističku podlogu, što je posebno
opisao sam Sacher-Masoch, čovjek po kojem je mazohizam dobio ime.

Takozvani *moraviansci* ili *Herrnhuteri* izmislili su novu vjeru iza koje su
se također skrivale svakojake izopačene seksualne pobude. Moram spome-

nuti da se ovdje ne radi o tzv. *Plymouthskoj braći* baš kao ni o današnjim Herrnhuterima, kojih naselja ima i dan-danas u Njemačkoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama. Ja ovdje govorim o ranoj povijesti ove sekte, o onom što se događalo četrdesetih i pedesetih godina XVIII stoljeća. U to vrijeme još je živio grof Zinzendorf, osnivač ove sekte, i upravo su njegove vrlo čudne seksualne sklonosti bile natjerale *moraviance* da na tako fantastičan način tumače neke događaje iz Biblije. Oni su potpuno poistovjetili religiju i seks, a čitav je njihov kult bio sazdan na rani koju je razapetom Isusu bio zadao jedan rimski legionar, kad su njegove starješine htjele saznati je li razapeti Isus već bio umro ili je još bio živ. To što je Zinzendorf pretvorio onaj ubod legionareva koplja u spolni čin može se objasniti na samo jedan način: on je bolovao od neke duboke i teške seksualne neuroze. Zinzendorf je inače izmislio instituciju takozvanih »vicemuževa« ili »bračnih prokuratora«, koji su igrali ulogu »Kristovih zamjenika«, jer se jedinim pravim suprugom svih žena smatrao Krist. Neke od prvih himni *moravianaca* prožete su bolesnom opscenošću.

Jedna od najstrašnijih sekti koju je ikada vidio svijet i koja je nastala kao plod gluposti najviših mogućih razmjera bili su takozvani *skopci* (škopitelji). Kao gotovo svim suvremenim sektama tako su i *skopcima* daleke preteče bile neke sekte što su postojale još u doba ranog kršćanstva. Koliko znamo, prvi kršćani koji su sami sebe kastrirali (uškopili) bili su Origen i Leontije iz Antiohije, a prvi čovjek koji je osnovao sektu sazdanu na ideji škopljenja bio je neki Valerije, inače pokršteni Arapin. *Valerijanci*, članovi sekte koju je on osnovao, već su za kratko vrijeme postali prava opasnost za društvo u kojem su živjeli, jer im nije bilo dosta da se međusobno škope nego su hvatali žrtve i izvan svojih redova, pa su tako u toku samo jedne godine, koja se, doduše, smatrala »naročito plodnom«, uškopili 690 ljudi. Ideja da se uništenje grešnog organa sviđa Bogu (a ta je ideja, uzgred rečeno, postojala i u razdoblju prije pojave kršćanstva), nije više nikada potpuno nestala iz života sekti, ali se ostvarivala samo u tragedijama koje su pogađale pojedince. (Izuzetak je odvratna institucija škopljenja »za ljubav glazbe« koja se provodila u teatru i u katoličkoj crkvi pa su tako ženske uloge u operama dobivali eunusi, a uškopljeni dječaci postajali članovi crkvenih zborova). Drugim riječima, nakon nestanka sekte *valerijanaca* nije se ponovno pojavila ideja o škopljenju kao temelju stvaranja vjerskih zajednica. Točnije, nije se pojavila do osamnaestog stoljeća, a tada opet nailazimo na velike skupine uškopljenika – i to u Rusiji. Godine 1715. uhapšen je stanoviti broj takvih luđaka u ugličkom okrugu, koji se nalazio u jaroslavskoj guberniji. Dvije godine poslije toga bila su velika hapšenja u Moskvi, gdje je sektu vodio neki Lupin. Nakon njegove smrti njegov grob postao je mjestom okupljanja njegovih sljedbenika, pa je zato carica Ana Ivanovna

godine 1738. naredila da se njegov leš iskopa i spali, da bi mu se tako zamelo svaki trag.

No, to više nije moglo zaustaviti pravu pošast samoškopljenja koja je zahvatila Rusiju. Na procesima što su se vodili protiv članova ove sekte objelodanjeni su neki užasni podaci, pa je tako javnost saznala i to da su oni priređivali ljudožderske gozbe, da su ubijali malu djecu i tako dalje. Vlasti su tada zaoštrile borbu protiv ove sekte, ali bez pravog uspjeha. Godine 1771. *skopci* su dobili svog »mesiju«, nekog Kondradija Selivanova, inače neobično slikovitog pustolova, koji se naprimjer predstavljao vjernicima kao car Petar III. *Skopci* su mu se tada i desetljećima poslije njegove smrti klanjali kao »sinu božjem« i vjerovali su da je njegovo »poslanje« na ovom svijetu još važnije od poslanja »njegova brata« Isusa Krista.

Nema nikakve potrebe da ovdje potanko opisujemo daljnju povijest *skopaca*, ali neke podatke o tome ipak ćemo iznijeti. *Skopaca* je naročito mnogo u drugoj polovici XIX stoljeća, i to u prvom redu u orelskom i petrogradskom okrugu, gdje je na svakih sto tisuća stanovnika prosječno osam pristaša ove sekte. U nekim se pokrajinama ova vjerska pošast nije pojavila, ali je s druge strane doslovce harala u Galiciji, a još više u Rumunjskoj. Bernhard Stern procijenio je da je u tri glavna rumunjska središta – oko Bukurešta, Galaca i Jašija – bilo najmanje dvadeset tisuća *skopaca*, a Hechetörn je zabilježio jedan doista čudan podatak: da su u Jašiju ama baš svi »fijakeristi« bili *skopci*.

Članovi ove sekte vjerovali su da su Krist i njegov »brat« Selivanov bili eunusi, i da je još Krist naučavao dogmu škopljenja, ali se tokom stoljeća izvorni tekst Novog zavjeta polako gubio i u takvoj mjeri krivotvorio da se u današnjem tekstu više ne može vidjeti »temeljna istina« njegova učenja. Na tu veliku tajnu upozorava samo nekoliko rečenica današnjega teksta Novog zavjeta – pa tako, naprimjer, takozvano »krštenje vatrom« koje se tu spominje nije ništa drugo nego škopljenje.

Postojala su dva stupnja posvećenja koje je morao proći svaki novi vjernik. Prvi stupanj zvao se »mali pečat«, »prvo bijeljenje« ili »uzjahivanje na sivog konja«, dok je drugi stupanj nosio naslove »carski pečat«, »drugo bijeljenje« ili »uzjahivanje na bijelog konja«. Škopitelji ove sekte bili su tako vješti da gotovo nikad nisu nastajale ozbiljnije komplikacije. U velikim gradovima, naprimjer u Moskvi ili Petrogradu, žrtvu bi vezali za jednu vješto konstruiranu napravu koja je bila nalik na križ (kako to barem opisuje Mantegazza u svojoj čuvenoj knjizi *Spolni život ljudi*). Međutim, bez obzira na to o kojem je stupnju bila riječ i kakav se postupak upotrebljavao, krajnja svrha bila je uvijek ista – uništenje spolnih organa, i to ne samo muških nego i ženskih. Zanimljivo je, a i pomalo čudno, da ove operacije nisu baš uvijek uništavale sposobnost doživljavanja spolnog užitka, a ni

sposobnost oplodnje i začeca. Zanimljivo je i to da su neke pripadnice ove sekte bile čak – prostitutke.

Sastanci *skopaca* bili su odvratna mješavina vjerske ekstaze, sadizma, mazohizma i kojekakvih seksualnih nastranosti, a često su završavale ubojstvima. *Skopci* su prakticirali asketizam u njegovim najstrašnijim i najodvratnijim oblicima. Ova je vjera, doduše, imala i neke druge, blaže oblike, ali su se i oni temeljili na izopačenoj *folie érotique*, a to, dakako, znači da im je jedna od pokretača bila i seksualna glupost. Sekte *flagelantata* održale su se gotovo dvije tisuće godina, a ponegdje postoje i dan-danas. Takozvani *klisti*, pripadnici jedne sekte koja je nastala u Rusiji, nisu ni po čemu zaostajali za flagelantskim sektama iz srednjeg vijeka, barem što se tiče mahnite sklonosti prema mučenju samoga sebe. Samo nekoliko godina prije prvoga svjetskog rata članovi američke sekte *Lovci na Sotonu* ubili su jedno malo dijete, i to tako da su ga tukli sve dok nije izdahnulo. To su uradili jer su mislili da na taj način »istjeruju Sotonu« iz njegova tijela. U istu kategoriju spadaju i čudovišni flagelantski rituali sekte »Pre-svete majke« Marije Mesmin, koja je 1926. godine bila osuđena u Bordeauxu.

U mnogim slučajevima ovakvi ispadi ne smiju se uzimati previše ozbiljno, jer zapravo nisu ništa drugo nego posljedica nedostatka ukusa, pa je smijeh njihova najbolja osuda. Međutim, slučaj *Lovaca na Sotonu* pokazuje nam da u stanovitim prilikama ovakva manija može imati i te kako teške posljedice. Možda se samo ubojstvo onog jadnog djeteta dogodilo slučajno, ali je jedno sigurno: naime, asketizam ponekad tjera zanesenjake da ubijaju sami sebe ili da posizu za životom svojih suvjernika i istomišljenika. U povijesti kulture ima mnogo slučajeva koji to dovoljno dokazuju. Često se događalo, i još se ponegdje dogodi, da članovi ovakvih sekti završe samoubojstvom potaknuti glupavim vjerovanjem da tu najveću žrtvu od njih traži sam Bog.

Asketizam ponekad ne preza čak ni od najstrašnijih oblika ubijanja, a zato što je Isus umro na križu ovaj oblik smrti ima naročito povlašteno i istaknuto mjesto u glavama ljudi što maštaju o samouništenju. Takozvani »konvulzionisti« (»grčitelji«), koji su se okupljali na grobu »opata« Parisa, samo su se igrali razapinjanjem na križ, i to na način koji je bio u skladu s raznim drugim njihovim ludorijama. Oni bi u posljednjem trenutku, kad bi zaprijetila opasnost da se igra pretvori u zbilju, olabavili konopce i čavle, pa bi razapete žene opet »oživjele«. Međutim, u mnogim slučajevima ovakve vjersko-seksualne igre završavale su katastrofalno. Talijanski opančar Matteo di Casale razapeo se pomoću konopca na križ, i to ispred vlastite kuće, ali su ga u posljednjem trenutku spasili neki prolaznici, kojima se sažalio. Umro je u ludnici kao žrtva vjerskog ludila.

Godine 1823. »sveta Margareta«, osnivačica jedne čudne sekte koja je nastala u Wildsbuchu, u Švicarskoj, završila je život na grozan način. Njeni su sljedbenici pristali da je zvjerski muče i mrcvare kad im je ona obećala da će uskrsnuti tri dana nakon smrti. Prvo su je pribili na neku dasku, i to su uradili tako što su joj debelim čavlima probili noge, ruke i grudni koš. Kako se ona ponašala kao da ne osjeća nikakvu bol i da čak »uživa u tome što umire kao mučenica«, ostvarili su joj i posljednju želju: raspolovili su joj lubanju sjekirom. Zanimljivo je da ubojice nisu nikada bile zbog toga izvedene pred sud i kažnjene.

Sugestivno djelovanje ovakvih čina ponekad je tako snažno da zapanjuje – pa se oni tada šire izazivajući pravu maniju kod sve većeg broja ljudi. Baš na tlu Rusije pojavile su se mnoge sljedbe, koje su se temeljile na ideji i načelima masovnog ubojstva i samoubojstva, koje kao da su proizlazile jedna iz druge. Tako je naprimjer jedna od njih propovijedala da se vječno blaženstvo može postići smrću davljenjem; pripadnici pak druge jedne sekte sami su se živi spaljivali, a nekoliko je sekti tražilo od svojih članova da budu živi zakopani. Često bi se događalo da su se spalili žitelji čitavih sela, i to do posljednjeg muškarca, žene i djeteta. Na taj način zaglavilo je u oleneckom okrugu tri tisuće ljudi. U dvije godine, 1896. i 1897., neki Fjodor Kovaljev zakopao je dvadeset i jednoga svoga živog sljedbenika, ali je pritom zaboravio zakopati i sebe. Godine 1917. seoski prorok i propovjednik Čadkin odveo je svoje sljedbenike u neku šumu gdje je trebalo da svi pomru od gladi. Ženama je naredio da se preobuku u krpe, a svim je vjernicima zabranio da bilo što jedu i piju. Već za kratko vrijeme započele su patnje i jedan ih vjernik nije mogao podnijeti, pa je pobjegao. Uplašivši se da će »dezertter« dovesti žandare, Čadkin je odlučio da odmah pobije sve svoje sljedbenike, čitavo svoje »stado«, odnosno da ne čeka da pomru od gladi. Prvo su došla na red djeca, onda su poklane žene, a naposljetku su pobijeni muškarci. Kad su napokon stigli žandari, našli su žive samo Čadkina i dvojicu njegovih »apostola«.

Teško je reći koliko takvih sljedbi ima danas i koliko su aktivne, ali to možda čak i nije važno. Bitno je nešto drugo, a to je činjenica da je u ovim sektama i njihovim ludorijama *folie érotique* dobila svoj najluđi izražaj – a ujedno dokazala da glupost može zahvatiti i potpuno prožeti svaku ljudsku djelatnost, svako ljudsko vjerovanje, svaki oblik mišljenja.

X

Kraj gluposti

1

Ova knjiga nema pretenziju da bude cjelokupna povijest ljudske gluposti; isto tako nije joj namjera da pruži čitaocu bilo kakvu sustavnu raščlambu ove pojave. Ljudska je glupost golem predmet, golem kao što je golemo čovječanstvo zajedno sa svom pisanom i nezapisanom poviješću. Ja sam se zadovoljio time što sam pokušao pružiti čitaocu samo neke podatke koji se odnose na ovaj predmet, i tako sam zapravo uradio ono isto što su već drugi uradili prije mene. Međutim, u jednu stvar čvrsto vjerujem. Knjigâ koje su posvećene ljudskoj gluposti nikako ne može biti previše, i to zbog toga što je za čovječanstvo glupost veća nesreća nego što su to sifilis i kuga skupa.

Ja sam ovdje pokušao iznijeti nešto poput kataloga pojavnih oblika gluposti i svrstati građu po poglavljima. Znam da sam pokušao obraditi samo glavne kategorije gluposti, odnosno ona područja gdje ona najvećma dolazi do izražaja. Iako sam možda u nekim poglavljima iznio i više nego što je trebalo, ipak sam u najboljem slučaju zahvatio samo gornji i najtanji sloj onoga golemog brda što ga stvara građa o ovom predmetu.

Nisam govorio o gluposti onih ljudi koji se upinju nadvladati neizmjenjive i neizbježne zakone vremena i pokušavaju nazreti što nosi budućnost. Ne bi bilo lako izračunati, čak ni otprilike, koliko novca ljudi glupo troše da bi plaćali astrologe, pretkazivače sudbine i njima slične varalice ali, ako bi se samo jedna četvrtina toga dala za gradnju škola, bolnica i znanstvenih instituta, život na ovom svijetu zacijelo bi se poboljšao.

Jedan je njemački nakladnik nekada tiskao godišnje po jedan milijun primjeraka *Velike sanjarice*, knjige u kojoj se tobože objašnjavaju značenja svakog sna. Istina je da je Freud učio da su snovi pouzdani pokazatelji i vjesnici onoga što se dogodilo i što se događa u našoj podsvijesti (da to ka-

žemo na posve pojednostavnjen način), ali ni jedan jedini pravi frejdovac ili postfrejdovac nije nikad preporučivao ljudima da stvaraju životne planove, da mijenjaju svoj život ili da vjeruju snu kao nekakvom »vjesniku budućnosti« samo zato što im to savjetuju jeftino tiskane idiotske kupusarije. Jedan indijski ekonomist izračunao je da se u njegovoj zemlji troši dva puta više novca da bi se plaćali astrolozi i vječare nego za školstvo i bolnice. Dovoljno je da samo bacimo pogled na blesave oglase koji preplavljaju gotovo sve indijske novine (ali i listove u mnogim drugim zemljama) da bismo zaključili kako je spomenuta procjena sve prije nego fantastična.

Evo kratkog popisa knjiga koje su objavljene u Americi, a zajedničko im je to što su posvećene astrologiji:

Astrologija i nesretni slučajevi
Zvijezde i vaša budućnost
Astrologija i brak
Zodijak i ljudska duša
Knjiga za ljubitelje astrologije
Obiteljska astrologija
Astrologija i konjske utrke
Utjecaj zvijezda na kretanje tečajeva burzovnih akcija
Kada ćete i kako igrati bridž ako vodite računa o zvijezdama

Kad to znamo ne bi nas smjelo začuditi što se u američkim novinama često pojavljuju oglasi:

»Imućna dama iz otmjene obitelji, rođena u znaku Škorpiona, želi se upoznati s džentlmenom rođenim u znaku Bika. Svrha poznanstva: brak«.

Netko je izračunao da stanovnici Sjedinjenih Država potroše svake godine *sto i pedeset milijuna dolara* na kojekakve astrologe, vječare i slične opsjenare. Upravo divljenja vrijedna drskost ljudi koji nasumce imenuju zvijezde na nebu da bi onda izvodili dalekosežne dedukcije iz takve samovoljno sačinjene nomenklature, i činjenica da su ti ljudi od takve djelatnosti uvijek dobro živjeli – jedan je od najjačih dokaza za tvrdnju da je ljudska glupost doslovce besmrtna i neuništiva.

Međutim, astrologija je samo jedan od velikog broja postupaka kojima ljudi nastoje prozreti tajne budućnosti. Antika i srednji vijek poznavali su više od sto međusobno različitih vrsta i postupaka pogađanja budućnosti. Svi ti postupci, sve te metode, imali su samo jedno zajedničko obilježje – nijedan nije funkcionirao. A kad bi se dogodilo da ipak pogode budućnost, bio bi to puki slučaj ili proročanstvo magbetovskog tipa – tj. proročanstvo

koje se ostvarilo ne samo zato što je netko htio da se ostvari nego je i poradio na tome.

Evo samo djelomičnog popisa takvih postupaka:

<i>Dafnomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti pomoću lovora;
<i>Kleromancija:</i>	pretkazivanje budućnosti bacanjem kocke, pomoću obilježenih kosti i tako dalje;
<i>Botanomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti pomoću biljaka;
<i>Kapnomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti pomoću lima;
<i>Pegomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti promatranjem izvora;
<i>Sikomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti pomoću smokovih listova;
<i>Ksilomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti pomoću palog lišća;
<i>Spodomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti pomoću pepela;
<i>Geomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti pomoću pijeska;
<i>Kromniomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti pomoću luka;
<i>Alektriomancija:</i>	pretkazivanje budućnosti promatranjem ishoda borbi pijetlova.

Zapravo nema predmeta koji nije mogao poslužiti da bi se pretkazala budućnost. Za to su se, među ostalim stvarima, predmetima i pojmovima, upotrebljavali: kruh, kocke, ključevi, svjetiljke, ptice, imena, strijele, štakori, lišće mrkve, sir, sol, brojevi, oči, tijesto, ogledala, plamen, tamjan, jaja, nesretni slučajevi, vosak, voda (na deset raznih načina), poezija, krtice. Vjerovanje u mogućnosti takve primjene mnogih od ovih stvari i predmeta sačuvalo se do dana današnjega.

Ako prolistate bilo koji okultistički ili spiritistički časopis ili publikaciju, naći ćete u svakom barem desetak oglasa koji obećavaju, odnosno nude potanke savjete i upute u vezi s vašom budućnošću, zdravljem ili u vezi s vašim financijskim ili seksualnim problemima.

Nećemo ovdje govoriti o gluposti glupavih žrtava kojekakvih lažnih medija, lažnih *klervoajana* (vidovnjaka), lažnih fotografa duhova i svakojakih njima sličnih varalica, kojih su metode i trikove razotkrili Harry Price, barun Schrenck-Notzing, Houdini i mnogi drugi. Ovdje nećemo govoriti o inače čestitim ljudima koji iskreno vjeruju u postojanje zagrobnog života i u mogućnosti da se komunicira s duhovima umrlih. Ovi ljudi možda hlepe za jednim divnim snom, možda je posrijedi samo previše razvijena sposobnost varanja samoga sebe, ali većini se ovih ljudi mora priznati u najmanju ruku da iskreno vjeruju u ono što čine i da zaista misle da unapređuju nauku. Međutim, između okultistike i kriminala uvijek je postojala povezanost, jer bi jedno posve prirodno i veoma često proizlazilo iz drugog, a oni koji su iskorištavali lakovjernost onih koji su im vjerovali mogli su to

opet činiti samo zato što je postojalo bogato i plodno tlo ljudske gluposti s kojeg su oni krasno ubirali žetvu posijanu praznovjerjem.

2

A sada pogledajmo sakupljače. Ovdje nećemo govoriti o onim kolekcionarima koji troše novac, vrijeme, znanje i ljubav da bi sakupljali umjetnička djela ili stvorili kakvu lijepu biblioteku. Govorit ćemo o onim ljudima za koje je sakupljanje pravo ludilo koje ih doslovce proždire – o ljudima koji sakupljaju brave, ključeve ili kućna zvonca, o onima što mahnito sakupljaju štapove, lule, posjetnice, programe kazališnih i drugih predstava, osmrtnice i jelovnike. U Parizu je svojedobno živio čovjek koji se proslavio kao – sakupljač čačkalica, neki bečki husarski pukovnik stvorio je zbirku od dvjesta tisuća olovnih vojnika, dok je drugi jedan *savant* utrošio ravno trideset godina da sakupi najkompletniju zbirku igračih karata na svijetu.

Ima i sakupljača modnih predmeta i raznih odjevnih akcesorija. Šešire (muške i ženske), ogrlice, vlasulje, rukavice, džepne rupčice, lepeze, kopče, naramenice, steznike, cipele – sve te predmete sakupljali su pomahnitali sakupljači. Doduše, mora se priznati da su neke od tih zbirki bile veoma vrijedne za povjesničare mode, modne kreatore, za umjetnike...

Ali, što da kažemo o jednom njemačkom džentlmenu čija je specijalizacija bilo sakupljanje dugmadi? On ih je sakupio trideset i dvije tisuće, iz svih razdoblja i svih zemalja svijeta, odjeće svih staleža i zanimanja. Ova se zbirka pretvorila u pravi mikrokozam povijesti kulture – i ljudske gluposti. Uza svako dugme stajali su svi podaci ne samo o kaputu kojem je pripadalo nego i o kući i gradu u kojem je živio vlasnik tog kaputa.

Evo kako je to, uzmimo, izgledalo potkraj XVIII stoljeća. U to vrijeme *dandyji* su isprva nosili dugmad veliku poput srebrnog dolara, a svako je dugme bilo ukrašeno umjetničkim minijaturama. Iduće godine prerađivali su se u dugmad, drago kamenje i skupocjeni kamenovi. Godine 1786. svaki otmjeni i elegantni džentlmen i fićfirić nosio bi na dugmadi ugravirana slova imena svoje ljubavi, i to na svakom dugmetu po jedno slovo odozgo prema dolje, pa ste tako mogli, otprilike, na njegovu trbuhu pročitati tko mu je ideal. Godine 1787. nalagala je moda da se dugmad oslikavaju cvijećem, leptirima i raznim simbolima. Godine 1788, dakle dvije godine kasnije, bilo je *de rigueur* (obavezno) da se na dugmad meću slike raznih građevina, naravno, samo znamenitih: od Louvrea do katedrale Notre Dame, od Tuileriesa do Arc de St. Denisa. Razumije se samo po sebi da su se u doba francuske revolucije pojavila dugmad s frigijskom kapom, Bastilleom, s portretom Marata, a neki su išli tako daleko da su nosili dugmad sa motivima giljotine.

Pozabavimo se malo sakupljačima kutijâ šibica. Sjećate li se Sylvestra Bonnarda (lika iz romana koji nije bio ništa druga nego *alter ego* Anatola Francea) i ruskog kneza s kojim se on upoznao? Taj princ bio je veliki filumenist (sakupljač kutija šibica), a u vrijeme kad se upoznao s Bonnardom upravo je bio došao na Siciliju da ondje otkupljuje od seljaka kutije šibica s portretima Garibaldija i Mazzinija, koje su ti seljaci bili sakrili, a on im je za njih plaćao sto lira po komadu, što je tada bilo vrlo mnogo. Zapravo, knez nije imao maniju sakupljanja kutija šibica nego je sakupljao etikete na njima. Do onoga dana kad se upoznao s Bonnardom bio ih je sakupio ni manje ni više od 5714. U redu, kazat ćete, to je literatura. U redu, odgovorit ćemo mi, to je doista literatura, ali treba se spomenuti kako ovdje stvarnost daleko premašuje literaturu. Godine 1935. u Stockholmu se održala međunarodna izložba etiketa s kutija za šibice – i na njoj je bilo izloženo šesnaest tisuća primjeraka od kojih je svaki bio drukčiji, a i ti su primjerci samo bili izabrani iz mnogo većih zbirki. Čulalongkarn, nekadašnji kralj nekadašnje kraljevine Sijama, umalo da nije zaglavio zbog jedne kutije šibica. Jednom zgodom, šetajući Londonom, princ je ugledao u izlogu neke trgovine na drugoj strani ulice jednu kutiju za šibice za kojom je odavno tragao. Obuzet radosnim uzbuđenjem potrčao je na drugu stranu i tako nije vidio autobus koji ga je srušio i malo je nedostajalo da nastrada.

U čvrstome duhovnom srodstvu sa sakupljačima etiketa s kutija za šibice bili su nekad sakupljači malih i lijepo tiskanih kartona s nazivom firme što su se ulagali u kutije za cigarete. Ova kolekcionarska manija nestala je kad su se prestali proizvoditi ti kartoni, ali do toga časa jedan ih je sakupljač sakupio ništa manje od šezdeset milijuna.

Stvaranje ovakvih zbirki ima barem kakav-takav smisao, iako upravo beznačajno malen, ali što da kažemo o jednom Parižaninu koji je sakupljao iznošene baletske papučice, »patke« tzv. »štakorčića« iz Pariške opere (djevojčica koje su išle u baletsku školu ili su tek bile počele nastupati) ili što da kažemo o siru Edwardu Manvillu i o njegovih sedamdeset tisuća cigara od kojih je svaka bila drukčija. Što biste rekli o dru Jacksonu? Njegova strast bila je sakupljanje karata, iako se on sam nikada nije kartao niti se znao kartati? Naš popis bio bi nepotpun ako u nj ne bismo unijeli pariškog liječnika dra Chardona, koji je sakupljao čepove – ali samo s boca koje je sam s užitkom ispraznio. Uza svaki čep bila je etiketa s podacima o boci koju je nekad zatvarao, o piću koje je bilo u njoj i o danu kada je dr. Chardon tu bocu ispraznio. Ovaj simpatični liječnik proveo je starost njuškajući čepove iz svoje goleme zbirke i sjećajući se davnih užitaka, koji se više nikada neće ponoviti.

Francuski skladatelj Antonin Louis Clapisson sakupljao je zviždaljke pomoću kojih su nekad gledaoci u pariškim kazalištima izražavali negodo-

vanje protiv kakvoga kazališnog komada ili glumaca koji su u njima nastupali. Drugi jedan kazališni čovjek specijalizirao se u sakupljanju rukopisa takvih kazališnih komada koji nisu nikada bili izvedeni ili barem tiskani. Neki njemački štamparski korektor sakupljao je štamparske pogreške u rukopisima – i to je radio punih trideset godina. On je sakupljao pravopisne pogreške u kojekakvim rukopisima koje je u svom poslu čitao, a naročito mu je bilo stalo do pravopisnih grešaka u rukopisima poznatijih književnika. Kad je umro, njegovi nasljednici pronašli su u njegovu stanu golemu hrpu papira, i već su je htjeli baciti, kad su slučajno shvatili što imaju u rukama. Treba spomenuti da je on doslovce krao iz rukopisa poznatijih pisaca one listove na kojima su bile pravopisne greške. Nasljednici su za lijepe novce prodali na dražbi ovu zbirku, pa se tako barem jednom monomanija pokazala unosnom.

Postoji čitava zasebna skupina kolekcionara koje bismo mogli nazvati »manijacima relikvija«. Nekoliko godina nakon drugog svjetskog rata jedan pripadnik ove družbe ukrao je jedan pisak iz orgulja na kojima je nekada svirao Händel. Camillo Schwarz, glasoviti varijetetski artist, gajio je prilično čudnu sakupljačku specijalizaciju: on je, naime, sakupljao cvijeće ubrano s grobova slavnih ljudi. Drugi jedan »relikvioman« kúpio je za veliki novac jedan zub generala Pershinga, komandanta američkoga ekspedicionog korpusa u Francuskoj u prvom svjetskom ratu, i to od Pershingova zubara, koji mu ga je svojevremeno iščupao, a onda slučajno spremio. U to vrijeme Pershing je još bio živ i jako se na to naljutio, pa su se zato neki njegovi oficiri, ne bez obaziranja na svoje karijere, ponudili da će taj zub pronaći i vratiti ga njegovu pravom vlasniku, tj. generalu Pershingu. I doista: već nakon samo dva-tri tjedna Pershingu je bilo »vraćeno« točno tri stotine i sedamdeset »njegovih« zuba.

Kad već netko sakuplja zube, zašto netko drugi ne bi sakupljao mrtvačke lubanje? Sredinom XVIII stoljeća u Parizu je to postala prava moda, pa su sve dame i gospoda iz visokog plemstva koji su držali do sebe i do svog ugleda imali barem jednu mrtvačku glavu koja im je stajala na pisaćem stolu ili noćnom ormariću i obično bila ukrašena šarenim vrpčama. Ove su se lubanje često upotrebljavale i kao svijećnjaci.

Možda vam to izgleda donekle sablasno, ali zapravo nije ništa u usporedbi s pasijom dra F. W. Davidsona, njujorškog liječnika, koji nije živio u XVIII stoljeću nego u našem. Davidson je, naime, sakupljao – smaknuća. Točno ste pročitali: on je sakupljao smaknuća. Točnije, sakupljao je fotografije smaknuća. Do 1930. godine (a ne znamo što se s njim poslije događalo) stvorio je tako zbirku od dvije tisuće fotografija. Davidson je tvrdio da to čini »u interesu nauke«. *Credat judaeus Apollo*, pisao je nekad Horacije.

Radoznali Davidson imao je velikog prethodnika. To je bio lord Selwyn, koji je, da se poslužimo pomalo stravičnom igrom riječi, stalno »visio« u blizini Tyburna u Londonu, tj. u blizini gubilišta gdje su se u toku prošlih stoljeća vršila smaknuća osuđenih na smrt. Lord Selwyn ondje je stalno »visio« da mu ne bi promaknulo ni jedno vješanje. Da trojka bude kompletna, spomenimo i Thomasa Thyrwitta, koji je živio u početku prošlog stoljeća, a sakupljao je krvničke konopce. Njegovu zbirku možemo nazvati doista nesvakodnevnom. Najstariji vredniji primjerak u njoj, i to pravo malo »blago«, potjecao je iz XIV stoljeća, a radilo se o konopcu kojim je obješen sir Thomas Blunt, engleski plemić pogubljen zbog veleizdaje. Thyrwittova zbirka bila je vrlo raznolika, pa su se u njoj našli konopci na čijem kraju su okončali život razni politički osuđenici, konopci pomoću kojih su bili obješeni obični zločinci, konopci samoubojica... Možda se sir Thomas najviše ponosio konopcima koji su služili za vješanje pasa što bijahu osuđeni na smrt u čudnim procesima o kojima smo već govorili. Tu su bili i konopci ispleteni od vrbovih grančica: služili su za vješanje nekadašnjih irskih buntovnika. U Bluntovoj zbirci nalazio se i svileni konopac s pomoću kojega je obješen lord Ferrers – jer je, kao plemić, imao povlasticu da bude obješen o svileni konopac, a ne omotan kakvim »prostim« materijalom.

Držim da bismo ovaj kratki pregled najbolje završili tako da kažemo nekoliko riječi o najbeskorisnijoj zbirci koju je svijet ikada vidio. Tu je zbirku stvorio Frank Damek iz Chicaga. Počeo ju je stvarati 1870. godine. Tada je bio odlučio da će sakupiti jedan jedini kompletni »špil« karata – *ali tako da svaku pojedinu kartu nađe na ulici*. Bilo bi teško i možda bi čak bilo nemoguće razotkriti i objasniti kako se ova luđačka ideja rodila u njegovoj glavi, ali mu se mora priznati da je pokazao neshvatljivu upornost. U početku je sve išlo lako, i za deset godina nedostajalo mu je samo petnaest karata da kompletira »špil«, ali se onda sukobio s prvim velikim poteškoćama i tegobama. Sreća mu se neprestano rugala i poigravala se s njim. Ponekad bi u toku jedne jedine godine našao čak tri karte, a onda bi prošlo nekoliko godina a da ne bi našao ni jednu jedinu. Došao je ipak dan kad su mu samo tri karte nedostajale: karo trojka, pik dvojka i tref dečko. Jednom zgodom pričinilo mu se da se sam đavo s njim poigrava i da ga želi nasamariti i narugati mu se: spazivši čitav »špil« karata što ga je netko bio zaboravio na nekoj ogradi, Damek je pomislio da je to fatamorgana. No, pogledavši bolje, vidio je da se radi o kartama. Među njima je našao i onu karo trojku i pik dvojku, ali (bila su to ipak đavolja posla) nedostajao je tref dečko. Prošlo je još nekoliko godina, i Damek je već potpuno osijedio. A onda, dvadeset godina pošto je s tim bio započeo, jednoga nezaboravnog dana 1890. godine, napokon mu se nasmijala sreća: u nekoj ulici našao je tref dečka, jedinu kartu koja je nedostajala da se upotpuni »špil«!

Nitko ne može poreći da je ovaj čikaški kolekcionar stvorio najbeskorniju zbirku na svijetu. No, kako da nazovemo i gdje da svrstamo talijanskog bibliofila Rija Casellija? On je, naime, dvadeset i pet godina stvarao knjižnicu *najdosadnijih knjiga na svijetu*. Da bi je stvorio, morao je pročitati ili barem prelistati čitavu svjetsku književnost tražeći tako one knjige koje će zaslužiti da uđu u njegovu zbirku. Ona se na kraju sastojala od 8600 svezaka, a u njoj su bile i mnoge knjige koje su pohvalili kritičari i koje su bile obavezno štivo u mnogim gimnazijama i na mnogim sveučilištima. Casellijeva zbirka bila je privatna ali kad se jednom pročulo da su na njenim policama i djela nekog živog i slavnog pisca, umalo da se nije dogodila tragedija, jer je osjetljivi pisac pozvao Casellija na dvoboj. Spor se ipak nekako izgadio bez nepotrebnog krvoprolića, ali od toga dana više nitko nije mogao ni zaviriti u Casellijevu knjižnicu, pa su tako najdosadnije knjige svijeta otada razveseljavale samo svog vlasnika, ako se ta riječ uopće smije upotrijebiti.

3

Evo, iznijeli smo čitaocu mnogo primjera ljudske gluposti iz svih stoljeća i razdoblja, iz svakojakih zanimanja i raznih staleža – i sada nam preostaje zadatak da pokušamo naći odgovor na jedno uzbudljivo, uporno, tvrdoglavo, a ipak bitno pitanje. Mislim da mi je pošlo za rukom dokazati kako je glupost nešto vrlo skupo, opasno i ponekad vrlo opako. I kad to znamo, nameće nam se pitanje: može li se ona izliječiti?

Najbolje je da razvoj sekundarne, izvedene i neurođene prirode gluposti promatramo kod djece. Pametno dijete počinje postupno poglupljivati, taj proces obično nastupa skupa s prvim pubertetom (to jest u trećoj i četvrtoj godini života). Krupno je obilježje ovog razdoblja snažna i uporna želja da se dođe do seksualnih spoznaja. Ako se ta posve prirodna želja djeteta okrutno i samovoljno ugušuje (a to se događa vrlo često), ako se djetetu koje pokazuje zdravu i umjesnu seksualnu radoznalost odgovara da je zločesto, grešno, opako, onda će ono zatomiti svoje nagone i svoju želju za znanjem. Počet će se ponašati kao da o svemu tome ne zna baš ništa – i tako se pretvarati čak i pred samim sobom. Jer, za svako dijete ipak je najvažnije da može biti uvijek sigurno da ga njegovi roditelji i okolina vole i podržavaju. Ovo pomanjkanje želje za novim spoznajama – koje inače u sebi nosi i stanovitu mjeru djetinje želje za osvetom – lako prijede i na druga područja. Kad jednom dijete shvati da je zapravo dobro da ne zna razne stvari, dijeli ga samo jedan korak od pravoga straha prema svakoj novoj spoznaji, svakom novom stanju – a otuda put vodi ravno u glupost. Kao što znamo, postoji samo jedno pravo znanje, a to je ono koje se odnosi na ljude,

na čovječanstvo. Ako ne dopuštamo djeci da se u tom pravcu slobodno i nesputano razvijaju – odnosno ako ih ne znamo voditi, pa zato ne znamo ni kako da pronađemo nešto što bi nadomjestilo njihovu radoznalost – mi u njima umjetno uzgajamo glupost i stvaramo društvene bogalje. Ovo psihičko stanje obično prati dijete i poslije, kad ono odraste u odrasla čovjeka, a njegov je izražaj opet – glupost.

Vrlo često susrećemo ljude što su nesposobni da donesu bilo kakav samostalni sud o bilo čemu, koji ne mogu donijeti baš nikakvu samostalnu odluku, koji znaju samo slušati i oponašati druge! A kad takvi ljudi požele i da nešto urade sami, kad im čak sine kakva individualna, originalna misao, oni zaključče da uopće ne dolazi u obzir da imaju na to pravo, i kad onda čuju ili vide kako su drugi kazali ili uradili upravo ono što su oni bili htjeli – to ih iznenadi, oneraspoloži, unese gorčinu u njihovu dušu. Glupost je glavni pokretač ne samo antisocijalnih stavova nego ona pokreće i stvara i krajnje oblike konformizma. Ona podjednako stvara anarhiste i podanike totalitarnih režima koji su pokorni kao ovce.

Nema sumnje da je simptom skrivenog straha od znanja kad netko neprestano ubacuje u svoj govor izraze kao »Možda se varam«, ali...«, »Ja to možda nisam razumio u dovoljnoj mjeri, ali...« To su ljudi koji se, kad god žele kazati nešto važno ili duboko, prvo ispričaju za ono što će reći, a to, naravno, rade zato što nisu u sebe sigurni, što samima sebi ne vjeruju.

Izvor nastanka gluposti jest i sumnja, a čini se da ona nastaje kao plod prividne paralize mozga. Kronično sumnjalo često promatra svijet oko sebe pametno i vidi ga jasno, ali je nezgoda u tome da ono ne vjeruje onom što vidi, jer sumnja u sebe. Takav čovjek često zaključuje kako sve na svijetu ima u isti mah dvije strane, kako svaki problem ima ne jedno nego dva ispravna rješenja – ali zato što sumnja u sebe on nema hrabrosti da to iznese. Mnogi takvi ljudi nastoje svladati ovakve sumnje u sebi porugom ili cinizmom. Tada se izdižu iznad vlastitih sumnji u sebe, ali izdižu se samo na površini, jer duboko u njima ostaje onaj neugodan osjećaj nesigurnosti.

Izvore gluposti možemo tražiti u djetinjstvu, u sumnji ili u nagonima. U trećem slučaju žrtva je puka neznalica, koja ne zna jesu li njene želje etički ili društveno ispravne, odnosno dopustive – ili se u njoj žestoko sukobljavaju želje i čuvstva, a iz takva sukoba izrasta sumnja, koja onda utječe na sve duševne funkcije, koja vlada čitavim misaonim procesom, i koja na taj način u krajnjoj liniji opet stvara glupost.

To je ono što obično nazivamo »ambivalentnošću«, a poprima različite oblike: mržnja i ljubav, aktivnost i pasivnost, muške i ženske osobine ratuju jedna s drugom. Takve sile, jedna drugoj suprotne, ali podjednako snažne, pretvaraju mozak u vječno ratište. Glupost može osloboditi čovjeka

toga mučnog i tegobnog stanja. Jer, iako je u svojoj biti tegobno stanje, glupost je ipak manje tegobna nego što su to oluje što ih stvara munja. Upravo zato ponekad se može dati potvrdni odgovor na lakomisleno pitanje: »Je li lijepo biti glup?«

No, unatoč svemu što smo iznijeli ostaje činjenica da psihički zdrav čovjek ne može biti ni postati glup. Bez obzira na to da li vjerujete u psihoanalizu i njoj srodne terapije, mislim da ćete se složiti sa mnom i da me nećete optužiti da pretjeravam kad kažem kako je jedno od najvažnijih i najradosnijih otkrića našeg stoljeća ono koje je inače malo poznato, a to je da smo napokon *shvatili da je glupost medicinski problem, dakle bolest, a to znači da je ona izlječiva.*

Naravno, osnovni je uvjet za izlječenje da se u prvom redu sam bolesnik *želi* izliječiti.

TAKO SMO DOŠLI DO KRAJA OVE KNJIGE
ALI
LJUDSKOJ GLUPOSTI NEMA KRAJA